V. JAN

VIIMASE MERE POOLE (BATU-KHAANI RADA)

AJALOOLINE ROMAAN
(XIII SAJAND)

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS · TALLINN
1 * 9 * 6 + 1

Originaali tiitel: В. ЯН
«ПОСЛЕДНЕМУ МОРЮ» (Путь Батыя)
Историческая повесть (XIII век)
Tõlkinud L. Metsar Illustreerinud H. Rooneem

««Viimase mere» poole» on ajaloolise triloogia «Mongolite sissetung» viimaseks (kolmandaks) osaks.
Esimene ja teine osa «Tšingis-khaan» ja «Batu-khaan» ilmusid eesti keeles 1959. aastal.

Venemaale langes osaks üllas missioon ... Tema ääretud tasandikud neelasid mongolite jõu ja panid seisma nende pealetungi Euroopa piiril; barbarid ei julgenud jätta oma tagalasse orjastatud Venemaad ja pöördusid tagasi oma idasteppidesse. Algava vaimse arengu päästis lõhkikäristatud ning hingevaakuv Venemaa ...
(A. S. Puškin)
Ma lähen viimase mereni, ja siis on kogu maailm mu võimu all.
(Tšingis-khaani kroonikatest) kohta käivatest

Esimene OSA SEE SÜNDIS BAGDADIS...

Esimene peatükk PITSATITE NIKERDAJA DUDA ÕIGLANE

Bagdadi peamošee-esisel väljakul laia kivitrepi serval istus väikese lauakese taga Duda Õiglane ja graveeris kirju lihvitud karneoolpitsatitele. Ta nikerdas neile tellijate nimed kaunis sidekirjas, araabia tähtedega, kunstipärases kujunduses. Kividega sõrmustele graveeris ta ka salapäraseid nõiasõnu, mis andsid sõrmuse valdajale jõudu ning tervist või kaitsesid teda kurja silma ja õelate inimeste hukatuslike manamiste eest.

«Duda Õiglane» — nõnda hüüti pitsatite nikerdajat. . . Kes majesteetliku mošee külastajatest poleks märganud küürutavat meistrit pika ruske habeme ning mustade puh-

maskulmudega, mille all peituvad silmad näisid süngetena, salajast mõtet varjavatena.
Kord tuli Duda Õiglase juurde väärika olekuga mees, seljas kallis villane kehakate «abe», mis oli vanadusest luitunud, rahulikul näol lahke naeratus. Ta asetas lauakesele poolläbipaistva piimjassinaka kivi, mida kutsuti «kuukiviks», ja palus sellele graveerida kirja: «Hassan Ettevaatlik, tema pühima kaliifi habemepügaja.»
«Anna mulle andeks, et ma segan end võõrastesse asjadesse,» lausus Duda tööd katkestamata. «Kuid niisugune kiri võib kaasa tuua ebasoovitavaid tühje jutte ja sulle isegi hädaohtlikke tagajärgi. Tuleb kirjutada teisiti. Tema pühim kaliif kui vooruse ja täiuslikkuse eeskuju ei tohi ega lubagi endal habet pügada. See ajab rahva ärevusse. Mašalla, mašalla! Hoidku selle eest!»
«Ja missugust kirja sina soovitad?» küsis hämmastunud ning ärevusse sattunud Hassan.
«Sinu eelkäijal, kes tegi maise eluga lõpparve viie aasta eest, nagu räägitakse, oli tiitliks: «Abdulla Berber, kes kannab hoolt tema pühima kaliifi habeme eest» . Niisugune kiri ei tekita mingisuguseid kahtlusi. .. «kes kannab hoolt habeme eest-!»» — ja Duda tõstis paljutähendavalt nimetissõrme üles. «Siis hindab su ettevaatlikkust ka kaliif ise — saagu talle osaks rahu ning heaolu!»
«Just nõnda sa teegi!» ütles Hassan nikerdajale ja tahtis juba lahkuda, kui märkas äkki kuldsõrmust kirjaga, mis millegipärast tõmbas enesele ta tähelepanu. «Mis pitsat see siis on?» päris ta ja sirutas käe sõrmuse poole.
Siis kahmas Duda Õiglane tema kohta ebatavalise väledusega kuldsõrmuse ja peitis selle koos nahkkarbikesega põue, kus ta hoidis oma tellijate teisigi väärisasju.
«Selle sõrmuse juures pole ma tööd veel lõpetanud. Ja pooleli olevaid asju ei armasta ma näidata.»
Samal silmapilgul kihutas tulise tantsiskleva kuldruske täku turjal mošee juurde noor ratsanik. Hobuselt maha tulemata hüüdis ta:
«Tervitus sulle, mu lugupeetud kasvataja, Duda õiglane! Kss sõrmus on valmis?»
Alati rahulik ning suursugune Duda hakkas järsku sagima, avas nahkkarbikese, võttis kuldsõrmuse ja läks nobedalt mööda trepiastmeid alla noore ratsaniku juurde. Nii ratsanik kui ka ta hobune olid noored, sihvakad jia kaunid.

Ratsanikku võis umbes kahekümne viie aastaseks pidada. Riietatud oli ta tagasihoidlikult nagu lihtne kõrbenomaad, beduiin, kuid oli näha, et isegi räbalates säilitas ta julge vaba mehe uhke rühi. Nooruse võlu ja sisemisest jõust valgustatud nägu muutsid ta äärmiselt kauniks ning veetlevaks.
«Kes see oli?» küsis habemepügaja Hassan, kui ratsanik oli võtnud sõrmuse, kihutanud tuhatnelja üle väljaku ja kadunud tolmupilve.
Duda vastas ärritatud häälel:
«Kas pole see sulle ükskõik? Sina pügad habemeid, tema aga taltsutab hobuseid. See on kõige uljam võidusõitja araablaste ratsavõistlustel, ja pole olnud veel täkku, kes poleks tema kindla käe all taltsaks muutunud.»
«Kuid misjaoks talle niisugune kuldsõrmus?»
Duda Õiglane vihastus nii rängalt, et hakkas susisema ning karjuma, vehkides kätega. Trepist üles tulevad palvetajad jäid hämmastunult seisma.
«Mis sa norid selle sõrmuse kallal? Mis sul sellega pistmist? Oleksid sa selle linna valitseja džasuss — spioon, siis ma annaksin sulle vastuse, praegu aga lase siit parem jalga! . ...»
Hassan — habemepügaja — taandus ja eemaldus kiiresti. Ta tormas otseteed lossi, et jutustada nähtust vekilile — lossi ülevaatajale.

«Näib, et see on Al-Mansuri' sõrmus,» kordas ta erutatult. «Sa kanna sellest ette. Siin on varjul mingisugune saladus.»

Teine peatükk TÄPSELT SÜDAÖÖL

Bagdadis saabub öö kiiresti, peaaegu silmapilkselt. Kaupmeeste poekestes lõi särama palju tulukesi, kui Duda pikal sammul ruttas mööda kitsaid tänavaid teiste jalakäijate kannul. .Umbtänavas koputas ta väikesele uksele. Kokkulepitud koputuse peale avas sünge ühe silmaga valvur ukse ja Duda läks üle kitsa õue, mis oli täis kaherattaga kaarikuid. Ettevaatlikult trügis ta ligistikku seisvate kaame-

' See Cordoba kalifaadi orjadest kaardiväe ülema nimi on keskaegsetes Euroopa muistendites ümber tehtud Almansoriks.

lite vahelt läbi ja jõudis lõpuks oma toapugerikku kahekorruselise hoone keldrikorral, kus hoiti kaupmees Mahmud-urgandži' kaupu.

Peremees, rikas horezmi siidikangaste ning tikanditega kaubitseja, rändurite vastu lahke ja vaga mees, oli lubanud juba mitme aasta eest elada oma majas pitsatite nikerdajal, kuna ta jäi rahule tema poolt kuldsõrmusele graveeritud suure Suleimani[2] nõiasõnadega, mis olid talle kaubitsemises õnne toonud.

Harjunud kombel leidis Duda kottpimeduses madala lauakese, asetas selle kõrval paiknevasse nišši kaasatoodud nahkpauna instrumentidega ja läks uuesti õue. Ta istus puupaikule sissepääsu juures ja ootas kaua aega alandlikult, tõstes silmad eredate (ning kiirgavate tähtede poole, mis tumedal taevatelgil särasid.

Mühisevatest kaamelitest ühed lamasid, teised seisid, jä näis, et ajajate poolt keset õue tehtud lõkke oranžvärvilised tulekeeled leegitsevad nende jalgade vahel.

Lõpuks vilksatas igatsetud vari ja lähenes Dudale, Temast levis roosiõli aroomi. Õrn hääl sosistas:

«Meie lugupeetud peremees tervitab sind ja palub, et sa palvetaksid tema eest.»

Tulist kakukest ja savikaussi aurava leemega vastu võttes tundis Duda väikesi käsi hõbesõrmustega, ja sõba äär puudutas mehe nägu. Duda ootas alandlikult, kuni kadus temaga kõnelnud vari, kes oli lubanud tuliseid süsi tuua, ja heitis talle järele ahne pilgu. Neiu tuli varsti tagasi, puhudes süsi hõõgvele, ja siis valgustas helepunane kuma tütarlapseliku näo õrnu jooni, mustaks värvitud kulme ja tikitud paela ta laubal. Laulev hääl küsis otsekui pilka-valt:

«Mispärast sul käed nii värisevad, kui sa minult leent vastu võtad? Ma kardan iga kord, et sa selle maha loksutad.»

Ja tasase naeruga kadus neiu pimedusse.

Kui Duda oli oma uberikku tagasi pöördunud, puhus ta söed lõkkele ja läitis koldes haod. Väreleva valguse käes hakkas ta kirjutama paksu püha raamatu, koraani äärtele. Kahel korral võttis ta väikese kitsa noakese ja teritas pil-

' Urgandži — see tähendab, pärit Urgentši linnast.

2 Suleiman — piibli kuningas Saalomon; hiljem paljude muhameedlike legendide kangelane.

liroosulge. Kogu aeg pomises ta kummalisi sõnu ja vehkis kätega, otsekui vaidleks ta kellegagi:

«Südaöö . . . Täna südaööl! See käib mul üle jõu! Süda ei pea enam vastu. On aeg sellele hulkurielule lõpp teha... Kuid siiski jäävad mulle lootused... Mitte kellelgi ei õnnestu mind alt

vedada. Elu malelaual päästab ainult «ratsukäik»! On rumalus otse minna, kui šaitani paisatud kalju tee tõkestas. Homme homimikul peab lööma särama minu geeniuse tulelõõm. Inimesed pistavad jooksu ning hakkavad keerlema meeletus ringtantsus minu vilepilli, nii tagasihoidliku ning nõrga vilepilli viisi järgi. Kui ainult jätkuks jõudu, kui ainult õnnetuse skorpion ei nõelaks mind otse südamesse sel hetkel, millal õnn võib mind juba haarata ja laineharjale kanda.»
Duda lükkas ukseriivi ette. Ta kergitas vilti, mis asus keset tuba. Nähtavale tuli väike luuk. Püüdes vältida kära, laskus Duda mustendavasse avausse. Kottpimeduses ringi kobades tegi ta paar sammu ja jõudis teise trepini, mis viis üles. Ettevaatlikult läks ta trepist üles ja leidis end toas, mille keskel asus pikk kitsas laud. Väikese akna kaudu tungis sisse' nõrka tähevalgust.
Duda laskus põlvili ja langetas pea kätele. Vaikselt omaette luges fa palveid, algul araabia keeles, hiljem mingis teises keeles.
Ta tõstis vahetevahel pead, vaatas ovaalsesse aknasse, hakkas siis jällegi palvetama. Kumedad nuuksed raputasid teda, vaevaga hoidis ta neid tagasi, katsus vaikust säilitada.
Viimaks tuli aknas nähtavale servake eredast, otsekui heledaks kuumutatud ükskõiksest täiskuust, mis sooritas taevavõlvil oma tavalist teekonda.
Põlvedele jäädes ajas Duda end sirgu ja klammerdus kätega lauaserva külge... Kurb kahvatu kiir valgustas laual asuvat kitsast varbadest põimitud kanderaami.
Kanderaamil lebas naise keha, seljas tumedad siid-rõivad. Naine oli nii- kõhnunud ning kuivetanud, et teda võis vaevalt märgata riidevoltide keskel. Kaks väikest käekest olid rinnal risti, sõrmedes helkisid hõbesõrmused.
Duda põrkus tagasi ja ootas võbinaga.:. Kui kuuketas hakkas akent täitma, ilmus selle eredal hõbedasel foonil selgesti nähtavale õrn profiil.
9
Meeletu kirglikkusega sosistas Duda:
«Ma olen siin, sinu ustav teener . Ma olen siin, sinu kõrval, nagu alati! ... Orn, süütu Mariani! Kas kuuled mind?'Siruta välja oma väike käeke ja puuduta mu laupa! Kinnita mu jõudu!»
Duda vahtis ahnelt näo profiili, lootis ikka veel, et ripsmed kerkivad ja nägu uuesti võpatab, et naine ellu ärkab.
«Saatus! Kõikjal saatus! Kohutav saatus, millega ei suuda toime tulla isegi mu alistamatu tahe. Saatus purustab kõik, mida ma kavatsesin, kõik, mida ma ette valmistasin, hävitab kõik nõiasõnad, kuid siiski ei vannu ma alla! . . .»
Aeglaselt nihkus edasi kuu. Ta kadus, ja orn profiil uppus pimedusse.
Duda langes põlvili, pures sõrmi, püüdis lämmatada kumedaid nuukseid.
«Helge süütu Mariam suri. Ma näen teda viimast korda. Viimast korda. Homme viiakse ta igavese rahu varjupaika! . . .»
Äkki tõid ta meelemärkusele hüüded, mis kaikusid õuel: «Duda, pitsatite nikerdaja! Ava uks, või me lööme selle sisse!»
Duda kõhkles mõne hetke; siis tõusis ta kiiresti, läks oma tuppa tagasi ja kattis luugi vana vildiga.
Uksele kolkimine ei lakanud. Duda tõmbas riivi eest.
Sisse astus must ori, käes põlev tõrvik, mis ajas ubriku suitsu täis. Orja taga ukselävel seisis triibulist mantlit kandev mees, keda Duda tundis: see oli kaliifi timukatest kõige metsikum.
«Kas sina oled Duda, pitsatite nikerdaja, keda kutsutakse Õiglaseks?»
«Sa ütlesid tõtt, lugupeetud Mansur, kohtumõistmise mõõk ja tema pühima trooni võimas kaitse!»
«Tuled kohe minuga kaasa, ja me katsume järele, kui õiglane sa oled. Orjad, võtke see mees kinni ja vaadake, et ta pimeduse varjus jalga ei lase. Ta on nõid, ta võib end nahkhiireks muuta ja ära lennata.»

«Ma kuulan ju niigi alandlikult sona, mu isand!» — Duda sirutas kuulekalt oma käed ette ja kaks musta orja sidusid need jäikade nööridega kinni.

Kolmas peatükk SUURKALIIFI LOSSIS

Kui kaks neegrit, kes Dudat kätest kinni hoidsid, koos temaga keldrist üles õuele tulid, pistis Duda korraga nii läbilõikavalt karjuma, et katusel magavad inimesed virgusid. Kõikjalt kostis sõimu:
«Mispärast te piinate õiglast vanakest? Jätke ta rahule! Nurjatud!»
Mansur kiirustas neegreid: «Rutemini, rutemini edasi!» Duda punnis vastu:
«Mispärast need sabatud ahvid mul käed välja väänavad? Käed ju toidavad mind! Ma lähen niigi... »
Isesuguse jõuga pöördus ta ühe neegri poole:
«Vaata mulle silma, suitsutatud seasink! Sa ise tahad praegu pikali heita, siiasamasse, otse kaamelisõnnikule! Heida pikali! Jää kähku magama kui kott!»
Tohutu suur neeger, seljas kirev linane mantel, ninas vaskrongas, hakkas järsku tuikuma, vajus maha ja heitis külili. ·
Duda pöördus teise neegri poole, puuris teda leegitsevate silmadega ja jätkas:
«Ja ka sina, üliküps kõrvits, tahad juba magada! Heida oma laiskvorstist sõbra kõrvale ja hakka norskama nagu see must pühvelhärg!»
Tuikudes läks teine neeger lamaja juurde, kukkus tema kõrvale, ja mõlemad hakkasid valjusti norskama.
Tulivihane Mansur tormas magavate neegrite juurde, tagus neid jalgadega ja sõimas pööraselt. Siis pühkis ta riidest vöö otsaga laubalt higi ja pöördus Duda poole, kes seisis rahulikult, käed taeva poole sirutatud.
«Pärlendav kuu!» kõneles Duda. «Sa .paistad ühtemoodi suurte jia väikeste, tarkade ja rumalate peale. Valgusta sõgedate aru, et nad ei tiriks Duda Õiglast kui tapetud oinast!»
Ta tegi Mansurile kummarduse ja lausus: «Sa viid mind kõige õnnelikuma ilmeksimatu juurde. Milleks siis murda neid peeni osavaid käsi, mida tema pühimus vajab? Ma tulen ise. Et aga need kaks jõhkrat kaamelit siin terve ööpäeva ei vedeleks, annan ma neile

käsu, mida teha tuleb. Hei, teie, šaakaliraiped! Lipake kiiremini koju ja magage seal homme hommikuni!»
Mõlemad neegrid kargasid püsti ja, kätega avaraid kott-pükse kergitades, pistsid tulistjalu väravast välja.
«Mine edasi, hea nõuandja, väärikas Mansur!» lausus Duda kaliifi saadikule. «Ma järgnen sulle.»
Must teener tõrvikuga läks ees, tema järel Mansur, kes pidevalt tagasi vahtis ja ähvardavalt sauaga kõpsis. Viimasena sammus Duda õiglane, liigutades kergelt pikki kõhetuid jalgu.
Nad läksid läbi magava Bagdadi kitsaste käänuliste tänavate, mida päeval alati täitis elav kärarikas rahvahulk. Praegu purelesid üksnes koerte karjad tänavanurkadel neile heidetud kontide pärast ja öövahid, kes keerutasid käristeid, tõkestasid tee, karjudes eemalt:
«Kes tuleb? Kõnele, või raiun surnuks!»
Kui valvurid kuulsid, et tuleb kaliifi peatimukas, verine Mansur, tõmbusid nad kõrvale ja kummardasid tervitusi pomisedes maani.
Tee viis suure Didžle (nagu tollal Tigrist hüüti) jõe kaldale. Nad astusid neid ootavasse kaliifi venesse, sõitsid üle jõe teisele kaldale, kus kohtasid vekili ja mõningaid relvastatud sõdalasi.
«Aja kuningas on vihane,» lausus vekil, «ega maga. Ta käskis hädaohtliku kurjategija viivitamatult oma välkuva pilgu ette tuua.»

«Suur Al-Mamsur!» hüüatas Duda, tõstis käed ja pöördus kuu poole. «Sina kuulsid kõik ja maksad omal ajal kõige eest kätte!»
Mansur läks vekili juurde, viis ta kõrvale ja seletas talle erutatud sosinal, et see pikk ruske habemega vanamees on ilmselt võimas võlur. Teda ei maksa ärritada, vaid tuleb ta ettevaatlikult lossi toimetada, muidu muudab ta kõik nahkhiirteks. Ta uinutas neegrid magama, ja nood kukkusid silmapilkselt maha kui joobnud, ent. hiljem, tema käsul, kargasid jalule ja põgenesid, otsekui oleks neid keeva veega üle valatud.
«Sain aru, sain aru! . . . Palun, lugupeetud Duda Õiglane, järgne mulle. Tema pühimus — kaitsku teda taevas! — ootab sind. Tuleb kiirustada.»
Kaliifi loss ja aed võtsid enda alla tohutu maa-ala, peaaegu poole linnast. Kõrge müüri tagant paistsid kaharad lopsakad datlipalmid, sihvakad seedrid ja nende vahel

lamedate katustega loendamatud ehitised, milles hoiti tuhande eunuhhi lakkamatu järelevalve all kaliif Mustansiri «pärleid» — tema seitsetsada naist. Kaugemal kõrgusid lossi peened nooljad minaretid. Kohati oli müüril näha liikumatuid tunnimehi odadega.
Värava juures, mille külgedel kaks tornikest, seisis valve ja ootas erutatult alati raevuse ning ärritatud timukate pealiku tagasitulekut.
Valve andis teed, ja pilku kõrvale heitmata hakkas Duda Õiglane tähtsalt ning pidulikult läbi kaliifi toreda aia sammuma.
Vekil ja Mansur astusid nobedasti edasi, läksid mööda trepiastmeid lossi, kus ootas juba suurvesiir kahe teenriga, kes hoidsid nikerdatud pronkslaternaid.
«Kes sa oled?» küsis suurvesiir, asetanud käe oma hallile habemele.
«Aadama poeg, pitsatite nikerdaja, keda kutsutakse Duda Õiglaseks.»
«Otsekohe astud sa kaliif Mustansiri kirka palge ette — taeva heldus hoidku teda! Pea meeles, et sa ei tohi talle küsimusi esitada, pead ainult vastama.»
«Ma räägin kõik, mida tema pühimus teada soovib!» pomises Duda.
Kõik läksid mööda keerdtreppi üles lossi katusele, mis oli üleni kaetud pehmete vaipadega. Selle kohal kummus ääretu kuplina safiirsinine taevas, mis helkivate teemant-tähtedega üle külvatud. »
Ühes katusenurgas lebasid kuulsast bagdadi punasest safianist patjade virnad. Nende keskel istus musta värvitud habemega keskealine mees, suur valge, turban peas. Punase siidrõivastuse õlaosi kaunistasid tikitud kuldlilled. Teda poolringina ümbritsevad lähikondlased istusid jala-kandadel, käed põlvedele asetatud.
Duda ootas kaua aega, seistes küljega kaliifi poole ja vahtis kaugusesse.
Peamine ärilinnaosa jõe taga mähkus juba õrna uduloori. Siin-seal vilkusid veel tulukesed. Kuldses kuupaistes «virvendas kergelt Didžle jõgi. Eredas valguses võis selgesti näha, kuidas jõgi kaugele Pärsia lahe poole voolab.
«Viimaks olen ma võimsa kaliifi lossis,» mõtles Duda erutusest lämbudes, kuid väliselt rahulikuna ning ülevana. «Üheksa aastat ootasin ma seda õnnelikku silmapilku. Ära

lase käest õnne, mis särab täna sinu ees selles kõikvõimsate valitsejate muinasjutulises lossis! . . . Kuid mis juhtub sinuga hiljem! Juhtub see, mida sa ise mõistad saavutada . . .»
«Kuula mind, auväärne mees,» lausus lähemale astunud vekil summutatud häälega. «Sa lähed nüüd tema pühimuse juurde, langed ta ette põlvili ja jääd vaikides ootama.»
Duda jättis sandaalid vaiba äärele, läks kaliifi juurde, langes põlvili, tegi kummarduse ja suudles vaipa käte vahel.
«Tervist, punahabe!» lausus kaliif. «Ma kuulsin, et sa tead saladust!»
«Rääkisid tõtt nagu alati, sina, ilmeksimatu — kasvagu veelgi su vägevus ja kuulsus! Kuid ma pean kõik tähtsa, mida tean, jutustama üksnes sulle, ilma kõrvaliste pealtkuulajateta. Seda nõuab Al-Mansuri testament.»

«Minu ustavad sõbrad,» pöördus kaliif istujate poole. «Te võite lossi saalidesse puhkama minna, mina aga jään siia üksnes oma suurvesiiriga.»
Kõik tõusid, surusid käed rinnale ja väljusid vaikselt pisikeste auväärsete sammukestega.
Vaikides silmitses Duda kaliifi ja mõtles:
«Minu ees on kõige vägevam muhameedlane, prohveti järeltulija. See araablane, väljanägemiselt nii tavaline, kehastab islami kõrgeimat vaimulikku jõudu. Tema poole on pööratud kaheksa maailmakaare kõikide muhamedi usu kummardajate mõtted ja palved. Tema võib mind suureks teha ja tõsta õnne ning edu tipule või kukutada mind murekuristikku.»
Kaliif võttis nikerdatud hõbekarbikesest kuldsõrmuse ja küsis:
«Kas sina nikerdasid selle sõrmuse?» «Ma pean seda silmitsema.»
«Võta!»
Põlvili lähenes Duda kaliifile, võttis sõrmuse ja tundis, kuidas ta kergelt puudutas kaliifi hoolitsetud kätt. Dudale näis, et selle puudutuse kaudu tungis temasse islami vaimulik jõud ja põletas teda.
Pärast sõrmuse uurimist lausus Duda:
«Ma nikerdasin selle sõrmuse viie aasta eest.»
«Kas sa tead, et sellel leiduva kirja eest tuleb maha raiuda su arutu pea?»

«Sa võid seda teha, seaduse kaitsja, kuid siis viin ma saladuse endaga kaasa, sa ei saa mitte midagi teada, ja see saladus jääb rippuma su kohale nagu saatuse ihutud mõõk.»
Kaliif võpatas .. .
«Räägi kõik, mida tead, ja ma tõotan, et kaitsen sind, et sinu peast ei lange juuksekarvaga.»

Neljas peatükk «RATSUKÄIK»

Duda, tõmbus eemale, istus jalakandadele palvetaja poosis ja vaatas kiiresti ringi. Platsikesel tema taga polnud enam ühtegi valvurit. Duda hakkas kõnelema algul rahulikult, siis aga üha ägedamalt:
«Sa tead hästi, suur valitseja, et targa kaliifi Harun al-Rašidi surmast peale hakkas vankuma suure araabia hõimu vägevus ning kuulsus ja lüüasaamine järgnes lüüasaamisele.»
«Kes seda siis ei tea! Kes meist ei kurvasta selle pärast!» .
«Suurriik, mis loodi araablaste helkiva võitmatu mõõga läbi ja mille piirid ulatusid Mauretaania viljakandvatest aladest Hiina Kašgari metsikute kõrbemägedeni, lõi vabisema siserahutuste ja metsikute mongolite vaenulike hordide sissetungide tõttu.»
«Ka see on mul teada!»
«Kas peame meie, õigeusulised, leppima sellega ja ootama kurba lõppu, milleni viib meid araablaste vägevuse nõrgenemine, või tuleb meil kõik jõud kokku koguda, et jällegi kõikjal võidukalt lehviks prohveti suur roheline lipp?...»
«See mõte tekitab ammugi muret mu südamele.»
«Sind teeb rahutuks sõrmus, mis leiti tapetud sõdalase, suure väejuhi Abd er-Rahmani viimase järeltulija sõrmest. Kuid võibolla jäi tal järele poeg? Väärikas ning ülikaunis poeg, selge peaga mees? . .. Araablased on alati kannatanud seetõttu, et nende šeigid on üksteisega vaenujalal.»
«Jah, see on meie ammune alatine häda!» ohkas kaliif.
«Suurte tegude kordasaatmiseks peavad suurmehed end ümbritsema ka väärikate abilistega.
Kui frankide purustaja

ning kõiki «õhtupoolseid maid» vallutada ähvardava suure väejuhi Abd er-Rahmani viimane võsu on olemas . . . kui on elus niisugune nooruk, kes on õppinud kõrgeid teadusi medreses, mille sa asutasid, kes särab ilust ning mehisusest nagu kuu taevas, kes taltsutab metsikuid ratsusid, kes valitseb helkivat mõõka nagu välku — kas tahaksid sa, võimas kaliif, et niisugune nooruk oleks sulle lähedane nagu poeg, ustav, puhas ja truu nagu allahi sõna? ... Et ta viiks su maleva uutele võitudele, et lööks jällegi eredalt särama, nagu endistel aegadel araabia vapruse kuulsus? . .. »
Kaliif heitis suurvesiirile hämmastunud pilgu. Too vastas vaikselt ning aupaklikult:
«Parem muidugi, kui niisugune tubli sõdalane oleks ustav sõber ning kaitsja kui õel salavaenlane. Igaüks, kes suudab araablaste nime kuulsusele kaasa aidata, peab saama Bagdadi pühima kaliifi toetuse ning õnnistuse osaliseks.»
«Kuid kus see sõdalane siis on, näita mulle teda, kui ta on elav inimene, mitte aga välja mõeldud, kelle on loonud turulobiseja tühi muinasjutt.»
«Ma võin teda sulle näidata. Kuid ma kardan, kas ei tule mul hiljem selle pärast kannatada, valada kahetsus-pisaraid ja katkuda peast juukseid kurbuse tõttu, et hukutasin ta.»
Kaliif lausus:
«Ma tõotan sulle, et kui ta on niisugune, nagu sa teda kirjeldad, ja kui ta pole korda saatnud ega saada mingeid kuritegusid, siis võtan ta oma alatise kaitse alla. Mida sina arvad sellest, mu tark ustav suurvesiir?»
«Ma tahan amda nõu — ärgu paistku see sulle häbematuna ega arutuna.»
«Räägi!» käskis kaliif.
«Muidugi oled sa kuulnud kuulsast kohutavast vallutajast Temutšin Tšingis-khaanist, kes tuli idast metsikute mongolite ehk tatarite hordidega ja kes jättis oma pojapoja Horezmi valitsema?»
«Loomulikult! Sa räägid julmast Batu-khaamist? Mispärast sa tema järele pärid?»
«Mina soovitan sul see julge nooruk — kui ta on tõesti niisugune, nagu teda kirjeldas Duda Õiglane, — läkitada kaliifi saadikuna tervituskirja ning kinkidega julma tatari khaani juurde. Käsi, et see nooruk saadaks Batu-khaani

ka edaspidi kõikidel tema sõjakäikudel ja veenaks khaani loobuma kaliifi maade hõivamisest, ning minema selle asemel «õhtupoolsete maade» peale, et noid laastata ja vallutada . . . Meie ei tea veel seni, missugused on võimsa Batu-khaani kavatsused. Võib-olla tahavad tatarid tulla ka meie õnneliku maa kallale? ... Siis sinu saadik, kes jälgib tatarlaste kõiki ettevalmistusi, hoiatab sind õigeaegselt, et meie vaprad väed valmis oleksid.» Kaliif vaikis viivu ja lausus siis:
«Sa annad head nõu, nagu alati, mu truu teener. Mõistagi tuleb Al-Mansuri noor järeltulija esiteks proovile panna. Seepärast, Duda Õiglane, too ta siia, otse minu juurde, Aa mina otsustan, kas saadan noormehe tatari khaani juurde voi annan talle teise ülesande.»
«Täidan rõõmuga su käsu,» ütles Duda, «ja toon noore Abd er-Rahmani, nii kiiresti sinu juurde, kui saan.»
«Nüüd aga, Duda Õiglane, jutusta mulle, kuidas sa leidsid selle noormehe, ja kõik, mida sa temast tead.»

Viies peatükk VABAKÜTI SALADUS

Duda Õiglane pani sõrmeotsad vastamisi ja alustas oma jutustust:
«Muidugi oled sa kuulnud ja mäletad suurt rahvastela-hingut viiesaja aasta eest, millal kuulsusrikkad võitmatud Araabia väed pärast Hispaania alistamist ja Pürenee mägede ületamist voolasid tormise merena frankide õitsvale tasandikule?... Sina, kõikteadja ning ettenägija, muidugi mäletad, et see lahing oli algul võidukas meie lõvidele, kuid ka frankid

võitlesid nagu tulivihased marutõbised hundid, ja võidulipp kaldus kogu aeg kord ühele, kord teisele poole ... Frankide maleva eesotsas seisis raudrüüd kandev julge väejuht nimega Karl Martell, mis tähendab «vasar» .. . Näis, kõige kõrgema armuline silm lõi rõõmust särama, et tema õigeusulised kõikjal võidavad ... Kuid juhtus parandamatu: lahingumöllus lamges koos ratsuga meie kuulus juht Abd er-Rahman ja tema kõrval langes ka ta truu lipukandja. Prohveti rohelist lippu, mis lehvis kartmatute šahhiidide kohal, sõtkusid lahingutules ratsude kabjad.»
17

«Oo, missugune õnnetus! . ..» ohkas kaliif.
«Kui meie ratsanikud enam oma lippu ei näinud, hakkasid nad sagima ja vägi jättis ründamise ning asus uue päeva koitu ootama. Kuid frankid, kes kandsid suuri kaotusi, olid vihasest taplusest kurnatud ja läksid öösel ida poole, arvates, et nad kaotasid lahingu . . . Ilmaaegu kap-pasid meie truud vägilased mööda tasandlkku ja asjatult otsisid nad Abd er-Rahmani laipa; ja nõnda nad ei leidnudki ei teda, ei tema relvi ega ta ratsut. .. Tõenäoliselt viis surmaingel Azrail nad elavaina allahi trooni ette . . . Oleks tollal leidunud julge väejuht, kes oleks meie maleva kokku kogunud ja selle uuesti taganevate frankide peale viinud, siis oleksime me saavutanud kergelt täieliku võidu ja vallutanud kogu frankide maa. Kuid juhid, kes kogunesid öisele nõupidamisele, arutasid kaua ja otsustasid nõnda:
«Me jõuame oma maleva alati kokku koguda, segipaisatud read korda seada ja frankide maale tagasi tulla, et jumalavallatuid lõplikult purustada ning alistada.» Ja —oh häda! — meie väed pöördusid tagasi.»
«See oli arutu, meie rahvast häbistav otsus!»
«Möödusid aastad, tervelt viis sajandit,» jätkas Duda, «olid araabia šeigid üksteisega vaenujalal, ja polnud nende hulgas uut Abd er-Rahmani, et ühendada kõiki oma võimsa käe alla, suure rohelise lipu alla ja tormata mässava mere purustavate lainetena jällegi uskmatute õitsvatele tasandikele . . .»
«Kas tõesti ei säilinud mingeid teateid kuulsast Abd er-Rahmanist?» küsis kaliif mõtlikult.
Duda laotas käsi:
«Ma olen küsitlenud kõiki, keda vähegi olen saanud: vanu imaame, kõige targemaid õpetlasi medreses, rändlaulikuid ja dervišeid, kes teavad muistseid pärimusi. . . Igaüks ajas isejuttu, kuid keegi ei ütelnud midagi täpselt. Sest kui istud mošee trepiastmetel, mis on ehitatud tänu sinu hoolitsusele — olgu igavesti kiidetud su nimi! —siis läheb mööda palju erinevaid inimesi maailma kõigist kaheksast kaarest, ja nii mõnigi kord kuuled kummalist ...»
«Ja nüüd jutustagi mulle kummalisest.»
«Kord tuli minu juurde sünge näoga teekäija, kelle silmades põles salajashoitud mõte. Mind rabas tema soov nikerdada kuldsõrmusele kirja . . .» Duda jäi vait.
18
«Missugust kirja? Räägi kiiremini!» hüüatas kaliif kumedal, varjatud vihast väriseval häälel.
«Ta käskis kirjutada: Abd er-Rahman, frankide võitja on usklike lootus ... »
«Ja sa tegid niisuguse kirja?»
«Mida minult tellitakse, seda ma ka teen.»
«Missugune oli ta välimus? Kas sa kohtasid teda hiljem? Kas on ta siin, Bagdadis, või sõitis ta teistesse maadesse?»
«Ma nägin teda mitu korda. Olen kaua maailmas elanud — mida kõike küll ei tule näha! Viimast korda nägin ma, kuidas see mees, juustes juba kõvasti halli, mošeesse läks. Tema kõrval kõndis elurõõmus nooruk, kes hoidis käes pühi raamatuid. Ma pidasin selle noormehe meeles. Ta hakkas innukalt medreses käima. Kord hõikasin ma teda. Ta tuli ja istus mu kõrvale. Ma kostitasin teda värskete datlitega. Me hakkasime vestlema ja saime sõpradeks. Ta käis isegi mu kodus ja ööbis minu juures. Mulle meeldis see nooruk, kes oli lõbus, kõikide vastu lahke, mulle meeldis tema lugupidamine vanemate inimeste suhtes, tema elav mõistus,

tema armastus muistsete laulude vastu. Ent teda ei veedelnud niivõrd vaimulikud raamatud, kuivõrd muistsed pärimused ja jutustused araablaste suurtest vallutustest.»
«Kus see noormees asub? Ma paigutan tolle koha lähedusse, kus sa töötad, erilise vilunud mehe, kes ta välja otsib.»
«Luba anda sulle tagasihoidlikku nõu. Ma tean, kus ta praegu elab. Kui ta lõpetas kiituse ning auga medrese, püstitas ta oma vana telgi ben-abajaadide rändlaagrisse. Seal elab ta koos vanavanaemaga, kes valmistab talle toitu ja laulab muistseid laule. Ta on selle rändlaagri kõikidest noormeestest kõige julgem. Raamatud mässis ta vaiba sisse ja peitis ära. Ta teenib endale elatist isekate hobuste taltsutamise ning väljaõpetamisega ja metsloomade küttimisega. Mõnikord, kui ta Bagdadi sõidab, tuleb ta minu juitrde ja toob kaasa vahel juustu, vahel datleid või viinamarju. Ta ööbib minu juures ja kuulab mu jutustusi muistsetest aegadest. Kui ta teada saab, et sa teda näha soovid, siis peab ta end õnnelikuks, kui võib oma laubaga su sädeleva trooni eest tolmu pühkida.»
Kaliif mõtles natuke aega ja lausus:

«Kui ta on tõesti õpetatud, nagu sa räägid, ja kui ta hing ihkab kangelastegusid, siis teen ma ta .. .» siin kaliif takerdus ja lisas: «.. . siis, võib-olla, ma ülendan teda.»
Mõne päeva pärast ilmus Duda Õiglane lossi kaliifi juurde noormehega, kellest ta oli jutustanud. Kaliif võttis mõlemad vastu saalis, kus lillede keskelt purskusid jahedust levitades mitme fontääni hõbedased joakesed.
Noormees oli sihvakas ning kaunis. Ta käitus tagasihoidlikult, kuid väärikusega.
Tal oli seljas nomaadide tavaline triibuline riietus, vöö vahel vana kinžall, damaskuse töö. Kaliif pani nooruki enese ette vaibale istuma, silmitses teda armuliku pilguga, kuid aeg-ajalt märkas Duda tema pilukil silmades õelaid, pahasoovlikke tulukesi. Kaliif päris noorukilt ratsude ja vanavanaema järele — missugusest soost ta on, küsis ka lõvijahi kohta.
Abd er-Rahman rääkis kõigest lihtsalt ja väga siiralt:
«Ma usun, et tuleb sõda ja et mul õnnestub paljastada oma mõõka prohveti lipu kaitseks. Ma tahaksin sõita kaugetesse maadesse, eriti päikese loojangupoolsetesse, Hispaaniasse, et teada saada, kas on seal säilinud meie suurte vallutajate julgeid järeltulijaid.»
«Praegu pole sugugi vaja sõita Hispaaniasse, vaid itta ja põhja. Seal küpsevad suured sündmused ja valmistutakse seninägematuteks sõdadeks,» tähendas Duda.
«Miks sa nõnda arvad?» küsis kaliif ja käskis pakkuda aromaatset širazi veini. Dudad ja noorukit kosutades kuulas ta tähelepanelikult nende vastuseid.
Auväärselt habet silitades lausus Duda:
«Kauge maa teekäijate rõivaid kandvad inimesed rääkisid, et suure jõe Itili' alamjooksul paikneb uskmatute tatarite, teisiti ka mungaliteks kutsutud, võimsa tundmatu hõimu sõjaleer.»
«See on väga tähtis. Mul on tarvis oma saadik ja ustavad maakuulajad sinna läkitada.»
«Kui sa läkitad Abd er-Rahmani tatari khaani juurde ja kui mina saadan teda kirjutajana ning arstina, siis ole kindel, et ta oskab seal varsti ära teenida julma tatari valitseja soosingu, mina aga, sellele lisaks, saan khaani juures õukonnaarstiks. Siis saadaksime me sinu pühimu-

' Itil -- Volga.

sele ustavate inimeste kaudu ettekandeid kõigest, mida kavatseb metsikute pohjahordide valitseja, kui vägev ta on ja kuidas on võimalik temast jagu saada.»
«Ma mõtlen järele, sina aga lähed seniks minu auväärsete rändurite vastuvõtumajja. Seal söödetakse ja koheldakse Abd er-Rahmani kui kallist külalist. Talle antakse kõik, mida ta soovib. Ja sina lähed koos temaga. Suurve-siir varustab teid reisiks kõige hädavajalikuga.»
Duda kummardas sügavalt kaliifi ees:

«Hoidku sind kõikvõimas ja toogu sulle kuulsust, mis on sinu ja su suurte esivanemate vääriline!»
Kui Duda ja Abd er-Rahman lahkusid, lausus suur-vesiir:
«Õnne taevavõlvil kerkib selle nooruki kohale ta hele täht. Väga hea, et sa saadad ta mungalite khaani juurde, kuid oleks veelgi parem, kui vägev Batu-khaan viiks ta enesega maailma äärele. Sealt ei tule neist kumbki enam tagasi. Nad lähevad oma esivanemate juurde.»
Kaliif vangutas pead ja tähendas:
«Ainult kõikvõimas allah teab, mis on meile kõige parem.»

Teine OSA ITILI ALAMJOOKSUL

Esimene peatükk «TUULTE LEMMIK»

Mustade tõrvatud parrastega kahemastiline, järskude külgedega laev «Tuulte Lemmik» sõitis kergelt õõtsudes mööda karmi Abeskuni ' merd põhja poole. Tuul paisutas purjesid, mis olid hallidest ja punastest ristkülikutest kokku õmmeldud, meenutades malelauda. Kurnatud pool-paljad sõudjad, jalad ahelates, lebasid liikumatult pinkidel pikkade tahenenud aerude kõrval.

1 Abeskuni meri — Kaspia.

Rässakas tüürimees, sinine turban ninajuurele tõmmatud, rõhus roolipuule ja vahtis silmi kissitades teraselt kaugele ette, mööda kõrgele tõusvast laevaninast, mis oli röövlinnu pea moodi välja nikerdatud.
Madalalt käivate hallide pilvede uduse kauguse ja merepinna piiril laius kitsas pilliroovööt. Seal suubus rohkearvuliste harujõgede kaudu Abeskuni merre suur Itili jõgi.
Laeva ninas puust kenus linnukaelal istus kaksiratsa neegripoiss, kuulatades tüürimehe hõikeid:
«Must konn, Said, kas sa näed ometi kord suuet? Kas leidsid väina pilliroogude vahel?»
«Ma näen palju, palju väinu!» karjus Said.
«Otsi kaldal küngast! Sellel seisab kivist jumal. Mispärast sa teda ei näe, ussipoeg? Hõõru silmi!»
«Pole kivist jumalat. .. Ma ei näe mingit kivist jumalat . . .»
«Roni masti, päris tippu! Ja kähku!»
Parda ääres palmipuust kastil, millest levis kauge maa vürtsist aroomi, istus noor araablane, seljas punane triibuline rõivastus, mis värvilise riidevööga kokku tõmmatud. Laiad sinised kottpüksid olid topitud kollasest nahast rohmakatesse saabastesse. Tuul sasis ta musti käharaid ja lumivalge turbani saba, mis õpetatuse märgina vasaku kõrva kohalt alla rippus.
Soolindude hiigelparved lendlesid tihedate pilliroogude kohal.
«Kus on Itili suue?» hüüdis araablane.
«Suurel Itilil on seitsekümmend suuet,» vastas tüürimees. «Tuleb leida peamine neist. Ebaõigesse suudmesse sattudes võib laev saarte vahel pilliroogu ära eksida ja leetseljakutele kinni jääda . . . Otsi, Said, kivist jumalat!»
Neegripoiss pistis mastitipus kilama:
«Ma näen kivihunnikut! Seal lebab külili mingisugune kivist jumal!»
«Vanad jumalad on surnud! Vanad jumalad pugesid soodesse peitu!» muigas araablane.
«Pehkinud maailmas valitsevad uued jumalad, kes lendasid siia koos ähvardava tatari khaaniga. Nemad toovadki mungalitele õnne.»

«Aerud!» käratas tüürimees kriiskavalt. «Hei, järelevaataja, ärka üles! Vajutage nobedamalt aerudele! Heida pilk veele, seik Abd er-Rahman!» jätkas tüürimees araablase poole pöördudes. «Me ei sõida enam'soolasel merel, vaid suure Itili magedatel voogudel. Näed, kuidas ujuvad

hõbedaste kalade parved. Nende kohal keerlevad kajakad ... Sõudke kiiremini! Itil on lähedal!»
«Aerud kätte!» toibus päikesest pruuniks põlenud sünge järelevaataja, kes oli suikunud köiepuntral, peas punane räbaldunud turban. Ta hakkas osavalt pikka piitsa laksutama, nähvas üle väsinult tõusvate sõudjate paljaste selgade ja asus puuvasarakesega vastu lauda kopsima.
«Leivaraiskajad! Põõnasite küllalt pärituule ajal... Nüüd tõmmake kibedamini. Laiskvorstidele ma lõunasööki ei anna!»
«Küll sa annad!» kostsjd mõned hääled. «Ilma meieta sa pärale ei jõua!»
Sogast rohekat vett vahutama pannes tousid ja vajusid aerud järelevaataja vasarakese üha kiireneva kopsimise taktis. Sõudjad pingutasid kõigest jõust, kord ette kummardudes, kord tagasi, peaaegu selili viskudes.
Ruudulised hallikaspunased purjed olid lontis ja lipendasid kergelt nõrkade tuulehoogude käes.
«Hadži-Tarhan... ' Vaata, seal näen ma Hadži-Tarhani!» kisendas masti otsast neegripoiss.
«Hei, Islam-agaa, ärka üles!» karjus tüürimees laevaomaniku kajuti suunas. «Hadži-Tarhan on lähedal!»
Kitsa uksega kambrikesest kuuldus urinat, sõimu ja läbilõikavat naisekiljatust.
«Mine otse, Maksum! Pööra Hadži-Tarhanist kõrvale!» kõlas sealtsamast kähisev hääl. «Ära lase mitte kedagi laevalaele! Kihuta venemehed minema! Mine Itili mööda üles!»
Maksum rõhus kogu kehaga pikale roolipuule, pöörates laeva pisut kõrvale.
Väike asula — kunagine rikas Kasaari pealinn — ujus aeglaselt mööda. Kaldal oli näha pruuniks tõmbunud pillirooga kaetud hütte, mis olid püsti löödud palkvaiadele vee kohal. Inimesed jooksid purretele, mis kaugele jõkke ulatusid, karjusid, vehkisid värviliste hilpudega. Paljud istusid pikkadesse kitsastesse paatidesse ja sõudsid nobedalt laeva poole. Madrused seisid pootshaakidega parraste ääres ja ähvardasid igaühe vette tõugata, kes julgeb laevalaele ronida.
' Hadži-Tarhan — Astrahani linna nimetus. Siin asus varem Kasaari kuningriigi rikas pealinn, mille purustas Kiievi vürst Svjatoslav.

Väärikas pika habemega mees, välimuselt kaupmees, sõitis suures mitme sõudjaga venes.
«Hei, Islam-agaa! Kutsuge Islam-agaa!» karjus ta. «Kas on elus, kas on terve Islam-agaa? Mina olen ta ammuaegne sõber ja võõrustaja, Olen sõitnud palju kordi «Tuulte Lemmikuga». Ütelge peremehele, et mina olen Abdul-Fath Bagdadist.»
Noor araabia saadik läks nikerdatud ukse juurde ja koputas kõvasti:
«Islam-agaa! Lase see mees laevale! Ma olen temast kuulnud ja pean temaga.kõnelema.»
Nikerdatud uks paiskus valla. Sellest veeres välja paks laiaõlgne laevaomanik Islam-agaa, seljas vöötamata põlvini ulatuv tumesinine hame. Tema kareda musta habeme ning rasva sisse uppunud silmadega tursunud roidunud nägu kõneles öisest joomingust. Tedretähelise kämblaga sügas laevaomanik kõhtu, pistis paljad jalad ülespoole keeratud ninadega erekollastesse kingadesse ja läks parda juurde.
Noor araablane jälgis tähelepanelikult lahtist ust. Pimedusest kerkis esile väike tuhmkahvatu näoga naine. Range nunnaliku ilmega, punase paelaga palistatud suitsuhall rõivastus oli bütsantsi lõikega. Kergelt paotatud kaelusest paistis peenike-kael pärliniitidega. Nooljate ripsmete-alt jäid rahulikud tumedad silmad hetkeks otsekui hämmastunult ning küsivalt noorele araablasele peatuma. Kaunis pea pöördus järsult mere poole, ja väike suu sosistas:

«Võõras metsik maa! Pillirood ja soo! Ja eespool, vaene Daphne, ootab sind jällegi orjus! . . .» Nikerdatud hõbekäevõruga peen kleenuke valge käsi kattis silmad, ja väike naine kadus pimedasse kajutisse.

Teine peatükk KUMMALISED LOOD

Vana Nurali Tšovduri väike nomaadsugukond ilmus hommikupäikese kiirtes helesinisest stepist. Eespool voolas laialt suur veerikas Itili jõgi. Mööda kaldaäärset rada laiali valgunud lambad vantsisid loiult; poolpaljad tõmmud lapsed sundisid neid tagant. Kaamelid, kes olid saba- ja ninasõõrmeidpidi üksteise külge seotud, venisid pika karavanina. Nende küürude vahel, peremehe varakompsude

ja lahtivõetud jurtade otsas, istusid tõmmunäolised kurnatud vanaeided, rinnalapsed kätel. Naised, vaarikavärvilistes luitunud hilpudes, läksid kergelt hõljudes uhke vaba kõnnakuga karavani ühel küljel. Mehed sammusid eraldi, rääkisid summutatud häälel ja vehkisid ärritatult kätega. Mõned mehed läksid küürutades liivaluidete otsa ja jooksid sealt kiiresti tagasi. Kõiki haaras õudus.

Tuttavad paigad . . . Siin peatus kevaditi, aastast aastasse, rammusatel rohumaadel vana Nurali Tšovduri sugukonna rändlaager. Varem kihutasid siit lakkamatult läbi kollaste saigakkide karjad, mõnikord sõi rohtu pelglike metshobuste kari.

Selle kohutava aasta kevadel oli tühjale paigale veerjal künkal kasvanud ootamatult, otsekui erk kevadine stepilill, kullas kiiskav ebatavaline maja kõrge kitsa tornikesega, mis värviliste kahhelkividega kaunistatud. Ja peale selle hakkasid piki kõiki radu, nii kauguses kui ka lähematel küngastel, kihutama veidrad ratsanikud mada-lakasvulistel ja karudena karvastel nobedatel hobustel.

Kogu Nurali Tšovduri järelpõlv; nii ta pikahabemelised pojad, tugevate jalgadega vaskrinnalised pojapojad kui ka väikesed püsimatud pojapojapojad, ühtekokku aga oli neid üheksakümmend üheksa meeshinge — hoidku neid kõikvõimsa ning kõikteadja arm! —, kõik liikmed Tšov-duri sõbralikult üksmeelsest sugukonnast vahtisid tol kauni! hommikul pärani silmi üksteise otsa. Vanemad inimesed hüüatasid:

«Mida see tähendab? Kas džinnide vembud? . . . Ainult allahi aedades leidub niisuguseid kuldlosse! Või ehitas siia kõnnumaale enesele muinasjutulossi võimas Ifrit -?.... Kes võib elada sellises majas?»

Ja kõik ootasid, mida ütleb ning otsustab sugukonna vanem, tark vaarisa, ja vahtisid teda kannatamatult. Kuid Nurali Tšovdur, peas suur valge turban, seljas pä'kesest pleekinud villane mantel, ajahambast näritud hõbenupuga sau põiki üle sadula asetatud, ratsutas sõnatult vanal punaste tähnidega hiirhallil täkul ja vahtis aina, otsekui ei usuks ta iseennast, rähmaste silmadega muinasjutulise kuldlossi poole, mille taolist ta polnud oma pikal eluajal veel näinud.

Ifrit — võimas kuri deemon muhameedlaste mütoloogias,

Viimaks tõmbas Tšovdur ratsmed pingule. Hüüded peatasid kogu karavani. Pojad ja pojapojad jooksid ligi, ümbritsesid sugukonna ilmeksimatut juhti. Tuul mängis ta valge habemega, kähisev hääl aga sosistas vaikselt sõnu täis muret:

«Jõudsid kätte uued rasked ajad!... Kõik, mida näeme ümberringi, ei kuuluta meile rõõmu! Kui kõiknägija ning kõikteadja tahe on niisugune, siis peame me kõigest hingest püüdma, et raskete vaevade soolaksoost pääsemise kindlale teerajale jõuda . . . Siin aga ootab meid huka-tus .. . Meie polistel karjamaadel söövad rohtu juba võõrad hobusekarjad! ... Meie uhked naised häbistatakse, karjad aetakse minema, armastatud lapsed, kogu meie lootus, viiakse ära

ning müüakse võõrastesse maadesse! . . . Kihutage kari kiiremini kaugetesse steppidesse Suure Kivi ' poole. . . Minema sellest kohutavast paigast, julmade halastamatute mungalite juurest! Raevuse allahi viha kihutas kaugelt, päikese tõusu poolt need metsikud sõdalased siia, meie esiisade põlistele maadele. Kiiremini siit minema! . .. Kuid kas seal on parem? Pilved tihenevad meie teel. Oo, missugused ajad!» — Ja Nurali Tšovdur tõstis ägades käe sauaga taeva poole, pomises palveid, tagus kavušikandadega[2] vana hiirhalli täku külgi ja palus pisarsilmi kauget allahit, et too heidaks armu ja hoiaks tema poegi, lapselapsi ja lapselapselapsi.

Kolmas peatükk MONGOLI VAHISALK

Käharpäine neegripoiss Said, kes rippus eesmasti põikpuul, libises kiljudes alla ja lippas tuhatnelja üle laevalae:
«Islam-agaa! Meie ees on ratastel siia sõitnud linn ja kuldne maja!»
«Nähtavasti põrutasid sa oma tühja pea vastu kivi uimaseks! Linna nägid sa unes! Kus ta on? Kus ta on?»
«Poisikesel on õigus!» lõi sekka noor madrus, kes seisis tüüri juures. «Meie ees on uus tatari linn, kohutav liikuv linn, mis veereb ratastel mööda steppi.»

' Suur Kivi — Lõuna-Uraal.
2 Kavušid — meeste rohmakad nahkkingad.

«Ma ei näe sedal» Laevaomanik hõõrus sinise hame laia varrukaga silmi. «Teie kõik jampsile nagu joobnud, sattudes sellesse soo-uttu.»
«Vaata sinna, agaa!» kinnitas neegripoiss ja keksis ühe koha peal. «Näed, seal, kus on künkad, seisab sädelev maja.»
«Näen. Need on põlevad lõkked.»
«Need pole sugugi lõkked! See on puhtast kullast tehtud maja. Ta sillerdab päikesekiirtes tulena.»
«Mis sa, konnapoeg, valetad! Kuidas saab siin, keset metsikut steppi, kerkida kullast maja?»
«See on kõrberöövlite lõks,» kostis madrus. «Nad luuravad palverändajaid, kes sõidavad pühasse Mekkasse. Siin riisuvad röövlid nad paljaks, laibad aga heidavad jõkke.»
Poolpaljad pinkide külge täheldatud orjad unustasid aerud, klammerdusid pardaserva, vahtisid ahnelt kaugusesse, kus endiselt kiiskas leegitsevana kuldne ehitis.
«Puhtast kullast maja!» karjusid nad kähisevate tooreste häältega ja rebisid ahelaid. «Kui murda sealt tükike, siis ostab meist igaüks endale vabaduse. Lähme, purustame selle kuldse maja, mille kinkis meile all ah!»
«See on linn! Ma rääkisin tõtt! See on linn!» jätkas rõõmustamist ning kekslemist neegripoiss.
«Islam-agaa! Sa lubasid hõbedirhemi sellele, kes näeb esimesena tatari linnamüüre! Mina nägin neid, anna mulle ruttu dirhem!»
«Aerumehed, kohtadele!» pistis laevaomanik möirgama.
Järelevaataja laksas pika piitsaga üle sõudjate paljaste turjade., Valust röökides ning ägades istusid nood kiiresti pinkidele ja klammerdusid aerude külge.
«Võib-olla on see mazar ',» ütles laevaomanik pahaselt. «See on kõigest üksainus ehitis, mille on püstitanud keegi stepikhaan oma esiisa hauale. . . See on mazar, haud! Kuid see pole veel linn! Kus on siis mošeed? Kus medre-sed? Kus, lõpuks, on saunad ja kaupmeeste poed? Kus on elumajad? Mis linn see on! Ei sa, seapoeg, näe mingit hobedirhemit!»
«Jah, see on tatari linn ratastel!» lausus tüürimees kindlalt. «Siin on uus pealinn kohutaval võitmatul hõimul, kes on tulnud idast kõikide rahvaste õuduseks. Nad elavad telkvankrites, ja

nende linn rändab kord siin, kord läheb steppi, kus otsib karjale paremaid rohumaid. Selles kuld-

1 Mazar — mausoleum pühaku haual.

ses majas aga elab nende peakagaan, kelle pea on katla-müraka-suurune. Kõõrdsilmade ainsa pilguga peatab ta ning paiskab põrmu igaühe, kes julgeb talle ligi minna.»

«Rõhuge tugevamini aerudele! Edasi!» läks laevaomanik vihaseks. «Järelevaataja, nüpelda neid laisku tõpraid'»

Sõudjad, higist läikivate õlgadega, pingutasid kõigest jõust. Kahemastiline järskude parrastega kaunis laev liikus aeglaselt edasi, vastu veerohke jõe tugevat voolu. Kahel pool laeva külgedel mõõtsid madrused pikkade peenikeste lattidega sügavust.

«Leetseljak! Laev kraabib põhja!... »

«Heida ankur!» karjus laevaomanik.

Kaks ankrut laksatasid vette, köied tõmbusid pingule, ja parraste juures lõi vesi kobrutama. Jõevool kandis mööda külmi laineid ja nendel keerlevaid õlekõrsi ning rohelisi oksakesi. Kallas, mis kõrget pilliroogu täis kasvanud, polnud kaugel.

Tasandikul tulid nähtavale ratsanikud, seljas pikahõlmalised kasukad, peas teravatipulised nahkmütsid. Nad tulid jõe äärde, sõitsid vette ja peatusid leetseljakul, raputades lühikesi odasid, karjudes arusaamatuid sõnu. Sügavad võrendikud takistasid neil laevale lähenemist. Tõmmud habemeta näod, nii noored kui ka vanad, olid tuulest ja päikeselõõsast pruuniks parkunud. Jämedate kaelte ning pikkade lakkadega lühijalgsed hobused korskasid ja puristasid kiiresti voolavat vett nuusutades.

Ratsanike salgast eraldus vanamees, kesi kandis kollast triibulist halatti. Pead kattis laia rebasenahaga ääristatud brokaatmüts. Vanamees sõitis vette ja karjus küll pärsia, küll araabia, küll kõptšaki keeles[1]:

«Kes te olete? Kust te siia tulite? Kelle purjekas see on? Mis teid siia ajas? Mida te toote? Vastake! Mina olen suure maailmavallutaja terdžuman — tõlk.»

Tüürimees, kes oli näinud mitmeid maid, vastas kõpt-šaki keeles:

«See on «Raudsetest Väravatest»[2] pärineva lugupeetud kaupmehe Islam-agaa laev. Ta veab tema pühima Bagdadi kaliifi erakordselt tähtsat saadikut. Aga kes teie olete?.. . .

1 Kõpršaki keeles (ehk kiptšaki keeles) — polovetsi keeles.

2 «Raudsed Väravad» — Derbendi linn Kaspia mere läänerannikul. Nimetus tuli sellest, et Derbent kui kindlus tõkestas mais-maateed Iraani.

Kas suure maailmavallutaja trooni astmelaud on siit kaugel? Laevaomanik tahab suudelda tema ees vaibatolmu ja tuua talle hinnalisi kingitusi.»

Vana tõlk, kes oli jalusteni vette vajunud, karjus vihaselt:

«Laske paat vette! Sõitke kaldale! Näidake firmaani, mis lubab teil mongoli kuningriigi aladele sõita.»

Teised ratsanikud lõid kaasa:

«Näidake, mida te tõite džihangiri' sõdalastele!»

Värisevi huuli andis laevaomanik Islam-agaa summutatud häälel madrustele rutakaid korraldusi:

«Peitke trümmi kõik, mis võimalik! Sulgege luugid!»

Tihedast kaldaäärsest pilliroost libises välja kitsas tõrvatud vene. Selles istusid relvastatud tatari sõdalased. Konksudega odade abil haakusid nad laevaparda külge, heitsid üles nöörredelid ja ronisid laevalaele. Kiiresti jooksid tatarlased mööda kogu laeva laiali ja hakkasid kotte kummuli keerama, lõikasid neid kõverate nugadega lõhki, lohistasid ühte hunnikusse kasukaid ning muid rõivaid ja pakke datlite ning kuivatatud viinamarjadega. Kärast äratatuna tulid trümmist mõned reisijad laevalaele. Päikese eredates kiirtes silmi kissitades jälgisid nad hirmuga mööda laeva sagivaid tundmatuid võõraid sõdalast.

Noor araabia saadik seisis masti lähedal, kämmal laia riidest vöö vahele pistetud kinžalli käepidemel. Ta oli uhke ning kohkumatu olekuga. Tema taga seisis punase habemega kirjutaja, kes hoidis käes vaibast tehtud kotti ja suurt püha raamatut.

Kaks tatari sõdalast, kes selja tagant käratult ligi hiilisid, katsusid araabia saadikult kaftanit maha tirida. Saadik raputas sõdalased enese küljest kergesti lahti, haaras kinžalli ja hakkas neid eemale tõrjuma.

Mööda nöörredelit ronis laevale vana väärikas terd-žuman. Majesteetliku žestiga tervitas ta laevaomanikku ja inimese veendunud hääletooniga, kes teab, et kõik tema poolt lausutu on ilmeksimatu, hüüdis ta valjusti:

«Kes julgeb solvata suursugust reisijat, saadikut suure džihangiri juurde? Vaprad, õilsad sõdalased, jätke võõramaalane raihule! Kes ta on? Las ütleb oma nime.»

Džihangir — maailma vallutaja.

«Selles löömingus solvatakse Bagdadi kaliifi saadikut!» pistis kisama laevaomanik, silmad pungis. «Need röövlid riisuvad teda.»
«Need pole röövlid!» teatas terdžuman manitsevalt. «Need on suure tatari valitseja Batu-khaani võitmatud bagaturid.»
Terdžumani kõrvale ilmus noor sõdalane, kes kandis terasest soomussärki ja hõbedase ninakaitsega kiivrit, mis silmile tõmmatud. Ta karjus käskivalt:
«Tähelepanu ja sõnakuulmine!»
«Tähelepanu ja sõnakuulmine!» hüüdsid kooris mongoli sõdalased, lõpetasid jalamaid askeldamise ja igaüks tardus liikumatult valveseisangusse tollel kohal, kus asus, pilgud suunatud sõdalasele.
«Kuulake mu käsku, vaprad ning võitmatud jahikullid! Oodake natuke!» Noor sõdalane pöördus laevaomaniku poole, kes oli pea õlgade vahele tõmmanud ja sikutas alla-vajunud kottpükse kõrgemale, lastes oma kurjadel silmadel ringi käia.
«Kes on see arutu mees, kes julgeb tapelda suurkhaani sõdalastega?»
Laevaomaniku suu vajus lahti, ja kogeldes vastas ta: «See on Bagdadi kaliifi saadik.»
Noor araablane korrastas kirudes puruksrebitud kaftanit, kõõritas raevunult enese lähedal seisvaid mongoleid. Viimaste ülemus jätkas:
«Te teate, bagaturid, et teiste maade valitsejate saadikud on pühad ja puutumatud. Neile ei tohi kätt külge panna ega neil riideid seljast maha tirida. Tänage Bagdadi kaliifi erakorralist saadikut ja selle laeva peremeest kingituste eest, mida te neilt saite.»
«Täname kingituste eest!» hüüdsid mongolid.
«Esimene kümmekond jääb siia, laevale. Ülejäänud veavad kaldale kõik kingitused ja viivad need Batu-khaani laagrisse.»
Sel silmapilgul veeres laevniku kajutist välja vana kõõrdsilmne mongol, käes mustriline vaibariidest kott, mille ta oli väikselt kahvatult naiselt ära kiskunud. Naise jalgade ümber kõlises hõbeketike. Nähes, et kõik teised sõdalased seisavad tikksirgelt, laskis mongol koti maha kukkuda ja ajas end samuti sirgu.
«Araabia saadik, laevnik ja kõik sellel laeval sõitvad reisijad!» jätkas soomusrüüd kandev sõdalane. «Te muidugi

ei kaeba minu sõdalaste üle? Nad ei teinud teile millegagi liiga?»
«Kuidas — ei kaeba!» hüüatas laevaomanik. «Nad ju röövisid ära kõik, mida laevalael nägid ... »
«Pea!» katkestas teda mongol. «Pea meeles, et suure tatari valitseja vaprad võitmatud sõdalased ei röövi iialgi kedagi, vaid üksnes kui maailma vallutajad võtavad oma seadusliku saagi. Ent kuna sa solvasid mu sõdalasi, nimetasid neid röövliteks, siis järgneb jalamaid kohtupidamine. Siin, sellel paigal, mõistan ma kohut... Ja valesüüdistuse eest karistatakse sind jassa' suure seaduse põhjal... Ainus ning viivitamatu karistus on: raudnuiaga hoop lagipähe. Seda võib asendada üksnes masti külge poomisega.»
«Keegi ei süüdista! Allah on tunnistajaks — kiidetud olgu tema nimi!» õigustas end väriseval häälel laevaomanik tuhkkuivi huuli noolides. «Me kõik oleme rõõmsad, kui meie tagasihoidlikud kingitused suurima ning õiglase tatari valitseja kuulsatele sõdalastele meeldivad.»
Noor ülemus silmitses rahulikult laevnikku, ootas natuke aega ja lausus:

«Tühistan kohtupidamise. Kõigele, mida ma ütlen, alistuge vastuvaidlematult! Kõik laevareisijad, laevnik ja madrused, asuge ritta . . . Peale saadiku. Sina seisad teisele poole. Hont ja Munke, otsige reisijad hoolikalt läbi.»
Kortsuräguline, tõpranäo ning kitsaste pilusilmadega vana mongol läks ülesrivistunud reisijaterea äärmise mehe juurde. Rahulikult hakkas ta ära võtma triibulist riidest vööd, rahakotti, mis oli vöösse peidetud, maha tirima tür-kiisiga kuldsõrmust nimetissõrmest, erekollaseid nahkkingi .
Kõik vahtisid kartusega raudokkalist nuia, mis rippus mongolil üle õla heidetud rihma otsas. Teine mongol, kes oli laotanud põrandale pika lambanahkse kasuka, kuhjas sellele äravõetud esemeid.
Vana terdžuman küsis igaühelt üht ja sama:
«Kes sa oled? Kust sa tuled? Kuhu? Milleks? Ja kas kauaks ajaks?»
«olen kaupmees. Pärit Suur-Horezmist, Urgentši linnast,» rääkis halliseguste juustega, rikkalt rõivastatud reisija, kes kandis triibulist siidhalatti, roosasid kottpükse ja helesinist turbanit. «Ma toon siidi, kalliskive ja hašišit, mis valmistab õndsust kõigile selle tarvitajatele. Mida, Tšingis-
' Jassa — seaduste kogu.

khaani — lõhnaku magusalt ta põrm! — targa jassa seaduse järgi, pean ma oma kaupadega tegema?»
«Sa võid siin vabalt kõike müüa, kui oled eelnevalt eraldanud oma kaupadest ühe viiendiku meie õiglase džihaugiri tarbeks, teise viiendiku aga kõrvale pannud kõikide mongolite suurkagaani jaoks. See osa saadetakse ta pealinna Kara-Korumisse.»
Teine reisija, äärmiselt kehvasti rõivastatud, kandis avarat luitunud mantlit ja teravatipulist dervišimütsi, hakkas poollauldes seletama:
«Ma olen rändaja maailma lamedal kandikul. Mu nimi on Šeik Muslih ed-Din. Ma kirjutan õndsalikke värsse. Pole mul ei maja ega aeda; seepärast ei saa ma ka andamit maksta. Kogu oma varandust kannan ma endaga kaasas. Kõik oma rikkused ammutan ma sellest pronks-tindipotist.»
Mongol-nuiamees kobas dervišit, leidis tal põues raha-kukru mõne hõbemündiga, kaksas ära vööl rippuva pronks-tindipoti, korkis selle lahti ja määris oma näpud tindiga. Derviš hüüatas, käed taeva poole tõstetud: «Kui mult võetakse mu tindipott, siis tuleb mul heita ka oma maks varestele nokkimiseks!» Mongol-nuiamees vastas pahaselt: «Sinu pronksist aare kõlbab meie kirjutajatele.» Teine mongol tiris derviši seljast avara tõmmuks muutunud mantli, laotas laevalaele ja hakkas sellele äravõetud asju loopima.
Šeik Muslih ed-Din langes põlvili, kattis kätega näo, ja keha kõigutades ning uludes pomises ta arusaamatuid sõnu. Noor mongoli pealik läks tema juurde ja puudutas teda käega.
«Kes sa oled: kas kerjus, šamaan või tähetark? Mispärast sa nutad?»
«Ma pole kerjus. Ma olin rikkam kõige vägevamatest valitsejatest, kuid nüüd muutusin ma vaesemaks isegi linnust ja metsloomast. Koos oma mantliga rändasin ma kolmkümmend aastat mööda maailma. Metsloomal on karvane kasukas, lindudel on suled, minul aga on see mantel. Tema on nii mu asemeks kui ka mu laudlinaks, millel ma murran leiba ja juustu, öösel aga leban ma sellel mantlil ja ta katab mind. Purusta mu pea raudnuiaga, kuid siiski ütlen ma: Tšingis-khaani suur tark jassa ei saa käskida, et kerjuslaulikult, kes ülistab rahvaste suurte valit-

sejate vägitegusid, võetaks tema ainuke tindipott ja ainuke vana mantel!»
Sellal sidus mongol-nuiamees mantliotsad sõlme ja tõstis kompsu maast. Aukudest pudenes münte, sõrmuseid ja muid reisijatelt äravõetud pisiesemeid.
Mongoli pealik lausus:

«Sa tuled minuga meie õiglase khaani juurde. Tema ise otsustab, mida sinuga teha. Honi, anna talle tagasi auklik mantel ja pronksist tindipott. Kes sina siis oled?» Mongol osutas käega kõhetule, sassis ruugehabemega mehele, kes kandis araabialõikelist valget mustade triipudega villast tšekmeni.
«See jon minu kirjutaja. Ta on ka väga osav arst, arukas tähetark ning ennustaja,» seletas araabia saadik.
«Arst?!» hüüatas mongoli pealik. «Mul on hädasti vaja tarka osavat arsti. Mis peitub su nahkkotis?»
«Siin on minu arstimid, et päästa haigusest ning surmast õigeusulisi. See vana raamat aga on suure prohveti — kiidetud olgu ta nimi! — «õilis kirjarull» '.»
Mongolid kuhjasid äravõetud asjad venesse. Paat tegi mitu reisi ja vedas röövitud vara kaldale. Mongolid viisid kaasa naise, kelle jalgade ümber kõlises hõbeketike, der-viši ja neegripoisi.
Laevale jäi kümme mongolit valvureiks. Nad istusid tiheda ringina ahtris ja venitasid kaeblikku laulu.
Laevaomanik Islam-agaa seisis parda ääres. Üle ta põskede voolasid pisarad. Ta pühkis neid rusikaga ja pomises:
«Ära läks minu juurest see kiuslik tüütus, see mürgine sajajalgne!»
Araabia saadik pani käe kaastundlikult laevniku õlale: «Leidis ka, mille üle kurvastada! Praegu on igal turul orjatare niipalju kui tahad. Leiad teise ja parema orja-piiga.»
«Kuid mitte niisuguse nagu see, kes pärines kõige kõrgemast Komninoste[2] kuningasoost. Niisugust ei leia ma enam iialgi. Mul poleks kahju olnud tema eest anda sada kuldmünti ja kotitäis kuivatatud virsikuid. Mispärast ta muil ära võeti?!»

1 «Õilis- kirjarull» — koraani tavaline nimetus muhameed-lastel.

2 Komninosed — Bütsantsi keisridünastia (1057—1059 ja 1081 — 1185).

«No mida sa siis temas leidsid? Väike, kahvatu, kuiv kui hernetera. Alati tülitses sinuga, küünistas ja ähvardas tappa . . .»
«õige!» lausus laevaomanik, kummardus saadiku ligi ja sosistas talle kõrva: «Kuid ta oskas äratada sügavat kirge.»
«Allah on suur!» hüüatas saadik. «See on haruldane omadus!»

Neljas peatükk ABD ER-RAHMAN ENNUSTAJA JUURES

Abd er-Rahman hüppas venest kaldale, stepirahvaste salapärase maa sellelesamale kaldale, kuhu ta nii kaua oli tõtanud. Ta oli sooritanud pika raske teekonna Bagdadist üle Kurdi mägede, teekonna täis õudusi ning hädaohte.
Praegu pimeduses tundis ta jalgade all kõva maad. Jalad komistasid mätastele, millel kasvasid jäiga lõikheina puhmad — kuid see rohi tundus talle otsekui uue sõbrana.
«Hassan! Kus on Hassan?» karjus ta pimedusse, kutsudes madrust, kes oli lubanud ta asjad karavanivõõraste-majja viia.
«Hassan on siin!» vastas pimedusest madruse hääl. «Pea kinni, agaa. Ma pean veel venest asjad välja tassima ja neist kahe käega kinni hoidma, et kohalikud närukaelad neile pimedas pihta ei paneks. Ma leidsin ühe logardi, kes oli nõus mind raske paki kandmisel aitama, kuid ma pean talle lingu kaela ümber heitma, et ta plehku ei pistaks.»
Abd er-Rahman seisis ja ootas. Silmad harjusid pimedusega. Lähenesid kaks kogu: madrus ja «logard»; viimane oli koormatud sadulapaunadega, milles asusid kaliifi kallihinnalised kingitused. Laevaomanik tõotas anda usaldusväärse juhi, kes näitab teed araabia kaupmeeste juurde. Pimeduses, pagevate ning karjuvate inimeste summas läks kõik sassi.

Kuhu minna? Külm tuul puhus vingelt näkku, lennutas kerget tolmu. Eespool, kusagil kaugel vilkusid tulukesed. Mustad varjud lipsasid mööda. Tuleb olla ettevaatlik — kõikjal olid metsikud inimesed, valmis tapma ja röövima. Kui jube ning kõle on minna üksipäini, ilma ustava Adsu-mita, kelle mongoli vahisalk ära viis ... Ja Abd er-Rahmani haaras nukrus.
36
Kas mitte oodata kaldal, vaikiva jõe ääres, kuni hakkab koitma, — ja asuda alles siis külalislahkete kaasmaalaste, araabia kaupmeeste otsimisele? ... Nad annavad peavarju, hädaohutu telgi, kärmeid teenreid ja rullivad vaipadel lahti värviliste siidniitidega tikitud laudlina, millele paigutatakse mitmekesiseid suurepäraseid roogi tema, püha kaliifi saadiku auks.
Väike, otsekui lapse käsi puudutas Abd er-Rahmani lihaselist tugevat kätt, ja õrn laulev hääl kõlas tundmatus keeles lahkelt ning lipitsevalt. Siis lausus seesama hääl araabia keeles:
«Väärikas reisimees! Kui sa otsid sooja ulualust sel külmal ööl, siis järgne mulle. Sinul, tundmatul külalisel, on hädaohtlik minna öösel läbi selle mitmesuguste hõimude karmide sõdalaste leeri. Üsna lähedal ootab sind meeldiv peavari. Seal on sulle juba ette valmistatud sõbralik vastuvõtt, pehme puhas vaip, siidpadjad, soe õhtusöök ja igatsetud puhkus pärast teekonda. Usalda mind!» Madrus torises:
«Kes sa oled? Me ei tunne sind, pimeduse ja patu tütar!»
«Kuula- mind, reisimees! Ma soovin sulle head: ära jää kaldale! Ja öömaja pole kuigi kallis — kõigest kolm hõbe-dirhemit.»
«Hassan, lähme temaga kaasa! Ükskõik — kuhugipoole tuleb nagunii minna! Ma otsustasin usaldada juhust.»
«Ma teen, nagu sa käsid, agaa! Kuid hoidku sind allah üheksakümne üheksa õnnetuse eest!»
Väike käsi vedas Abd er-Rahmani kangekaelselt edasi, tundmatusse.
«Ma järgnen sulle! Ma annan sulle viis hõbedirhemit autasuks, kui kõik tõeks osutub. Sa viid enesega kaasa oma õnne.»
«Sind aga ootab pealekauba veel õndsus . . .» vastas sametine lipitsev hääl.
Nad läksid üle küngaste, kõndisid põõsaste vahel. Punased tulukesed kord kadusid, kord lõid uuesti särama. Tuli mööda künkanõlva üles minna. Tee näis pikana, lõputuna.
Eespool kerkisid mustad! telgid, tuttavad araabia telgid tumedatest villastest kangastest. Rebenenud kohtadest vilkus punaste tulede kuma.
«Jõudsime kohale!» lausus väike teejuht ja lükkas kõrvale telgieesriide.
37
Telgi keskel hõõgusid väikese lõkke söed. Selle kohal kuumenes tahmunud pronkskumgan.' Musti, luitunud, suitsunud katusekangaid hoidsid ülal puuridvad. Ühe ridva külge riputatud rasvalamp valgustas ähmaselt telgi sjsemust.
Abd er-Rahman heitis kirevale sametpehmele vaibale oma reisipaunad, nooletupe ja vöö hõbedases tupes kõvera mõõgaga. Ta laskus vaibale, kattis näo kätega ja sosistas palvet. Noor madrus ja «logard», seljas räbaldunud rõivad, silmad vilkalt ringi jooksmas, viskasid oma kandami sissepääsu juurde maha ja jäid näolt varrukatega higi pühkides tasu ootama.
«Tuleb juurde lisada, oi, missugune raske koorem!» ägas «logard». «Võib arvata, et külaline vedas nendes kottides naelu, ent võib-olla ka kulda. Andku allah sulle õnne ja kahekordistagu koorma raskust!»
Abd er-Rahman silmitses «logardit» tähelepanelikult: pikk kongis nina, ümmargune mütsike, hallisegune pulst-jas habe.
«Kuidas sind hüütakse?» — Abd er-Rahman viskas kummalegi paar münti.
«Kuidas mind hüütakse?» — «Logard» kehitas õlgu ja kummardus rahasid noppima. «Praegu kutsutakse mind Samuel Ohkajaks. Aga kunagi olin ma Samuil ben-Abram, mul oli Jeruusalemmas oma maja apelsinisaluga ja ma kaubitsesin haruldaste kaupadega. Ja mul endal oli sadakond niisuguseid teenreid-õhkajaid, kelleks ma praegu olen muutunud. Kõik

frankidest ristirüütlite süü läbi. Nemad ei saa rahulikult kodumaal olla. Nad otsustasid Jeruusalemma rahulikke elanikke tülitada ja «issanda haua» vabastada. Millest vabastada? Haud on haud; ja mina arvan, et see ei vaja mingit vabastamist. Kuid vaesed inimesed kannatavad ja hukkuvad. Algul võtsid mind frankid vangi ja üks parun tegi mu oma kokaks. Ainult keeta ja küpsetada polnud mitte midagi, ja minul tuli olla leidlik, sageli ka oma isandale lambaliha ja datleid varastada . . . Hiljem aga sattusin ma araablaste kätte vangi, ja nood müüsid mu nii kaugele, et olen nüüd siin, Itili kaldal . . .»

K u m g a n — pika kõvera nokaga teekann.

«Kui palju sulle veel lisada, auväärne Samuel ben-Abram?»

«Kui palju? Mul on nii, et mida rohkem, seda parem!» — Ja Samuel Ohkaja laotas käsi.

«Ma ei tea, missugused rahad siin käibel on ja kui palju miski maksab?»

«Siin käivad igasugused rahad, kui nad vaid on helisevast hõbedast ja kullast... Oh, kuld! Ammugi pole mu pihku sattunud kuldteenarit! Aga millalgi oli mul oma eriline poesell, kes vahetas kulda hõbedaks ja hõbedat kullaks. Teate, mis ma teile ütlen?-»

«Mida sa ütled, Samuel ben-Abram?»

«Kui teil on kamalutäis kulda, siis võite te selle siin mõne päevaga muuta kolmeks kamalutäieks kullaks. Siin on palju rikkusi, mis röövitud ... oi, mis ma ütlesin! — mitte röövitud, vaid toodud siia Batu-khaani vaprate sõdalaste poolt teistest maadest, mida nad tublisti on roobitsenud. Need sõdalased ei tea nende käes olevate asjade hinda. Praegu on kõige targem: osta odavalt kokku kõik, mida nad siia on toonud, ja müüa see edasi palju kallima hinna eest. Kus siis veel head äri teha, kui mitte siin? . .. Te näete, homme, et siin hakkab kerkima suur linn, silmapaistev linn, kus on palju inimesi, kus kõik tahavad süüa, ent juua veel tohkem. Oi, vaene Samuel ben-Abram! Oo, kui sul oleks vabadus, mitte aga vaskrõngas kõrvas ja peremehe omandimärk hõõguva rauaga paremale puusale põletatud, sinust saaks esimene kaupmees selles noores mongoli pealinnas!»

«Kes su isand on?»

«Mitte isand, vaid emand Bibi-Günduz . . . Tss! Ta elab siin. Oi, kui arukas ta on! Üks pilk — ja näeb iga inimese läbi ning ütleb kogu tõe tema kohta. Talle makstakse ränka raha selle eest, mida ta räägib, otsekui loeb «saatuste raamatust».»

«Kui palju sa väärt oled? Kuipalju raha on vaja, et sind orjusest vabaks osta?»

«Raha? Mu emand ei müü mind. Ma olen talle vajalik. Ta» peab minuga nõu kõikides asjades: mida osta ja mida müüa. Ta tõotas, et ta ise vabastab mu,» ja Samuel ben-Abram lisas sosinal: «Kuid kas saab siis naist uskuda? Tss! . . . Vait! Ta tuleb siia.»

Viies peatükk TARK BIBI-GÜNDUZ

Paotanud vaibast eesriide, tuli sisse naine, seljas pikk punane siidriietus, peas kirju turban:

«Olgu tervitatud reisimees, maitsku ta lahedat elu ja heaolu pärast rasket teekonda!»

Perenaine langes pilliroost jalamati servale põlvili ja puuris saabunud külalist selge läbitungiva pilguga. Aval ning julge pilk otsekui kõneles: «Mina olen sinust targem.»

Korrapäraste joontega araabia-tüüpi nägu valgustas naeratus. Säravad silmad oleksid otsekui võistelnud smaragd-niidikeste helgiga tõmmul kaelal ja teemantkõrvarõngastega, mis heitsid helesiniseid sädemeid.

«Ilmselt sõitsid sa siia õnnelikust Araabiast või kaugest kuulsast Bagdadist? Sellest räägivad nii su riietus kui ka vaipadest reisikottide mustrid.»

«Kõik nägi läbi, kõike taipas!» pomises Samuil Ohkaja.

Naine jättis teenri märkused tähele panemata, kuid naeratas siiski ja jätkas:

«Kui sul on suuri muresid siin, selles uues linnas, ja kui sa mind kuulad, siis saad sa igasugust kasu. Selles sõjaleeris on kõik uus, kõik tundmatu, ja ma tahan, et sa ei teeks parandamatuid

vigu. See, kes ära ootab ja viivitab, valides kõige õigema tee, — selle lootused täituvad . . . Sellele aga, kes kiirustab, ilma et ta kaaluks oma tegusid arukuse kaaludel, langeb osaks kahetsus.. .' Siin, selle imetlusväärse rahva imetlusväärses leeris on juba olemas oma seadused ning oma tavad. Neid tuleb teada, et mitte teha parandamatut viga. Tatarlased on siin valitsejateks, ja kui sa ei oska end neile meeldivaks muuta, võivad nad su kinni võtta, kogu su varanduse omastada, ja sa kaod jäljetult Itili külmadesse voogudesse.»

«Mind nad juba puudutada ei julge!» hüüatas Abd er-Rahman raevukalt. «Mind läkitas pühim Bagdadi kaliif — hoidku teda taevas!»

«Seda ma arvasingi,» lausus Bibi-Gündüz. Tema läbitungiv, puuriv pilk ja rõõmus naeratus muutusid väsitavaks ja Abd er-Rahman tundis end aheldatuna, otsekui suure mao pilgu all, kes on end sabale püsti ajanud ja silmitseb hoolikalt oma ohvrit.

«Samuel, valmista kebab ', nagu tavaliselt suursuguste liialiste puhul!» käskis perenaine end liigutamata ja jätkas uurival pilgul külalise silmitsemist.

Abd er-Rahman pööras oma pilgu vanale teenrile. Too tõi kimbu praevardaid ja harutas vaibal lahti punase vöödilise kangatüki, milles hoiti peeneks raiutud liha. Liikumatuks jäädes käsutas Bibi-Gündüz teenrit: «Samuel, too pitseeritud kann valgetest viinamarjadest pressitud širazi veiniga, mis hoiab ära hallide juuste tuleku. Ent senikaua kui valmib õhtusöök, kas sa ei soovi, lugupeetud külaline, et mu orjatar Zulfija laulaks sulle armsaid laule? Ma tahaksin hajutada ärevust, mis on kirjutatud» su näole . Ära karda mitte midagi. Ma näen su kohal suurte kordaminekute helki... » Abd er-Rahman võpatas.

«Minu tütarlaps laulab nagu ööbik. Ära keeldu tema kuulamisest.»

«Ma ei taha laule! ... Kui sa paistad silma pilgu teravuse poolest ja kui sinu ees avaneb tuleviku eesriie, siis jutusta parem, mis on mulle määratud saatusest sellel aastal.»

Bibi-Günduzi nägu muutus äkki karmiks, naeratus kadus, ja naine langetas oma säravad pealetikkuvad silmad.

«Ma ei taha sulle rääkida kõike, mida loen su näolt,» — ja Bibi-Gündüz tõstis oma pilgu, milles peegeldus kurbus. «Tahad, ma jutustan sulle üksnes hiilgavatest võitudest ja vaikin mure- ning häbipäevadest?»

«Häbi?!» hüüatas Abd er-Rahman. «Mis häbi võib asuda mu teel? Ma ei tee kunagi midagi ebaväärikat. Räägi mulle kõik, mind ei kohuta mitte midagi. Küll tulevik näitab, kas sa valetasid või mitte. Ma tahan teada, mis mind ähvardab, et ma kinnisilmi kuristikku ei sammuks.»

«Ei kavalus ega julgus aita selle vastu, mis on kirjutatud «saatuste raamatusse», ja nende tulikirjas ridade eest sa ei pääse. Zulfija!» hüüdis ta.

Tütarlaps, kes oli Abd er-Rahmani siia toonud, istus kerratõmbunult telginurgas, must hõbelitritega sõba ümber võetud. Ta heitis sõba kõrvale ja tõi käratute sujuvate liigutustega .esile seemisnahkse kotikese, pillirookepikese ja veega täidetud savinõu.

' Kebab — roog peeneks raiutud lihast, mis varda otsas tulel küpsetatud.

Bibi-Gündüz asetas kausi enese ette. Vette vahtides võttis ta kotikesest mitmevärvilisi kivikesi ja paiskas need vaibale laiali.

Abd er-Rahman tundis kergendust, kuna tal polnud enam vaja taluda ennustaja läbitungivat pilku. Ta vaatas, kuidas ennustaja roopis kivikesed kokku ja paiskas need uuesti laiali. Kummargil kausi kohal vette vahtides, mis hakkas järsku keema, otsekui asuks see tulel, sosistas Bibi-Gündüz vaikselt:

«Ma näen lahinguid, palju lahinguid ... Kihutavaid ja hobustelt kukkuvaid ratsanikke . .. Tulekahjude kuma . .. Terved linnad leegitsevad ja mähkuvad musta suitsu sisse... See tõuseb

purpurpunaste pilvedeni... Voolab niipalju verd, et maa värvub punaseks ... Ei nool ega mõõk puuduta sind kuni õnnetuspäevani. . . Ma näen, kuidas noor sõdalane, kes sarnaneb sinuga, läheb üha kõrgemale mööda kaljusse raiutud treppi. Ta jõuab kõrgele, väga kõrgele, üles lumise mäe viimasesse tippu . . . Sul on kaasas kuldne talisman, mis kaitseb sind . . . Kuid pilved lendavad sellise orkaanina, et sa vaarud, suudad vaevu hoiduda kuristikku kukkumisest.. . Ma näen torni. . . Jah, see on kivitorn . . . Kõige kõrgemal rõdul seisab noor sõdalane ... Tema kõrval on kullakarva juustega naine .. . Sõdalane armastab teda, on valmis teda uskuma — ent karda teda kui surma... Ta tahab sind sügavikku tõugata . .. Hukatus ähvardab sind ... Karda kullakarva juustega naist!»
«Kas ootab mind surm selle naise läbi?» küsis Abd er-Rahman väriseval häälel. «Ma ainult hoiatan ... »
«Kas ma saan rikkaks?»
«Rikkaks? ... Ei! Sina otsid kuulsust, mitte rikkust. . . Kogu eluaja rändad sa mööda maailma tasandikku ja näed kaugeid maid... Rikkus voolab su sõrmede vahelt läbi nagu liiv, sina aga jääd karmiks sõdalaseks, kes on mähkunud kasinuse mantlisse ja kannab raudse tahte soomusrüüd.»
Abd er-Rahman lebas vaibal. Lõke oli lõpuni põlenud. Punased söed kattusid tuhaga ja kustusid. Telgis oli pime. Läbi rebenenud telgikanga vilkusid kaks kahvatut tähte. Uni ei tulnud ... Ebaselge rahutus . . . Ärevus homse päeva pärast, millal ta lootis, et tatari khaan ta vastu võtab...
42
Ennustused, mille kohta ta ei teadnud, kas neid uskuda või mitte... Mälestused läbitud raskest teekonnast, kus kõikjal ähvardasid hädaohud ja saabus ootamatu pääsemine ... Õhtusöök ennustajaga, tema läbitungiv pilk... Zulfija õrnad liigutused, kui ta kandis ette napakese aro-maatse uimastava veiniga . . . Samuil Ohkaja, tema pulstunud habe, rauast praevardad küpsetatud kebabiga. . . Kõik meenus, kõik kerkis uuesti esile, kui uni hakkas teadvust kerge suitsuvinega kinni katma .. .
Vaevalt märgatav õhuliikumine sundis ettevaatusele. Väike sametine peopesa laskus huultele ja puudutas saadiku silmi.
Abd'er-Rahman sirutas käe ja tundis õrna nõtke naise-selja piirjooni, kaheks patsiks palmitud käharjuuste siidi . . . Nelgiaroomi...

Keegi pigistas parema jala suurt varvast. Abd er-Rah-man tuli kiiresti teadvusele. Öised unevarjud lendasid käratult minema. Telgis hõõgusid nõrgalt lõkkesöed, nendest õhkus õdususe ning hubasuse soojust.
«Kes on?»
«Adsum! Mina olen, isand! Sulle saadeti järele ratsahobused. Tatari khaan laskis mu vabaks, kui sai teada, et ma olen Bagdadi kaliifi saadiku ustav teener.»
Teener põlvitas vaibaserval, hoides käes vaskvaagnat ja nikerdatud mustriga kannu.
«Lugupeetud agaa, ma tõin värsket vett. Sa võid sooritada pesemise ja palvuse.» «Kes saatis hobused?» Hääl eesriide taga lausus:
«Sinu uued sõbrad. Me tahame sinu käest kuulda teateid oma kaugest kodumaast.»
Vaiba1lt lahkumata sooritas Abd er-Rahman kolmest . rakatist [1] koosneva palvuse.
Teener tõi suure savikausi keedetud riisi, rosinate ja praetud kanalihatükkidega. Ta langes põlvili, asetas selle kõik külalise ette, tõmbas põuest kokkupandud punase rätiku ja asetas selle kõrvale.
«Missugused on su käsud?»
«Kus on selle maja. .. » Abd er-Rahman takerdus ja jätkas väärikalt: «. . . perenaine?»

Rakat — muhameedliku palverituaali osa.

Too ilmus viivitamatult, särades nagu alati smaragdide, teemantripatsite ja silmipimestava naeratusega.
Bibi-Günduz kohendas oma avara siidrõivastuse uhkeid volte ja laskus vaibale. Tema pead ehtis oranžvärviliste triipudega helesinine turban, mille ümber keerdus pärlitest niit.
Abd er-Rahman tahtis esitada mõningaid küsimusi, kuid hoidis end tagasi: «Ei või küsimustega paljastada seda, mis südant põletab.» Lõpuks küsis ta:
«Kustkohast hobused pärinevad? Kes mind ootab?»
Majesteetliku žestiga osutas perenaine sissepääsu juures seisvale väärikale imehele, kes oli käed kõhul aupaklikult ristamisi asetanud.
«See on araabia kaupmeeste vanema saadik. Ta jutustab sulle, mis talle ülesandeks tehti.»
Teener Adsum kummardus Abd er-Rahmani ligi, otsekui patja kohendades, ja sosistas:
«Ära sõida üksi. Võta mind kaasa. Ma aitan raskel minutil.»
Abd er-Rahman pöördus ootava saadiku poole: «Kas leidub teist ratsut mu kirjutaja jaoks?»
«Leidub, mu isand! Ja ratsud on sinu väärilised — väga kaunid ja tulised.» Adsum torises:
«Mina armastan ainult tulist kohvi ning leent, mitte aga metsikuid hobuseid. Ma pole arutu džigitt, vaid fakihh ', kes on harjunud rahu ja raamatuga.»
Abd er-Rahman tõusis ja lausus käskivalt: «Kuula, Duda! Sa jääd siia ega lahku mu reisipaunade juurest.»
«Kuulen!» vastas teener. Pahaselt tiris ta oma kotist välja nahkköites raamatu ja kaljamnitsa[2], asetas need lõkke lähedale vaibale. Ta võttis villase reisimantli, aitas oma isandal vöö külge kinnitada rohelises tupes kõvera mõõga ja pista kaks kinžalli vöö vahele. Duda tõmbas talle jalga punaste kontsade ning ülespoole pööratud teravate ninadega rohelised safiansaapad, ulatas aupaklikult

•Fakihh— õigusteadlane, teoloog, muhameedlik oigusetundja.
2 Kaljamnitsa — pinal, tavaliselt meisterlike joonistega kaunistatud Selles hoiti pilliroost lõigatud sulgi ja pronkstindfpotti.

kui vääriseseme meisterlikult kokkukeeratud turbani — suure prohveti järeltulija tundemärgi.
«Pea meeles: ära lahku asjade juurest. Võib-olla on mul neid jalamaid tarvis,» lausus Abd er-Rahman telgist väljudes.
Väljas jäi ta tahtmatult seisma. Kaks suurekasvulist neegerorja, punased sidemed pea ümber, jalad kõvasti vastu maad, katsusid kõigest jõust talitseda raevuselt märatsevat ülikaunist, harvaesineva võigu värvusega täkku. Kenuskaelsena ja suuraudu puredes peksis suur ratsu esijalgadega ja tõmbas kummargile pika valge sabaga Jaia taguosa.
Pilukil silmadega jälgis Abd er-Rahman neegrite rassimist.
«Nad tahavad mind proovile, panna: kas ma julgen sellele metsloomale selga istuda? Abd er-Rahman ei kõhkle ega tunne hirmu. Ratsude taltsutaja proovib rõõmuga veel kord oma jõudu ... »
Hõbekettidega kaunistatud ratsu rinnale langesid vahutordid. Täkk näis eriti kaunis helepunase tõusva päikese foonil. Roosad päikesekiired tungisid läbi pikkade kitsaste pilvede, mis sõudsid madalal silmapiiri kohal.
Kuid ratsu ei tõmmanud enesele Abd er-Rahmani erilist tähelepanu. Hobuse taga kivihunnikul ilmus nähtavale sihvakas siluett; seal seisis tütarlaps, kann õlal ...
Öised unenägude varjud lendasid jällegi Abd er-Rahmanist mööda... Enesekindlalt läks ta ratsu juurde, kes kõõritas teda musta silmaga, kahmas vasaku käega ratsmed, hüppas kergesti üles ja oligi laiade metalljalustega araabia sadulas.

Kuues peatükk ARAABIA KAUPMEESTE JUURES

Teenrid sõitsid ees, liikusid mööda jalgradu pillirooka-tustega madalate hüttide vahel. Ümberringi oli näha samuti loendamatuid jurtasid vankritel. Mongoli sõdalaste perekonnad läitsid lõkkeid suurte raskete ühest puust valmistatud rataste kõrval. Savipottides ja vaskkateldes valmistati toitu ja soojendati vett. Sütel küpsetati lihatükke.

Väikese majakese ette, mida ümbritsesid kidurad puuke-sed, olid kokku kogunenud kõik araabia kaupmehed. Igaüks

tuli oma vanema juurde koos mitme selli ja teenriga. Kõik tahtsid teada saada viimaseid uudiseid pühast Bagdadist, suurkaliifist ja sellest, mida ta arvab tatarlastest ja tatari vallutusretkest.

Maja ette oli tehtud väikestest vaipadest teeke suursuguse külalise auks. Kaupmeeste vanem, musta kõrge lambanahkse mütsi ümber valge side, «hadži» ' tunnus, seisis eespool. Tema kõrval hoidsid ta kaks väikest pojapoega kandikuid viinamarjakobaratega.

Abd er-Rahman hüppas ratsu seljast maha ja andis valjad teenritele üle. Vanem viis Abd er-Rahmani reas seisvate ning sügavale Kummardunud araabia kaupmeeste eest läbi, ja külaline lausus igaühele paar tervitussõna. Mõned kinnitasid, et tundsid teda poisikesena, vanamehed meenutasid isa, kes langes võitluses uskmatutega.

Vanem kutsus suursuguse külalise majja, kuhu lasti vaid mõned kõige lugupeetumad ning mõjuvõimsamad kaupmehed; seal asetusid kõik poolringis kohevatele vaipadele, teenrid aga pistsid igaühele küünarnuki alla värsilise siid-või vaippadja.

«Meil on vaja teada, missugust joont hoida,» rääkisid vanamehed sosinal, kartlikult. «Kas jääda siia pidama ja lüüa kaubitsemine lahti või sõita tagasi? Meie ei tunne veel mongoleid ega usu Batu-khaani. Ta tõotab, et laseb meid vabalt kaubelda, aga seni võib iga mongoli pealik meilt karistamatult ära võtta kõik, mida ta tahab. Kui siin pannakse maksma kord ja rahu, siis võime me lahti lüüa kümme korda suurema kaubitsemise. Kui vaid pandaks maksma kindel kord!»

«Mida sa sellest kõigest arvad, meie auväärne külaline Abd er-Rahman? Mida ütles Bagdadi kaliif — hoidku teda taevas!? Kas tuleb meil siia pidama jääda või müüa võileiva hinna eest kõik oma kaubad ja otsida rutemini üles teised linnad, mis on sobivamad ning rahulikumad?»

Abd er-Rahman mõtles ja sõnas:

«Minu käskija ei räägi palju, kuid see, mis ta ütles, on tähelepanuväärne. Ta tahab, et araabia nimi oleks kõikjal au sees, nagu see oli viissada aastat tagasi. Ta tahab, et araabia mõõk purustaks vaenlasi, tehes kuulsaks prohveti lipu, julged araabia kaupmehed aga saaksid kuulsaks

1 Hadži — palveränduri nimetus, kes on viibinud Mekas, islami religioosses keskuses.

ususe ja sõnapidamise ning oma kaupade headuse poolest

õikidel maadel ja meredel.» Suure ettevaatusega ning mõistu seletasid kaupmehed summutatud häälel, et nende arvates valis Batu-khaan väga õnnestunult oma tulevase pealinna asupaiga suurte kaubateede ristumiskohale: Horezmist, Indiast ja Hiinast Bütsantsi ja «õhtupoolsetesse frankide maadesse», kuid samuti ka teises suunas: Iraani, Araabia ja kauge India vahel mööda Itili ülespoole... Sellisel moel tahab Batu-khaan teha oma pealinna maailma tsentrumiks, ja see muutub üheks tähtsamaks pealinnaks maailmas. Kuid siia hakkab purjetama laevu ja saabuma kaamelikaravane ainult sel juhul, kui tugevneb veendumus, et selles linnas valitseb kord ning täielik ohutus kaupmeeste ja nende kaupade suhtes.

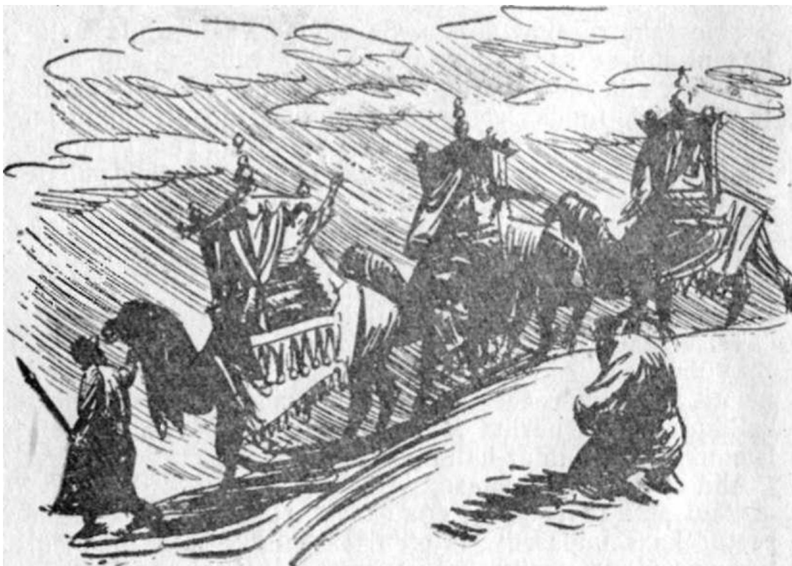
Abd er-Rahman päris:

«Minu 'kauge kodumaa lugupeetud hallihabemelised pojad! Teie olete näinud mitmesuguseid maid — nii päikese tõusu kui ka selle loojangu pool. Ütelge mulle oma sisemise veendumise järgi: kas suudavad tatarlased vallutada «õhtupoolseid maid», purustada frankide, rumilaste ja teiste rahvaste malevad, võimsad malevad, kes kannavad raudrüüsid?»
Vanem vastas:
«Tatarlasi aitavad nende sõdalaste pime alistumine oma pealikutele, nende julgus lahingus, kuid kõige rohkem hirm, mille nad on rahulikele rahvastele peale ajanud. Kui «õhtupoolsete maade» rahvad pole küllalt üksmeelsed ja kui nende keskel valitsevad endiselt lahkhelid ja vastastikune vihavaen, siis kihutab paljutuhandeline metsik tatari hord vabalt mööda õitsvaid «õhtupoolseid maid» nagu halastamatu vesipüks, ja Tšingis-khaani jassa muutub kõikjal seaduseks.»
«Kes see Batu-khaan õige on? Kas on ta tark valitseja, nagu oli ta vanaisa, ja kas on ta julge ning õnnelik väejuht, nagu oli Iraani suur vallutaja iskander Kahesarve-line?» küsis Abd er-Rahman.
Aiaabia kaupmeeste vanem vastas:
«Kahtlemata kaitsevad Batu-khaani perid ja džinnid '. Kõik, mis ta ette võtab, õnnestub tal. .. Kas seepärast, et

1 Perid -— head, dzinnid — kurjad vaimud idamaiste uskumuste järgi.

me näeme siin imet, või et teda aitavad tema kordaminekutes tahe, julgus ja läbitungiv mõistus — kes suudab sellele vastata, missugune tark?»
«Missugused on ta võitluskaaslased? Inimene muutub suureks, kui ta oskab end ümbritseda ustavate, võimekate inimestega, kes viivad järjekindlalt ellu tema tahet.»
Vanem lausus:
«Muidugi aitavad Batu-khaani tema võitluskaaslased, kuid need valis ta ju ise. Malev kuulab ta sõna vastuvaidlematult seepärast, et malev usub temasse ja kutsub teda «Šain-khaaniks» — vapraks, heldeks, suuremeelseks. Seetõttu arvan ma, et kui Batu-khaan läheb läände, «õhtupoolsete maade» peale, ja kui ta ei löö värisema ega kõhklema, siis purustab ning alistab ta kõik ettejuhtuvad rahvad ja tema võim levib üle kõikide maade kuni «viimase mereni».»
Abd er-Rahman esitas uuesti küsimuse: «Ma pean teda sõjakäigul saatma. Kas tuleb mul seda teha?»
«Tuleb! Tuleb!» hüüatasid kõik kohalolijad. «Nõnda aitad sa ka meil levitada Araabia kaubandust kogu selle tee ulatuses, mille Batu-khaan rajab. Ära unusta meid!»
Kaupmehed näitasid üles suurt heldust ning lahkust voõ-ruspeol, mis oli kõrge külalise jaoks korraldatud. Vaibale paigutati nii palju vaagnaid mitmekesiste valitud roogadega, et nendega oleks võinud toita kümmekond saadikut koos nende kõikide teenritega.
Araabia kombeid silmas pidades sõi Abd er-Rahman vähe, kuid maitses iga rooga, tänas ja kiitis kõike.
«Anna meile andeks me pealetükkivad küsimused,» lausus vanem. «Kuid ainult seetõttu, et me soovime sind abistada sõbraliku nõuandega, tahaksime teada, missuguseid kingitusi sa tõid tatari khaanile.»
Abd er-Rahman jutustas, et ta annab üle haruldase kiviga kuldsõrmuse, millel on targa Suleimani pealiskiri, uurendatud damaskuse terasest mõõga, mürgi eest kaitsva talismaniga kuldkarika ja teisi hinnalisi kingitusi.
«Luba, et annan sulle ühe kasuliku näpunäite,» ütles vanem. «Sa tead, et peale Adamaskuse mõõgaterade on araablased kuulsad kaunite õilsate ratsude poolest. .. »
«Kustkohast ma siin ratsu võtan? Kui pühim kaliif mind saadikuks läkitas, ei andnud ta mulle ratsut kaasa.»

«Me tahame sind aidata. Sa sõidad vastuvõtule Batu-khaani juurde samal puhtaverelisel araabia ratsul, kelle turjal sa siia meie juurde sõitsid ja kellega sa nii osavalt to.me tulid. Igaüks ei suuda niisuguse tulise täku turjal püsida. Sinul aga tuleb auga Batu-khaani telgi juurde kihutada. Kõik lihtsurelikud peavad lähenema sellele pühale telgile jalgsi. Sina aga seleta valvele, et pead ilmuma Šain-khaani kirgaste silmade ette ratsul, kelle saatis khaanile Bagdadi kaliif kingituseks sõpruse märgina. Kui tatari khaan vihastubki, siis niipea, kui ta näeb oivalist kaunist ratsut, andestab ta sulle ja sa leiad armu ta silmis.»
Teised kaupmehed lisasid:
«Võta meie käest veel mitmevärvilisi siidtükke tema naiste, «maailma ehete» jaoks, ja kahekümne seitsmest kallihinnalisest pärlist koosnev kaelakee tema noorele lemmiknaisele Julduz-hatunile.»
Abd er-Rahman vastas:
«Mul pole sõnu, jõudu ega oskust, et tänada teid, lugupeetud kaasmaalased! Ma olen teie hulgas kõige noorem, teie aga ülistate mind kui vanemat. Muidugi ei teinud te seda minu teenete tõttu, vaid näitasite seega üles oma austust Bagdadi kaliifi vastu — olgu kiidetud ta vägevus ja hoidku teda taevasb
Kaupmeeste, vanem lausus, et ta ise kannab hoolt selle eest, et tatari khaan Abd er-Rahmani vastu võtaks, ja tegi ettepaneku jääda tema majja, seni kui jõuab kätte pidulik vastuvotupäev.
49

KOLMAS OSA BATU-KHAANI PEAKORTERIS

Esimene peatükk «KULDNE MAJAKE»

«Siniste võitmatute» tumen[1] kihutas suure Itili jõe kaldale selle koha lähedal, kus Itil suubub Abeskuni merre. Tumen paiskus laiali mööda tasamdikku, vahuleaetud ratsud lasti hõbedase stepirohu kuivi pööriseid näksima.
Džihangiri ihukaitse esimene sadakond piimvalgetel ratsudel ujus üle sügava väina ja püstitas oma leeri pikale kitsale saarekesele. Selle ülemises põhjapoolses otsas, kivisel künkal, helkis rõõmsates eredates värvides kummaline, ebatavalise välimusega väike kerge pitsilise tornikesega värvilistest kahhelkividest ehitatud mängumajake. Igal

'Tumen — kümnest tuhandest sõdalasest koosnev salk.

plaadikesel oli kentsaka lille kujutis voluutide ja mustrilise ääreribaga ja iga lille sisse oli sulatatud õhuke tukati-kullast kroonleht. Hommikupäikese eredates kiirtes säras ja sätendas kogu majake, otsekui oleks ta tehtud hõõguvatest sütest.
Noore valitseja Batu-khaani käsul püstitas selle mängu-majakese lühima ajaga muistse linna varemetele suurepärane hiina meister, ehitaja ning leiutaja Li Tung-Po, kelle oli Hiinast kaasa toonud juba «maailma vapustaja» Tšingis-khaan. Läbides tohutu pika tee, saabusid siia ka hiina meistrid-orjad; kolmest tuhandest meistrist jõudis lülini kõigest väike osa.
Suur tüse Li Tung-Po seisis muinasjutumajakese sissepääsu juures, seljas avar kandadeni ulatuv must siidrõi-vastus, kuklas väike mütsike, millelt kaardus tema laiale pehmele seljale pikk paabulinnusulg. Li Tung-Po alati häirimatult rahulik habemetu tursunud nägu, hallid vuntsid, mis suunurkadest alla rippusid, ja kitsad rasva uppunud silmakesed näisid kõnelevat mingist kummalisest vastuolust hiina ehitusmeistri filosoofilis-kaemusliku meeleolu ja kaunidusest, elust ning fantastilisest muinasloost särava, suure unistaja kapriisse teose vahel.
.
Li Tung-Po seisis tardunult sissepääsu juures, mis oli mitmevärvilise mustriga plaatidest üles laotud. Käed ümmargusel kõhul kokku pandud, silmitses ehitusmeister ükskõikselt kärarikast, vihaselt röökivat orjajõuku, kes seisis tihedates ridades kahel pool teed.
Hiinlase juurde tuli noor tatari sõdalane. Hõbedane vöö pingutas ta saledat pihta. Vööl rippus kõver mõõk rohelises tupes. Türkiisi ja teemantidega kaunistatud käepide kõneles khaanlikust soosingust. Sõdalane lähenes hoogsa käratu kõnnakuga: kõikides ta liigutustes oli tunda midagi nõtket, kassilikku.
«Ela veel tuhat aastat, tark osav Li Tung-Po!»
Noort pruuniks põlenud nägu valgustas naeratus.
Li Tung-Po kummardus vaevaga, puudutas sõrmeotstega kiviplaati.
«Soovin sulle samuti, et sa elaksid tuhat aastat, väärikas taidži 1 Mussuk, ja sureksid kuulsusrikast surma lahinguväljal! Paistab, et «silmipimestav» on juba lähedal!»

Taidži — mongoli kõrgaadliku tiitel.

«Veel enne päikeseloojakut on ta siin!» lausus sõdalane. «Paistab, et sina oled nüüd küll rahulik ning õnnelik, tark Li Tung-Po?»
«Ma olin õnnelik senikaua, kui täitsin suure džihangiri käsku,» ütles hiinlane kurvalt pead vangutades. «Mille üle võin ma praegu rõõmu tunda? Õnnelikud päevad, millal töötasin oma unistuste — oivalise lossi — teostamise kallal, on möödas... Ees aga seisab väsitav, verest nõretav sõjakäik. Jällegi kästakse mul ehitada kiviheitemasinaid . .. tuua inimestele õudust ning surma . .. Kas sa lahkud minu juurest?»
«Džihangir läkitab mu kõige julgemate luurajate salgaga ette,» vastas Mussuk. «Ja ka mina ise palun seda. Džihangir ei armasta mind oma peakorteris näha »
«Ta hindab sinus kartmatut leidlikku nukerit, seepärast ta ei hoiagi sind enese juures, lõbusate jutupuhujate kaaskonnas, kes kõlbavad ainult õhtuste pidusöömingute jaoks.»
Taidži Mussuk kortsutas kulmu ja lõi lootusetult käega:
«Võibolla mitte seepärast! . . . Kuid valus on sellest kõnelda! Meenutame parem, kuidas me kahekesi pinguta-sime kõigest jõust, et täita tähtajaks džihangiri käsk. Kas hindab ta meie vaeva? . . .»
Mõlemad hakkasid meenutama «kuldse majakese» ehitamisel veedetud aega. Li Tung-Po täitis käsu: lõplikult viimistlematul kujul püstitati džihangiri väike oivaline väliloss juba üheksa kuuga — õnnelik enne! Üheksa kuud kulus pottsepatöökoja sisseseadmisele, mitmevärviliste glasuuritud kahhelkivide, vaapnõude, veevärgi savitorude, toast tuppa

jooksvate kitsaste hiina ahjude «kanide» põletamisele ... Ja kuipalju aega kulus veel vajalike taibukate tööliste otsimisega! Paljud nuutidega vaeseomaks materdatud vangid heitsid hinge muinasjutumajakese juures. Nende kurnatud kehad visati suurde jõkke. Küll tema uhab maha igasuguse häda! Ja lainetel hõljuvad, käratsevatest kajakaparvedest saadetud hukkunute laibad kanti jõe poolt tormisesse Abeskuni merre.
Võib-olla saab osav ehitusmeister Li Tung-Po nüüd džihangiri enese käest kõrgeima autasu — õiguse pöörduda tagasi kodumaale! Muidugi, tänust ei jää ilma teisedki. Juba asusidki ritta orjade julmad tagasundijad, kolmesaba-lised nuudid õlarihmade küljes. Palju jõudu tuli neil raisata, et sundida ägavaid ning kiruvaid töömehi ilma fringe-

tõmbuseta tööle lossi ehitamisel nii päeval kui öös, lõkete valguses, ülevaatajad said juba kingitusi... Džihangir on helde, muidugi autasustab ta ka töölisi. Et mitte solvata džihangiri helget pilku nende räpase, armetu väljanägemisega, tõmmati töölistele selga iga värvi ning suurusega halatid. Need halatid olid toodud sõjasaagiladudest, mis kuulusid džihangirile. Töölised mähkisid end roosadesse, kollastesse, punastesse, triibulistesse halattidesse, mille alt paistsid paljad räpased jalad ja räbaldunud kottpükste otsad ...
Kuid kus on siis Batu-khaan? Teda pole ikka veel. Juba sõitsid kauguses mööda tolmused sadakonnad Batu-khaani ihukaitsjate tuhatkonnast: ühed raudjatel, teised punatäh-nilistel ratsudel, kolmandad tumekõrbidel, ja nad kõik kadusid küngaste vahele.
Viimaks kappas kohale mongoli ratsanik vahuleaetud hobusel ja karjus hingeldades:
«Khaan on raskesti haige! Süüdake tuled! Põlegu kõikjal lõkked! Las samaanid palvetavad ja laulavad! Džihangiri on vaja soojendada — ta hakkab juba külmaks minema! ... »

Teine peatükk BATU-KHAAN KÕNELEB ...

Ratsanike kaitse all lähenes stepist pikk kaamelikaravan. Esile kerkisid mõned eriti kõrged kaamelid, kollased, eredate värviliste palankiinidega — nende eesriiete taga peitusid «kallihinnalised pärlid»: Batu-khaani seitse pea-naist. Nad karjusid, nõudes enese juurde kuldlossi kavalat kangekaelset ehitajat, hiinlast Li Tung-Pod.
Too sõitis venega jalamaid üle nõva. Ta langes põlvili iga palankiiniga kaameli ees. Sealt kuuldus hüüdeid:
«Me sõitsime siia, et uude lossi asuda! Kes julgeb meid takistada? Mispärast meid saarele ei viida? Me läheme ise venesse ja sõuame aerudega ja võib-olla upume, kui meid üle ei viida!»
Põlvitav Li Tung-Po vandus, et pea maharaiumise ähvardusel sai ta Batu-khaani kõige karmima käsu: kuni džihangiri saabumiseni ja isikliku järelevaatuseni mitte kedagi kuldlossi sisse lasta, eriti nutvaid naisi! Peale tööliste pole keegi näinud imepärase majakese uhket sisustust

ega näegi, kuni džihangir pole teatanud oma otsust uue ehitise suhtes.
Üks naistest, lükanud kõrvale eesriide, katsus kaamelilt alla tulla ja karjus:
«Kui džihangir on praegu raskesti haige, siis ei saa mitte keegi kõnelda ega käskida. Seepärast asendab teda vanim naine — see olen mina! Nüüd käsin mina! Ja häda sellele, kes mu sõna ei kuula! Pea suu ja ära vaidle, paks kilpkonn, häbematu hiinlane, vagel, rõskuse-mardikas!»
Sõjaline kaitsesalk piiras märatsevad naised ümber. Ratsanikud äigasid kaamelitele nuutidega ja karavan eemaldus jällegi steppi kurinate kilksumise ning ajajate hüüete saatel.
Läheneb uus karavan. Ees liikus kaitsesadakond võikudel ratsudel, kes higist ja külgekleepunud tolmust olid mustjaspruunideks muutunud. Kõrged tanguudi kaamelid tassisid kompse ja lahtivõetud telke. Mõningaid haruldaselt ilusaid tantsisklevaid täkke, kaela

ümber kolmekordsed hõbekütked ja ratsutite asemel hõbeketid, hoidsid tagasi kogenud hobusepoisid. Ratsude ees paistis silma Batu-khaani lemmikratsu, tähniline kui panter. Kahe kaameli vahele oli riputatud pikkadele bambusrit-vadele kitsas korv . . . Selles lebas sooblinahksesse tekki mähitud tatari valitseja liikumatu keha. Kui kaamelid jõudsid kõrgele kaldale,_kostsid hüüded:
«Näe, suur Itili jõgi!»
Siis heitis Batu-khaan teki pealt, hüppas üles noorusliku kergusega ja asetas põlve kaameli turjale. Ta vahtis ahnelt udusesse kaugusesse ja silmitses kaua a#ga nägusates värvides sädelevat muinasjutumajakest saarel. Lossi pitsilises tornis lehvis džihangiri üheksasabaline lipp.
«Tooge ratsu!» hüüdis Batu-khaan.
Kõiki rabasid tema näo kollane värvus, ekslevad, rahutud, otsekui hullumeelse silmad. Kaks nukerit toid kohale täpilise ratsu.
Väsinult ronis Batu-khaan sadulasse. Ta osutas majesteetlikule, päikesest ujutatud tasandikule, mille lõikas läbi aeglaselt voolava jõe sinine sile pind. Mööda jõge ujus kahemastiine laev, helepunased ruudulised purjed paisumas tuules. Batu-khaan kõneles erutusest ning haigusesööstist katkendliku häälega: ,
54
«Siia tuleb minu peamine väliloss ja siia kõikide minu poolt alistatud rahvaste uus pealinn. Siin kerkib taevani minu uus suur kuningriik . ..
Batu-khaani jõud ütles üles. Ta lõi tuikuma ja langes hobuse kaelale, klammerdudes ratsu lakka.
Turgaudid [1] püüdsid Batu-khaani kinni, võtsid ta ettevaatlikult sadulast maha ja asetasid rikkaliku mustriga tikitud hobusetekile.
Hakkasid jooksma nukerid ja teenrd, tõid kohale väli-varustusega koormatud kaamelid ja püstitasid kiiresti haigena lebava väejuhi kohale kullakarva siidtelgi.

Kolmas peatükk SURMA TIIB

Kollaseks tõmbunud pomerantsikarva näoga Batu-khaan oli vaibal siruli, irevil hammastega pures ta sooblinahkse kasuka sinist varrukat. Üks silm oli kinni, teine, haiglaselt pilukil, vahtis liikumatult telgi lõhesse, millest paistsid stepilokete kauged vilkuvad tuled.
Batu-khaani jalgade juures istus kössitõmbununa, põlved lõua all, tema noor naine Julduz-hatun, kes oli mähkunud musta kuldse äärisega india siidsõbasse. Aeg-ajalt sirutus voltidest sale valge kuldyõrudega käsi ja puudutas ettevaatlikult Batu-khaani tõmmu päevitunud pead, mis oli ammust ajast raseerimata; pealagi oli harjaseline, meelekohtadel mustad patsid. Batu-khaani karm kullininaga nägu jäi tundetuks, otsekui oleksid haige mõtted lennanud nii kaugele, et miski maine ei suutnud teda enam häirida.
Oli vaevalt kuulda, kuidas valvenukerid vaiksel sosinal vestlesid vaibast ukse-eesriide taga:
«Nelikümmend päeva võitleb ta keha surma saadikuga. Neljakümne esimene päev on armu- või surmapäevaks . . .»
«Kas ei tuleks mõelda asetäitjale?»
«Hoidu niisuguseid sõnu lausumast! Seintelgi on kõrvad, maa kordab öeldut... Räägi kõigile: «Temale, vägevale ning ainsamale, ei leidu väärilist asetäitjat» . . .»
Kuuldus ratsu kabjaplaginat. . . Üksnes väga kõrge külaline," khaanide khaan, julges kihutada ratsu turjal

1 Turgaudid — khaani peakorterit valvavad ihukaitseväelased.

ähvardava tatari maleva käskija telgi juurde. Ratsu peatus, suurauad klirisesid.
Vana nuker lükkas kõrvale ukse-eesriide. Suur tüse mongol astus jalgu kõrgele tõstes üle läve. Ta roomas käratult põlvili lamaja juurde. Kaua ja teraselt vahtis ta elutut nägu.
Julduz-hatun, tõmmanud sõba üle pea, langes külalise ette silmili ja suudles maad oma käte vahel» Ajas siis end sirgu, lükkas sõba selja taha ja viskas kimbu kadakaoksi väikese lõkke tuhmunud sütele jurta keskel. Tulepahvakud valgustasid kõike punaka helgiga.
«Tervitus sulle, Julduz-hatun! Mis on juhtunud mu noorema vennaga? Ma kardan ... Näib, et ta jõud on üles ütlemas . . . Mispärast on tal nägu kollane? Missugused kurjad vaimud piinavad ta ihu?»
«Sa tõid meile lootust, õilis khaan Ordu '. Kui džihangir kohe abi ei saa, siis homme on juba hilja.»
Khaan Ordu läks torisedes ning nohisedes väljapääsu poole, seisatas mõttesse vajunult. Pöördus tagasi ja istus uuesti haige juurde, vahtis talle näkku.
«Mida teha? Kõnele. Keda kutsuda? Mida ohverdada maa-alustele jumalatele: üheksa musta härga, üheksa ratsut ja lammast? Või üheksakümmend üheksa igast liigist?»
«See kõik on juba tehtud . ..»
«Mida siis välja mõtelda? Ma ise istun ratsu selga ja kihutan . .. Ent kuhu, milleks?»
Julduzi silmad täitusid pisaratest.
«Tuleb kutsuda vilunud tark arst. Tuleb kogu malevas häire välja kuulutada,» rääkis khaan Ordu väriseva kähiseva häälega. «Las tark ehitusmeister Li Tung-Po annab oma hiina arstimeid: peeneks tambitud pärleid, nahkhiire südant, kuivatatud mereusse ...»
«Suur khaan! Ka see kõik on juba tehtud. Tark Li Tung-Po juba istus siin, proovis kõiki oma arstimeid, kuid miski ei aidanud. Hirmust vingerdades pages Li Tung-Po steppi ja praegu otsitakse teda. Ta ütles, et lööb mure pärast oma pea vastu kivi puruks... Ta ei tea, kuidas saaks džihangiri
aidata.
'Khaan Ordu — Batu-khaani vanem vend, keda džihangir eriti austas ning armastas. Ordu loobus vabatahtlikult Kuldhordi valitsemisest Batu kasuks, kuid suurkagaani jarlokkides (ukaasides) asus Ordu nimi eespool Batu nime.

Ordu raevutses: rebis mütsi peast ia viskas selle minema, tagus rusikatega põlvede pihta, laksis end peopesadega vastu põski:
«Mida teha? Homme on hilja! Minu kallist venda pole siis enam! Kes siis alustab suurt sõjakäiku «õhtupoolsete maade» pea'e? Mitte keegi peale tema ei suuda vägeva maleva kuldseid ratsuteid peos hoida! Mida teha?»
Julduz-hatun heitis sõba kõrvale, pani käed kokku ja sosistas:
«On veel üks, viimane abinõu: ma katsun seaa.»
Khaan Ordu jäi vait ja jälgis umbusklikult sureva venna väikest sõbratari.
Julduz srutas käed ette, tõstis selged säravad silmad ja lausus lau'val paluval häälel:
«Vana õiglane Hõzr '! Halasta meile abitutele, pimedatele kutsikatele, kes ei tea, mida teha!»
Otsekui vastuseks kutsele kõlas kusagilt hääl:
«Jah . . . See olen mina! Laske läbi!»
Ordu pöördus järsult ümber ja jäi hämmastunult üksisilmi vaibast ukse-eesriiet vahtima. Sisse tuli kummargil nuker. Ta hoidis käes karusnahkset mütsi, kaelas rippus tal vöö selle märgiks, et ta oli just palvetanud.
«Sadakonnaülem Arapša tõi siia tundmatuid inimesi. Ta ütleb, et need oh sulle vajalikud, suur khaan Ordu.»
«Las tulevad sisse!» \Batu-khaan kiristas hambaid, liigutas end ja sosistas:
«Külm ...»
Julduz-hatun kattis haige kahe kasukaga.

Tundmatud inimesed tulid sisse ja langesid ukse juures põlvili. Sünge, äärmiselt kurnatud mees, punase sassis habemega, pika kongus ninaga, vaatas tumedate silmade välkudes kortsus kulmude alt. Kondise käega surus ta vastu rinda vana nahkpauna. Kõrval põlvitas noor naine, kes kandis pikka võõralõikelist helehalli rõivastust. Kahvatus vahaselges näos lõõmasid rohekad silmad äreva helgiga. Kolmas oli neegripoisike, seljas triibuline hame. Lõbusa uudishimuga pööras ta oma käharpead, soovides kõike silmitseda.
Sadakonnaülem Arapša, kes oli nad siia toonud, ootas, laskununa" vasakule põlvele.
1 Hõzr — muhameedlike uskumuste järgi mööda teid hulkuv vaga mees, kes tuleb alati appi, kui mõttes palvega tema poole pöörduda.

«Seleta, mis inimesed need on!» käskis khaan Ordu.
«Tähelepanu ja sõnakuulmine!» lausus Arapša summutatud häälel. «Siia jõudis kahemastiline purjekas, täis hinnalisi kaupu. Ma lubasin valveposti sõdalastel laeval natuke pruukosti võtta — nad olid juba tükk aega nälginud — ja ma jätsin laevale vahisalga, need inimesed aga vedasin siia. Need kaks on manatargad. Punahabe on araabia kjatib (kirjutaja), õpetatud arst, pitsatite-talismanide nikerdaja ja tähetark. Ta on teenriks noore araabia šeigi juures, kes sõitis siia — tema enda sõnade järgi — Bagdadi suure ja püha kaliifi saadikuna .. .»
«Ja see naine, kes on kollane nagu koeraluu?»
«Ta vannub, et pärineb suurest Rumist', et ta on kuninglikust soost, ravib kõige raskemaid tõbesid, terdžu-man aga kuulis veel laevaomanikult, et see rumilanna. teeb vanamehed nooreks.»
«Ja neegripoisike on samuti manatark?»
«Ma tassisin ta siia igaks juhuks, meie suuršamaan Beki palvel. Ta ütles, et kui teised arstimid ei aita, siis tuleb mustanahalisest poisikesest rasv välja sulatada ja haiget selle rasvaga võida.»
Neegripoisike, kes aimas, et jutt on temast, hakkas haledasti nuuksuma. Ruske arst segas end vahele:
«Ära räägi lapse juuresolekul sellest, mida tohivad teada ainult vanad habesuud.»
Aeglaselt ja majesteetlikult pöördus khaan Ordu naise poole. Ta kohtas naise julget ning kindlat pilku.
«Kes sa oled?»
«Olen Kreeka kuningatütar Daphne Rumist. Räägi minuga aupaklikult: ma olen Komninoste põlisest kuningasoost. .. »
«Istu tulele lähemale, Rumi kuningatütar.»
Daphne kergitas pikka rõivastust, lähenes graatsiliste liigutustega tulele ja laskus põlvili. Tema väikesed punastesse tuhvlitesse kängitsetud jalad olid aheldatud peenikese hõbeketiga.
«Kuidas sa, Rumi kuningatütar, sattusid siia meie juurde, metsikusse steppi? Kus on su teenijad, kus eunuhhid ja orjad ja su sõjaline kaitsesalk?»
«Ma sõitsin laeval Rumist koos kaaskonna ja kaitsesal-
' Rum — tollal nimetati Idas niimoodi Konstantinoopol; linna, Bütsantsi ja Väike-Aasiat.

gaga. Minu peigmees, Gruusia kuningapoeg, pidi mulle vastu tulema, et mind oma kuningriiki viia. Torm purustas laeva, kuid püha jumalaema hoidis mind. Ma pääsesin, kuna sain kinni haarata murdunud mastist, ja lained heitsid mu rannale. Seal võtsid mu kinni kurdid, kes on metsikud kui kiskjad, ja viisid enda juurde. Kuid mu peremehed ei tahtnud mind pidada, sest mina kui kuningatütar ei soovinud musta tööd teha. Ma hammustasin ega kartnud nuuti. Kurdid vedasid mu Kazvini linna Abeskuni mere kaldal. Sealt pagesin ma laeval koos Araabia saadiku Abd er-Rahmaniga, kes sõitis samuti siia, sinu kuninglikku peakorterisse.»
«Mifla sa siis tead?»
«Ma saan aru tarkade raamatutest, mis varjavad salajast. Mulle on tuttav Hippokratese [1] õpetus inimese haigustest ja nende ravimise viisidest. .. »

Khaan Ordu lükkas karusnahkse läkiläki kuklasse ja pani laia peopesa kõrva juurde, et paremini kuulda. Kuid ta ei teadnud, kuidas toimida. Kas võib Rumi kuningatütart usaldada? ... Ta silmitses Daphnet ja kohtas uuesti rohekate pilkumatute silmade teravat vaadet.
«Dze-dze! Mida sa tahaksid?»
«Ma olen väsinud inimeste toorusest. Ma nõuan, et minuga käidaks ümber väärikalt nagu kuningatütrega. Siis olen ma nõus jääma siia, suure tatari väejuhi õukonna juurde. Ma ravin kannatajaid, teen terveks haavu . .. Kuid ma võin teha veel enamgi: ma oskan avada minevikku ja kergitada eesriiet tulevikult.?
«See on meile väga, väga vajalik!» noogutas Ordu heakskiitvalt pead. Ta pöördus Arapša poole: «See kasulik naine jääb siia.» Ja mõtelnud hetke, lisas: «Ta hakkab elama minu telgi juures.»
Haige liigutas ennast. Kuuldus oie.
Ordu näitas näpuga punahabemelise araabia arsti poole:
«Kas suudad sa haiget terveks teha?»
«Seni pole ma ainult koolnuid jaksanud terveks ravida.»
«Kui teed terveks, saad suure autasu, ent kui haige sureb — pistan su teibasse ja põletan tuleriidal ära. Ravi! Alusta!»

1 Hippokrates - Vana-Kreeka arst (V sajandil e.m.a), «arstiteaduse isa»; jättis järele pa!ju teoseid.

Ettevaatlike liigutustega roomas punahabemeline manä-tark liikumatu Batu-khaani juurde. Julduz-hatun võpatas, valmis oma rinnaga haiget kaitsma. Khaan Ordu tõmbas tupest õhukese helkiva kinžalli ja lähenes samuti.
Araabia manatark puudutas käega Batu-khaani tõmmu harjaselist pealage. Ta võttis khaani kõhnunud käe — see oli abitu, see lihaseline käsi, mis hiljuti tõmbas pingule kogu tatari maleva vägevad ratsutid.
Manatark vangutas pead, lähendas kõrva haige irevil hammastele, kuulas südame tuksumist ja tõmbus järsult tagasi. Kuulas uuesti, muutus süngeks ning hakkas värisema.
«Ma kardan!» sosistas ta.
«Sa ei tohi keelduda! Ravi!» kähistas Ordu lõõtsutades ja torkas kinžalliotsa manatarga õlga.
«Ma kardan, et juba... Ma kardan ... Mul pole kaasas targa Suleimani, Daudi poja — kiidetud olgu nende nimed! —vajalikku tervistavat nõiarohtu.»
Daphne hüüatas:
«Kuid Bütsantsi kuningatütar Daphne ei karda ravida! Ma tunnen seda kohutavat tõbe, kui haige nägu kattub kuldkollaka kirmega. See on «kullakarva palavik».»
«Araablane pole tark tabib vaid arg vagel!» pomises khaan Ordu huuli pungitades. «Sina, Rumi kuningatütar, hakka arstima. Kuid pea meeles: kui džihangir sureb, siis kastab sinu veri ta matuse-tuleriita. Kui mu noorem vend aga jalule tõuseb, siis saad sa üheksakümmend üheksa kingitust ja karja valitud märasid.»
«Kas ka vabaduse?»
Ordu jäi silmapilguks mõttesse ja lisas:
«Vannun üheksa korda igavesti sinise taeva nimel, sa saad ka vabaduse.»
Üle kreeklanna kahvatu näo libises mõistatuslik naeratus. Kergesti tõusis Dahpne üles, tõmbas enda juurde vaibariidest koti ja võttis sellest hõbedase karbikese. Viimasest võttis ta üheksa tumedat kuulikest, pigistas need pihku, lähenes haigele ja langes tema ees põlvili, õrnade

peenikeste sõrmedega lükkas kreeklanna kõrvale Batu-khaani musta jäiga patsi ja puudutas kergelt liikumatuid lauge suletud silmadel... Siis pöördus ta järsult khaan Ordu poole:

1 Tabib — arst.

«Nüüd tuleb kiiresti arstida! Surm läheneb! Las ka see punase habemega manatark aitab mind.»

Punahabemeline arst hakkas kätega vehkima: «Võimatu! Sina hakkasid arstima, noh, siis arsti ka ise!»

Ta tõstis silmad ja hakkas arusaamatus keeles nõiasõnu pomisema.

Ordu, tõstnud ühe käe kinžalliga, sikutas teisega mana-tarka ruskest habemest ja karjus ähvardavalt: «Aita, ruske rebane!»

Arst jäi vait ja roomas kärmelt kreeklanna juurde. Araablane hakkas tähelepanelikult vahtima tumedaid kuulikesi, mis lebasid kitsal peopesal.

«Mts need on?»

«Nagu sa ise ei tunneks?» lausus Daphne, muiates laulval häälel.

«Väljanägemiselt muskaatpähklid... Kuid igaühele on joonistatud targa Suleimani silm. Ainult tema teadis salajast.»

«Sa rääkisid õigust. Nüüd hakkad sa minu käske täitma. Prae need pähklid pronksanumas. Tambi puruks ja hõõru peeneks tolmuks. Lahusta veetassis. Anna haigele kolm korda rüübata: jalamaid, pärast keskpäeva ja õhtu eel. Minul kui kõrgest soost kuningatütrel ei kõlba tegelda musta tööga, mida teevad sellised orjalikud arstid nagu sina. Kuid mina hakkan haige juures istuma, lakkamatult jälgima ning ootama. Varsti saab suur džihangir terveks ja tugevaks, varsti istub ta lahinguratsu selga.»

Daphne, jalad enese alla tõmmatud, laskus Julduz-hatuni kõrvale, pani käed põlvedele ja langetas tagasihoidlikult silmad.

Arst asus tööle. Pronksnõus, lõkkesütel, lõid üheksa pähklit pragisema. Siis hõõruti nad väikeses vaskuhmris peeneks. Puistati veekannu. Luulusikake segas kaua aega arstimit.

«Seda nõiajooki proovid sa ise esimesena!» kähistas khaan Ordu kurjalt.

«Kuid ka sina proovid üheskoos minuga!» laulis Daphne kudrutaval häälel.

Arst andis tassist kreeklannale lonksukese. Seepeale rüüpas nohisedes khaan Ordu. Matsutades lausus ta: «Väga kibe!»

Arst kummardus liikumatult lebava Batu-khaani juurde. Ta pööras abitut poolsuletud tuhmuvate silmadega pead.

Kaua jändas ta, kuni tal õnnestus kõvasti kokkupigistatud hambaid laiali kangutada, ja Daphne kallas suhu arstirohu, mis mööda põski alla voolas.

Kõik ootasid, pilgud kiindunud Batu-khaani karmi näkku.

Daphne lausus veendunult:

«Nüüd jääb ta magama. Džihangiri hing, mis eksleb pilvedetaguses maailmas, pöördub oma kehasse tagasi . . .»

Kreeklanna heitis oma rohekatest silmadest mõistatusliku hurmava pilgu khaan Ordule, ohkas ja langetas jällegi silmad.

Ordu hakkas askeldama, kohendas vööd ja pistis helkiva kinžalli tuppe.

Väljast kostis kõrvu naiste itku ja nuttu.

«Oi, oi! Häda! Missugune suur häda!» pistis ägama Ordu ja haaras peast kinni. «Nüüd tulevad «maailma ehted», džihangiri ülikaunid naised! ... Oma halamise ning nutuga hukutavad nad uuesti mu venna! ... »

Neljas peatükk «MAAILMA EHTED»

Telki tulid kolm noort naist, seljas uhked värvilised siid-rõivad, peas kuldkoelised mütsikesed, mis kõik olid kaunistatud valge haigru pika kallihinnalise sulega. Naised täitsid telgi valjude oiete, kaebliku nuuksumise ning itkuga, katsudes üksteist üle karjuda:
«Meie jumaldatud käskija sureb! Me jääme orbudeks! Kes hakkab meie eest hoolt kandma!... Ära jäta meid maha!»
«Suu kinni!» käratas Ordu raevuselt. «Kas istute vaikselt, või ma käsin teid vaiba sisse mässida ja teie vanemate juurde saata.»
Kolm naist jäid vait, ja isekeskis pilke vahetades võtsid kaugemal istet, nuuksudes aeg-ajalt. Kõik vaikisid. Neeg-ripoisike, käed põlvede ümber, magas juba. Kuningatütar Daphne, kes toetus graatsiliselt küünarnukiga oma vaiba-riidest kotile, oleks nagu suikunud. Aeg-ajalt paotas ta ühe silma ja jälgis, mis toimub telgis. Khaan Ordu heitis külili ja hakkas norskama. Tema järel pistis peene vilinaga norskama araabia arst. Nuker sissepääsu juures tukkus seistes, odale nõjatudes.

Siis roomasid kolm naist Julduz-hatuni poole. Kuuldus nende hääli:
«Sa arvad, et sina oled Julduz-hatun (emand)? Sa oled madala päritoluga elukas ja jääd igavesti Julduz-karakõ-ziks (töönaiseks)!»
«Kas me siis ei tea, mida sa salaja sepitsed?» «Sina teed alati nurjatusi!»
«Sina petad meie vaprat käskijat soositud ning ülendatud lihtsa nukeriga, kelle nimi on Mussuk ... » .
«Too on niisama nurjatu ning salalik nagu kass (mussuk). Too ei tunne tänulikkust ega ustavust!»
«Džjhangir oh haige seepärast, et sina ta mürgitasid!»
Julduz-hatun, otsekui kaitstes end hoopide vastu, mässis pea üha tihedamalt musta sõbasse ja vaikis.
«Sa noidusid džihangiri juba ammu ära, .sa oled hädaohtlik madu!»
«Käi siit minema, enne kui me su surnuks kägistame! Olla käskija juures — see on meie, vanemate naiste mure!»
«Meie teeme ta terveks oma palvetamistega, me avaldame talle tõe!»
Äkki lendasid kasukad kõrvale. Batu-khaan tõusis järsult üles ja ajas end sirgu. Kolm naist' langesid ta jalgade ette.
«Viimaks sa siis ärkasid, silmipimestav! Sa hakkad uuesti särama, meie teemant, kallis käskija, ja nüüd jääd sa igavesti meiega!»
Batu-khaan hakkas rääkima valjult, kindla kõlava häälega:
«Nuker, kes kõrgetest tumeniülematest on täna öösel valves?»
Nuker virgus ja vastas:
«Tähelepanu ja sõnakuulmine! Nad on naabertelgis: Buruntai, Kurmisi ja vana Narin-Kehen.»
«Nad tulgu siia. Ütle ka Subudai-bagaturile, vend Seibanile ja khaan Munkele, et nad ruttaksid minu juurde. Ma kutsun kokku sõjalise nõupidamise.»
«Tähelepanu ja sõnakuulmine!» vastas nuker ja väljus.
Teda asendas teine sisseastunud nuker. Khaan Ordu virgus ja laskis verd täisvalgunud silmadel ringi käia, taipamata veel, mis on juhtunud.
Batu-khaan tõukas enese külge klammerdunud naised jalaga eemale, läks tuikudes Ordu juurde, istus ta kõrvale ja embas teda.

«Minu lugupeetud vanem vend, sa kappasid kaugelt siia, et päästa mind ja kihutada minema haiguse kurjad vaimud. Sa oled alati tark vanem vend, minu ustav kaitsja ning päästja. Ma olen su ohver, ma olen su nuker.»
Paks kohmakas Ordu tõmbas Batu-khaani enese vastu, lakkus ta põski [1] ja sosistas kõrva sisse:
«Ma tean, et sulle on saatusest määratud suured võidud ... Ma kappasin siia, et koristada kive su teelt ja kihutada, minema kollasekõrvalised, kadedad reeturid!»
Julduz-hatun heitis lõkkesse kuivi oksi. Varjud hakkasid jooksma mööda telgiseinu.
Sisse tulid kolm tumeniülemat, veel unised, hõõrudes varrukatega suid: pikk, kõhetu ja sibulakoorena kollane Buruntai; lai, rässakas, pikkade hobusehammastega Kur-misi ja vana Narin-Kehen, krimpsus, kui seen, kühmus selja ning nõrkade kiipavate jalgadega. Nende kannul vajus sisse tüse mongol, kes jalga järele vedas, ühesilmaline väejuht, kuulus Subudai-bagatur.
Batu-khaan ootas ära, kuni saabunud mehed olid langenud silmili, ajanud end sirgu ja kandadele istuma jäänud. Siis hakkas ta pidulikul häälel kõnelema:
«Minu ustavad teenrid, tumeniülemad Buruntai, Kurmisi ja Narin-Kehen! Sõjakäigul urussuutide[2] vastu ja taplustes kõptšaki vägedega osutasite te sadasid teeneid. Te ei tundnud taganemist, te tõite võite. Ammugi tahtsin ma teid vääriliselt autasustada. Vapper tumeniülem Buruntai, urussuutide võitja lahingus Siti jõel, ma loovutan sulle kalliskivi, ühe oma seitsmest säravast tähest — naise Jerke-Hara-Nüdüni («Mustade silmade võim»)! Sulle, ustav sadakonnaülem Kurmisi, kingin ma teise aarde — Alja-Mindassuni («Vallatu niidike»). Ma tean, et sa hoiad seda niidikest kõvasti hammastega kinni — sind meelitustega ei peta, kavalusega alt ei vea! Sulle aga, minu vanaisa, suure sõjamehe lugupeetud võitluskaaslane, vapper Narin-Kehen, sulle kingin ma selle kõige noorema kaunitari Nabtši («Elu nauding»). Temaga naudid sa õndsust ning rõõmu ... »
. Kolm tumeniülemat langesid põrmu, naised aga pistsid meeleheitlikult nutma ja paluma:
1 Mongolid ei tundnud suudlust.
' Urussuudid, urussid, russid — nõnda nimetasid mongolid venelasi.

«Ära loovuta meid! Ära tõuka meid enese juurest minema! Anna meile andeks vead, mille kutsus esile armastus sinu vastu, meie õilis käskija!»
«Teie hakkate elama hoolitsevate meeste juures rahulikult ja õnnelikult. Kuid siin te kädistasite nagu harakad ... Te ütlesite sõnu, mida ei saa maha kustutada, nagu jahikulli küünte kriimustusigi . . . Käige minema!»
«Pole meil õnne sinuta! Võta meid tagasi! Ära loovuta!»
Batu-khaan lõi käega:
«Ei saa käega kinni võtta lausutud sõna, ei saa heita kaotatud arkaani! Tumeniülemad, viige oma naised ära! Otsekohe algab siin sõjaline nõupidamine, ja sellel ei või tumeniülemate naised viibida. Kiiremini!»
Kolm tumeniülemat võtsid naised jõhkralt kinni ja lohistasid telgist välja. Khaan Ordu lausus:
«Nuker! Vii ruske rebane ja poisike lähima jurtdži'· juurde. Las ta kuulab nad üle. Hiljem kõnelen ma ise nendega. Kuid sina, Rumi kuningatütar, saad valitud mära-karja, nagu lubatud.»
«Ja vabaduse ning üheksakümmend üheksa kingitust?» lausus Daphne Ordule teravalt silma vaadates. «Khaan Ordu kahte erinevat sõna ei ütle.»
«Oma saatuse saad sa hiljem teada, senikaua aga elad naaberjurtas.»
Nuker väljus koos kreeklanna, ruske arsti ja neegripoisiga. Batu-khaan laskus padjale ja hakkas naerma ku:va puist naeru. Tema alati karmi ning läbitungimatut nägu kündsid kortsud. Rahulolevana silmitses ta väikest naist Julduz-hatunit, kes istus seina ääres. Too vaatas oma

isandat ehmunult selgete arusaamatute silmadega. Batu-khaan muutus uuesti süngeks ja lausus:
«Selleks et õigesti valitseda, on vaja kõike teada. Oma haiguse rasketel päevadel, kui kõik arvasid, et ma mitte midagi ei kuule, sain ma palju teada ja mõistsin, kuidas tuleb viia malev läände, «õhtupoolsete maade» peale, «viimase mereni», kus iga päev kustub päike, ja mongoli stepikotka võimsad küüned laskuvad kõikidele maadele . . .»

1 Jurtdži — isik, kes juhtis koha valimist rändlaagri jaoks ja viimases kohtade jaotamist.

Viies peatükk ARAABIA SAADIK TATARI KHAANI JUURES

Kui Abd er-Rahman astus avarasse telki, mida ehtisid tikitud lilled, toonekured ja kuldsed draakonid, peatus ta sissepääsu juures, sest soovis mõista, kes siinviibijatest oli tatari peakhaan.
Umbes kümme mongoli väepealikut, kes kõik kandsid nahkvöödega kokku kistud tavalisi pikahõlmalisi siniseid rõivaid, istusid poolringina suurel pärsia vaibal.
Abd er-Rahman kartis austust avaldada sellele, kellele seda polnud vaja teha ja naeruväärseks muutuda. Ta astus sammu ettepoole, laskus põlvili, istus jalakandadele ja, vahtides otse enese ette, ilma kellegi poole pöördumata hakkas kõnelema:
«Islami maade ja rahvaste suur pühim kaliif tervitab vaprat tatari malevat, tema noort valitsejat ja soovib talle tervist ning loendamatuid võite . . .»
Kõrval kükitav elatanud tolk pani koik öeldu sõnasõnalt viivitamata araabia keelest tatari keelde ümber.
«Kõikide õigeusuliste kaliif saatis mu, omal ajal frankide väe purustanud kuulsa araabia väejuhi Abd er-Rah-rnani viimase järeltulija, sinu juurde, kõikide tatarite valitseja, palvega, et sa lubaksid mul osa võtta võitmatu tatari maleva sõjaretkest ja läkitada ettekandeid uutest silmipimestavatest võitudest ja sinu poolt vallutatud vaenulikest maadest . . .»
Üks istujatest, paks ning ühesilmaline, kellel jooksis üle, kogu näo purpurne arm, sõnas:
«Kui meile tungivad kallale vaenlased, kas hakkad sa niisamuti nagu meiegi kaitsma meie käskijat Sain-khaani, «maailma vapustaja» pojapoega, või jääb su helkiv mõõk tuppe tukkuma?»
«Ma olen sõdalane, ja sellel sõjaretkel on mu mõõk kuulekas tatari käskija igale sõnale.»
Siis hakkas kõnelema noor mongol. Näis, et ta ei erinenud millegi poolest ülejäänutest, kuid kimedas hääles ning kitsaste mustade silmade teravas vaates oli tunda, et ta on harjunud käsutama:
«Kui sa oled araablaste suure väejuhi järeltulija ja saabusid siia sõbrana, siis võid sa minu juurde jääda, kui ma viin oma võitmatud tumenid õhtupoolsete maacre peale.

Luban sul kirjutada ettekandeid Bagdadi kaliifile ja saata need minema sinu kulleritega, ja ma ei hakka pärima ega järele vaatama, mida sa kirjutasid. Kuid sa pead rääkima mulle tõtt kõige kohta, mida näed . .. »
«Au su targale otsusele!» ütles Abd er-Rahman, kes sai aru, et temaga kõneleja ongi mongoli valitseja Batu-khaan.
Batu-khaan jätkas:
«Nüüd aga jutusta meile oma kuulsast esivanemast ja tema lahingust frankidega.»
«Enne kui alustada jutustust, luba mul asetada sinu jalgade ette kingitused, mis saatis minu käskija.» — Abd er-Rahman pöördus kergelt tahapoole.
«Olen siin!» sosistas sissepääsu juures seisev Duda Õiglane. Ta roomas põlvedel Abd er-Rahmani juurde ja andis üle kirevasse siidkangasse mässitud kingitused.

Saadik harutas kompsu lahti ja asetas Batu-khaani ette kalliskividega kaunistatud mõõga rohelises samettupes, kuldkarika, väikese koraaniraamatu nahkköites, mis oli meisterlikult kaetud kuldmustriga, kaks elevandiluust käepidemega kinžalli ja pajju teisi kallihinnalisi esemeid.
Batu-khaan silmitses ükskõikselt laialilaotatud kingitusi ja sirutas korraga käe lihtsa kuldsõrmuse järele, mille tume kivi näis kord rohelisena, kord tumepunasena:
«Ma näen sellel sõrmusel kirja. Mis jõud sellel on?»
Abd er-Rahman lausus:
«See sõrmus kuulus suurimale targale Suleimanile, Daudi pojale, kes tundis salaväge. See sõrmus toob õnne, täidab selle soovid, kes teda kannab. Sõrmusele on graveeritud allahi sõnad: «Sündigu nõnda!»»
Batu-khaan näitas sõrmust paksule, lõhkiraiutud näoga mongolile, kes istus tema kõrval. Too noogutas heakskiitvalt pead, pistis sõrmuse Batu-khaani nimetissõrme ja lausus:
«See on vääriline kingitus!» Ja pöördudes Abd er-Rah-mani poole, lisas ta: «Minu käskija tänab sind. Kui ta saavutab üheksasada üheksakümmend üheksa võitu, siis silmitseb ta seda sõrmust ja ütleb: «Jah, sündis nõnda, nagu tahtis allah!» Kuid praegu ootab ta sinu jutustust . . .»

Kuues peatükk «TAEVASE» PEALINNA SÜND

Külm tuhisev tuulehoog paiskas kõrvale ukse-eesriide, tormas telki, pühkis laiali lõkke õhkuva tulukese ja mähkis kõik istujad suitsusse.
Suur sõjaline nõuandja Subudai-bagatur lausus:
«Sõjajumal Suldee lendas siia järele vaatama, kas malev varsti teele asub. Kas džihangir pole vahetanud oma üllast sõjalist kuulsust oma pealinna rahuliku ülesehitamise vastu, meretagustele kaupmeestele lahedate ladude püstitamise vastu?»
Kõik lipitsejad tardusid. Üksnes Subudai-bagatur, Batu-khaani vana kasvataja (atalõk), võis rääkida nii iseseisval häälel, otsekui hukkamõistvalt. Batu-khaan silmitses koosolijaid uuriva torkava pilguga ja küsis: «Kes mulle vastab: mis on kuulsus?»
Pead Batu-khaani poole pööratud, istusid poolringina mõned tähtsamad väejuhid, araabia saadik Abd er-Rahman ja mõned khaanid-lipitsejad, kes mõistsid nalja heita ja jutustada lõbusaid lookesi inimeste elust. Subudai-bagatur vastas esimesena:
«Kuulsus — see on saavutatud võit. Mida rohkem võite, seda silmipimestavani-kuulsus.»
Khaani kuldlossi ehitaja, osav hiina arhitekt Li Tung-Po tähendas aupaklikult:
«Kuulsus pole mitte ainult võit lahinguväljal. Kui valitseja hoolitseb rahva heaolu eest, ehitab uusi linnu, on õiglane alamate vastu, ei koorma elanikkonda üle jõu käivate maksudega, kingib oma hõimu kõikidele telkidele hüvangu — siis nimetatakse teda vapraks, õiglaseks Sain-khaaniks, ja talle kuulub alamate armastus ja kustumatu kuulsus. Rahva tõeline armastus — see on kuulsus!»
Araabia saadik Abd er-Rahman lausus: «Kuulsus on see, mida me kõik taotleme. Ja me saavutame selle oma helkiva mõõga abil! Kuulsus — see on võim teste alistatud rahvaste üle.»
Sain-khaan, nagu kõik olid harjunud Batu-khaani kutsuma, pöördus oma kroonikakirjutaja ja tähetarga Hadži Rahimi poole:
«Mu tark õpetaja! Sa te6ad palju. Mispärast kuulub

Iskender Kahesarvilisele tänapäevani kustumatu kuulsus kõikide meie maade rahvaste seas?»
«Vanas raamatus on kirjutatud: «Kuigi Iskender Suur alistas kõik, kes seisid ta tee peal ees, jäi ta samal ajal armuliseks uute, tema kuningriiki juurdetulnud rahvaste vastu. Ta ei rõhunud

neid, vaid tegi nad oma võrdõiguslikeks lasteks. Seepärast on Iskender Kahesarvelise kuulsus tõeline, igavene kuulsus!»
«Ei, see pole õige!» ütles Batu-khaan. «Kas lõi Iskender Kahesarveline midagi niisugust, mis oleks püsinud purustamatuna ka pärast tema surma? Tema kuningriik lagunes ... Tema noor ülikaunis naine, pärslanna Roušanak, koos ainukese pojaga, kes pidi pärima Iskendri loodud kuningriigi, heideti vanglasse ja kägistati hiljem surnuks just Iskendri sõprade, sõjaretkede võitluskaaslaste poolt. Nemad kuulutasid end uuteks kuningateks, rebisid ta valdused tükkideks, mis järk-järgult ära sulasid nagu jää päikese käes.»
Kõik istujad vahetasid pilke, kuuldusid tasased vaimustushüüded, Batu-khaan aga jätkas:
«Valitseja, kes kuulsust taotleb, peab püstitama ehitisi, mis kuulutaksid tema kuulsust kä palju aastaid, sajandeid pärast tema surma!»
«Õige! Kui targasti see on öeldud!»
«Te viibite praegu enneolematult suure teo sünni juures, uue imepärase riigi tekkimise juures, mis kerkib endistesse tühjadesse steppidesse... Teie seisate hälli kõrval, kus lamab vastsündinud rinnalaps... Ta kasvab suureks ja muutub võimsaks vägilaseks, kes rebib päikeselt maha sätendava kiirtepärja .. .»
Batu-khaan jäi vait. Kostsid küsimused:
«Ütle selle vägilase nimi! Missugusest enneolematust ehitisest sa kõneled? Kas me siis ei lähegi teisi rahvaid vallutama, neid materdama ja oma ratsude kapjade alla heitma? Tõenäoliselt saabki sellest uus seninägematu Mongoli kuningriik või vahest ka kõptšaki oma?»
«Ei!» hüüdis Batu-khaan välkuvail silmil. «Seda ei saa nimetada Mongoli kuningriigiks seetõttu, et niisugune on juba olemas — suurkagaani Mongoli kuningriik ja tema pealinn Kara-Korum on kuulsaks saanud kui minu vanaisa, «maailma vapustaja» looming. Kuid minul on mu suures malevas mongoleid väga vähe, kõigest minu ihukaitse neli tuhat sõdalast! . . . Seda kuningriiki ei saa
69
nimetada ka kõptšaki kuningriigiks, sest sellesse kuulub palju igasuguseid teisi rahvaid. Kõptšakid võiksid uhkeks minna, kuid uhkustada pole neil millegagi: nad võitlesid minu vastu, mina aga heitsin nad alla ja sundisin ennast teenima.»
Tark Li Tung-Po küsis:
«Kuidas sa siis nimetad seda päikesena säravat seninägematut kuningriiki?»
Kõõritades khaane, kes teda tähelepanelikult kuulasid, lausus Batu-khaan rahulikult:
«Batu-khaani vägev kuningriik on Sinine Hord. Taeva poolt on määratud, et see taevane kuningriik valitseb kõikide maade rahvaid igavesti, kümme tuhat aastat. Sellest saabki minu maailma käskija, kustumatu kuulsus!»

Neljas OSA NOVGORODI SAADIK BATU-KHAANI JUURES

Esimene peatükk VENE VANGIDE ÜLEKUULAMINE

Batu-khaani rahvarikkas leeris väikeses viltjurtas istus vaibal Hadži-Rahim, julma tatari valitseja õuekroonik, ja kummargil «Reisiraamatu» kohal, savist rasvalambi nõrgal siramisel, tegi ta hoolikalt araabia sidekirjas oma igapäevaseid märkmeid.
Ta kirjutas järgmist:
«Ma kuulasin mitmel korral Sain-khaani juttu ja veendusin, et teda teevad väga rahutuks teated põhjast, rikkast vene kaubalinnast, millel on uhke nimi: «Isand Suur Novgorod». Näib, et see on kõige vabadustarmastavam ja seetõttu ka kõige hädaohtlikum urussuutide linn. Ta pole oma turjal veel tundnud võimsa vägeva mongoli käe raskust. Kui

Batu-khaan kahe aasta eest liikus malevaga põhja poole, siis, hoolimata kõikidest pingutustest, ei suutnud ta jõuda Novgorodini, pidi peaaegu uppuma soodesse ja pöördus tagasi.
Võib-olla seepärast vabadustarmastavad novgorodlased, kes peavad end võitmatuteks ja vaenlastele kättesaamatuks, käituvad kõikidega uhkelt ning suureliselt ega karda oma sõjakaid naabreid.
Ma kuulsin, et Batu-khaan tahab ammugi saata Novgorodi peale malevat, ja mäletan ta sõnu: «Kui Subudai-bagatur muudab kogu Novgorodi ala tuhaks ning põrmuks, selle elanikud aga kihutab orjaturule müümiseks, alles siis valtseb mu Hordi põhjapiiril nazarestanirahu (kalmisturahu).»
Hommikul, külaliste vastuvõtmise ajal, juhtus Batu-khaani telgis järgmine lugu: sisse tuli Batu-khaani lem-mikihukatsja Arapša ja ütles:
«Sain-khaan! Sinu käsk on täidetud. Sa soovisid näha vangistatud urussuute, kes on viibinud varem põhjas ja näinud rikast Novgorodi linna. Meil leiduvate vangide seast valisin ma välja kaks eriti arukat. Nad võivad sulle paljugi jutustada.»
«Too nad minu juurde. Ja las Subudai-bagatur tuleb samuti siia. Kõikidele siinolijatele aga annan ma üle oma «salemi».»
Vastuvõtul viibivad külalised väljusid otsekohe kummardusi tehes ja palveid ning soove pomisedes. Jäid ainult Hadži-Rahim ja peatselt kohalejõudnud Subudai-bagatur.
Arapša tuli tagasi kahe vene vangiga. Üks oli pikk, väga kõhetu vanamees, juuksed pikad ja valged nagu hõbe. Üle ta näo jooksis purpurpunane arm. Teine oli noor, elavate arukate silmadega, laiaõlgne, peaaegu sama pikk kui vanamees. Tavaliselt käisid vangid paljajalu, seljas räbalad, kuid selleks et ilmuda tatari hordi valitseja ette, rõivastati nad vähekantud halattidesse ja kängitseti nahk-kavuššidesse. Ettevaatuse pärast olid mõlematel käed rihmadega kõvasti kinni seotud.
Lühikesele odale toetudes seisis Arapša venelaste kõrval ja jälgis, et nad ei teeks midagi lubamatut. Ta sai vene keelest aru ja hakkas vangide vastuseid tõlkima.
Batu küsis kõigepealt: kust nad pärit on, kus nad kinni võeti, kas nad Novgorodi tunnevad?
Vanamees vastas kõhklemata ja rääkis ilmselt «tõtt:
72
«Mind kutsutakse Savva Bobrovnikuks. Varem elasin metsas, ajasin kobraste jälgi ja küttisin ka muid metsloomi. Sõitsin sageli Perejaslavlisse, viisin metsloomaliha ja igasuguseid karusnahku meie vürstile, Jaroslav Vsevolodovitšile. Aga seda noormeest kutsutakse Kožemjakaks. Tal on tugevad käed, ja nahaparkimisel võib ta hästi rullida hobuse- ja härjanahku. Kahe aasta eest võttis meid kinni tatari ratsaluurkond Volga ülemjooksul. Tõrjusime neid küll eemale, kuid jalga lasta ei õnnestunud: meile kahele kukkus kaela terve kümmekond.»
«Kas olid Novgorodis? Kes seal valitseb?»
«Palju kordi olen olnud oma pika eluea jooksul ja isegi elasin seal aasta ja rohkemgi. Novgorodis valitsesid bojaarid, kuid nad on omavahel halvas läbisaamises. Kui aga juhtub, et on raske aeg, või kui bojaarid ise kokkuleppele ei jõua, ja parajasti kipuvad meie maale sakslased ja rootslased . . .»
«Kes nood siis on?»
«Nood on rahvad, kes elavad Novgorodi naabruses; küll on ahned võõra maa järele,» vastas kiiresti noor vang.
«Pea, Kožemjaka, las ma räägin lõpuni,» vastas vanamees. «Kui Novgorodi bojaarid-riiukuked näevad, et neid häda ähvardab, siis läkitavad nad oma saadikud Perejaslavli vürst Jaroslav Vsevolodovitši juurde paluma, et too ruttaks Novgorodi hädast päästma. Vürst tuleb siis oma družiinaga jalamaid Novgorodi ja seab korra ning rahu jalule.»

«Missugused polgud tal on, sellel vürstil?» küsis Batu-khaan.
«Oma polkude poolest on vürst Jaroslav kuulus,» sõnas Savva uhkusega. «Iga malevlane on tal otsekui ülistuslaul! Kui sõidavad linna ta polgud hästi toidetud ratsudel, odad okastena turris ja hõbedased soomusrüüd helkimas, siis jookseb rahvas tänavale, laulab kiitust Perejaslavli malevlastele.»
Batu-khaani kulm läks kortsu.
«Hõbedased soomusrüüd sõdalastel seljas — see pole veel määrav. Kuid kas näitas vürst Jaroslav oma julgust ja tublit pealehakkamist tapluses vaenlastega?»
«Näitas, ja kuidas veel!» vastas Savva. «Aastat neli tagasi astusin ma koos Novgorodi vabatahtlikega družiinasse, kelle kutsus endale appi vürst Jaroslav, et paisata tagasi pealetikkunud saksa sõjasalgad. Nad kippusid Novgorodi

vallutama ja alistama. Me taplesime Emajõel ', kus vürst peksis vaenlased laiali ja pooled neist uputas jää alla.»
«Kes oli vürst Jaroslavi abimeheks?»
«Kuulsad vojevoodid olid. Aga kõige ustavamaks abimeheks oli ta poeg, noorvürst Aleksander. Ei see lugenud midagi, et ta oli tollal kõigest viieteistkümne aastane. Vürst Jaroslav andis talle üksiksotnja ja vürstipoeg taples vahvalt vaenlastega nagu ehtne sõdalane.»
«Ma olen sellest Iskendrist juba kuulnud,» lausus Batu-khaan. «Mulle kanti ette, et ta valitseb nüüd Novgorodi, tema družiina kasvab ja ta ise muutub hädaohtlikuks. Suured väejuhid, nagu Iskender Kahesarveline ja teised, näitasid juba nooruses üles hulljulgust ning vaprust sõjapidamises. Mul on vaja rohkem teada Novgorodi Iskendrist. Võibolla tuleb mul veel kohtuda selle kasvava kotkaga, kes on võrsunud põhjamaa lumehangedes. Nukerid! Viige vangid ära!»
Otsekohe ilmusidki kaks nukerit ja andsid venelastele märku eemaldumiseks. Taganedes ning kummardades jõudsid vangid juba peaaegu väljapääsuni, kui Batu-khaan ootamatult hõikas:
«Pidage! Ütlege mulle veel, kui palju vägesid on Novgorodi vürstil!»
Vanamees sattus segadusse. Sellel hetkel Koženjaka, otsekui oleks ta vaipa takerdunud, kukkus vanamehele selga ja sosistas: «Talitse keelt!»
«Armuline khaan,» lausus Savva aeglaselt, «seda me ei tea. Mina lahkusin tol ajal družiinast ja elasin metsas. Kes seda siis teab, kuipalju vägesid vürstil on!»
Batu-khaan tõmbas kulmud kokku:
«Kasige välja!»
Vangid kummardasid veel kord ja.kadusid ukse-eesriide taha.
«Aga mulle meeldib see noor vürst Iskender,» tähendas Subudai-bagatur. «On näha, et ta on sündinud julge sõdalane. Mina nimetaksin ta tuhatkonnaülemaks, vangidest urussuutide sõjasalga pealikuks, kes läheb koos sinuga «õhtupoolsete maade» peale.»
1 1234. aastal toimus Emajõe suudmes lahing Novgorodi maleva ja saksa rüütlite vahel. See lõppes novgorodlaste võiduga (vt. ka «Eesti NSV ajalugu» I köide, Tallinn, 1955, lk. 153 jj.).

«Esialgu läkitan ma järele vaatama, mida see vürst kavatseb,» ütles Batu, silmitsedes teraselt Arapšat. «Ma usaldan sulle selle tähtsa ülesande.»
«Tähelepanu ja sõnakuulmine!» vastas Arapša.
«Sa sõidad Perejaslavli, kuid võib-olla ka kaugemale Novgorodi. Seal uurid sa välja, mida teeb praegu ja mida kavatseb rahutu noor vürst Iskender. Võtad kaasa kõige ustavamate nukerite kümmekonna. Nendega saadad sa mulle ettekandeid. Pead juba täna teele asuma.»
«Saab tehtud, suur käskija,» vastas Arapša ja väljus hoogsal sammul.»

Teine peatükk VENE PARVED TULEVAD

Batu-khaan oma lähikondlastega asus «kuldse majakese» ülemisel rõdul. Abeskuni mere lõunarannikult sai ta ärevaid teateid, et üks tema sugulastest, khaan Hulagu, kogub sõjaväge, läkitab üksikuid salku põhja poole, Kura jõele Sinise Hordi piiril, ja et need sõjasalgad norivad tüli, katsuvad vange võtta ja viimastelt kõike mis võimalik Batu-i.khaani maleva kohta välja pinnida.

Selle ettekandega saabunud sadakonnaülem, vana ja vilunud mongol, kes mäletas veel Tšingis-khaani, vastas tumeniülemate küsimustele veendunult, et lõunast läheneb sõda: tšingisiid khaan Hulagu tahab rünnata Sain-khaani peakorterit.

Kõik silmitsesid Batu-khaani — kuidas suhtub tema sellesse sõnumisse?

Batu-khaani kõhetus külmas näos ei muutunud ükski 'joon. Nagu tavaliselt kuulas ta sadakonnaülemat tähelepa-trielikult, kuid jättis oma arvamuse enda teada.

Nobedalt üles rõdule tulnud nuker teatas, et põhjast, kõptšaki stepist saabus siia vahusel ratsul teine sõnumitooja ja palub samuti, et ta võiks «võitmatule» isiklikult tähtsaid uudiseid teatada. «Too ta siia!»

Sisse tuli noor kõptšaki sõdalane, kes kandis triibulist korezmi halatti ja rebasenahast käänistega kollast nahk-let läkiläkit. Ta viskus Batu-khaani ja'gade ette, suudles vaipa käte vahel ja päästis hõbedase vöö küljest lahti pika Koheva sabaga hõberehasenaha, mille laotas trooni ette.

«Hoia end, suur khaan!» hüüdis ta põlvili jäädes. «Piki jõge ujub su peale urussuutide malev. Ma kihutasin siia, et ütelda: valmistu lahinguks!»

Batu-khaani kulmud väratasid kergelt, kuid otsekohe omandas ta nägu jällegi tavalise häirimatu ilme. Ta tõusis ja läks võre juurde, mis rõdu ümbritses. Ereda päikese kiirtes laius avaralt korratuna ehitatav linn, kus ülepeakaela kokkulöödud majakesed kadusid nomaadjurtade rõngaste hulka. Põhja pool kadus lõputusse kaugusesse lai hõbedane jõgi. Sellel mänglesid päikese peegelduslaigud nagu hüplevad kuldkalakesed.

Käega kaugusesse osutades kordas kuller: «Vaata sinna! Näed, mööda jõge ujuvad meie juurde pärivoolu urussuudid. Neil on kurjad kavatsused.»

«Kuid kus on siis nende laevad? Ma ei näe maste ega purjesid.»

«Neid polegi. Need on pikad kokkuseotud palgid, millele on püstitatud väikesed õlgjurtad; viimastes varjavad end urussuudid. Niisuguseid kokkuseotud palke nimetavad urussuudid «parvedeks». Neid ujub palju: mina ise loendasin viiskümmend või rohkem... »

«Kuulake, kes te mulle otsa vahite!» rõkatas Batu-khaan ebatavaliselt kõlava, rõõmsa häälega. «See Novgorodi vürst Iskender osutus mulle ustavaks: ta täitis selle, mida tõotas. Tema saadabki mulle palke losside ehitamiseks minu tulevases maailmapealinnas. Kuid ma tahan sind tänada, kõptšaki sõdalane, sinu terava silma eest, rõõmsa sõnumi eest. Turgaud, too tublile sõnumitoojale Samarkandi halatt!»

Tohutu suurtest põlistest puutüvedest kokku seotud vene parved ei ujunud ilma vaevata Muromi metsasügavustest Nižni Novgorodini, et ujuda edasi piki suure jõe laia avarust. Nad randusid, ootasid voori, mis vürst Aleksandri poolt kogutud. Parvi saatsid ühest tüvest õõnestatud pikad vened. Nendes istusid sõudjad, kes juhtisid parvi ja jälgisid, et need jõekäänakutel kaldale ei paiskuks.

Kõikidele sõudjatele ja parvemeestele töötati suuri autasusid khaanilt ja vabadust nende sugulastele, kes tatari orjapõlves vaevlesid. Ja viimaks liikusidki parved mööda suure jõe laia avarust alamjooksul asuvate armutute tatarlaste poole.

Peaaegu kogu teekonna vältel valitses vaikne ilm ...

«See on jumalaema eestkostmine. Tema, halastaja, kaitseb meid selles heas pealehakkamises!» rääkisid parve-mehed.

Ainult kahel korral tulid pilved üles, pladises raevukalt vihma alla ja hakkas märatsema tuul, tõstes suuri halle laineid. Siis käskis karavani «ülemataman» Avksenti randuda ja oodata, kuni kuri ilm paraneb ja isekas jõgi rahuneb.

Viimaks tulid kauguses nähtavale kuldne täpike ja mõned peenikesed sihvakad tornikesed loendamatute vilt-jurtade ja majakeste kohal, mis olid ehitatud savist, pilliroost ja kividest. Parvemehed said aru, et tatari peakorter on lähedal. Kalda ääres kerkisid väikeste laevade mastid. Kõik hääled vaibusid ja ainult Volga loksutas lahkesti laineid kriiksuvatele puupakkudele, mis tugeva pärnaniine abil parvedeks seotud.

Järsku ulatus kusagilt kaugelt kõrvu venitatud, nukker laul:

Langes udu sinimerele,
aga kuri kurbus südamele .

«Seda laulavad ju meie omad! Näe kus tuli juhus armsat laulu kuulda!»

Juba tulidki parvedele kiiresti lähenedes vastu paadid vene sõudjatega. Paatides istusid relvastatud mongolid, seljas kirjud eredad rõivad. Kui vened parvede juurde jõud-usid, hakkasid sõudjad karjuma:

«Kust, õigeusklikud, jumal teid siia tõi?» «Meie oleme novgorodlased! Sõidame oma vürsti Aleksander Jaroslavitši käsul. Tahame teid orjapõlvest päästa.» Mongolid haakusid pootshaakidega parvede külge, tahtsid üles ronida, et järele vaadata õlg- ja puuhütte, kuid range vanem parvemees andis käsu mitte kedagi parvedele lasta:

«Tuleb valvata Novgorodi kingitusi! Ärge laske kedagi ligi, muidu tassivad kolet:sed kõik laiali!»

Avksenti käskis koerad lahti päästa ja tohutu suured penid hakkasid jooksma piki palke, hüpates parvelt parrele, haukudes vihaselt ning kõrvulukustavalt kõikide foeale. kes vinedega lähemale tulid.

Parved randusid umbes kolm versta ülalpool tatari leeri, ja sedamaid ilmus nende lähedale ka Batõi valvesalk. Kui vene vangid said teada kaasmaalaste saabumisest, torma-

sid nad kõikjalt joostes jõekaldale. Kõhnad, kurnatud, juuksed pikaks kasvanud, armetud räbalad seljas, sööstsid nad ülepeakaela vette, ronisid palkidele ja pärisid: kes kust pärit on, lootes saabunute hulgas leida armsat, lähedast nägu, teada saada midagi oma kodukandi inimestest.

Kolmas peatükk KARUD NALJA TEGEMAS

Batu-khaan käskis kõige hinnalisemad kingitused, mis toodud Novgorodist vene saadiku poolt, «kuldse majakese» õue kokku koguda ja palus Gavrila Oleksitši tulla sinna järgmise päeva hommikul. «Ärgu unustagu karusid,» tuletas ta oma vekili kaudu meelde.

Gavrila Oleksitš ise jälgis tähelepanelikult, et kõik küüdivankrid järjekorras, üksteise kannul, sõidaksid «kuldse majakese» juurde, kus asus oma teenijatega Batu-khaani lemmiknaine Julduz-hatun — «Imetlust äratav täheke».

Iga küüdivankri juures seisid vahil kaks relvastatud družinnikut, kes uudishimulikke mongoleid odadega eemal hoidsid. Keset õue oli maasse kaevatud tugev post, selle külge kinnitati kettidega üks karudest: ta oli hirmuäratav, möirgas raevukalt, kaapis käppadega maad ja katsus posti paigast kangutada.

Teine, küüdivankri külge seotud karu lebas vankri põhjas väikest rautatud kirstu kaisus hoides, milles talletati hõbenõusid ja väärtasju; nood saadeti novgorodlaste poolt vangide väljalunastamiseks.

Lossi tollel küljel, kuhu tavaliselt seoti Batu-khaani juurde sõitnud külaliste hobused, ilutses ratsu-hiiglane, kelle vürst Aleksander saatis Batu-khaanile. Selles kaunis ratsus oli kõik hämmastama panev: nii võõramaise kujuga sadul, avar nagu tugitool, nii laiad jalused kui ka sadula-vaip, millele tikitud kuldne lõvi, tõstetud mõõk küünelises käpas. See ratsu oli ära võetud võidetud vastaselt, rootsi vojevoodilt.
Pikad nahkpasunad, «karna'd», pistsid kähinal möirgama, kui lossi välistrepile tuli Batu-khaan, seljas bro-kaatha'att. vööl kalliskividega kaunistatud mõõk. Khaan võttis istet la'al madalal troonil, mille külgedel asusid kullatud draakonid. See hiina lossist toodud troon kuulus
78
veel vanaisale, «maailma vapustajale», Tžingis-khaaniie, ja Batu-khaan hoidis seda kui julma vallutaja võimu-sümbolit.
Trooni kõrval, vasakpoolsel vaibal, tikitud kuldmustri-tega siidpatjadel võttis aset Bagdadi kaliifi noor saadik Abd er-Rahman, kes oli läkitatud Batu-khaani juurde selleks, et ta saadaks džihangiri sõjakäigul «õhtupoolsete maade» peale. Kaugemal olid istet võtnud väejuhid. Troonist paremal pool istus sünge võitmatu Subudai-bagatur, Batu-khaani kasvataja ning sõjaline nõuandja, välgutades oma ainukest silma.
Maja lame katus lõi järsku kirendama, otsekui oleksid sinna laskunud muinasjutulised linnud — need olid Batu-khaani naised ja džihangiri mõned lähikondlased, kes tulid imetlema seninägematut vaatemängu ja võtsid aset vaipadel piki mustrilise võre äärt.
Pärast karnaide teist kutset avanes värav ja nähtavale ilmus Novgorodi noor saadik Gavrila Oleksitš. Ta kandis hõbedast soomusrüüd, sätendavat kiivrit ja samasuguseid kindaid ning küünarnukikaitseid. Kõiki rabas tema nooruslik nägu, heledate silmade julge aval pilk. Ta oli natuke pikem teda saatvast suurekasvulisest mongolisf-tõlgist ja kogu oma võimsa kujuga meenutas ta muinasjutulist vägilast.
Batu-khaani trooni juurde jõudes võttis Oleksitš kiivri peast, laskus põlvili, võttis kaelast ja asetas enese ette väikese kolmest ikoonikesest tehtud hõbedase kokkupandava pühakuju, suudles seda ja sosistas vaikselt tavalise palve, mis algas: «Hoidku issand jumal meie sünni-maad .. .» Kuid rahvasumma käras polnud edasisi sõnu enam kuulda.
Batu-khaan osutas armulikult oma jalgade ees lebavale vaibariidest padjale, paludes Oleksitši istet võtta.
Sellal kõnnitasid Batu-khaani hobusepoisid metsikuvõitu [rootsi ratsut edasi-tagasi ja tõid ta trooni ette. Teener tõi Kuldkandikul mõned kakukesed, millega Batu-khaan ise ratsut söötis.
«Kuidas teile meeldib see iludus?» pöördus Batu-khaan pma naiste poole, kes vahtisid ülemiselt rõdult.
«See ratsu on muinasjutust pärit, hämmastav ning seninägematu!» rõkatasid naised. «Kuid me tahame, et Novgorodi külaline näitaks meile ka oma õpetatud karusid.»
Tõlk pani naiste palve ümber. Oleksitš tõusis:
79
«Anna edasi tsaaritaridele, et ma näitan neile otsekohe oma kasvandikke.»
Naised pistsid rõõmsalt sädistama.
Gavrila Oleksitš vaatas üles. Batu-khaani lemmiknaise Julduz-hatuni kõrval nägi ta tütarlast, kelles kõik oli ebatavaline: mustad välkuvad pikergused silmad näisid kalliskividena. Nende kohal värelesid l.blikatiibadena pikad ripsmed. Kumera kaarena värvitud mustad kulmud ulatusid ühest kõrvast teiseni. Väike helepunane suu naeratas mõistatuslikult. Kui tütarlaps märkas Oleksitši terast pilku, sirutas ta eredalt värvitud küüntega nõtke käe hõbevaasi poole, tõmbas sealt välja pikavarrelise roosi ja heitis selle naeratades noorele vene saadikule.
Oleksitš püüdis roosi lennul kinni ja pomises tõlgi poole kummardudes:
«Mis võlur see on?»

«See on käskija üks lemmiktantsijannasid Zerbiet-hanum. Ta pole mitte ainult tantsijanna, vaid ka ööbik. Kui džihangir ta sulle annab, siis ära mõtlegi keelduda — kaotad pea!»
«Säh sulle veel ootamatu häda!» sosistas Oleksitš. Ta käskis oma družinnikutel karud kohale tuua ja nood liikuma panna.
«Kas see pole hädaohtlik?» küsis Batu-khaan.
«Elus on palju hädaohtlikku,» vastas Gavrila Oleksitš. «Ent kui hädaohte karta, siis ei saavuta ka võite ega maksa eladagi!»
«Hästi ütlesid!»
Vana ühesilmaline Subudai raputas rahulolematult pead ja karjus:
«Saata siia meie kümme pehlevani las nad olla valvel!»
Kaks vene družinnikut panid liikuma karu, kes lebas küüdivankril. Päts ronis maha, kahmas väikese palgi ja seda õlal hoides, läks tagumistel käppadel tolle paiga poole, kus asus Batu-khaan. Ettevaatlikult laskis ta palgi maapinnale, võttis siis istet, vehkides esikäpaga, otsekui armuandi paludes.
Batu-khaan andis karule nukeri kaudu kakukese. Oleksitš lausus:
«Suur khaan, otsekohe hakkab see karu maadlema sinu sõdalastega. Käsi, et mõned su parimad jõumehed katsuksid teda maha panna.»
'Pehlevan — jõumees, kangelane, vägilane.

Gavrila Oleksitš andis ühele oma družinnikule märku. Too tuli ligi.
«Kirsa, jää Miška lähedusse ja jälgi, et ta end viisakalt ülal peaks.»
Subudai käsul läksid kolm rässakat mongoli nukerit karu juurde. Kõrval seisis valvsalt družinnik Kirsa ja hoidis käes ketiotsa, mis oli kinnitatud karu kaelakütke külge. Heasüdamlikult lausus ta karule:
«Noh, Mišake, näita nüüd, kuidas meil Novgorodis kitsed pukslevad.»
Karu kargas üles ja tormas niisuguse ootamatu ägedusega mongolite poole, et nood pistsid kõigest jõust mööda õue jooksma, metsaott aga ajas neid taga, lahtirebitud ahel kõlisedes järel, pealtvaatajate hassetuste ning naerulagina saatel.
«Hei, Miška!» hakkas malevlane karjuma. «Pea- kinni! Tule minu juurde! Näita nüüd, kuidas sa armastad oma perenaist!»
Karu peatus, pöördus ümber ja tuli taarudes Kirsa juurde. Päts ajas end tagumistele jalgadele, asetas esikäpad malevlase õlgadele ja lakkus roosa keelega mehe nägu.
Tõlk pani družinniku sõnad valju häälega ümber. Mongolid olid vaimustusest kükakil, karjusid «khuu, khuu!», aga naised lossirõdul plaksutasid käsi, lagistasid heledat kõlavat naeru.
Oleksitš andis družinnikutele märku ja nood viisid karu vankri juurde tagasi. Batu-khaani naised karjusid ülalt: «Kas suudavad vene bagaturid maadelda tulba külge seotud suure karuga?»
«Miks mitte katset teha! Aga mis välja tuleb — eks näeme!» lausus Oleksitš. «Hei, družinnikud, päästke õige Leši lahti ja tooge siia.»
Peagi lähenes tohutu suur karu vastumeelselt Batu-khaani troonile. Ta oli kahe keti otsas: üks oli needitud kaelavõru külge, teine laia nahkvöö külge. Kuus družinni-kut hoidsid pingul olevaid kette, et karu tatari valitsejale liiga lähedale ei astuks.
Pead raputades ja kõvasti nohisedes istus Leši maha, hingas sisse tundmatuid lõhnu ja vahtis rahvajõuku umbusklikult oma väikeste õelate silmakestega.
Kirsa läks karu juurde, lõi talle õlale ja astus sammu tagasi.

«Hei, Leši!» lausus ta, lüües karu veel kord. «Mispärast sa eile mu lamba maha murdsid? Anna tagasi!»
Metsaott hakkas rahulolematult mõmisema.

«Mispärast sa möödunud aastal mu vanaemale liiga tegid? Mispärast sa ta kuke maha murdsid?»

Karu hakkas veelgi tugevamini pead raputama, otsekui eitades tema peale aetavat süüd.

«Mis sa pead raputad, just nagu salgad?» narris Kirsa naljatades karu. «Kas ma tühja juttu puhun? Tule maadlema: kes võidab, sellel on õigus. Näita oma jõukest, lähed sa ju nüüd uuele (peremehele üle. Noh, tõuse üles!» — Ja malevlane müksas karu saapaninaga.

Karu kahmas käppadega Kirsa jalast kinni; malevlane haaras pätsu kõrvad pihku ja metsloom laskis jala vabaks. Osavalt tõusis ta tagakäppadele ja tuli taarudes taganeva malevlase peale. Äkki sööstis Kirsa hoogsalt karu kallale ja haaras kinni vöörihmast. Kohutava pingutusega tõstis Kirsa karu natuke ülespoole, andis õlaga müksu ja paiskas pätsu maha.

Vilkalt hüppas karu püsti ja tormas metsiku mõminaga uuesti Kirsa kallale. Rahvasumm tardus.

«Tahad veel maadelda?» sõnas Kirsa. «Noh, nüüd lähme süliti kokku.»

Mees ja karu haarasid teineteisest ristamisi kinni ja hakkasid taarudes koha peal tammuma. Malevlane rõhus karule peale ja järsku kiire ootamatu liigutusega, jala tahapanemisega, viskas metsaoti maha.

Rahvahulk rõkkas juubelduskisast. Voolavat higi pühkides läks malevlane rahulikult kõrvale. Oleksitš lausus tasakesi družinnikutele, kes hoidsid ahelate otsi:

«Köitke Leši nüüd tulba külge, muidu murrab ta Kirsa tõesti maha. Ma tunnen: ta hakkas vihale minema!»

Družinnikud tõmbasid ketid pingule ja kerisid need tulba ümber. Vastu punnides ja koonu püsti ajades mõmises karu rahulolematult. Tulba juurde asetatuna hakkas ta posti kraapima ning raputama.

Batu-khaan kutsus tõlgi ja küsis temalt midagi vaikse häälega.

Tõlk kummardus Gavrila Oleksitši kõrva juurde: «Meie suur džihangir on väga rahul ja tahab armu osutada sulle ja sinu nukeritele. Ta küsib, mida ihaldab su

83

süda.» ja lisas veel vaikselt: «Palu tema aia kõige kaunimat roosi, ja ta annab sulle selle».

Gavrila Oleksitš ei vastanud tõlgile. Ta tõusis kiiresti,pöördus Batu-khaani poole ja hakkas tuliselt rääkima:

Suur khaan! Ma nägin su pealinna,mis hakkab kasvama ning õitsema nagu muinasjutuline lill. Siis saavad inimesed

83

inimesed rikkaks, ärasõitnud külalised aga levitavad mööda maailma jutte sinu nime ülevusest ning kuulsusest. Kuid siinsamas nägin ma oma õnnetuid vene vendi. Nad on kokku kuivanud näljast ja rängast tööst. Paljudel neist on surm suu ääres. Sina võid nad kõik õnnelikuks teha, ja nad paluvad elu lõpuni sinu hea käekäigu eest.»

«Missugused sinu vennad? Kellest sa kõneled?» küsis Batu-khaan ja ta kulmud tõmbusid kokku.

«Need on meie vene vangid, keda su vaprad väed kihutasid siia meie rüüstatud linnadest ning asulatest. Lase nad tagasi kodumaale!»

Batu-khaan vaikis. Korraga sosistas õrn hääl:

«Täida külalise palve, Sain-khaan. See toob sulle õnne.»

Gavrila Oleksitš tõstis pilgu. Batu-khaani kõrval laial troonil istus oma kirevat siidrõivastust kohendades džihangiri väike naine Julduz-hatun, tema taga aga seisis polo-vetsi kaunitar, lill hambus. Ta ei silmitsenud praegu Oleksitšit, ainult naeratas kergelt, pikad ripsmed langetatud.

«Hästi!» ütles Batu-khaan. «Luban sul osa vene vange kokku koguda. Sina ise hoolitsed selle eest, et nad rahulikult oma kodumaale jõuaksid.»

«Suur džihangir!» katkestas teda ühesilmaline Subudai. «Ma tuletan meelde su sõnu: kas ei tahtnud sa vangidest eri polku moodustada?»

«Ma pole seda unustanud,» vastas Batu-khaan. «Kuid sina, vapper batõr, tõotad mulle, et küsid igalt vangilt: kas ta ei taha astuda eritumenisse, kes läheb koos minu vägedega «õhtupoolseid maid» vallutama. Iga sõdalane saab minult nii relvad, nided kui ka ratsu, lahingutes aga jagab võrdselt minu batoridega kuulsust ning sõjasaaki.»
«Täna tõid sa, suur džihangir, õnne mitte üksnes paljudele minu vene vendadele, vaid ka mulle.»
«Sina saad kahekordselt õnnelikuks,» vastas Batu-khaan. «Varsti püstitatakse sulle minu lossi lähedusse telk, milles sa leiad mu aia parima lille — Zerbiet-hanumi. Siin ta on!» Ja ta osutas käega lähedal seisvale polovetsi kaunitarile.
Pärast piduliku vastuvõtu lõppu läks Gavrila Oleksitš noore sõbraliku Abd er-Rahmani juurde ja küsis temalt:
«Kas sa ei tea, õilis khaan, mis on saanud meie vanast vojevoodist Ratšast? Ma ei näe teda mitte kusagil.».
Araabia saadik ei vastanud ja pööras end kõrvale.

«Novgorodi vürst Aleksander läkitas ta siia ette,» jätkas Gavrila Oleksitš, «et rõõmustada meie vangistatud vendi, jutustada, et neid pole unustatud, et neile mõeldakse ja saadetakse Batu-khaanile kingitusi nende väljaostmiseks.»
«Ma kuulsin halba, väga halba!» sosistas Abd er-Rahman. «Sinu Ratsa keeldus Batu-khaani soovi täitmast ja selle eest käskis džihangir ta raudu panna. Ja ma ei tea' sedagi, kas ta on veel elus.»

Neljas peatükk PEALETÜKKIVAD KÜLALISED

Kaua aega ei suutnud Gavrila Oleksitš uuesti kuldhordlaste ähvardava käskija jutule pääseda. Lõpuks, kord hilisõhtul, ilmusid tema juurde välitelki, kus ta ajutiselt elas, Batu-khaani kaks lõõtsutavat ülikut koos kirjutajaga. Seljas brokaathalatid, katsusid nad merivaigust palvehelmeid sormitsedes säilitada väärikat, tõsist väljanägemist. Kaua ei suutnud nad hingeldamisest võitu saada; istusid jalakandadel ja pühkisid nägu kokkukee-ratud riidevöö otstega. Oli näha, et saadikud täitsid oma käskija mingit vastutusrikast korraldust.
Oleksitš käskis kange magusa mõduga lapikul pudelil laki maha võtta ja kostitas neid külalislahkelt: ta ise valas suured hõbepeekrid pilgeni, soovides ära arvata külaliste kavatsusi ja veelgi rohkem mõtteid, mis valdas neid usaldusväärseid kõrgeid ametnikke läkitanud käskija meeli.
Kogenud tõlk, kes oli olnud varem vangis kõptšak-kide juures, oskas kõptšaki keelt ja mõistis tatarlas-tega ümber käia, istus sissepääsu juures ja pani hoolikalt ümber koik selle, mida rääkisid külalised ja mida vastas neile Gavrila Oleksitš, ühtlasi kirjutas ta kõik üles. Tema, nii nagu teisedki, ei kahtlustanud, et Oleksitš, keda olid kasvatanud Mstislav Udalõi õukonnas polovetsidest hoidjad-orjatarid, oskas kõptšaki keelt. [1]
Mõlemad kõrged ametnikud küsisid kõigepealt: «Kas on terved hobused, kelle seljas vene saadik siia sõitis? Mitu päeva ta teel veetis? Missuguseid linnu ta

1 Batu-khaani valdustes oli üldiseks kõnekeeleks peamiselt polo-vetsi (türgi päritoluga kõptšaki) keel. Pärismongoleid oli Batu-khaani juures vähe.

läbisõidul külastas? Kas need linnad on purustatud? Kas ta seal kaua peatus? Kas koju jäetud kariloomad on terved? Kas on õigus, et hõberebased ja koprad jooksevad vene linnades piki tänavaid ja neid püütakse võrkudega? Kui palju naisi on Novgorodi vürstil Aleksandril ja kuidas hüütakse tema kõige armsamat naist? Kui palju lapsi on vürstil ja kuidas kutsutakse igaüht.»

Oleksitš vastas kõikidele küsimustele viivitamatult, otsekui järele mõtlemata, kuid oli ise valvel ja pilgutas družinnikule silma, et too ei unustaks joobnustava mõdu kallamist külaliste peekritesse.
Kirjutaja-tõlk päästis vöö küljest lahti vasktindipoti, asetas selle enese ette ja uuesti pärides hakkas pilliroo-sulega kirja panema vürstide ja bojaaride nimesid, linnade nimetusi ja isegi Neeval peetud lahingust osavõtnud rootslaste ning nende laevade arvu.
Üks kuldhordlastest, noorem mees, kas ta jäi peagi joobnuks või teeskles purjusolemist, hakkas põhjusetult naerma ja ootamatuid küsimusi esitama:
«Kas elutseb vene metsades suur kohutav loom, kellel on ninal üks pikk sarv? Kas Novgorodi vürst tahab endale veel mongollannat naiseks ja kas põhja vägilane sõitiski seepärast siia? Kas kõrge külaline teab midagi Kõjuvi [1] linnast? Khaan Mengu jutustas, et seal on jumalakodade katused puhtast kullast. Kas nad Novgorodis on samuti kullast? Kui palju ratsapäevateekondi on Novgorodini? Kas. on teel valvepunkte vahetushobuste jaoks?»
Gavrila Oleksitšit tüütasid kõik need küsimused. Kahele viimasele ta ei vastanud, vaid lausus teravalt:
«Kui teie valitseja tahab rohkem teada saada, siis seda jutustan ma ainult temale üksi.»
Siis küsis ta vidusilmi:
«Kuid kas te võite mulle vastata kõigest kolmele küsimusele?»
«Vastame, muidugi vastame, kui see on meie võimuses.»
«Kas on tõsi, et suur Batu-khaan võib tabada karastatud vibunoolega saja sammu kauguselt kuldsõrmust, mida hoiab tema lemmiknaise väike käeke?»
«Khaa! Khaa!» rõkatasid rabatud ametnikud teineteisele otsa vaadates.
«Kas on tõsi, et suur ja tark Batu-khaan lendab öösiti
1 K õ j u v — Kiiev.

unes pilvede taha «püha valitseja», oma vanaisa Tšingis-khaani juurde, vestleb temaga ja saab temalt näpunäiteid, kuidas vallutada kogu maailma. Kuid tema ise omakorda annab ka kadunud vanaisale, kes elab taevas, aupaklikku nõu: kuidas valitseda kõiki pilvedetaguseid malevaid, mis koosnevad lahinguväljal langenud vaprate sõdalaste hingedest. Ma kuulsin, et Tšingis-khaani püha vari tänab iga kord oma kõige armsamat pojapoega tarkade sõnade ja tervituse eest.»
Viimased sõnad lausus Oleksitš sosinal, vestluskaaslaste poole kummargil olles.
Mõlemad kõrged ametnikud, suud ammuli, muutusid soola-sambaks, vaatasid teineteisele otsa ja jõid oma peekrid kiiresti tilgatumaks. Vanem võttis kirjutajalt paberi-rulli, peitis selle põue, teine aga lausus kogeldes samuti sosinal:
«Ma ei saanud näpunäiteid, mida niisugustele tähtsatele ning rasketele küsimustele vastata. Me tuleme veel kord teatama, millal meie suur Sain-khaan sind vastu võtab, ja siis seletame sulle kõik, mida sa teada tahtsid.»
Mõlemad väljusid kummardusi tehes, kusjuures pistsid kombekohaselt põue hõbekarikad, millest nad jõid, istusid ratsudele ja kihutasid tagasi selle juurde, kes nad siia saatis.
Hommikul, kui tõusva päikese esimesed roosad kiired tungisid läbi kaldal kasvavate puude okste, läitsid družinnikud Gavrila Oleksitši telgi kõrval juba lõkke suure vaskkatla all, mis oli pahlade külge riputatud, ja lõikasid tükkideks lamba, ladudes tükid villapoolega vastu rohtu asetatud lambanahale. Mõned relvastatud ratsanikud sõitsid telgi juurde. Sammu kümme telgist tulid nad hobuste seljast maha. Gavrila Oleksitš istus rahulikult telgi sissekäigu juures kokkukäival rihmtoolil ja jälgis ükskõikselt, kuidas talle lähenesid mõlemad eilsed külalised ja koos nendega noor sihvakas sõdalane, kuldvöö küljes suurepärane kalliskividega kaunistatud mõõk. Nad kummardasid sügavalt, siis hakkas noor sõdalane kõnelema, Oleksitši kõrvale ilmunud tõlk aga ümber panema:

«Meie suur käskija, vapper ning vägev Batu-khaan...»

Nende sõnade juures kargas Gavrila Oleksitš kiiresti püsti, ajas end sirgu ja võttis oma kopranahkse mütsi peast. Saabunud mehed vahetasid pilke, noor sõdalane aga jätkas:

87

«... käskis sulle, õilis ning vapper Novgorodi saadik, edasi ütelda, et tema kuninglik kõrgus oli kinni oma riigi pakiliste asjadega ega olnud võimeline sulle vajalikku tähelepanu osutama ja leidis alles nüüd aega, et sind jutule võtta. Ta lubab sul, austatud bojaar, homme keskpäeval tema kuninglikku telki tulla. Hommikul saadetakse sulle järele khaani hobusepoisid täkkudega sinu ja su kaaskonna jaoks. Nendel ratsudel sõidad sa sinna, kus meie käskija suvatseb sind vastu võtta.»

Gavrila Oleksitš, kes hoidis mütsi endiselt käes, lausus: «Tänan tema kuninglikku kõrgust armulise loa eest. Ütle edasi, et tema ustav teener on määratud ajal kohal. Kas ma võin ka mõned tagasihoidlikud kingitused kaasa tuua?»

«Kingituste suhtes ei saanud ma mingeid korraldusi ja nende kohta teatatakse sulle hiljem, kui meie suur Sain-khaan jutuajamises suhtub sinusse armulikult.»

Tatari sõdalane tegi püstipäi majesteetliku žesti, puudutas parema käe sõrmedega kergelt südant, huuli ja laupa. Siis pöördus ta järsult ümber ja läks oma ruske ratsu juurde, kes suuraudu pures. Sõdalane hüppas kergelt sadulasse ja, heitnud veel kord kõõrdpilgu teda saatvale Oleksitšile, hoidis tagasi minemakippuvat ratsut.

«Sa tahtsid minult vististi veel midagi küsida, lugupeetud vene saadik?»

«Sa arvasid ära, vapper sõdalane. Ma tahtsin su kuulsat nime teada saada.»

«Minu nimi on Mussuk, oma suure isanda isiklik ihu-kaitseväelane.»

Ratsutitest tagasihoitud hobune, suunurkadest vaht langemas, pistis tantsisklema ega püsinud paigal. Sihvakas ning uhke ratsanik seisis säravates päikesekiirtes, mis mängisid ta punasel brokaatrõivastusel ja hoburakmete hõbepandlail, kordas kiirustamata oma majesteetlikku tervitust ja kadus puude taha.

Terve öö lebas Oleksitš unetult hobuse sadulavaibal, sinise siidsärgi kaelus lahti haagitud, käed pea all. Ta mõtted tormasid tujuka vooluna. Kord meenusid talle Perejaslavli tammised pihttarad, mis vaikses järves vastu peegeldusid, kord piki jäärakuid asuvate lummetuisanud külade tuhmid tulukesed, kord rikka vaba Novgorodi valged majesteetlikud jumalakojad, kirikukellade pidulik helin

88

ja veetšekella jonnakas ärev kõla, mis kutsus kärarikka rahvajõugu veetšele, kus ta oli nii palju kordi seisnud oma lapsepõlvesõbraga, tulise ning julge vürsti Aleksandriga.

Mõtted pöördusid uuesti eelseisva kohtumise juurde hirmuäratava tatari khaaniga, kohtumisele, mis paljudele oli jäänud viimaseks... Mida ütleb talle tavaliselt sõnakehv käskija, piiritute stepitasandike valitseja? Mida ta nõuab? Ja mida võiks talle vastata? Jah, kas jõuabki ta Batõi siidtelgini, mida valvavad sõnatud mongoli sõdalased ja käratsevad nõiamoorid-šamaanid, kes nõuavad enne vastuvõttu põõsaste ja püha tule kummardamist? Kas lepib sellega vene vägilase uhkus ning tahe, kas paindub tema selg? Või tuleb tal juua põhjani vene vangide kibe karikas, kes piinatuina, murtud kontidega heideti laudade alla, millel pärast Tšingis-khaani hordi võitu Kalkal pidutsesid tatari khaanid? Kas ei kavatse kättemaksuhimuline Batõiga oma metsikuid ägedaid malevaid saata uuesti Zalesjesse, Suzdali Venemaa peale, mille ta kord juba purustas, ja vaba marulise Novgorodi kallale? Ja kumb on Novgorodile kohutavam: kas Venemaale tikkuvad ülbed sakslased ning rootslased või seniajani varitsema jäänud Batõiga?

Viies peatükk NUKKER TEEKOND

Kui saabusid sõdalased lubatud hobustega, oli Gavrila Oleksitš juba valmis khaani ette ilmuma. Ta tõmbas selga helkiva soomusrüü, vöötas end laia kuldnaastulise hõbe-vööga. Vasakul küljel õlarihma otsas rippus mõõk hõbedaga kaunistatud rohelises tupes, mõõgapide oli «kala-hambast» — merihobuse kihvadest. Peas helkis mustrilise kirjaga kiiver, mille alt paistsid kergelt käharad heleruuged juuksed. Jalas olid tikitud mustriga ülespoole pööratud ninadega punased safiansaapad.

Družinnik läks Oleksitši juurde, kes oli telki jäänud, ja lausus kogeldes ärevusega:

«Seal jõudsid kohale khaani hobused, kuid. .. ära vihastu… need ei kõlba mitte kuhugi! Sul ei sobi ju istuda niisuguse kronu selga! Tatarid ise hakkavad naerma!» — Ja družinnik tõmbas kõrvale vaiba, mis kattis sissepääsu.

89

Telgi ees seisis tõesti hallitähniline vana mära, alumine mokk ripakil, kollased kulunud hambad irevil. Sadul oli kuninglik, kuid äärmiselt vana, punase sametist sadula-vaibaga; kõik rakmed olid samuti vanad, luitunud; hobuse sabast olid pooled jõhvid välja langenud, ning jalad hoidis teine harki, vaata, — et kukubki pikali. Teised kaks läkitatud hobust olid samasugused — ei need tee au uljale ratsanikule, kuigi neid hobuseid hoidsid pidulikult valjastest nägusalt rõivastatud sõnakehvad tatari sõdalased.

Gavrila Oleksitš laskis telgiriide kukkuda. Ta võttis kiivri peast ja kiskus raevuselt soomusrüü seljast. Käskis družinnikul safiansaapad maha tirida. Ta rõivastus ümber ja väljus telgist, seljas helesinine siidsärk, mille kaelus palistatud peene pärlnööriga, ja sinine sile kalevist pealis-kuub, mis nahkrihmaga vöötatud. Jalas olid lihtsad bul-gari saapad. Mingit relva ta kaasa ei võtnud.

«Kutsu Nikodim siia!»

«Olen siin, mu isand!» kostis ning astus ligi väärikas varahoidja, Oleksitši reisikaaslane.

«Kuula tähelepanelikult, Nikodim, ja tee, nagu ma ütlen: sa katad mära parima meretaguse heksamiidtükiga, sadulavööna tõmbad talle peale kuldvöö — vali välja missugune on nägusaim. Mära pea mässi pärlniitidesse. Teine hobune kata kahe nugisenahast haisekasukaga ja seo kinni nägusate vöökestega, et nad teel ära ei kaoks.»

Nikodim heitis Gavrila Oleksitšile pilgu, kuid ei julgenud vastu vaielda.

«Saab tehtud, isand! Oota natuke, kuni ma reisipaunad lahti harutan.»

Oleksitš silmas eemal koos temaga Kuldhordi tulnud vürsti kroonikakirjutajat ning kirjatarka isa Varsonofit.

«Kuule, isa! Tõmba endale selga parem väärikas preestrirüü, võta viirukipann. Sa tuled minuga otsekohe kaasa. Võib-olla tuleb meil sinuga raskeid tunde läbi elada, kibedat saatust tunda, ega pöördu me kojugi tagasi.»

«Kuulan, mu poeg! Kuid ma võtan veel kaasa savipoti tuliste sütega, et viirukipanni hõõgvele puhuda.»

Mongoli sõdalased seisid otsekui kivikujud, üksnes nende kulmud kord kerkisid, kord vajusid, kui Nikodim koos družinnikutega toodud hobuseid ehtis. Gavrila Oleksitš läks tagasi telki, kuid temale ilma loata järgnenud Batu tõlk lendas sedamaid välja, jäädes vaid suure

90

vaevaga jalule. Lõpuks kergitas varahoidja telgieesriiet ja lausus:

«Kõik on tehtud, nagu sa käskisid!»

Siis tuli Gavrila Oleksitš välja, tõmbas kopranahkse mütsi laubale ja ütles mongolitele:

«Need märad on saadetud mulle eksikombel. Ma tean, et tatari khaanid ja vene vürstid ratsutavad ainult täkkude turjal. Niisugustel märadel aga sõidavad naised ja veetakse pakke. Seepärast viige need märad kõrgeaulise tatari valitseja lugupeetud ning targa ema juurde,» nende sõnade juures võttis ta kopranahkse mütsi peast, «ja ütelge talle, et minu kehvus ei

võimaldanud mul paremaid kingitusi' saata. Palun siiski, et ta võtaks need vastu oma ustavalt teenrilt, Novgorodi saadikult.»
Mõlemad Batõi kõrged ametiisikud hakkasid midagi vastu ütlema, kuid Oleksitš vastas neile karmilt:
«Khaan kahte erinevat sõna ei lausu, vene vägilane samuti mitte! Nagu ma ütlesin, nõnda ka tehtagu!» Ja aeglaselt ning mõtlikult läks ta vastu oma uuele, mõistatuslikule saatusele. Ta läks ringi vaatamata, raskel sammul, tema taga aga venisid inimesed, hobused ja vankrid kingitustega, mis oli kästud ammugi valmis seada, juhtumiks, kui Batu-khaan kutsub oma põhjamaist külalist.
Minna tuli piki kaldaäärset konarlikku teed, mööduda ehitatud majakestest ja poekestest, kus müüdi praetud kala, suitsutatud voblat, rukki- ja nisukakukesi. Kõikjal töötasid äärmiselt kurnatud vene vangide salgad.
Siis hakkas tee mäkke tõusma, ja Oleksitši lähedal sammuv tõlk osutas käega kaugusesse:
«Seal, künka taga, näed sa mongolite valitseja leeri ja väikest kuldlossi.»
Juba hakkaski paistma «kuldne majake» kirevatest kahhelkividest kõrge torniga, mis põles päikese käes kui leek. Tee tegi käänaku ja Gavrila Oleksitš nägi kohutavat vaatepilti, mis ajas külmavärinad üle selja. Piki teed, üksteisest paari sammu kaugusel, venisid inimkõrgused tei-bad. Igaühe otsa oli torgatud inimese pea. Gavrila Oleksitš aeglustas sammu ja jäi lõpuks seisma. Talle järgnenud teekaaslased peatusid samuti.
«Isa Varsonofi! Kus sa siis oled?»
Vana munk astus ligi, pigistades värisevate kätega hõbedast viirukipanni ja nööri otsas kitkuvat savikatlakest sütega.
91
«Mis siis ikka, isa, palvetagem!»
«Kõik on valmis ... »
«Need on ju meie omad . . . need, kellele Batu-khaan pidi andma priiuse ja koos minuga sünnimaale laskma minna ... »
Tormakas tuul sasis maharaiutud peade ruugeid, halli-seguseid ning musti habemeid ja pikki käharaid. Päid oli palju. Teibad ulatusid piki teed nii kaugele, kui silm võttis.
Varesed ja käratsevad harakad istusid kaugemate peade otsas ja nokkisid tülitsedes tardunud silmi.
Varsonofi luges poollauldes palve, vehkides viirukipan-niga, ja sinakas suits tõusis kerge pilvekesena vastu surnu nägu, saates otsekui hellitades lahkumistervituse.
Gavrila Oleksitš liikus aeglaselt edasi, risti ette lüües, ja peatus järsku ühe pea ees.
Poollahtised, seni veel välja-nokkimata silmad, vaatasid teraselt tihedate mustade, ninajuurel kokkukasvanud kulmude alt. Habet polnud ja pikad hallid vuntsid hõljusid tuules. Poolavatud suu poleks nagu jõudnud viimaseid sõnu lõpuni ütelda.
«Ratsa! Lihane vanaisa!. . .»
Oleksitš vaarus, kattis näo kätega, silmitses siis veel kord pead ja läks kindlal sammul edasi, peatumata ja ringi vaatamata.
Viirukipanniga vehkides sosistas isa Varsonofi hinge-palveid, ja aeglaselt veeresid pisarad mööda ta rauga-nägu .. .

Kuues peatükk BATU-KHAANI SOOSING

Sellest päevast peale, kui Batu-khaanil tärkas soov oma külalist sõbralikult kohelda, läks Gavrila Oleksitši elu uut moodi. Väärikad teenrid, seljas pikad värvilised hala-tid, saatsid vene vägilase kirevasse telki, mis asus metsatuka keskel kõrgel kaldal. Seal läheduses paistis palju teisigi kohaletoodud jurtasid, mille juures kõndisid ning istusid mongoli naised, seljas eredad rõivad, peas valged turbanid. Gavrila läks huuli puredes, katsus säilitada muretut

väljanägemist, kuid samal ajal ei jäänud ta tähelepanelikule ning teravale silmale midagi märkamatuks.
Oleksitšile eluasemeks määratud telk oli teistest kõrgem ning luksuslikum. Rippuva siidvaibaga kaetud sissepääsu
92

kõrval seisid ülesrivistunud mongolid ja laulsid kiidulaulu kõrge külalise saabumise puhul. Mõne sammu kaugusel suurest telgist jäi Gavrila Olek-sitš seisma, otsustanud täita kõik tatari kombed ning veidrused, meenutades, et võõral peol tuleb peremehele alistuda. Teenrid laotasid telgi juurde viivale teerajale roosa siidkanga laiud, nähtamatu käsi tõmbas kõrvale vaiba, ja korraga lipsas pantri nõtkete liigutustega telgist välja noor naine ja tardus valvsana paigale. Eredas päikesepaistes sätendasid kuld- ja hõbevõrud, mis kaunistasid peeneid käsi ja sihvakate jalgade kederluid. Kergel sammul jooksis naine Oleksitši juurde, langes põlvili ja embas ta mustrilisi safiansaapaid. Kõrval seisev ruskeparraline tolk kummardas aupaklikult ja ütles Oleksitšile tasakesi ette, mida too peab tegema:
«Emba ülikaunist pruuti! Vaata ta säravaid tähesilmi! Võta kätele ja kanna oma telki!»
Gavrila Oleksitši tuju läks lõbusaks. Ta vaatas kõike toimuvat kui kentsakat unenägu, kui seninägematut meelelahutust. Ja kergelt tõstis ta üles oma uue mõrsja, too aga, kerratõmbununa, surus end ta vägilasliku rinna vastu.
«Emba!» sosistas ruske tõlk.
«Ära õpeta! Tgan ise!» — Ja ta sammus telki, pidades meeles, et ei tohi saapakontsapidi läve taha takerduda.
Telgi keskel hõõgus väike lõke. Oleksitš läks sellest kaarega mööda, laskis neiu siidpatjade kuhjale. Otsustavalt ning võimukalt heitis ka kõrvale sõba, mis oli näo ette lastud, ja suudles ettevaatlikult ning hellalt musti, rõõmust leegitsevaid silmi ja kaunikaarelisi helepunaseid huuli.
Tõlk sosistas midagi, kuid Gavrila lõi käega kannatamatult tema poole.
Ümberringi kuuldus laulmist, tamburiinipõrinat ja vasktaldrikute tärinat. Tütarlaps tõukas Oleksitši eemale, libises ta embusest välja ja võttis istet tagumise telgiseina ääres, jalad enese alla tõmmatud.
«Istu kõrvale,» sosistas tõlk, kes oli Oleksitši lähedal põlvili langenud. «Võta kingitused vastu! Vägev Sain-khaan osutab sulle suurt armu.»
Telki hakkas tulema vanu ning noori mongoleid ja kõptšakke. Igaüks ütles paar toredat tervitust, asetas vaibale hõbe- ja pronkskanne, tasse, siiditükke, värvilisi rõivaid,
93
ja kui oli soovinud pikka ning õnnelikku elu, taganes tagurpidi telgist välja. Kõikide saabunute jaoks olid naa-berjurtades vaibad laiali laotatud ja suurtel pronkskandi-kutel seisis rikkalik võõrusroog.
Viimastena astusid Oleksitši telki kaks ulja välimusega noort sõdalast ja hüüdsid valjusti:
«Hiilgav Batu-khaan — elagu ta tuhat aastat! — saatis sulle kingituseks kõige välejalgsema ratsu maailmas!»
Tõlk sosistas:
«Sa pead välja minema, võtma ratsu ohelikkupidi ja ise köitma ta oma jurta kõrvale.»
Kui Oleksitš kuulis ratsust, hüppas ta püsti ja väljus ülirõõmsana telgist. Sissepääsu ees roosal siidvaibal seisis, jalgadega kärsitult kaapides, võimas tähniline täkk," kes pures suuraudu, nii et vahutordid lendasid. Kaks hobu-sepoissi, kes olid klammerdunud kuldnaastulistesse val-jastesse, silitasid ratsut, katsudes teda rahustada. Oleksitš astus ligi. Ta ei hakanud ratsuteid võtma, ainult sirutas käe hobuse ninasõõrmete poole. Ratsu lõi jalaga vastu laialilaotatud vaipa ja korskas. Oleksitš käskis tuua suure meeprääniku ja ulatas selle ratsule. Too kõõritas umbusklikult ja võttis pehmete soojade mokkadega prääniku peopesalt.

Järgmisel päeval külastasid Oleksitšit mitmesugused inimesed, kes tõid samuti kingitusi: šiidvaipu, hõbekumgane ja teisi kentsakaid hõbeasju, milledega Gavrila ei mõistnud midagi peale hakata ... Tema tegi omakorda kõikidele vastukingitusi, mõeldes ainult ühest asjast: kuidas Batu-khaani peakorterist kiiremini välja rabelda, et põhja tagasi pöörduda.
Ühe esimese külalisena tuli Oleksitši juurde võõrusele noor araabia saadik Abd er-Rahman. Ta rääkis kaua maast ja ilmast, keerutas ilmselt ääri-veeri mööda, tahtis midagi teatada, kuid ei julgenud otse asja juurde asuda. Kui Gavrila seda märkas, küsis ta ise saadikult: «Kuulus erfjfiir, seleta mulle ära üks kohutav lugu, mida siin võib-olla kõik teavadki, kuid mitte keegi ei räägi mulle . . .»
«Kas sa küsid vana vene vojevoodi Ratsa kohta?»
«Jah. Ma ei saa kuidagi aru, millega võis mu vanaisa Ratsa, niisugune vilunud ning ettevaatlik mees, tõmmata enesele suure valitseja halastamatu viha?»
94
«Ma jutustau sulle otsekohe kõik. Batu-khaan teadis, et Ratsa on kuulus vene vojevood, ja ta tahtis su vanaisale erilist austust osutada. Selles malevas on kõige kõrgemaks auks, kui Batu-khaan määrab mõne võõramaise sõdalase mongoli sõjasalga ülemaks. Ükskord kutsus Batu-khaan Ratsa enda juurde ja tegi talle ettepaneku: näita oma vaprust ja astu minu malevasse.»
«Ja siis?» küsis Ratsa.
«Sa moodustad polgu vangistatud urussuutidest. Tee see polk usaldusväärseks, et ma võiksin sõdalastele relvad kätte anda ja mehed ratsude selga istuma panna.»
«Kelle vastu tahad sa meid saata?»
«Te'tulete koos minuga urussuutide kangekaelseid linnu alistama.»
Ratsa ei hakanud järele mõtlemagi, vaid vastas otsekoheselt:
«Ei tule ma ise ega hakka ka teisi meelitama!»
Tulivihane Batu-khaan käskis Ratsa auku istuma panna, et too seal ümber mõtleks, ent kui ta mõne päeva pärast vojevoodi uuesti välja kutsus — vana sõdalase vastus oli ikka endine. Siis raiuti pead maha sadadel vene vangidel, ja esimene, kes.hukati, oli Ratša . . .»
«Jah,» lausus Oleksitš vaikselt, «midagi muud ma oma kartmatult vanaisalt ei oodanudki.»
Oleksitšil algasid päevad täis ärevust ning rahutust. Ta kogus kakku vange salkadeks, igaühes kakskümmend-kolmkümmend meest, andis neile veohobuseid, kes kandsid koormaid jahuga, teraviljaga, kuivatatud kalaga, leivapätsidega, ja saatis nad üksteise järel kõigepealt piki Volgat üles, siis aga läbi stepi Rjazani poole. Mõnedel hobustel istusid haiged küürus ning äärmiselt kurnatud vangid.
«Lahkuge kiiremini, poisid, jõudke kodupaikadesse!» kiirustas Oleksitš. «Tatari khaan võib ümber mõtelda ja meid kõiki kinni pidada oma uute ehitiste ja kauge sõjakäigu tarbeks.»
Mõnikord kutsus Batu-khaan Gavrila Oleksitši oma sõjalistele nõupidamistele, kus arutati «õhtupoolsete maade» vastu kavatsetava sõjakäigu plaane. Raske oli Oleksitšil kuulata, kuidas Batu-khaan ja tema võitluskaaslased valmistavad ründama Küevit, Tšernigovit ja teisi läänepoolseid vene linnu ... Sõjakäik oli lähedal, tatari eelväed hakkasid juba läbi polovetsi steppide lääne poole minema.
95
Oleksitš kartis, et Batu-khaan käsib temalgi sõjakäigul džihangiri läheduses viibida.
Päevad möödusid... Kord koidikul väljus Oleksitš telgist, läks alla jõe äärde, kus piki kallast põlesid lõkked. Nende ümber istusid tuttavad parvemehed, karvased pead savikausside kohal kummargil, ja helpisid väärikalt puulusikatega oma lihtsat rooga.
«Uhhaad sööte?» küsis Oleksitš, kui oli võtnud istet palgil vanamehe lähedal, kes kandis ribadeks räbaldunud lambanahkset poolkasukat. Läbi aukude helkis siin-seal päevitunud ihu.
«Mida siis muud? Siin on kala laialt, ise ronib kaldale. Ainult, näe, soola ei ole.»
Gavrila vilistas ja pöördus ümber. Tema selja taga kerkis esile sünge tatari teener, kes külalist kõikjal varjuna saatis.

«Kas sul soola on, Sakir?» küsis Oleksitš. Ta oli juba natuke õppinud rääkima khaani lähikondlaste keelt.
«On kõike, mida sa ka ei kaseks, mu khaan! Ja kui pole, siis muretsen!» — Ja ta hakkas tuhnima vaibariidest kotis, millega ta Oleksitšile järgnes. Sealt koukis ta välja nahkkarbi. Gavrila võttis sellest peotäie soola ja tahtis puistata uhhaapotti, kuid vanamees hoidis ta käe tagasi:
«Pea, pea, tubli noormees! Sool on meil praegu kullast kallim. Ma panen selle oma varrukasse tallele, raputan soola leivapalukesele.»
Vanamees tõmbas põuest ärarebitud särgikäise, sidus selle otsa sõlme, ja Gavrila puistas käisesse paar kamalu-täit soola.
«Ja kus su hame siis on?»
«Ära lagunes puha. Üks varrukas jäigi järele. Noh, jõuan koju, eit õmbleb mulle uue.»
«Sakir, muretse uus hame!»
Teener heitis umbuskliku pilgu ja vastas poole häälega:
«Just nii, mu khaan! Ainult mitte niisugusele hilpharakale.»
«Mis käsu ma sulle andsin?»
Solvunud näoga tiris Sakir lagedale vaarikavärvi siidhame, ja kui oli koti maha pannud, saputas hamet ja ulatas selle Oleksitšile.
Vanamees hüppas püsti ja hakkas kätega vehkima: «Mis sa nüüd, mis sa nüüd, Gavrila Oleksitš! Sinu kaup
96
pole seisusekohane! Niisugust uhket hamet peaks kandma auväärne bojaar, mulle aga käib ka kotiriie.»
«Kui hame sulle ei meeldi, siis vaheta see ümber.»
«Jaa, niisuguse kauba eest antakse mulle viis linast särki... Aga hakkan ma siis sinu kingitust vahetama? Jõuan koju, astun tarre, siidsärk seljas, küllap mu eit pistab siis pillima ja imeks panema!»
Teised parvemehed, kes istusid lõkete juures, kargasid jalule, tulid ligi ja katsusid pahkunud sõrmedega ettevaatlikult riide headust.
«Hästi!» lausus Oleksitš. «Hame on sinu, tee temaga, mida tahad!»
Ja tä läks teiste lõkete poole. Võttis istet parvemeeste juures ja päris kõike nende elu-olu kohta . .. Kõigil mõlkus meeles vaid kodukant, hall Volhov, karm, sünge Ilmeni järv.
«Kannatage veel natuke! Viite lõpule Batu-khaani eluhoonete ehitamise, ja siis lähme üheskoos koju.»
Oleksitš tegi kingitusi eriti osavatele ning innukatele töömeestele. Kui ta kott oli tühjaks saanud, läks Oleksitš künka otsa. Siit vahtis ta tükk aega udusesse kaugusesse. Kusagilt kostis nukrat sillerdavat laulu, kõrvu ulatus kirvehoope, ägavaid oigeid ja kaamelite röökimist, hobuste hirnumist ja tuttavaid armsaks saanud vene lauluviise.
Ja jällegi möödusid päevad . . .
Igal õhtul kogunesid Oleksitši telki külalised: Batu-khaani sõbrad ning võitluskaaslased. Teenrid kandsid ette magusaid veine tõrvaga kinnipitseeritud savikannudes, kuivatatud viinamarju, kakukesi ja magusast küpsisetai-nast rasvaseid pulgakesi.
Purjuspäi patjadel lesides armastasid nad kuulata Olek-sitšiga siia tulnud kahe Novgorodi guslimängija arusaamatuid võõraid laule ja pillikeelte kokkukõlavat tininat. Mõnikord lõi Gavrila ise laulu lahti, ja tema madal ning kõlav hääl näis täitvat kogu telgi.
Kui külalised laiali läksid, ilmusid käratud orjatarid, seadsid ümberringi kõik korda, ja vanim neist, vaskrõngad kõrvade küljes, sosistas joobnud Gavrilale:
«Mu ülikaunis emand ootab juba ammu oma jumaldatud käskijat.»"
Oleksitš väljus, peatus järsul kaldaveerel, nautis hulk aega lainete sillerdust, kuuvalguse vastuhelkide virvendust. Kusagil vilkusid lõkete tuled. Julma khaani laager oli juba

sügavasse unne vajunud, vaid harva kostis tunnimeeste vastastikuseid hõikeid, taltsutamatute täkkude vingatusi ja koerte kauget haukumist. Kui Gavrila oli vaikse öö ilust mõnu tundnud, läks ta oma idamaise kaunitari telki. Ta leidis Zerbiet-hanumi väikesel vaibakesel istumas. Kassi nõtkusega viskus ta Oleksitšile kaela, nii et ta kuld- ja hõbekäevõrud tasaselt tilisesid. Läbi telgipilu langev ere kuupaiste valgustas ta musti kutsuvaid silmi, peenikesi värvitud kulme ...
Neiu küsis hoolitsevalt:
«Mis sind nõnda kaua kinni pidas? Keda sa nägid? Kellega rääkisid? Missuguseid sõnumeid said sa oma kõrgeauliselt vürstilt? Jutusta mulle! Ma ootasin nii kannatlikult.»
«Pärastpoole, teine kord! Praegu olen ma väsinud. Parem jutusta mulle muinasjuttu ... »
Oleksitš kandis ta siidpatjadele ja kuulas poolunes imetlusväärseid lugusid õrnast ülikaunist kuningatütrest, kes luksuslikus lossis igatses oma kaugele sõtta sõitnud peigmehe järele, või kurjast nõiast, kes muutis kuningatütre linnuks, või sellest, kuidas meheriietesse ümberrõivastu-nud kuningatütar läks rändama mööda Aasia lõputuid teid, et üles otsida oma armastatu, keda peeti vangis vana kindluse keldris, kust kuningatütar ta pärast arvukaid seiklusi päästis ...
Meloodilise hääle vadina saatel jäi Gavrila magama, kuid ärevus ei vaibunud, ja poolunes viirastus talle, et tema ees keerlevad äikesepilved ja kihutavad roduna stepi hõbehalli rohu kohal...
Ja äkki oleks otsekui terav nool südamesse tunginud: talle tulid meelde «need», kohutavad vaenlased, suurepäraselt relvastatud, seljas raudrüüd, headel hobustel, saksa ratsanikud .. .
Koju, kiiremini koju!

Seitsmes peatükk «ZIVULI» '

Kord tuli Gavrila Oleksitši telgi juurde halli habemega rändur, seljas kasetohust paun. Ta kandis päikesest luitunud talupojakuube ja tavalist novgorodi voonavillast mütsi.

1 «Zivuli» — mänguasi (inimeste ja loomade kujukesed*).

Vööl rippusid uued viisud — tagasitee jaoks pärast pikka teekonda. Tatari tunnimees tõukas vanamehe eemale, ei lasknud teda telgi juurde.
«Kallis bojaar! Gavrila Oleksitš! Kus on su armulikkus? Kuule mind! Need paganad ei lase mind su selgete silmade ette. Ma toon sulle sõnumikese kodukandist.»
Gavrila tormas telgist välja, jooksis räduri juurde, embas teda õlgadest:
«Sinu nägu on mulle tuttav, aga kus nägin — ei mäleta.»
«Eks ikka turul meie Novgorodis. Mina seisan seal alati pannkoogimüüja kõrval, kes asub Miron-toobrikaubitseja vastas. Mina tegelen kütipüünistega: punun võrke küll sooblite, küll oravate, küll tetrede püüdmiseks.»
«Noh, lähme minu poole. Istume, ajame juttu. Tegid mulle rõõmu.»
«Ja teen veelgi,» lausus vanamees, järgnes Gavrila Oleksitšile telki ja võttis istet hõõguvate sütega lõkke juures.
Ta võttis seljast kulunud talupojakuue, pani selle hoolikalt kokku, asetas enese ette tohikpauna ja hakkas põlvili olles selles tuhnima.
«Kuidas sa siis siia sattusid?»
«Pea, pea, ma jutustan kõik järjekorras. Ma kuulsin, bojaar, et sa sõitsid koos parvepoiste ning lodjameestega kaugetele aladele Volga alamjooksul. Ja ma kahetsesin, et ma teiega kaasa ei läinud. Ma kavatsesin ammugi ühte asja ja läksin kord sinu bojaariõue nõu pidama oma lan-guga, Oksen Ossipovitšiga.»

«Hästi tunnen,» kinnitas Gavrila Oleksitš. «Tubli ja ustav valvur on ta mul.»
«Leidsin langu, tema voolis välistrepi juures lõmmudest noolekesi. Arutasime temaga siis ühte ja teist, korraga aga tuli trepile sinu perenaine, bojaariemand. «Hiljaks jäid sa, vanaisake,» ütleb ta, «minu peremees sõitis juba ammu Volga alamjooksule tatari tsaari Batõi juurde meie vange orjusest välja lunastama. Mitu korda aga toomingas veel õitsele puhkeb, enne kui ta koju jõuab, ei tea. Palun ainult pühakuid, et nad hoiaksid ta elusana ning tervena. Aga kas sa ise ei oleks nõus teda vaatama sõitma? Teemoona,» ütleb ta, «käsin ma sulle välja anda ...» — «Võib!» vastan mina. «Volga on mulle kallis, tuttav jõgi. Kui palju ma omal ajal meie poistega teda mööda venedel kihutasin!» Siis ta kutsus mu oma kambrisse ja nuttis, ütlen salga-

mata, palju pisaraid valas. Ja näe, mis ta käskis sulle üle anda . . .» Vanamees võttis paunast ja ulatas Gavrila Oleksitšile suure halli samblakamaka.
Too haaras selle ahnelt ja hakkas ettevaatlikult lahti harutama. Sambla sees olid nii väga tuttavad, laste poolt näritud ning kulutatud kaks pärnaklotsist osavalt välja-nikerdatud lelu: üks kujutas karu tagumistel käppadel, teine voonavillast mütsi kandvat talumeest, kes balalaikat mängis.
Ja sellesama sambla sisse su naine ise laste mänguasjad mässiski. «Las õhkub sellest hallist metsasamblast,» ütleb ta, «mu Gavrila Oleksitšile vastu kodust vene hinge, aga muidu veel — jumal hoidku! — unustab kodu, võtab vastu tatari usu . . .»»
Gavrila surus sambla vastu nägu ja vaikis kaua, hingates sisse põlise männilaane tuttavat hõngu. Teda haarasid sügav kurbus ning hellus. Silmade ette kerkis otse elavana lopsakasse rohtu kasvanud avar koduõu, kus kõndis tema Ljubava, silmatera kätel, aga vanem, valget hamet kandev poisipõngerjas, kes ema sabast kinni hoidis, paistis kõrgest rohust hädavaevalt välja. Meenusid naise lõbus naer, lohukesed rõõskpunastel põskedel ja safianist poolsaabaste kontsaraudade klõpsumine . . . Gavrila silmade ees hakkasid mööda ujuma vana Novgorodi hambulised müürid, Volhovi majesteetlik vool, kärarikas, rahutu veetše . . . Kui kauge ning ühtlasi kui kallis ja lähedane oli see kõik! Kas laseb lõpuks salakaval tatari valitseja ta varsti koja?

Kaheksas peatükk KOLM SÕNA

Varahommikul, videvikus veel, ilmus Oleksitši juurde kirjut turbanit ning triibulist halatti kandev tolk, kes oskas palju keeli. Ta sosistas aupaklikult:
«Suur valitseja Sain-khaan nõuab Novgorodi saadikut viivitamatult enese juurde.»
«Ega sa ei tea, milleks suur khaan mind kutsub?» küsis Oleksitš nobedasti rõivastudes. «Kas selleks, et mulle oma armu osutada, või et minu peale oma viha välja valada?»
«Mida oskan ma ütelda? Ma ainult annan edasi selle, mida mul kästi. Sellest rohkem teab vaid allah.»

Gavrila pistis tõlgile pihku kuldmündi. Too kehitas kohmetult õlgu.
«Ühte ma kuulsin: täna on kõne all mingi väga tähtis suur asi, suur nagu mägi või taevane raju. Kuid ma saadan su suurkhaani juurde ja hakkan tasakesi ette hoiatama kõige suhtes, mis sul tuleb teha.»
«Mind pole millegi suhtes ette hoiatada! Ma tean ise, mis mul on vaja teha või ütelda!»
«Ära vihasta minu peale, isand, ma olen su teener!» sosistas tõlk. «Jäta ainult oma mõõk siia.»
Kui Oleksitš oli jätnud telki kõik oma relvad ja isegi lahutamatu vöönoa, järgnes ta tõlgile.

Oli varajane hommik. Kerge udu ujus Kuldhordi khaani uinuva sõjaleeri kohal. Kauguses vilkusid kõikjal lõkketuled.
Varsti nägi Gavrila Oleksitš väljakut, mida piirasid laia rõngana tavalised mustad kõptšaki viltjurtad. Nende keskel seisis üksik suur valge jurta. Selle juurde viis tee, millel leegitsesid kolm eredat lõket. Nende taga, jurtade lähedal, kasvasid kolm tihedat okkalist põõsast.
Tõlk seletas, et need on stepitaimed, milledest ei suuda üle astuda inimene, kellel on kurjad kavatsused suurkhaani vastu.
Oleksitš seisatas, vajudes hetkeks mõttesse, kuid läks edasi, otsustanud täita kõik nõudmised, mida tavaliselt esitati kõikidele, kes tulid Batu-khaanile austust avaldama. Seepärast läks ta läbi okaspõõsaste, hüppas üle kolme leegitseva lõkke, mille kõrval mongoli preestrid-šamaanid ulusid ning huikasid nagu öökullid. Samaanid tagusid suuri tamburiine ja heitsid tulle kuivatatud rohtusid, millest tõusis uimastavat suitsu.
Siin kohtas Oleksitš araabia saadikut. Sõbralikult naeratades lausus too:
«Sa ilmusid väga parajal ajal, kuulus sõdalane, sest «suur ning ainuke» päris juba sinu järele.»
Oleksitš peatus telgi sissepääsu ees. Kaks pikakasvulist mongoli nukeAit, kes kandsid kiivreid ja raudrüüsid, käed rinnal ristamisi, olid tardunud liikumatuteks ebajumala-kujudeks. .Nad varjasid väikest kahe poolega ust, mis oli meisterliku nikerdusega kaunistatud.
Abd er-Rahman lausus venitatud häälel kokkuleppelise tervituse. Peagi kuuldus telgist tasane vastus. Mõlemad
101
nukerid astusid kõrvale ja Gavrila Oleksitš puges Abd er-Rahmani kannul madalast uksest sisse.
Keset jurtat hõõgus väike lõke. Sellest tõusis keereldes üles suitsujoake katuse keskel asuva ümmarguse avause poole.
Lõkke taga seina ääres üheksast vilditükist koosneval väikesel kimbul istus, jalad enese alla tõmmatud, loendadatu mongoli maleva käskija ise. Ta valis raokesi stepi-kanarbiku hunnikust ja pildus neid lõkkesse.
Kõrval istus õukonna kroonikakirjutaja Hadži-Rahim. Tõlk langes tema kõrvale põlvili ja hakkas tervitusi ning palveid pomisema.
Gavrila Oleksitš, meenutades kõiki manitsusi, mida Abd er-Rahman talle eelmisel päeval järelejätmatult pähe tagus, otsustas need täita. Mõtted keerlesid ta peas tuulehoona, kuid ta sundis end mõtlema vaid ühele asjale: kuidas vältida uue häda kaelatõmbamist kaugel sünnimaal viibivatele vene inimestele, kes ootasid, et ta Kuldhordist tagasi jõudes toob neile kaasa rahu ning vaikuse.
Käeliigutusega palus Batu-khaan külalist istet võtta.
Siis algas tavaline tervituste ja küsimuste vahetamine tervise, lemmikratsu, elumõnude kohta. Ilmselt ootas Batu-khaan veel kedagi.
Varsti ilmuski oodatu — Batu-khaani ühesilmaline sõjaline nõuandja Subudai-bagatur. Ta lausus vaikselt midagi Batu-khaanile ja laskus tema juurde vaibale. Siis pöördus Subudai-bagatur Gavrila Oleksitši poole ja kähistas katkendlikult, otsekui etteheitvalt mõistatuslikud sõnad:
«On aeg! Ammugi on aeg!»
Siis pani Batu-khaan sõrmeotsad vastamisi, ohkas raskelt ja lausus:
«Ma kutsusin su siia, et rääkida väga tähtsast asjast. Ja ma tahan, et sa vastaksid mulle puhtsüdamlikult.»
«Kuulan sind ja tõotan rääkida tõtt, suur khaan.»
Batu-khaan tõmbas silmad vidukile, nii et need muutusid kitsasteks mustadeks piludeks, puuris torkava pilguga vene vägilase rahulikku nägu. Ta hakkas rääkima aeglaselt ning lipitsevalt, andes tõlgile aega oma sõnade ümberpanemiseks.

Oleksitš, kulmud kokku tõmmanud, süvenes Batu-khaani poolt öeldusse, arutades endamisi: «Ainult mitte rutata! Mitte kiirustada ettevaatamatu vastusega ja samal ajal jääda aupaklikuks.»
102
«Kuigi sa oled veel noor, ent nagu mulle jutustati, oled sa juba seisnud lahingute hädaohtudes, tulnud iga kord välja julge kavatsusega ja saavutanud koos vürst Iskend-riga alati võidu. Õnn saadab sind.»
«Ma tänan sind väga, suur khaan, lahkete sõnade eest.»
Batu-khaan jätkas:
«Nüüd ootan ma, et sa katsuksid oma sõjaõnne mitte ainult põhjapoolses kandis, vaid ka tollel suurel sõjaretkel, mida ma plaanitsesin ja millest rääkisin sulle mitmel korral. Kuidas sa kavatsed mind aidata?»
Oleksitšil välgatas läbi pea mõte: «Ta tahab, et ma annaksin kõhklematult talle lubaduse täita iga ta käsk. Ja siis olen'ma antud sõnaga seotud ja võib-olla sunnitud autult käituma. Seepärast on vaja eriti ettevaatlik olla.» Ja ta ütles:
«Mida võin ma sulle vastata? Sina kui võimas stepikotkas, kes lendab pilvede poole, näed sealt terava silmaga kaugeid avarusi. Ent mina kui karu, kes on eksinud Novgorodi laantesse, armastan ja hoian oma koobast... »
Batu-khaan raputas laitvalt pead:
«Dze-dze! Sa oled ennast juba näidanud julge sõdalasena. Niisuguseid sõdalasi nimetatakse meil bagaturideks. Kuid miks sa kõneled puiklevalt? Meie suures kuningriigis tormavad kõik julged bagaturid ise sinna, kus kostab mõõgatärinat. Kas sa siis tõesti jääd rahulikuks ja tahad tagasi pöörduda oma karulaantesse, kui mu malev liigub edasi ja läheb võidukalt läbi terve maailma? Kas võin ma seda uskuda?»
Batu-khaani pilk näis katsuvat mõtlikuks muutunud vägilase mõtetesse tungida.
«Ma osutan sulle suurt au — sulle tehakse ülesandeks Kõjuvi vallutamine!»
Gavrila Oleksitšil jäi hing kinni. Kuidas vastata? Talle paistis, et Batu-khaani terav pilk näeb, kuidas õhukese siid-särgi all hakkas korraga meeletult taguma süda, kuid ta katsus end vaos hoida ja ootas vaikides, mida tatari valitseja talle veel ütleb.
Batu-khaan jätkas ja tema hääl muutus hellaks ning nurrulöövaks:
«Ma osutan sulle kõige kõrgemat au, mille osaliseks võõramaine sõdalane saada võib: sinust saab tuhatkonnaülem, kuid võib-olla ka juht tervele tumenile, kellega sa alistad mulle Kõjuvi. Astu mu maleva ridadesse, ja pärast
103
Kõjuvi vallutamist kihutad sa koos minuga läbi «õhtupoolsete maade». Minu kuulus vanaisa, «maailma vapustaja», ei kõhelnud oma endisi vastaseid mongoli sõjasalkade pealikuteks panemast, ja nood, nagu Džebee-noion, muutusid tema ustavateks abilisteks.» Gavrila Oleksitš lausus:
«Anna mulle andeks, suur khaan, et nimetasin oma kallist Novgorodimaad metsapadrikuteks. Kuid me ei peitnud end nendesse padrikutesse nagu karud, vaid olime kogu aja piiril, võideldes ja oodates uusi lahinguid, uusi veriseid kokkupõrkeid meie rahva vaenlastega. Kas võin mina, oma vürsti aus sõdalane, jätta nendel tormilistel päevadel kaitseta oma sünnimaa?»
Siiralt ning julgelt vaatas Oleksitš Batu-khaanile otsa, oodates tema saatuslikku otsust.
«Dze-dze!» urises Batu-khaan ja pöördus Subudai-baga-turi poole. «Mida sa ütled selle kohta, mu ettenägelik ning tark õpetaja?»
Vana väejuht mõtles natuke ja ütles:
«Ma vastan sulle, Sain-khaan, samuti küsimusega. Luba mul pärida sinu kroonikakirjutajalt Hadži-Rahimilt: mis oli kirjutatud tolles tema reisisaua sisemusse peidetud läkituses, mille saatis omal ajal saadik Mahmud Jalvatš Urgentši sinu isale, võrratule, hiilgavale Džutši-khaanile?»

Oma märkmetesse süvenenud Hadži-Rahin võpatas ootamatust küsimusest, surus käed aupaklikult vastu rinda ja sosistas:
«Selles kirjas, mis oli peidetud minu õõnsaks uuristatud saua sisse, oli kirjutatud vaid kolm sõna: «Usalda seda inimest.»»
Batu-khaan tõmbas silmad vidukile ja hakkas naerma vaikset susisevat naeru. Siis pöördus ta sõnatu, sisemisest erutusest täidetud Oleksitši poole:
«Ja minagi ütlen sulle kõigest kolm sõna: usaldan sinu tõotust. Pöördu nüüd tagasi oma kaugesse Novgorodi ja teeni ustavalt oma vürsti Iskendrit. Minu truu emiir Arapša on seal, ja tema hakkab mulle sõnumeid saatma teie uutest muredest ja võitudest. Kuigi ma lähen kaugele, ei lakka ma mõtlemast Novgorodile. Luban minna. Kaunitar Zerbiet-hanumi võtad sa kaasa.»
Kui Oleksitš oli telgist väljunud, hüppas Batu-khaan ebatavalise kärmusega jalule ja hakkas rabelema nagu kiskja puuris. Lõõtsutades andus ta täielikult raevule, mis teda
104
oli haaranud. Sõnu neelatades hakkas ta kõnelema kiiresti ija ebaselgelt, ta ninasõõrmed paisusid ja ta hüppas kord üles, kord laskus kükakile:
«Ma näen ees lahinguid ... Leegitsevaid linnu ... Tuhandete ning tuhandete ratsanike lähivõitlusi. Ma näen, kuidas hirmunult lendavad hobused, hüppavad üle jäärakute, Ipillates maha oma ratsanikke. Ma näen yõõramaiseid rõivaid kandvate, kangekaelselt ründavate jalaväelaste ridu... Nad taplevad minu võrratute bagaturidega. Ma lähen läbi kõige tihedama lahingumöllu ja löön kõik vastutulijad põrmu ... Ma joodan oma ratsusid vaenlaste verega, ma käsin tappa iga vastupanija, naised, raugad, lapsed. Oma võrratute mongoli ratsude kapjadega sõtkun ma [sodiks niidud ja orased, et pärast seda, kui mu malev läbi Aläheb, ei jääks järele ühtki rohuliblet ega ühtki viljakõrt.. . Ma kutsusin sellele suurele sõjakäigule Iskendri ja tema võitluskaaslasi. Ma lootsin neile, kuid nad osutusid äkki ükskõikseteks ega tahtnud mu silmipimestavatest võitudest osa võtta. Lühinägelikud! Suurte tapluste eelseisvad päevad näitavad peagi, kellel meist on õigus: neil või minul. Ja küll nad siis kahetsevad, et ei tulnud koos [minuga läbi tuhaks ning põrmuks tehtud «õhtupoolsete maade» ... »
Batu-khaan rahunes järsku, tõmbus süngeks, läks aeglaselt oma kohale ja hakkas jällegi lõhnavaid kanarbikuraokesi mõtlikult lõkkesse pilduma. Ta andis tõlgile käega bnärku lähemale tulla, võttis tal kaela ümbert kinni ja sosistas talle kõrva:
«Nüüdsest peale tuleb sul seda vene saadikut kahekordse tähelepanuga silmas pidada. Tungida kõikidesse tema mõtetesse ja kavatsustesse. Välja uurida, kes on ta sõbrad ja vaenlased. Sulle on tuttav mu viha ja mu arm ... »
«Katsun,» vastas hirmutatud tõlk värisedes, «kuid vene külalise mõtteid on väga raske ära arvata: ta ei räägi iialgi kellelegi, mida mõtleb, mida ette valmistab.»
Batu-khaan sosistas veelgi tasemini:
«Sind aitab selles Zerbiet-hanum. Seni on ta mulle hoolikalt kõigest teatanud. Lubame sul koos Oleksitšiga teele asuda. Jään ootama su kirju. Mine!»
Igal muinasjutul, igal tõestisündinud lool on oma algus ja on ka oma lõpp, ootamatu, ettearvamatu . .. Sellel õnnelikul päeval, millal Gavrila Oleksitšil õnnestus
105
viimaks Batu-khaanile auku pähe rääkida, et too ta Novgorodi koju laseks, läks ta rõõmsana oma telgi poole. Teda hämmastas, et sedapuhku ei võta peremeest vastu teenrid, kes olid teda kaitsma pandud. Ka tatari kaunitari telgi juures polnud mitte kedagi. Mis ime see siis on? Ümber metsatuka ringi tehes märkas Oleksitš korraga põõsaste vahel mõningaid teenreid ja naisi Zerbiet-hanumi telgist. Nad olid põlvili, nägu kätega kaetud, ja ägasid küljelt küljele kõikudes haledasti. «Mis on juhtunud? Rääkige!»
«Ära vihasta meie peale! Anna meile andeks meie hooletus, suuremeelne emiir! Me ei oodanud, et niisugune häda sind ja meid tabab! Oo-oo-oo!»

«No rääkige ometi selgelt, missugune häda?»
«Meie kallihinnaline lill, meie ööbik Zerbiet-hanum on röövitud!»
Tõlk, kes järgnes lahutamatult Oleksitšile, küsitles teenreid ja seletas siis:
«On olemas üks noor suursugune khaan Jessun-Nohai. Küll käib teine jahil, küll prassib noorte khaanidega, ja midagi muud ta ei teegi. Sinu äraoleku ajal sõitis ta paar korda siia ja ratsu turjal, mängides dutarri [1] laulis laule, ülistas Zerbiet-hanumi ilu.»
«Ma tean seda meest — igavene ulakas, ja sõitis alati poolmetsiku ratsu seljas.»
«Täna hommikul kihutas ta siia ja peatas ratsu Zerbiet-hanumi telgi ees. Ta laulis sellest, et kaunitar vaevleb raskes vangipõlves kohutava karu juures ja et tema sõitis siia kaunitari vabastama. Laulu kuuldes tuli Zerbiet-hanum telgist välja, lähenes ettevaatamatult ratsanikule. Aga too kahmas neiu kinni, viskas põiki sadulale ja kihutas minema. Teenrid ei suutnud teda takistada. Ära hukka neid!»
Ja kõik langesid uuesti põlvili ning pistsid ulguma.
«Karistama ma teid ei hakka, kuid kiitma ka mitte.»
Gavrila Oleksitš andis teenritele karmi käsu, et nood röövimisest esialgu mitte kellelegi ei kõneleks. Ta tundis imestust ning rõõmu ootamatu juhuse puhul, mis vabastas ta khaani hädaohtlikust kingitusest. Rutakalt hakkas ta valmistuma ärasõiduks, kartes mongoli valitseja aina uusi soosingupuhanguid või siis raevu.
1 D u t a r — keelpill.

Üheksas peatükk LÕPUKS OMETI KODUS!

Kogu aeg särasid Gavrila ees Ljubava silmad, milles helkisid kord rõõmu-, kord etteheitesädemed. Tol kaugel piimasel päeval, kui Ljubava üleni lund täistuisanuna seisis kodu kõrgel välistrepil, sooblinahaga ääristatud vaa-rikavärvi kasukas õlgadele tõmmatud, lehvitades talle mustrilise rätikuga, pöördus Gavrila väraval ümber, pidas ratsu kinni ja, suutmata end talitseda, kihutas ta tagasi trepi juurde, surus väikest kätt, kuuma ning tugevat, kahmes Ljubavalt rätiku ning pistis kihutama tuhatnelja, nii et lumi aina tuiskas. Seda päeva meenutas ta hil-em palju, palju kordi, võttis saiakesi palavalt ihaldatu rätiku, mille servad helepunaste siidlõngadega tikitud, ja lingas sisse õrna, vaevalt tunduvat kevadlillede lõhna.
Ei unustanud Gavrila oma Ljubavat, kuid tahtmatult pani pea ringi käima ülikaunis tatarlanna, kes kütkestas ima nukra laulu, tulise tantsu, keha maoliku nõtkusega, a Gavrila veetis ta telgis päevi ning öid, unustades kõik, Icuulates ta sametist häält, uputades oma muret kangesse merivaigukarva veinisse.
Ja siiski, kui tore see on, et tal ei tule praegu, nagu käskis Batu-khaan, viia tatarlannat endaga kaasa Novgorodi. Ta on jällegi üksi, vaba, ja hukutavat uima poleks nagu olnudki.
Nüüd on ees pikk tee, niisama lõputu ning väsitav nagu südant ahistav nukruski. Tema teenrid ja družinnikud, kõik sagriskarvaliste hobuste seljas, venisid mööda lõputu tardunud jõe kitsast kaldaäärset rada ja tegid lühikesi peatusi harvades lumehangedesse uppunud asulates.
Viimaks saabus oodatud päev ja teekond lõppes. Tuttavad väravad vaskse kolmejärgulise ikooniga ristpalgil. Kõrged lumemütsid kroonivad väravaposte. Vägev rusikahoop äratas õuekoerad ja nood hakkasid kette kõlistades laevulfalt haukuma.
Kui teenrid tundsid ära peremehe kumeda hääle, hakkasid nad õhkima ning askeldama, tõukasid valla laudadest fehtud väravapooled.
Gavrila Oleksitš sõitis aeglaselt õue, heitis terava pilgu nii hommikupäikeses sätendavatele vilkkivist aknakestele roheliste nikerdatud raamidega kui ka regedele, nii kinnisele

tõldsaanile varikatuse all kui ka rippuvatele kukkumisvalmitele lumekamakatele katusel, nii jääpurikatele kui ka punaste keerdudega sambakestega välistrepile.
Ilmselt oli välistrepp hoolikalt puhtaks pühitud, ja samuti nagu tollalgi kerget lumetolmu täis tuisanud, kuid kallist naist pole veel. . . Astmetel on näha kellegi jälgi. Gavrila Oleksitš pidas ratsu kinni, oodates, et nüüd kohe paiskub valla raske uks ja välja jookseb tema perenaisuke, juuksed lahti, ilma et ta oleks jõudnud neid abielus naisele vastavalt rasketeks siidpatsideks palmitseda. .. Kuid majast hakkas juba kõrvu ulatuma naiste kiljatusi ning rõõmuhõiskeid.
Avanes lapsepõlvest saadik tuttav uks ja lävele ilmus hall valvur Oksen Ossipovitš, seljas sinine pealiskuub. Ta tuli aeglaselt mööda astmeid alla, võttis karusnahkse mütsi peast ja tegi bojaarile sügava kummarduse. Ent kus on siis kallis naine?
«Tervist, armas sõber!» lausus Gavrila Oleksitš. «Kus on siis mu perenaisuke? Või on ta haigeks jäänud?» küsis Gavrila hobuselt maha tulles ja ratsuteid ligijooksnud sulasele üle andes.
Õue sõitsid juba lõbusad družinnikud, kõik ümberringi oli täis kära, relvatärinat ning valjuhäälseid tervitusi.
Oksen Ossipovitš tormas Oleksitši juurde ja surus end ta õla vastu:
«Ei ole meie bojaarinnat, sinu Ljubavakest! Lapsehoidjad jutustavad sulle kõik. Minul käib üle jõu. Ah!» Ja vanamees lõi lootusetult käega, hakkas tippama värava poole, trügides kärarikaste ratsanike vahelt läbi.
Uksest jooksis välja vana amm. Ühe käega hoidis ta õlgadele tõmmatud pihtkasukat, teisega kohendas halli-juukselisel peal kaelale libisenud rätikut. Nõrkade jalgade tippades langes ta põlvili ja hakkas itkema:
«Mispärast sa nii kaua siia ei sõitnud? Mispärast sa Kuldhordis uitasid, oma naisukese-kallikese unustasid?»
Gavrila Oleksitš kummardus, suudles eidekest hellalt pähe, tõstis ta tugevate kätega jalule ja lausus vaikselt:
«Ütle ometi 'selgelt täit tõtt, mis juhtus mu bojaarinnaga?»
Nuuksudes ning laia varrukaga silmi pühkides hakkas amm jutustama:
«Ta nuttis palju ja rääkis mulle nõnda: «Ma tean, et
108
mu isand Kuldhordis endale teise naise võttis, minu, vaesekese, unustas. Ei taha enam elada. Paneksin käe enese külge, kuid kardan jumala viha . . .» Ja kahe päeva eest embas ta mind tugevasti, nii tuliselt, otsekui hüvasti jättes, palus laste järele vaadata ja vastu õhtut sõitis ratsu turjal minema, ilma kellelegi sõna lausumata.»
Kuni eideke seletas, kogunesid välistrepile juba teised lapsehoidjad ning teenijad, jooksid ligi Oleksitši lapsedki: poisike ja tüdrukuke. Kõik rääkisid, katkestades üksteist, mõned pühkisid pisaraid. Gavrila Oleksitš võttis mõlemad lapsed kätele ja hüüdis:
«Hei, aitab! Küllalt soigumisest ja kaagatamisest! Ma tean, kuhu sõitis bojaarinna. Homme toon ta koju kuljustega troikas. Praegu aga minge tagasi elumajja. Võtke vastu kauaoodatud külalised. Andke mu družinnikutele süüa.»
Kõik tormasid majja. Gavrila Oleksitši ette jäi aga seisma pikk ning täidlane vanem majapidaja Fjokla Nikanorovna, võttis ta varrukast kinni ja lausus lipitsevalt:
«Ma avaldan sulle, meie üliarmas valgus, kus sa leiad oma bojaarinna. Ma uurisin juba kõik välja. Ta viibis ennustaja-mooride juures ja need puhusid talle jumal teab mida. Ja nii ta sõitiski nunnakloostrisse. Tahab lasta end nunnaks pühitseda. Naisel noor veri mängib — mida kõike meelehärmiga välja ei mõtle! . .. Nunnaks minna! On see naljaasi! Küll keerutas alles umbsõlme! Aga sina võta ja haruta nüüd . . .»

Kümnes peatükk EBAÕNN

Saabumispäeval käitus Gavrila Oleksitš ebatavaliselt, družinnikud kõõritasid teda, kuid küsida ei julgenud.
«Tusaseks muutus meie jahikulli. . . Või veel: kui palju päevi sõitis, kui palju kingitusi koormahobustel kaasa tõi, aga kullakest polnudki kodus teda vastu võtmas.»
«Istub nüüd nagu kõuepilv laua taga ja kummutab otse jooginõust romaneed '.»
«Kuhu bojaarinna siis sõitis?»
«Ei sõitnudki, öeldakse sulle . . . Jalga laskis.»

Romanee — magusa veini liik. (Tõlkija.)

«Tohoo! Võib-olla viis mõni uljas noor mustakulmuliue mees ta väevõimuga kaasa?»
«Vait'! Ära niisugust juttu aja!»
«Ega's mina aja. Bojaari kokaemandatelt kuulsin.»
«Kokaemandad rääkisid mulle hoopis teist juttu: bojaarinna sõitis palverännakule, kuid majapidajanna seletas, nagu oleks bojaarinna otsustanud nunnaks minna. Eks teda muidugi tüüdanud see lõputu Gavrila Oleksitši ootamine, ja kui talle räägiti, et mees on Kuldhordis endale teise naise, tatarlanna võtnud — noh, hakkaskí bojaarinna nukrutsema. Veri teisel ju noor, tuline, keeb — teadagi, pea läks segija tormas minema.»
«Õigus! Aga võib-olla joodeti talle midagi mürgist sisse. Või bojaaril vaenlasi vähe.»
«Jutt või asi! See on tal solvumisest. Niisugust arukat kaunitari nagu meie bojaarinna nüüd korraga muhameedlanna vastu vahetada.»
«Aga kus see muhameedlanna siis on? Võib-olla teda polnudki?»
«No muidugi oli! Vangid ise nägid. Nemad siin lobisesidki . . .»
«Aga sa ikka mõtle: nunnaks minna! On see naljaasi, ega sealt enam tagasitulekut ole .. .»
Ometi katkesid kõik jutupuhumised jalamaid, kui jooksid ligi teenrid ja hakkasid kutsuma mõningaid lähemaid družinnikuid gridnitsasse bojaariga keskustlema.
Kõiki ei õnnestunud kokku saada: ühed olid läinud oma kodudesse, teisi ei suudetud äratada — pärast rasket teekonda magasid mehed õiglase und.
Kaftaneid kohendades, pikki käharaid siludes, vöid pin-gumale tõmmates läksid družinnikud mööda kriuksuvaid trepiastmeid üles ammust ajast tuttavasse gridnitsasse. Kõik näis asuvat oma kohal nagu varemgi: nii suured hõberiisasid 1 kandvad ikoonid nurgas kui ka sarlakpunase heksamiidiga ületõmmatud pingid. Niisamuti tungisid läbi jäätunud vilkkivist aknakese päikesekiired ja lõbusad laigukesed mänglesid kummalise mustriga tikitud laial laudlinal.
Pärast koduste nägemist kavatses Gavrila Oleksitš juba hommikul Aleksander Jaroslavitši poole minna, et jutustada talle üksikasjaliselt oma sõidust Batu-khaani juurde, kuid sai teada, et vürst on jahil ja tuleb Novgorodi tagasi
1 Riisa — preestri rüü,

alles kahe päeva pärast. Tähendab, selle aja võib tegelda oma asjadega ja puhata.
Ilma kaftanita, hame lahti haagitud, palja rinnaga, millel paistis hõbeketike ikooni ja talismaniga, istus Gav-rila Oleksitš toa palvenurgas, sihvakad paljad jalad karu-nahal laialt harkis. Kirjud tatari safiansaapad vedelesid hooletusse jäetuna pingi all. Ta hingas raskelt ja mõõtis sünge pilguga sissetulijaid, kes tegid talle sügava kummarduse ja jäid summas ukse juurde seisma. Gavrila Olek-sitši kõrval lauaserval ilutsesid suur puust jooginõu ja vermitud metallkopsik.
«Ela tuhat aastat, Gavrila Oleksitš,» lausus vanim dru-žinnik, pikk ning väärikas mees, tihedat ruskevõitu habet silitades ja teravalt Gavrila kahvatut, kuid endiselt kaunist nägu silmitsedes; aeg-ajalt limpsis bojaar kuivi põle-tikulisi huuli.

«Tervist, mehed!» hõikas Gavrila otsekui meelemärkusele tulles. «Istuge lähemale. Hakkame nüüd juttu ajama. Hei, sulased! Tooge lauale uus mõduanum ja kannud, ning mitte väikesed, vaid suured.»
Teenrid hakkasid askeldama, võtsid piki seinu jooksvatelt nikerdatud riiulitelt hõbepeekreid ja mustrilisi mere-taguseid karikaid.
Oleksitš ootas,' kuni põlvitav teener mässis ta jalgade ümber värvilised tallukad ja tõmbas ise saapad jalga. Kergelt taarudes tõusis ta püsti, kuni teine teener aitas talle selga kaftani ja vöötas ta hõbevööga. Õlgu kehitades tõmbas Gavrila käega üle juuste ja istus vanasse nikerdatud tugitooli. Ta hoidis end sirgelt, vahtis teraselt ja ainult põletikulised punetavad silmad rääkisid pikkadest mõtisk-lustundidest, mis veedetud üksipäini joogikapa ning mere-taguse romaneega.
«Kus on Kuzma Šolohh? Hei, Kuzja!» karjus Gavrila Oleksitš nõnda valjusti, et see kostis arvatavasti õuegi.
«Siin olen, siin,» vastas lõbusalt Kuzma uksest sisse astudes ja kaftanit kinni nööpides. «Suure vaevaga toibu-tati mind jääkülma veega. Nüüd olen täiesti korras.» Ta naer*atas uljalt, tegi sügava kummarduse ja võttis tagasihoidlikult istet pingil ukse kõrval, silmitsedes bojaari, katsudes ära arvata, mida too välja mõtles.
Oleksitš ootas, kuni teenrid nõud laiali kandsid ja peekritesse ning kannudesse tõmmu mõdu või tihket meretagust veini valasid.
111
«Noh, tehke kähku ja laske siit jalga,» lausus ta sulastele. «Ja pange uks kinni. Aga siin, kes on noorem, las kallab kopsikuga astjast juurde.»
Kõik võtsid kannud ning karikad kätte ja ootasid.
«Ma kutsusin teid enese juurde, sõbrad ... » lausus Olek-sitš ja jäi vait, kattes silmad suure tugeva kämblaga.
«Sakslane hakkas vist end jällegi liigutama?» katkestas valitseva vaikuse ettevaatlikult vanim družinnik.
«See asi pole meile uus,» vastas Gavrila Oleksitš aeglaselt kätt langetades. «Sakslased ihuvad alati meie peale hammast, ja nendega õiendame me üsna varsti arved.»
«Siis teeme mürtsu!» rõkatas Kuzma Solohh lõbusalt.
«Teeme! Teeme!» lõid kaasa teised hääled.
«Ei! ... Praegu on mul teine asi ees. Selleks on vaja teie kavalust...» Ta jäi silmapilguks mõttesse, raputas korraks pead ja lisas: «Veel on vaja ... kenake hulk ulakust. Pole me asjata Vaska Buslajevi lapselapsed.»
«Õigus, õigus,» hakkasid sumisema družinnikud. «Sinuga koos oleme valmis ka ulakusi tegama ... Ainult meil pole veel aimu, kuhu sa oma jutuga tüürid.»
«Nii et te ära ei arvanudki? Aga kuidas sina asjast aru saad, Kuzja?»
«Mulle näib: kas sa meid mitte jahile ei kutsu? Pruunikas rebaseke pani jooksu, ja mitte lihtne reinuvader, vaid hõbedase seljaga.»
«Õigus, Kuzja, õigus! Ja kuulake, mida meil nüüd teha tuleb. Siin on peamine — viivitada ei või. Keegi kavatseb juba kallihinnalist rebasekest kinni püüda. Neid kütte aga tuleb niiviisi alt vedada .. .»
«Püüame kinni, tingimata püüame!» rõkatasid družinnikud ja vahetasid pilke, taibanud, millele Gavrila Oleksitši jutt sihib.
«Oleme karu püüdnud ja ka hunte küttinud. Asi meil nüüd rebasekest vabastada!»
Gavrila Oleksitš tõusis püsti ja mõlemate kätega lauale toetudes hakkas summutatud häälel oma plaani seletama:
«Vaadake, praegu te koju oma naiste ning õdede juurde ei lähe! Juhtute seal ühe sõna pillama, siis teab homme juba kogu Novgorod. Võtke mu tallidest värsked ratsud, saduldage need, ja me sõidame jalamaid välja.»

Üheteistkümnes peatükk TUME TUSK MASENDAS

Versta kakskümmend Novgorodist, halli vahust Volhovit mööda pärivoolu, jõe paremal kaldal, kasesalu keskel, peitus püha Paraskeva-Pjatnitsa nunnaklooster. Kaupmehed-nahaparkalid vennad Nozdrilinid püstitasid kõigepealt kivikiriku oma kadunud vanaema Praskovja Dormidon-tovna, «Ränikiviks» kutsutu, mälestuseks. Just tema pani aluse Nozdrilinite perekonna jõukusele, kes kauples elavalt meretaguste linnadega, varustas neid nahkade, jõhvide, harjaste»ning villaga, peamiselt aga kõikvõimalike karus-nahkadega. Sellest ajast alates hakkasid siia kirikusse voolama palverändajad, peamiselt naised, kes tulid Novgorodimaa igast nurgast. Rahva hulgas võttis maad uskumus, et pöördumine harda palvega püha Paraskeva-Pjatnitsa poole aitab nii naistehaiguste kui ka igasuguste naisi tabanud murede puhul. Kogenud palverändajad — piligrimid — seletasid, et püha Paraskeva ise oma eluajal sai palju kannatada, oma mehekoletise ja kolmeteistkümne lapse läbi, keda ta sünnitas suurte valudega. Ka pärast surma jätkas suurkannataja kõikide haletsemist, kes tulevad tema juurde silmavee ning palvetega kurtma oma rasket naise-saatust.

Vennad Nozdrilinid ei piirdunud kiriku ehitamisega, vaid lõid kuuse- ning männipalkidest üles terve kloostri kõikide kõrvalhoonete, ühiselamute, tallide, ladude, sauna, keldri, kalasuitsutamiskoja ja sadamaga kloostri kalapaatide jaoks.

Novgorodi peapiiskopi lahkel õnnistusel valiti abtissideks eriti karmid, mõrusuised naised, kes oskasid hoida jumalakartuses ning sõnakuulekuses kõiki nunnasid ja noviitse; viimaseid saabus siia Novgorodi lähematelt ning kaugematelt aladelt. Abtissid pidid rangelt ning väsimatult vaatama kloostrikorra ja -vara järple, mitte sallima pillamist ja karistama hooletuid, jälgima teraselt töökodasid — kudumis-, tikkimis-, ikoonidemaalimis-, brokaadival-mistamiskod-asid, mesilat ja kloostriaeda, kus küpsesid õunad, kirsid ja asusid reas karusmarja- ning sõstrapõõsad.

Kord pärast kiriku sissehelistamist hommikupalvusele

jooksis abtissi, ema Jevfimia juurde noor Fekluša, «noviits-jooksupoiss», ja jutustas lõõtsutades:

«Täna, niipea kui valvur Mihheitš läks väravat avama — ennäe, kes kloostri poole sõitis! Bojaarinna, tõeline bojaarinna, noor, pärliripatsid kõrvade küljes. Ma ise nägin, kuidas ta rätiku peast tõmbas ja lahtiste juustega värava poole tuli. Aga Mihheitš hakkas midagi pelgama ja lõi tema ees värava jälle kinni. Ja räägib, et bojaarinna ei tule muidu kui suure ähvardava häda sunnil, küllap vana mehetoi tahab tappa. Mispärast, räägib Mihheitš, ta kogu aja käsi murrab ja vargsi pisaraid pühib, ise aga on kena ja nägusalt riides ... Ja kaks tõmmu tütarlast on tal kaasas. Kõik kolm on ratsahobustel, otsekui oleksid tatari vangipõlvest siia kihutanud.»

«Ja kus nad siis on? Kas nad siia tulevad?»

«Ei, ei, ema Jevfimia! Mihheitš ei lase neid sisse ega taha kuidagi väravat avada.»

«Küll on puupea!»

«Ei taha, kus sa sellega, ei taha! Mina räägin talle: «Tee lahti, Mihheitš, lase bojaarinna sisse. Näed, kui väsinud ta on reisist.» Tema aga muudkui raiub vastu: «Võibolla kihutab tema kannul jalamaid siia bojaar oma meestega ja tõmbab mulle esimesena vastu turja. Tunnen neid petetud mehi!» Samuti ütles ta: «Kui ema-abtiss just käsib, siis võtku noviitsid külalist vastu. Mina aga pistan õnnetuse eest plehku, lähen kaugemale Volhovile sügasid püüdma».»

«Missugune vanameheloru, vassija! Jookse ema Pavla juurde, ütle, et mina käskisin värava avada ja bojaarinna oma kongi võtta. Ja et saun otsekohe küdema pandaks.»

Fekluša pistis kõigest jõust jooksu, ema-abtiss aga hakkas rõivastuma, et näidata ennast saabujale kogu oma hiilguses.
Saabunud noor bojaarinna paigutati võtmetehoidja, ema Pavla kongi ja seesama nunn käis Ljubavaga kuumaksköetud saunakeses, kus mõlemad end puhtaks küürisid ja kaljaga üle uhtsid. Ema Pavla sosistas hiljem abtissile kõrva, et noorel bojaarinnal on kõik korras, pole näha mingeid saatanamärke ega siniseid plekke. Ta ise hõõrus bojaarinnal nuustikuga nii selga kui ka kõhtu. Samuti polnud märgata, et ta oleks mahasaamisel; kuigi ta on väike, ent hea kehaehitusega ja nooruslik. Võiks teine veel armastuses ning rõõmus elada, aga näe, kordab aina üht

ning sama: «Võtke mind kloostrisse, tahan nunnaks hakata.»
«Püha jumalaema!» hüüatas abtiss. «Kui ta tõesti meie kloostrisse astub, siis toob ta kaasa ülirikka andami nii raha kui ka maade näol. Missuguseid maid, põlde ja niitusid võib temalt saada meie klooster igaveseks valduseks! Bojaarinna tuleb viivitamatult nunnaks pühitseda, enne kui ta pole ümber mõtelnud ega koju tagasi sõitnud. Fekluša, kutsu isa Dossifei minu juurde. Me arutame kahekesi kõik läbi.»

Kaheteistkümnes peatükk KLOOSTRIS

Ljubava põlvitas mustal sametpadjal keset kirikut, üli-püha jumalaema kujuga lugemispuldi ees. Vana nunn tema kõrval hoidis hoolikalt kätel pikka musta rüüd ning musta nunnakapuutsi. Sellesse rüüsse rõivastatakse noor bojaa-rinna pärast seda, kui ta juuste pügamisega on nunnaks pühitsetud. Tema pikad heledad vallapäästetud juuksed langesid alla seljale. Täna, pärast nunnaks pühitsemist, lõikavad lõikerauad siidised juuksed maha ja need kukuvad külmale kivipõrandale.
Ljubava, kes oli praegu alles veel noviits, surus kõvasti kokku väikesi käsi. Poolarutu pilguga vahtis ta üksisilmi suurt jumalaema kuju lapsukesega kätel ja kuivade väri-i sevate huultega sosistas ta vaikselt kord palvesõnu, kord mingeid seosetuid kaebeid: «Issand, kinnita mu usku! Aita, jumalaema, et sünniks issanda tahtmine! Aja minust välja nõtrus!»
Palvetaja taga seisis üleolev ning range abtiss Jevfimia. Mustad kulmud karmilt kortsus, toetus ta pikale kuldnu-puga sauale. Terase, otsekui kurva, ent vahel ka sünge pilguga silmitses abtiss kord väikest bojaarinnat, I kord munk-preester Dossifei nägu; too seisis bojaarinna | kõrval ja kordas vaikselt, kummardudes Ljubava kõrva juunde: «Palveta, mu laps.. . ja korda iidsest ajast peale lausutud sõnu: «Mina, jumala sulane, patune... »
Kuid bojaarinna poleks teda nagu kuulnudki, ja Ljubava kahvatutelt värisevatelt huultelt libisesid hoopis teistsugused sõnad.

Abtiss andis silmadega rangelt märku nunnale, kes seisis seal lähedal väikese vaskkandikuga, millel oli armulaual käijate poolt annetatud hõbekapake sooja veiniga. Nunn läks lähemale. Dossifei kõrval seisev kogukas, punase näoga, ruske habemega diakon võttis kapakese, tõstis selle Ljubava huultele ja põristas kui torre põhjast:
«Rüüpa, mu tütar, armulauajooki ihujõu kinnituseks.»
Nunnade koor altariväravate kõrval laulis ebatavaliselt kurba psalmi, mis.rääkis maise elu kaduvusest, kõikide ilmalikkude püüdluste ja rõõmude asjatusest ning tühjusest.
«Paistab vagade eluase, loojunud läände päikene, kumamas õhtune eha . . .» venitasid kaeblikult õrnad naisehääled ja muutusid kurvemaks näod ridadena seisvatel noortel ja vanadel mustades rüüdes nunnadel, kes hardalt risti ette lõid ja samaaegselt põlvili langesid või käratult püsti tõusid.

«Noviits-jooksupoiss» Fekluša puges kui hiir seisvate nunnade vahelt läbi ja lipsas abtissi enese juurde. Too heitis talle karmi kõõrdpilgu, ent kui ta silmas tütarlapse erutatud nägu, kallutas ta end üleolevalt ja seadis kõrva kuulama.
«Siia sõitsid! Palju uljaspäid ... Uhketel ratsudel . . . Ühed lõhuvad väravat, teised kappasid kloostrit sisse piirama. Praegu seal väraval ema Pavla sõitleb teisi ja ajab ära. Saatis küsima, püha ema abtiss, mida ta tegema peaks.»
«Ütle, et ta issanda kiituseks vastu peaks. Ainult issand aitab meid, ja kõik nurjatud saatanad saavad lüüa.»
Otsekui tuulehoog ning kahin käis läbi ridadena seisvate sõnatute nunnade, kes vaevumärgatavalt liigutasid ja siis jällegi hardasse vaikusesse tardusid. Abtiss noogutas jaatavalt pead, silmitses paljutähendavalt Dossifeid:
«Kiirusta!» Siis pöördus ta matsaka nunna, võtme-hoidja-õe poole ja sisistas: «Küünlad!»
Kaks nunna kõndisid read läbi, jagades palvetajatele peenikesi vahaküünlaid. Kõik küünlad süüdati üksteise küljest ja kirik lõi särama paljudest tulukestest. Koor hakkas venitama veelgi kurvemat vahetuslaulu, mida kuuldi tavaliselt surnute õnnistamisel: lahkub ju jumala sulane
116
vabatahtlikult maailmast, loobudes kõikidest maistest rõõmudest, ja muutub ustavaks «Kristuse pruudiks».
Isa Dossifei kummardus uuesti põlvitava Ljubava ligi ja jätkas visalt manitsemist:
«Korda, mu laps, mida ma sulle ütlen: «Tahan vabatahtlikult nunnaks minna ...»»
Nunn pistis bojaarinna kokkupigistatud käte vahele jämeda süüdatud küünla ja selle värelevas valguses võis juba selgemini eristada kahvatu näo õrnu jooni ja suuri pisaraid, mis voolasid langetatud ripsmete alt.
Asjatult kallutas isa Dossifei oma karvase kõrva Ljubava huulte ligi, ta ei suutnud bojaarinnalt ainustki sõna tabada. Abtiss aga kinnitas aina, otsekui poleks ta Ljubava vaikimist märganudki:
«Ta räägib juba ... Räägib kõik, mis vaja. Jätka, isa Dossifei. Vii läbi nunnaks pügamine! Kus on lõikerauad?»
«Siin, minu juures on lõikerauad!» põristas diakon, hoides käes pooleldi roostetanud suuri kääre.
«Mida te oodate?» kiirustas abtiss. «Lõika maha neli salku ristikujuliselt pealael ja püga kiiremini valmis ton-suur ... »
Bojaarinna, silmad vidukil ja huuled kõvasti kokku surutud, ei lausunud enam sõnakestki. Äkki avanes ta väike suu poolenisti ja silmad lõid hämmastusest ning rõõmust särama: ta kuulis nii tuttavat, nii kallist häält:
«Ljubava! Mu Ljubake! Kevadlilleke! Missugune kuri tuuleiil su siia kandis? Mispärast sa siin oled, mu nirgike?»
Otsekui meelemärkusele tulles tõusis Ljubava püsti ja pillas küünla. Tema ees, kiriku poolhämaruses, lõhnava viiruki sinkjashalhs vines seisis Gavrila, tema armastatu, kauaoodatud mees ja silmitses teda rõõmsa, lahke pilguga.
Ljubava lõi tuikuma, sirutas käed ette ja tormas Gavrila Olekšitsi poole, kuid kaotanud viimase jõu, langes näoli külmale kivipõrandale.
«Kust sa, häbitu muhameedlane, välja ilmusid?» pistis vinguvalt karjuma abtiss, kes unustas oma kõrge ameti koha. «Mida sa otsid siin pühas nunnakloostris? Käi siit minema, lurjus, räpane tatari ususalgaja!»
Nunnade read läksid segi, nad kõik tormasid kõrvale ja kogunesid, murruna nurkadesse. Saabaste ja odadega kõpsides tulid kirikusse družinnikud ja ajasid omavahel valjusti juttu. Vihase, solvatud väljanägemisega abtiss läks sauaga vehkides Gavrila Oleksitši poole, kuid viimane,

nagu poleks ta abtissi märganudki, haaras teadvuse kaotanud Ljubava ettevaatlikult kätele ja läks kiiresti väljapääsu poole. Tema kannul hakkasid ka družinnikud kärarikkalt kirikust lahkuma, heites pilke jahmunud nunnadele.

Laulmine altariesisel katkes. Kõik lauljad tardusid hämmastuses. Üksnes abtiss jätkas sauaga vastu põrandat kopsimist ja karjus: .

«Neetud jumalasalgaja! Kaeban valitsejale'! Sõidan Kiievisse metropoliidi enese juurde! Tema paneb sind jahmatama, hirmu tundma ja vabisema!»

Viies OSA KÕUEPILVED TIHENEVAD

Esimene peatükk DZINN HOIATAB

(Hadži-Rahimi «Reisiraamatust»)

«Eile nägin ma niisugust ebatavalist und.

Ma läksin justkui mööda tühja steppi, süvenedes mälestustesse, komistades kividele, milledel jooksid rohelised sisalikud, vingerdas mõnikord kullakarvaline maoke.

Korraga kõlas lühike tuulevuhin — ja katkes. Otsekui oleks kihutanud mööda suur tume lind ja kadunud udusesse videvikku.

Väänlevate tolmuste teede ristumiskohal, metsikuid rohtusid täiskasvanud «Tundmatu derviši haual» istus mõtlikult mu Džinn.

Ma polnud teda palju aastaid näinud, kuid tundsin ta ära jalamaid tõmmust kaunist näost, puurivatest türkiissiniselt säravatest silmadest, tema tumelillast kergest rõivastusest, millele olid tikitud kuldsed mustrid teemantlitritega. Kui ma lähemale läksin, tõmbusid ta silmad vihast tumedamaks ja muutusid mustadeks.
Ta hakkas kõnelema ... Ja tema vaiksed ning meloodilised sõnad kostsid mulle õrnpehmete sillerdustena nagu katkendid muistsest toredast laulust:
«Unustasid mind? Lahkusid igaviku teelt? Luusisid mööda kärarikkaid turge, rahutu rahvahulga seas, ja sattusid urgastesse, kus seisavad vaenujalal kadestajad ja uskumatud? Jäljetult ujusid mööda kuud, sina aga unustasid loominguinnu ja lennud sinises taevalaotuses helkivate tähekogude poole ... »
Ma pidasin hinge kinni, olin vait, katsusin kinni püüda iga sõna oma võimsa, iseka kaitsja suust, kes oli mu hulgaks ajaks maha jätnud.
«Täna ilmutan ma end sulle viimast korda. Ja kui ma näen, et sa oled selja ipööranud surematule mõttele ja vestlustele suurte minevikuvarjudega, võitlejatega silmipimestava tuleviku eest — siis ei näe sa mind enam iialgi.»
Ma vastasin:
«Kaua uitasin ma mööda maailma, otsides sind, vaba taltsutamatu vaim, ja ei suutnud ma märgata isegi su möödalendavat varju, isegi mitte mingisuguseid su poolkustunud jälgi. . .»
Ta liigutas end veidi ja tema helge vastupeegeldus väreles hallil maapinnal nagu kuuvalguse pärlendav laik.
«Kus on su raevune sõbratar Mõte? Kus on tema, kes juhtis su ebatavalisesse? Mispärast ei näe ma teda su kõrval? Kas temagi on sinust ära pööranud?»
«Ei! Närukaelad, kes ei suutnud hukutada mind, tapsid arutusest ning õelusest mu kergetiivulise, usaldava sõbratari. Sellest peale hulgun ma ringi, olen haavatud, olen üksik ega ole mind inimestele vaja . . .»
«Sa sonid! Muutu neile vajalikuks! Sa saavutad selle üksnes oma tahte abil. . . Inimene sureb, kuid tema Mõte jääb surematuks . . . Ma näen juba sinu innuka sõbratari kerget varju uuesti sinu kõrval. . .»
Džinn ajas end sirgu. Tema sihvakas siluett joonistus teravalt välja õhtutaeva taustal, kus kauguses lõõmatasid eredad käratud põuavälgud. Ta osutas läände:
121
«Suuna oma teekond sinna! Seal ääretul tasandikul puhkevad kohutavad taplused. Seal näed sa nii oma kodumaa kaitsjate suurt mehisust kui ka vallutaja võitmatut meelevalda. Nii üks kui ka teine on rauast ning tulest tugevamad. Viibi julgete keskel, ja sa jutustad nendest teistele . . .»
Džinni majesteetlik kuju muutus üha läbipaistvamaks ja kadus lõpuks.
Vuhisev külm tuul kähistas poolkuivanud kõrsi. Haud oli lage ning nukker. Ja ma otsustasin võtta suuna läände, lõkkele löövate ning tuhmuvate põuavälkude poole.
Niisugust kummalist und nägin ma. Kas läheb see täide? . . .»

Teine peatükk PURPURPUNASTES KIIRTES

Kui lõppesid soojad ilmad, kui sügis pani külmad tuuled lõõtsuma ja karmid hommikupakased sundisid karusnahk-seid kasukaid meelde tuletama, sai Julduz-hatun esmakordselt teada täpsed tähtajad, millal tatari hordi suurkhaan otsustas söösta hoogsa rünnakuga «õhtupoolsete maade» kallale .. .
Selleks ajaks kattusid lõbusalt vulisevad ojakesed jääkoorikuga, jõgede kaldaservad olid täis jääkirmet, mis tõotas jõed peagi täielikult kinni külmutada. Siis on kõik teed kergesti läbitavad nii paljutuhandelisele ratsaväele kui ka kaamelikaravanidele ja vooridele, kriiksuvatele kaarikutele, mida veavad suve jooksul nuumatud võimsad püstsarvedega härjad.

Vaikne Julduz-hatun koos oma ustava orjatari hiinlanna I La-hega veetis kogu oma aja väikeses aias, mis oli rajatud ümber kuldse majakese ja piiratud kõrge kivimüüriga. Juba varakevadel sõitis hiinlanna I La-he väikesel hobusel steppi, otsis seal üles taimi, mida armastati tema kaugel kodumaal, ja tõi siia iiriseid, tulpe ja teisi kauneid lilli, samuti ka ravimtaimi. Need kõik istutati hoolikalt peenardele piki teerajakesi, mis lossi ehitaja Li Tung-po teravmeelse kavandi põhjal üksteisega taidurlikult põimusid. Tema ehitas ka kerge, otsekui pitsilise lehtla, missuguseid tema kodumaal püstitatakse tavaliselt lossitiikidele. Läbi aia läks kraavike, millesse oli juhitud vesi Sarai linnast

kõrgemal asuvast allikast. Kogu uue pealinna lõikas pooleks suur niisutuskraav, mis kohises alla mitme kaskaadina. Tema pani pöörlema väikese vesiveski ratta: siin jah-vatati kõige peenemat nisujahu lossi toidulaua tarbeks.

Keset aeda asus värvilistest kivikestest laotud bassein. Selles ujusid väikesed punauimelised kalakesed. Julduz-hatun armastas neid sööta, kui nad tema kellukese helistamise peale lõbusate parvedena pinnale tõusid.

Sel sügisel ei külastanud Batu-khaan mitme päeva jooksul Julduz-hatuni, kogu aeg oli ta ringsõitudel, vaatas järele oma tohutu maleva üksikuid väeosi või pidas nõu tumeniülematega, valmistades ette sõjakäiku läände. See pidi afgama ootamatult ning hoogsalt.

Kord sõitis Batu-khaan Julduz-hatuni juurde õhtu eel. Nad istusid kahekesi pitsilises lehtlas ja siis läksid nad esmakordselt vaidlema. Julduz-hatun lausus langetatud silmi:

«Andesta, et ma puudutan sinu kavatsust, millest ma tean üksnes kuulu järgi. Ma tahan avaldada seda, mis vaevab mu südant. Ma ei armasta sind ju selle tõttu, et sa oled võitmatu väejuht ning rahva suur valitseja. Esmakordselt hakkasin ma vabisema, nähes sind juba siis, kui sa olid tagaaetav ja kui sa ulja džigitina lipsasid minema mõrtsukate eest võõral lumivalgel ratsul, kelle sa kinni nabisid. Sellest saadik lebab mu väike süda su kämblas ja mu mõtted keerlevad lakkamatult sinu ümber . .. »

Julduz-hatun jäi vait ja jälgis ärevusega, kuidas loojuva päikese viimased kiired, mis tungisid läbi puude kollaseks tõmbunud lehestiku, langesid purpurpunaste laikudena tõmmule karmile näole, nii lähedasele ning kallile. Tuulehoogude tõttu värelesid need punased laigud, ja Jul-duz mõtles helepunastele vereojadele, mis voolasid alati selle mehe julma käe viipel, kes istus praegu nii vaikselt ning rahulikult tema kõrval.

«Me lahkume varsti teineteisest,» lausus Batu-khaan. «Esimest korda sõidan ma ilma sinuta.»

«.See on sinu teha!» Ja Julduz-hatun kattis silmad mustrilise varrukaga.

«Sa nutad?»

«Nagu alati, kui sa kavatsed mind üksi jätta . .. Ma tahan sinult midagi küsida. Kas võib?»

«Kõnele.»

«Milleks sa alustad veel ühte sõjakäiku?»

Julduz nägi, kuidas mehe kulmud hämmastunult kerkisid ja silm hakkas kõõritama, umbusklikult ning uurivalt.

«Mispärast sa seda pärid? Sa tead ammugi, et ma pean täitma «püha valitseja» viimase soovi. Tema käskis, et mongolite võitmatu malev läheks «viimase mereni».»

«Ja milleks on sul vaja täita seda, mida käskis see...» — Julduz kartis ütelda, kuid sai siiski enesest võitu ja lausus: «Kohutav vanamees? . . .»

Batu-khaan võpatas nende sõnade juures.

«Tema ju vihkas ning kartis su isa, Džutši-khaani. Seepärast vihkaks ta praegu ka sind, tunneks kadedust su võitude pärast.»

Batu-khaani üks silm tõmbus vidukile ja üle ta huulte libises kerge naeratus.
«Sina, Julduz-hatun, oled kõige julgem kogu mu Sinises Hordis. Sina üksi ütlesid mulle seda, mida ei julgeks sosistada mitte keegi kõige vapramatest sõdalastest.»
«Minu armastus sinu vastu on hirmust tugevam. Seepärast ütlen ma sulle veel midagi. Sa oled laiendanud ebatavaliselt oma kuningriigi piire. Kindlusta ning hoia oma riiki... Ja ma ütlen veel... Ära purusta russide pealinna Kõjuvit, vaid tee see oma teiseks pealinnaks ja eelkindluseks «õhtupoolsete maade» vastu . .. »
Raevusena hüppas Batu-khaan püsti:
«Kes sind õpetas nõnda kõnelema? Ise poleks sa suutnud seda välja mõtelda. Sinu nõuanne — see on haaremi-naiste loba ning hirm! Ma ei või murda antud sõna. Ma tõotasin oma sõdalastele, et igaüks, kes tungib Kõjuvisse, võit murda tüki jumalakoja kullast katuse küljest. Aitab sellestki, et ma lubasin kolme aasta eest malevale, et röövitakse paljaks rikas russide linn Novgorod. Kuid ma ei jõudnud selleni, jäin malevaga läbipääsmatusse sohu kinni. Minu bagaturid ütlevad siis, et ma olen kiidukukk ega täida oma lubadusi.»
Julduz-hatun mähkis end üleni oma kergesse musta sõbasse.
«Jällegi pisarad?»
«Jääd sa kauaks sõjakäigule?» «Kaheteistkümneks kuuks.»
Juba minekuvalmis Batu pöördus kiiresti ümber, tuli Julduzi juurde ja võttis kareda käega kinni ta õrnast õlast. Batu hakkas kiiresti sosistama:
«Kingi mulle poeg! Mul on palju poegi, kuid ma näen

kibedusega, et nende seas pole väejuhti. Pole päikesega sarnanevat! Pole mul väärilist troonipärijat! Kõik mu pojad kaklevad ning tülitsevad isekeskis, nad on valmis üksteist mürgitama. Troonipärijaks võib saada üksnes see, kes mõistab käskida. Kuid niisugust pole!»
Julduz-hatun kattis näo häbelikult kätega ja lausus: «Seepärast ma tahangi, et sa enam kuhugi ei läheks, vaid oleksid rahul oma päikesena särava taevase Sinise Hordi kuningriigiga, et sa jääksid alatiseks Saraisse.» «Mispärast?»
«Seepärast, et ma juba loodan ja olen isegi kindel, et ma kirugin sulle varsti poja, kellel on sinu terased silmad, sinu julgus ja sinu käskimisoskus . .. »
Batu khaan seisis mõttesse vajununa, loojuva päikese purpurpunastest kiirtest valgustatuna:
«Julge, vapper poeg on mulle suurimaks rõõmuks. Kogu sõjakäigu ajal mõtlen ma sinu peale ja ootan sinu kallihinnalist kingitust minu jaoks. Kuid ma asun sõjaretkele minu poolt kindlaks määratud päeval . . . Selleks et jääda võimsaks, pean ma puruks sõtkuma oma naabrid, või nemad sõtkuvad puruks minu.»

Kolmas peatükk BATU-KHAANI RAEV

Harva nägi keegi Batu-khaani raevusena. Tema kuiv tõmmu nägu, mis otsekui vanast pähklipuust välja nikerdatud, näis alati rahulikuna ning häirimatuna kõige vapustavamates olukordades, kuigi ta südames võib-olla torm märatses. Nõndaviisi lahingulõõmas, «pööraste» meeleheitliku rünnaku või linnale tormiiooksmise ajal poolmetsiku aru kogu tahtejõud, kahjurõõmust või meelepahast pingutatud mõte — kõik saavutas äärmise jõu, pigistati kokku otsekui tangidega, muutus purustamatuks tee-mandiks, mis võib kõik läbi lõigata, pildudes kuivade lühikeste käskluste külmi sädemeid.
Niisugustel juhtudel vaikus eriti vidukile tõmmatud silm ja vasak suunurk kitsaste huulte kaarja piirjoonega kerkis kergelt, paljastades irevil kiskjahambaid. Tema külma tõmmu nägu valgustas põgus naeratus, enesekindel, veendunud oma võimsuses ning pidevas sõjaõnnes. Seejuures ütles Batu-khaan mitmel korral:

«Vägev sõjajumal Suldee pole veel ennast minust ära pööranud!»
Kuid sellel saatuslikul päeval tundis Sain-khaan võimaliku hädaohu ähvardust. Usaldades alati üksnes iseennast, arvestades, et tema jaoks pole mitte midagi võimatu, tajus ta sellel päeval häda musta tiiva lähenemist, ja täile viirastus äkki kavatsetud sõjaretke kohutav nurjumine, maa-ilmavallutamise majesteetliku plaani kokkuvarisemine, selle erutava plaani (mille mõtles välja tema õnnelikum, kuid vihatavam vanaisa) häving.
Et järele katsuda oma kartusi, kutsus Batu-khaan kokku «väikese nõupidamise» seitsme suursuguse, kogemuste kaudu targaks saanud tšingisiidide ja bagaturidega. Kuid uhkuse pärast otsustas ta, et ei paljasta nende ees tekkinud muresid; ta lootis jutuajamise käigus viia oma vestluskaaslased nendelesamadele mõtetele, kuid teha nõnda, et need kartused lähtuksid justkui kokkukutsututelt enestelt.
Kõik, käed kõhul ristamisi, tulid määratud tunnil tuppa, mille sissepääsu kaunistasid kaks kullatud hiina «õnne-draakonit». «Suure vastuvõtu» tuba oli väike, nelinurkne. Põrand oli punase horezmi vaibaga kaetud. Tagumise seina ääres oli esimese vaiba peale laiali laotatud teine, väike keeruka mustriga pärsia siidvaip. Siin keskel lebas virnas nelinurkseid, seemisnaha pehmuseni töödeldud pakse kaamelinaha tükke. Seinale, selle pühapaiga kohale, oli kinnitatud kaks buntšukki — mongoli maleva parema ja vasaku tiiva lipud. Nende vahel asus džihangiri, maailma käskija ning kõikide mongoli sõjajõudude ülemjuhataja üheksasabaline buntšukk. Kaheksa musta tiheda jaki-saba hulgas paistis keskel silma Tšingis-khaani kuulsa täku pikk ruske saba.
See virnake kahekümne seitsmest (kolm õnnelikku üheksat!) kaamelinahast, mis oli sisse viidud «maailma vapus-taja» poolt, oli tema pojapoja Batu-khaani pühaks väli-trooniks. Kõik mongolid pidasid meeles sõnu, mida lausus kord Batu-khaan: «Väejuht ei tohi enesega kuldtrooni kaasa vedada. Ta peab võtma ära kuldtroone alistatud rahvaste valitsejatelt ja sulatama need peekriteks lõbusate pidude tarbeks, mida ta peab ustavate võitluskaaslastega. Suure julge vallutaja trooniks peab olema ta ratsu sadula-vaip.»
Troonist paremal pool võtsid tavaliselt istet üksikute
126
hordide suurpealikud, kürjaganid '-tšingisiidid: Ordu, Sei-bani, Gujuk ja Mengu. Sellel õhtul polnud Ordu veel ilmunud. Gujuk (nagu tavaliselt) saatis samuti kulleriga teate, et ta on haigeks jäänud. Vasakul pool asusid julmad tume-niülemad: Paidar, Kadan, Buruntai ja suur atalõk, Batu-khaani kasvataja ning sõjaline nõuandja, Subudai-baga-tur, kes puuris igaüht oma ainukese silmaga.
Batu-khaan läks keerdtrepist üles ja astus sisse käratul tiigrikõnnakul.
«Hoidku sind igavene taevas tuhat aastat!» hüüatasid kõik ootajad pärast kummarduse sooritamist.
Kiskja nõtkete liigutustega võttis Batu-khaan istet kollasel kaamelinahkade virnakesel ja mõõtis kõiki tähelepaneliku pilguga: kellegi näol ei märganud ta mingit ärevust või murelikkust.
Kõik tulid Batu-khaani juurde ja sooritasid ettenähtud truuduse ning lugupidamise rituaali, suudeldes vaipa käte vahel. Seepeale võtsid nad aeglaselt ning väärikalt istet piki seinaveeri. Osavalt tuppa lipsanud neegripoiss Said tõi kohale kuhja vaippatju ja pani igaühele padja käe alla. Tühjaks jäi vaid koht Batu-khaanist paremal, kus tavaliselt'istus tema vanem ning armastatud vend Ordu.
Üldise vaikuse katkestas khaan Mengu, kes lausus lahke naeratusega:
«Näib, et meil on juba käes «õnneliku päeva», kauaoodatud sõjakäigu alguse eelõhtu? Kuidas on su tervis, meie armastatud Sain-khaan? Kas oled tugev? Kuidas hingab su rind? Kui vägevad on su käed?»
Batu-khaan vastas ükskõikselt, otse enese ette vahtides:
«Olgu tänatud igavene taevas! Olen terve. Kõik on hästi. Kas sa oled terve?»

Mengu pomises tavalise tänuavalduse.
Kõik jäid vait, oodates, mida ütleb Batu-khaan. Too alustas katkendlikult:
«Õigesti ütles mu lugupeetud kürjagan Mengu. Ees on «õnnelik päev». See on juba lähedal. Kuid . .. teatage mulje, mida te arvate, kas on meil kõik kombes?» Batu-khaän mõõtis kõiki sünge pilguga ja ta silm jäi pidama khaan Seibanil, kes oli vasakult äärmine. Too kohendas udusulgpehmet mustast rebasenahast mütsi, väristas õlga ja lausus:

Kürjagan — kõrgaadlik.
127
«Kõik oleks nagu isegi väga kombes. Meie batõrid kipuvad sõjakäigule. Ratsud on lihavad, suve otsa puhanud. Vägev võidukas sõjajumal lendleb nähtamatuna meie kohal ja ootab kannatamatult, millal ratsavägi hakkab tolmu tõstma. Sõjaretk tuleb niisama kuulus, nagu meie võitmatu Sain-khaani kõik eelnenud sõjakäigud, kuigi me arvestasime ka suurt toetust, millest oleme kahjuks ilma jäänud.»
Kõik istujad rõkatasid:
«Elagu ja säragu alati võiduhiilguses suur Sain-khaan! Tema tuleb toime kõikide vastastega! Häda sellele, kes tõuseb ta teele!»
Batu-khaan lausus vaikselt läbi hammaste, kuid kõik kuulsid mõistatuslikke sõnu:
«Seibani-khaan teab midagi, kuid eelistab vaikida.» —• Batu-khaan juhtis oma pilgu mõttesse vajunud Mengu-khaanile: «Ja mida ütled sina, mu alatine tõtt armastav nõuandja?»
Üldine lemmik, alati muretu ning siiras Mengu-khaarr laotas käsi:
«Mida oskan mina ütelda? Ma ei karda iialgi hädaohte. Kui kerkib teele takistus või ähvardab häda, tuleb vaid kahekordistada oma ettevaatlikkust, oma hoolsust ning julgust. Kuid las parem räägib Šeibani-khaan sellest, millest ta vaikib.»
Seibani silmitses kõiki, käratas siis kurjalt neegripoisile, kes seisis tähelepanelikult vestlust kuulates, suu ammuli, sissepääsu juures:
«Lase siit jalga, must ussipoeg!» Seibani ootas natuke, kuni Said jooksu pistis; seepeale küsis ta sosinal: «Ja kes on seal eesriide taga?»
«Seal asub Julduz-hatun,» lausus Batu-khaan rahulikult. «Tema on mu vari ja võib teada kõiki mu mõtteid. Tee häält, selle lossi väike käskijanna! Ma tahan, et sa paremini kuuleksid meie vestlust.»
Õrn hääl vastas:
«Ma kuulan sõna, mu käskija!»
Must siideesriie, millele olid tikitud suured kuldsed draakonid, lükati kõrvale. Seinu piiravate madalate diivanitega väikese toa sügavuses istusid kaks naist. Neid tundsid kõik Batu-khaani lähikondlased. Need olid džihan-giri väike lemmiknaine Julduz-hatun ja viimase truu orjatar, varem suursugune hiinlanna I La-he. Rõdule viiva
128
lahtise ukse kaudu paistsid madalad ujuvad pilved ja kustuva päikese purpurne loojang.
Šeibani-khaan hakkas rääkima aeglaselt, sõnu venitades:
«Mina arvan . . . et me alustame . .. sõjakäiku .. . halval ajal... ja koguni suure ebaõnnega . ..»
Kõik võpatasid ning tardusid, silmitsedes hämmastunult Šeibani-khaani. Tema sõnad näisid jultunutena.
«Missuguse ebaõnnega?» küsis külmalt Batu-khaain. Kuid tema nägu jäi läbitungimatuks.
«Muidugi, ebaõnnega! Meie malev vähenes hoobilt veerandi, võib-olla isegi poole võrra.»
«Mispärast?» venitas Batu-khaan niisama häirimatult.
Kiirustades ning erutudes hakkas Seibani seletama:
«Ammugi ootame me kõptšaki bekkide saatkonda. Kuid asjatult. Me purustasime halastamatult kõik kõptšaki sõja-salgad, ja kuigi need paiskuvad mööda steppi laiali, jätkasid nad siiski visalt meiega sõdimist. Kõptšakid on vaprad ning sitked vastased. Mitugi korda on

läkitatud nende juurde meie saadikuid. Nood meelitasid kõptšakke, tegid neile ettepaneku ühineda võiduka mongoli malevaga. Kui nad sellega nõustuksid, siis võiksid nad osa võtta «õhtupoolsete maade» purustamisest ja toppida oma sadulapau-nad täis loendamatuid rikkusi. Kuid kõptšakkidel on peade asemel õlgadel-tühjad kõrvitsad pikkade vuntsidega ja juuksekahluga kuklal. Mille eest nad pagevad ja kuhu? Kõptšakke on vähemalt kuuskümmend tuhat kibitkatäit. Nad võiksid vabalt välja panna kuuest uljast ratsatumenist koosneva meie liitlasväe. Kuid kõptšakid tapsid mõttetult meie saadikud. Ja nüüd, niipea, kui meie maakuulajad vaid jõuavad nende rändlaagritesse ja annavad üle sõbralikud kirjad meie targa nõuandja Subudai-bagaturi poolt, panevad kõptšakid otsekui kabuhirmus kibekiirelt oma telgid kokku, laovad need kaamelite turjale ja lähevad päikeseloojangu poole.»
Kõik vaikisid, silmitsedes Batu-khaani. Too lausus ükskõikselt:
«Milles seisneb siis meie teine häda?»
«Teine häda,» jätkas Seibani, «need on kangekaelsed, visad russid. Ka nemad võiksid välja panna vähemalt sajast tuhandest jalaväelasest ja ratsasõjalasest koosneva maleva. Kas suudaksid «õhtupoolsed maad» vastu seista idamaiste hirmuäratavate sõdalaste niisugusele sissetungile?»

«Milleks veel russe meenutada ja kahetseda, et nad puuduvad!» kostis vastu khaan Mengu. «Meie oleme neid küllaldaselt tundma õppinud. Need habemikud-jõumehed armastavad oma karukoopaid ega taha nendest välja ronida. Nad taplevad hästi üksnes siis, kui kaitsevad oma sünnimaad, ja võõrastesse maadesse ei armasta nad tungida. Nende abile ei maksa üldse loota! Karud meie hoogsale ratsaväele järele ei jõua, teel jääksid nad meist nagunii maha.»
«Keegi ei palugi nende abi,» lausus khaan Paidar. «Kõptšakid ei tule meiega. Mõelge, missugune õnnetus! Vhüüt!» vilistas ta. «Nad on nüüd juba kaugel ja lippavad ringi vaatamata üha kaugemale, kuni nad pole jõudnud üle Karpaadi mäeharjade. Liitlastena on kõptšakid meile kadunud, ent vaenlastena? Mis vastased need ka on, kes põgenevad!»
«Kuid kõptšakke unustada ega neile andestada ei saa!» kähistas roostesel häälel Subudai-bagatur. «Me peame neid vihkama kui reetureid, kui alatuid šaakaleid. Kui nad võitlevad meie vastu ja teevad meile kahju kui reeturid, siis pole neile ka mingit armuheitmist! Kui rnadjaridki samuti hakkavad meie vastu sõdima, siis karistame neidki karmimalt kui tavalisi vastaseid. Meie teravapilguline valitseja on läkitanud juba mitu korda ustavate inimeste kaudu kirju madjarite kuningale Belale, meenutades, et ta peab meid vastu võtma külalislahkelt kui hõimuvendi ja ühinema meiega edasiseks sõjaretkeks «õhtupoolsete maade» peale, kui on kinnitanud liitu sõprusega, mis on tugev nagu mõõgateras.»
«Ent kui Belä silmakirjaks nõustub, hiljem aga meid reedab?» küsis vaikselt Seibani.
«Üheksa mehe salanõupidamise» osalised nägid esmakordselt, kuidas alati häirimatut Batu-khaani haaras korraga piiritu raev. Ta langes ootamatult ettepoole kätele, tõukas jalaga eemale seemisnahkse istme, ja jäädes mõneks hetkeks neljakäpakile, irevil hammaste ning välkuvate silmadega, sarnanes ta niimoodi koertega pureleva tulivihase hundiga.
«Lori! Loba! Tühjad kartused! Ebaväärikas,» karjus Batu-khaan. Ta kargas jalule ja jätkas raevuhoos: «Armetu, vilets on see väejuht, kes sõjakäigule minnes vahib kahele poole liitlasi otsides . . . Mina arvan, et kõik see, mis Seibanile näib õnnetusena, on tegelikult meie

suureks õnneks. Salajane vaenlane on avalikust hädaohtlikum. Mis kasu on niisugustest liitlastest, kes kõhklevad ja keda meil tuleks veel päästa! Käigu nad mädasohu, kurjade vaimude — mangusside juurde! Kui meie malev jäigi väiksemaks, nagu räägib Seibani-khaan, ja vaenlasi on meil rohkem — siis teadku, kuidas mõtlen mina ja koos minuga mõtleb samuti Subudai-bagatur, minu tark õpetaja. Tema ju õpetas mulle sõjakunsti, kui me tungisime Tsini
1 suurde kuningriiki. «Kui meid on vähe,» kõneles ta, «siis me peame kallale tungima raevuse parvena nagu metsikud kiskjad. Sealt, kus teine malev läheb kümme päeva, tuleb meil kahe

päevaga orkaanina läbi kihutada. Taibufuid ja saamatuid pole mul tarvis. Nendega võitu ei saavuta!» Kas ma rääkisin õigust? Kas sa õpetasid mind nõnda?»
«Õigus, kõik on õigus!» kähistas Subudai-bagatur.
«Ja meie astume välja viivitamatult!» jätkas tuliselt Batu-khaan. «Tormame «õhtupoolsete maade» kallale! Me pühime maapinnalt kõik, keda kohtame teel. Meie võitmatu maleva parem tiib purustab russide linna Tšernigovi, siis Perejaslavli 2 ja läheb poolakate ning edasi ugride ehk madjarite peale3. Vasak tiib aga ületab Dnepri ja tormab Kõjuvi kallale, kisub maha kuldkatused nende jumalakodadelt ja muudab selle russide iidse pealinna tuhaks ning põrmuks. See on viimane surmav odahoop igaveseks põrmu paisatud kunagise vägeva rahva selga. . .»
«Ai, tubli! Ai, kui tubli!» rõkatasid khaanid.
«Kõjuvisse ma pidama ei jää!» jätkas Batu hingeldades. «Ees on palju uut sõjasaaki. . . Väga palju! Esiteks on vaja kihutada läbi Poola kuninga maa, pühkida laiali ta malev, selleks et see ei poeks peitu kindlustesse ning metsadesse ega ootaks sobivat juhust meile selja tagant kallale tungida. Kõik väed, mis on olemas poolakatel ja nende germaanlastest liitlastel, kiidukukkedel valgete ristidega seljal, ja nende teistel liitlastel, sõtkume rae oma oivaliste ratsudega puruks ja ajame segi teede tolmuga ... Ja siis võjan ma käsile magusa kättemaksu! Ma ründan reeturitest kõptšakke ning madjareid ja rebin nad tükkideks otsekui panter,' kes on hüpanud õudusest röökiva sõnni turjale. Seal', ugri steppide viljakatel tasandikel, lasen ma

'Tsini kuningriik — Hiina.
2 Peetakse silmas lõunapoolset Perejaslavl-Hmelnitskit.
3 Ugrid — ungarlased.

hinge tõmmata meie julgetel sõdalastel ja meie toredatel väsimatutel ratsudel.. .»
Kõik tardusid, silmitsedes hämmastunult tavaliselt nii sõnakehva Batu-khaani. Ta tõusis üles, seisis rusikaskäsi, tormakalt hingates, tema ninasõõrmed paisusid, huuled tõmblesid. Ta jätkas õela naeratusega:
«Ma vannun, et püüan kinni madjari kuninga Bela ja närin ise läbi ta kõri ning joon end täis tema verest. . . Siis olen ma lõpuks vaba ja mõõdan oma jõudu «õhtupoolsete maade» teiste malevatega. Siis näeb Seibani-khaan, kumb on tugevam: kas tuulena kiire võitmatu mongoli ratsavägi või nende kuulus aeglane ratsavägi, kes on raudrüüde peidus ja katab end raskete kilpidega . .. »
«Sa oled uljaspea! Sa oled tõeline bagatur, mu noorem vend!» kõlas madal hääl. Uksel seisis tüse khaan Ordu. «Sinu kõnedes tunnen ma ära meie vanaisa, püha valitseja, maailma vapustaja võimsa hääle!»
Nende sõnade juures tõstsid kõik mongolid käed taeva poole ja tegid vaikselt 'nõiasõnu lausudes mitu kummar-dust.
Ordu läks Batu-khaani juurde, embas teda ja noolis keelega ta põskedelt higitilku. Ta ise korjas üles ja asetas kuhja laialipaisatud kaamelinahad ja pani nende otsa istuma kahvatuks löönud, süngeks muutunud Batu-khaani. Viimane näitas Ordule koha enese kõrval ja küsis:
«Mispärast sa hiljaks jäid? Kas oled terve? Kas oled tugev?»
Ordu lõi käega ja hakkas viie sõrmega oma tursket kaela sügama.
«Missugune õnnetus! Missugune kaotus!» pistis ta silmakirjaks ägama.
«Ära arvasin: sinu Kreeka kuningatütar!» lausus häirimatult jäisel häälel Batu-khaan.

Neljas peatükk KHAAN NOHAI JULTUMUS

Lõbusalt muiates vahetasid kõik «suurnõupidamisest» osavõtjad pilke: Ordu hakkas nohisema ja laotas käsi:

«Ta on minu oma ja pole enam kah! Ta rööviti mult. Ehk, võib-olla, ta ise jooksis minema . . . Kuid siiski, nagu ma teada sain, varjab ta end praegu, Sain-khaan, sinu

lemmiku, noore mürgeldaja Nohai, lugupeetud vanemate kõlvatu poja juures.»
Kõlasid üllatunud hääled:
«Kuidas? Väärika Tatar-khaani poeg on mürgeldaja ning võllaroog? Kas on see võimalik?»
«Teie ei tea seda, sest viimase aja, peaaegu terve aasta, rändas noor khaan Nohai stepis, küttis saigakke, rebaseid ja hunte. Kuid hiljuti kutsus isa ta koju, siia, meie leeri, kuulduste tõttu eelseisvast sõjakäigust. Sellest sõjaretkest peab iga tšingisiid osa võtma. Seepärast loodab isa, et sõjakäigul saab Nohaist korralik inimene ja ta paistab silma vapra sõdalasena. Või veel! Siin, leeris, teeb ta jällegi mürtsu, ei anna kellelegi rahu, norib tüli, korraldab joominguid. Oma ronkmustal ratsul, dutar käes, sõidab ta purjuspäi kõikide auväärsete khaanide jurtade juurde ja laulab laule, milles ülistab nende naisi ja armukesi... »
«Dze-dze!» rõkatasid istujad etteheitvalt päid raputades.
«Poole aruga naised, kes on kuulnud Nohai laulu, lähevad otsekui võlutuna tema juurde, tema aga kahmab nad kinni, viskab põiki üle sadula ja viib nad tuhatnelja ajades oma laagripaika. Räägitakse, et tal on röövitud naistest kujunenud seal juba terve haarem, ja esimene oli Zerbiet-hanum, kelle sa kinkisid Novgorodi saadikule . . .»
«Aga kas esimeseks liiderdajaks selles haaremis on sinu Kreeka.kuningatütar?» küsis ükskõikselt Batu-khaan. «Mispärast sa kreeklannat ja khaan Nohaid siis surnuks ei raiunud?»
Ordu pöördus hiinlanna I La-he poole, kes istus vaikiva Julduz-hatuni jalgade juures:
«Lugupeetud hiinlanna! Kas sa saaksid mulle siia anda paar patja? Mul on raske istuda sellel pühal khaanitroo-nil.»
I La-he tõi käratult kohale ning pani paigale vaippadjad, millel Ordu mugavalt istet võttis ja jätkas:
«Jah, ma ei raiunud Nohaid surnuks. Minu süü! Hoopis vastuoksa: ma embasin teda, kui ta päev hiljem minu juurde traavis nagu meeletu, hoides rebasenahast mütsi käes, ja vöö kaela riputatud.[1]' Ta palus mind, et ma ta tükkideks lõikaksin ja kreeklannast vangi tagasi võtaksin, ta tõotas anda pealekauba oivalise ratsu, pärsia vaiba ja kakskümmend orja. Ta vandus, et ta olevat olnud kreek-

lanna röövimise õhtul päris täis. Kuid see kõik on vale. Ta tegi jällegi nalja. See pakkus mulle lõbu. Ma koguni embasin teda ja laususin, et kingin talle meeleldi selle mürgise mao, torkiva ämbliku, skorpioni taltsutamatu tütre. Ma soovisin neile mõlemaile toredat lõbutsemist. Niisiis, kui olime teineteist emmanud, istusime me üheskoos kaua üleval, kuni hommikuni. Mina valasin talle järjest veini, rõõmustades, et sain nii õnnelikult lahti sellest alati piredast, kõigega rahulolematust ning võimatut nõudvast rumilannast. Ka Nohai oli rahul ja laulis kogu öö laule.»
«Kuid siiski, kas sa arvad, et Nohaist on kasu eelseisval sõjakäigul?»
«Oma noorusest hoolimata on khaan Nohail väejuhi terav mõistus. Tead, mida ta rääkis, tead, missuguse ettepaneku ta tegi . . . Kuid mis see siis tähendab? See jultunud poisinolk on juba siin! ... Ta ei karda mitte midagi ja mõtleb iga päev välja mõne uue vembu.»
Kõik tardusid. Tänavalt kõlas laul. Puhas trotslik mehehääl laulis:
Toredad ja sihvakad on mongoli neiud,
nende silmad säravad nagu jaaniussid,
keda kannab kevad meie steppidesse.
Õnnelik on uljaspea, kes ei karda hoida

[1] Kahetsuse ning andekspalumise märk.

peopesal sellist jaaniussikest...
Kõik khaanid sosistasid:
«Õigus! Õigus! Ülikaunid on meie öised jaaniussikesed! Ülikaunid on meie mongoli neiud!»
Kuid hääl kaugusest jätkas:
Imelindu Simurgi hoidis oma telgis khaan Ordu, kartmatu kuulus bagatur. Selle linnu silmad on smaragdidest, löövad leegitsema nagu õhtutähed, selle linnu röövis joodik ning hulkur, vabakütt ja uljaspea, julge khaan Nohai. Tema neetis linnu hõbeketiga jalgapidi tulba külge, oma jurta juurde, lemmikratsu kõrvale.
Kõik khaanid silmitsesid üksteist, vangutasid pead ja jälgisid, mida võtab ette khaan Ordu. Kuid too pani
134
harjumuse kohaselt lühikeste jämedate näppude otsad vastamisi ja sosistas:
«Missugune õnn! Missuguse rõõmu läkitas mulle igavene taevas! Nüüd saan ma lõpuks puhata muredest ja vaevadest, mida valmistas mulle see rahutu naine Rumi kuningasoost. Pindu ning okast pole enam mu jurtas!»
Hääl pimedusest hakkas uuesti laulma:
Kuldses lossis hoitakse ülikaunist liiliat.
Sada hurta ja tuhat sõdalast teda valvavad.
Mitte ükski julge jahikull ei tungi
sinna pitsilisse lossi,
aga hulkurvenna jultunud laul jõuab
ülikauni valge liiliani,
ülistades tema kauneid silmi, nõtkeid puusi
ja ta hirvekõnnakut.
Batu-khaani mõtlikku nägu valgustas mõistatuslik naeratus. Ta tõmbas silmad pilukile, hakkas teraselt vahtima Julduz-hatuni nägu. Too heitis musta siidsõba maha, hüppas püsti ja vastas Batu-khaanile mustade silmade siira julge pilguga. Tema kahvatu nägu, mis oli alati leebe ning alandlik, lõõmas praegu vihast. Ta seisis pinevana otsekui pingule tõmmatud pillikeel, väikesed käed rusikas.
«Laula talle vastu!» lausus vaikselt ning aeglaselt Batu-khaan.
«Talle? Niisugusele jõhkardile ja röövlile? Mitte iialgi!»
«Laula! Laula ja kutsu ta siia!» käskis jonnakalt Batu-khaan. «Ma tahan teda näha! Enese ees, siin!»
Pikk hiinlanna I La-he kummardus väikese Julduzi kõrva juurde ja hakkas pealekäivalt midagi sosistama. Julduz noogutas kinnitavalt pead, võttis dutari ja läks rõdule. Ta hakkas laulma õrnal, liigutaval häälel. Laulu sõnad kaikusid selgelt unnevajuva linna vaikuses:
Sa, rändaja, kes kaugel käinud, nüüd siia majja tule sa. Sest võõraid maid sa oled näinud, siin meile kõigest jutusta.
Äkki Julduz-hatun karjatas, jooksis tagasi tuppa ja viskus I La-he rinnale.
Kiiresti ronis rõdule noormees, kes kandis rebasenahaga ääristatud horezmi sametmütsi ja triibulist kaftanit, mis
135
hõberihmaga vöötatud. Tema väga tõmmus näos tekitasid hämmastust mustade sätendavate silmade enesekindel pilk, kõrge laup ja trotslik naeratus.
Ta kukkus hoogsalt põlvili, roomas Batu-khaani juurde ja kummardus aupaklikult ta jalgade ees. Ootamatusest viskus Batu-khaan tahapoole. Kõik kargasid kohtadelt üles. Nooruk hüüatas:
«Palun hukka mind mu jultumuse pärast, kuid esiteks kuula mind, suuremeelne, armuline Sain-khaan! Ma olen harjunud ringi sõitma, arkaan ja konksuga siidredel rihmadega sadula külge seotud. Ma ronisin sinu juurde üles kõige sirgemat ning kiiremat teed kaudu üksnes

seepärast, et kuulsin lahket kutset. Kas oleksin ma siis julgenud ilma niisuguste õrnade sõnadeta tulla sinu maja pühasid vaipu tallama? Siiski osutusid sa minust tuhat korda targemaks ning läbinägelikumaks: selle lauluga, nagu vilunud kütt, peibutasid sa ise mu siia, et ma mõistaksin oma kohust. . .»

«Missugust?»

«Mongoli sõdalase kohust — olla suure sõjakäigu tunnil sinu maleva esimestes ridades!»

Batu-khaan kergitas paremat kulmu ja silmitses noorukit umbuskliku pilguga. Nohai lausus selgelt:

«Arva mind lihtsa sõdalasena kõige eesmisse väesalka ja käsi korda saata võimatut!» Nohai langes jällegi näoli vaibale ja jäi liikumatuks.

Batu-khaan pöördus khaan Ordu poole:

«Lugupeetud vend, annan sulle üle selle jabura. Tee temaga, mida tahad.»

Ordu läks nooruki juurde, tõstis ta kergesti üles oma tugevate karukäppadega ja silitas ta põske:

«Veidrik! Naljatad surmaga! Istu siia nurka ja oota, kuula, mida otsustab sinuga edasi teha meie armastatud Sain-khaan.»

Batu-khaan pöördus oma kasvataja ning nõuandja poole:

«Tark Subudai-bagatur! Mina olen sinuga vestelnud juba palju kordi, ja üheskoos mõtlesime me läbi eelseisva sõjakäigu. Ja mina tean ning pean meeles su nõuandeid. Teised ei tea neid veel. Vahest sa ütleksid midagi tähtsat minu ustavatele võitluskaaslastele?»

Subudai hakkas rääkima lühidalt, katkendlikult, kähiseval häälel, mis sarnanes hundijahikoera lõrinaga:

136

«Me peame meenutama «ainsama» õpetusi ja soja-käike . .. Nendest õppima . .. Tuletagem meelde, et tema poolt väljakuulutatud sissetung Hiinasse näis algul meie stepikhaanidele hullumeelsusena. Tsinide kuningriigis oli tollal rahvast kolmsada kolmkümmend kolm korda rohkem kui meie steppide kõikides sugukondades ning hõimudes mongoleid ühtekokku. Tsinide malev näis piiritu metsana. Kuid «ainsama» käsul hakkas meie kartmatu ratsavägi läbi selle sihte raiuma . . . Hiinlaste linnadel olid kõrged kivimüürid... Ligipääsematud .. . Nende taga varjasid end kohkunud elanikud... Nad ähvardasid meid kaugelt suurte kirveste ning mõõkadega ja panid välja oma kohutaVate jumalate savist ning õlgedest tehtud kujud . .. Ja siis alistusid nad ise meile sõnakuulelikult... Nõnda juhtub ka nüüd . . . Kuipalju on ees urussuute, rumilasi, madjareid, kõptšakke, ladinlasi, franke ja teisi hõime? Isegi igavesti sinine taevas ei ütle seda ära paugupealt. . . Kuid meie peame meeles pidama ega tohi unustada «püha valitseja» rangeid õpetusi, ja me võidame. «Õhtupoolsete maade» pealinnad lendavad kummuli nagu meie viltjurtad orkaani ajal . . . Meie löök peab olema äkiline ning tagasitõrjumatu . . . ja tolles kohas, kus vaenlane ei oota... Vaenlast tuleb petta, näidata, nagu me teda kardaksime. Karjuda: «Gar-gar!» (tagasi) ja taanduda. Siis lüüa uuesti, veelgi ägedamalt ning metsikumalt, kui vaenlane rumalas rõõmus meile järele kihutab ja oma read segi ajab . . . Kuid milleks ma seda korrutan? Nagu te ise seda ei teaks?»

Subudai sulges oma ainukese silma. Ta röhatas nagu metskult. Näis, et ta magab.

«Ütle meile veel midagi, meie lugupeetud õpetaja!» pöördus tema poole khaan Ordu.

Subudai näitas näpuga sinnapoole, kus istus alandliku väljanägemisega Nohai:

«Oma sugulane nimeta tuhatkonnaülemaks . .. kõige hullemate «mürgeldajate» sõjasalgas! Seal ta kas murrab jalamaid oma kaela, kui läheb karvupidi kokku teise omataolise hulljulgega, või sunnib viimase alla vanduma. Kuid ma arvan, et aasta pärast, kui ta näitab end tõelise tšingisiidina ... ja saadab korda võimatu, saab temast juba sinu hirmuäratav tumeniülem. Pane ta proovile.»

Üldises vaikuses lausus Batu-khaan:

«Jessun-Nohai' ... Sa tõestad, et sul on koera haistmine ja raudne julgus. Võta sõjakäigule kaasa oma siidredel. Selle abil ronid sa esimesena russide pealinna Kõjuvi müürile. Praegu mine selle ukse kaudu oma jurtasse tagasi. Sinu juurde tuleb turgaud ja teeb sulle teatavaks minu tahte. Lubame lahkuda.»
Nohai kahmas punase siidredeli ja väikeste sammukes-tega taandudes väljus ta suurnõupidamise saalist.

Viies peatükk «MÜRGELDAJATE» LAAGRIS

Nad purustasid pitsati veel ühel merivaiguvärvi mazan-derani veini sisaldaval kannul. Nad jõid selle tilgatumaks; kombe kohaselt kallasid nad viimased tilgad endale pähe. Batu-khaan tõmbas käega läbi õhu, otsekui soovides lendavat liblikat kinni püüda:
«Ma pean neid nägema, neid raevuseid ohjeldamatuid sõdalasi... Kuulma nende metsikut möirgamist, laule ja riidusid.»
«Sul ei sobi sinna pööraste lakekausside ning riiukukkede jõugu juurde minna!» lausus Subudai-bagatur. Ta jäi rahulikuks, kivise näoga meheks, üksnes ta armid, mis jooksid üle parema silma ning põse, muutusid pärast joomingut purpurpunasteks. Ta jätkas:
««Mürgeldajad» ei tunne austamisväärse käitumise reegleid. Nad pole väärt, et sind ja kõrgeid lugupeetud mehi vastu võtta. .. »
«Austus on mind tüüdanud! ... Ma tahan näha löömingut, kus kaks meest tõmbavad noad, ja minna nende sekka märkamatult, rändaja rõivastes.»
«Sinu püha jalg, oo suur džihangir, peab laskuma ainult puhkuse vaibale või astuma sõjakäigu jalusesse.»
«Täna aga tallavad mu jalad uute katsumuste rajakest. Las mind saadab üksnes vaid meeletu Nohai. Tooge mulle teised rõivad.»
Subudai-bagatur tõusis nohisedes, läks longates ukse taga seisva valveturgaudi juurde, klammerdus viimase õla külge ja hakkas talle kõrva sisse sosistama:
«Too siia viis kõige räpasemat lihtsat mantlit! Las
' Jessun-Nohai — «raudne koer», khaan Nohai hilisem hüüdnimi.

kümme ratsaturgaudi järgnevad meile mõnesammulise vahega ja olgu nad valmis meid kaitsma.»
«Tähelepanu ja sõnakuulmine!» lausus turgaud ja väljus telgist.
Batu-khaan, kes ei kuulanud mitte kedagi, jätkas pomi-semist ja liblikapüüdmist. Põlvedel roomas tema juurde derviš-kroonikakirjutaja Hadži-Rahim:
«Silmipimestav, luba minulgi sinuga kaasa minna. Seal on «mürgeldajad», alistamatud sõdalased üheksakümne üheksast hõimust. Ma aitan sul mõista nende sõimu, laule ning kõnet. . .»
«Tule, kuid ära Apimeduses õnnetuste auku kuku. Kes hakkab siis kirjutama minu sõjakäikudest?»
Varsti väljusid telgist öövaikusesse viis meest, kes olid mähkunud vanadesse mantlitesse. Mõne hetke pärast hakkasid plagisema hobuste kabjad: mitu ratsanikku järgnesid lahkujatele. . .
Tasandikul madalate küngaste vahel põlesid loendamatud lõkked. Keskel, kaubaväljakul, lebasid kaamelid ja nende kõrval magasid kaupmehed ja kaameliajajad, kauba-pallid kõvasti kaisus. Kõikjal purpurpunaste tulede ümber lesisid ning istusid erinevaid keeli kõnelevad sõdalased, kes olid kogunenud siia kaugematelt aladelt. Neil polnud veel korda ega*ülemaid, kes oleksid sõdalasi ühtse tahtega kokku neetinud. «Mürgeldajatele» oli määratud laagriks see

tasandik Itili jõe lähedal. Kõik ootasid sõjakäikuApäi-keseloojangu poole ja kogunesid rühmadena nende lõkete ümber, kus kuuldus tuttavat keelt — türgi, pärsia, belu-džistaanlaste, kurdide, adõgeede, lezgiinide ja teiste tasandiku- ning mägihõimude keelt.
Kõikjal oli näha väikesi välitelke, mis olid viltidest või lihtsatest palakatest kokku õmmeldud ja tugedega varustatud ning röövikutele laiali tõmmatud. Kuuldus hüüdeid]:· joobnute laulujoru.
Mõned hõimud istusid korrapäraste ringidena, mille keskel leegitsesid suured lõkked. Sõdalased, surudes tihedalt üksteise ligi, kuulasid sõjakäikudega vilunud «batõride» võf elutarkade vanameeste jutustusi, või sillerdavat poeem-laulu, pikka ning venitatut. Huri ' plõnnitamise saatel leelutas laulik peenikesel kurguhäälel iidset laulu vanaisade, kuulsate stepibagaturide vägitegudest.

H u r — kolme k«elega mongoli muusikariist.
139
Lõkete vahelt läbiminekul jäid viis reisimeest seisatuma, laule kuulama:
«Millest ta laulab?»
«Ta laulab Iskender Kahesarvelisest, tema sõjast punahabemetega .. .»
Äkki kihutasid kaks ratsanikku huilates põiki üle tasandiku, üks katsus teisele järele jõuda. Ratsud hüppasid üle lõkete, paisates leegitsevaid tükke laiali. Istujad röökisid, karjusid, kargasid jalule, tõmbasid välja mõõgad.
Esimene ratsanik, noor, seljas araabia tšekmen, oli ilma relvadeta. Tema kiitsakas kõrb ratsu hüppas kergelt üle kõrgete lõkketulede ja sööstis mööda tasandikku edasi-tagasi, katsudes end jälitamisest päästa. Teine ratsanik, kiiver peas, raudrüü seljas, oda käes valmis hoides, istus ronkmustal ratsul, kühmutõmbununa ning norsates nagu tulivihane metskult. Vihaleaetud laagri needustest saadetuna kihutasid vaenlased kaugete kinkude poole.
Peagi pöördus sealt tagasi ainult teine ratsanik. Ta sõitis aeglaselt, tugeval rahulikul laiarinnalisel ronkmustal ratsul, tegi ettevaatlikult ringi lõkete vahel, vastates «mürgeldajate» sõimule naljadega. Kõik olid juba rahunenud ja silmitsesid uudishimuga tundmatut vägimeest. Tema ratsu rakmed olid kaunistatud värviliste narmastega, sadula all asus ebatavaliselt valge seemisnahkne sadulvaip. Ratsu kaelal hõbeehete keskel rippus kummaline tume kont, mis meenutas kätt küünarnukini koos kokkupigistatud rusikaga.
Ratsanik sõitis ühe ringi juurde, kus istusid väärikalt sõdalased, kes kandsid punaseid ja kollaseid triibulisi halatte. Tema lähenemisel jäi uligertši (laulik) vait, vestlused katkesid. Kõik silmitsesid saabunut, tema aga hakkas laulikut jäljendades äkki kõrgel häälel laulma: Olen Utboi Kurdistani; pole otsa ega äärt paganatel, keda tapsin — olen au ja kuulsust väärt! See on hea!
Põgenesin vangipõlvest, petsin ära franki väe! Mahalöödud peadest kokku kuhjasin ma suure mäe! See on hea!
Maha lõin Dželal-ed-Dini, lebama jäi tema laip! Nülgisin tal seljast naha, sellest sai mu sadulvaip! See on hea!
140
Riputasin ratsu kaela käe tal talismanina! Sama saatus kõiki tabab, kellel pistmist minuga! See on hea!
Siis virutas üks viiest eemal seisvast reisimehest mantli maapinnale ja jooksis ringis istuvate kõptšakkide juurde:
«Kuulake mind, vaskrinnad, raudkäpad! »
Kõik pöördusid rääkija poole. Ta oli pikk, sihvakas, seljas urgentši tšekmen, kaks kinžalli vöö vahel.
«See kiidukukk ning jõhkard pole iialgi tapnud Dželal-ed-Dini, meie kõige hädaohtlikumat vaenlast, kes on veel elus ja uitab mööda Iraani, jälitatuna Džebee-noionist, kuni ta, kinni

püütakse.ja ahelates siia Sain-khaani juurde veetakse. Kui mulle praegu keegi ei anna helkivat mõõka, hoobilt tapvat oda ja ustavat ratsut, et võidelda selle lobasuuga ja pista ta eeslipea terava vaia otsa, siis — vannun! — ma torman ta kallale üksnes kinžalliga! Ennem langen tapluses, kui lepin niisuguse valeliku kiidukukega.»
Kõik kõptšakid kargasid jalule. Kostsid hüüded:
«Ütle meile oma nimi! Võta mu mõõk! Võta mu ratsu! Säh kilp ja oda! . . . Korraldame allahi kohtu! Tema annab võidu õiglasele ja heidab kurjategija igavesse tulle!»
«Minu nimi on Raudne Koer, Jessun-Nohai, kes ei tunne lüüasaamisi.»
«See on khaan Jessun-Nohai, kuulsatest kuulsam! . . . Džihangir Batu-khaani armastatud sugulane! . . . Aitame teda.»
Kõptšakid hakkasid askeldama, tõid mõõku ja odasid. Kibekiirelt toodi kohale mitu saduldatud ratsut ja iga hobuse peremees pakkus oma looma.
Nohai valis kõhklematult koguka ruske ratsu ja lendas kergelt sadulasse. Kõptšakid kinnitasid nooruki keha ümber laia nahast õlarihma kõvera mõõgaga, andsid talle oda ja väikese ümmarguse kilbi.
Ratsmeid pingule tõmmates hoidis Utboi Kurdistani tagasi oma laiarinnalise ronkmusta ratsu. Viimane kiskus enckkokku, ajas hambad irvi, pööritas õelalt silmi.
«Juhtigu su võimukat kätt taeva tahtmine!» karjusid Nohaile kõptšakid.
Kaupmehi ja nende veoloomi hakati kaubaväljakult kiiresti eemale tõrjuma ning laiali ajama. Igast küljest ligi-kihutanud ratsanikud moodustasid avara ringi, mille sees

pidi toimuma kahevõitlus, allahi kohus. Mõned hallihabe-melised vanamehed kutsuti erapooletuteks vahekohtunikkudeks.
Kähmlus algas.
Jessun-Nohai tormas raevukalt kurdi peale ja pööras ratsu äkki kõrvale, kui Utboi tahtis talle anda odaga vastulöögi. Oda lendas ettepoole ja tungis maa sisse. Siis pööras Nohai ratsu kiiresti ümber, sööstis kurdi kallale ja hakkas talle sädeleva mõõgaga välkkiireid, hoope jagama. Utboi, ilmselt samuti kogenud sõdalane, lõi hoobid algul osavasti tagasi, ent kui ta kiiver lõhki raiuti, prantsatas ta ratsu seljast maha; hobune kihutas üle väljaku ja püüti pealtvaatajate poolt kinni.
Nohai peatus lebava vaenlase kõrval ja tõstis oda ta moonutatud, verd jooksva näo kohale.
«Kas annad alla, sa sitasitikas, valelik šaakal?» «Ma annan sulle lunaks, mida sa vaid tahad,» ägas Utboi, «halasta mu peale!»
«Kelle valge nahk katab su sadulat? Räägi tõtt, ja ma kingin sulle su alatu elu.»
«Võta minult luna,» oigas kurd, «minu ratsu koos sadulaga, kõik mu relvad, isegi rahapung kuldteenaritega, ära ainult midagi minult küsi ja lase mul minna!»
Nohai laskis oda veel madalamale, nõnda, et selle ots puudutas kergelt Utboi nägu.
«Ma võtan kogu su luna, kuid sina tunnista ausalt, kas on elus ja kus varjab end taltsutamatu Dželal ed-Din.»
«Ma pole iialgi tapnud Dželal ed-Dini, ma pole teda isegi näinud. Ma valetasin . .. »
Väljakule, kus toimus võitlus, jõudis samal ajal tuhatnelja kapates araablasest noormees kerge kiitsaka kõrvi ratsu turjal. Ta lähenes Nohaile.
«Ära tapa seda inimhüääni! Silmitse valget seemisnahka sadulal, ja las ta siis õgib oma isa surnukeha!»
«Ma ütlen kõik!» hüüatas lebav kurd. Ta tõusis suure vaevaga püsti ja läks taarudes oma ratsu juurde. Kui ta oli rihmad valla päästnud, tahtis ta kinžalliga pojle nahast maha lõigata, kuid araablasest nooruk kiskus ta käest sadu-lavaiba ja rullis selle lahti. Vormilt oli see nahk niisugune, mis inimeselt nülitud, ja kui käändus tagasi pead katnud osa, paiskusid sealt järsku laiali heledad siidised naise-juuksed..

Karjatus käis läbi rahvahulga. Utboi Kurdistani aga, nühkides varrukaga Kaiali ohtralt voolavaid pisaraid, pomises nuuksudes:
«See oli mu kõige armsam, kuid ka kõige salakavalam orjatar! Ta tahtis põgeneda koos mu hobusepoisiga, lont-kõrvalise logelejaga. Selle alatu orja käsi ripub mu ratsu kaelas! Ma raiusin käe otsast.»
Kurd võttis oma keha ümbert vöö koos mõõgaga, kin-žalligi asetas maapinnale. Hobuse ratsutid andis ta Nohaile üle.
«Säh mu luna ja säh rahapung kuldteenaritega! Ma kaotasin kõik: nii lemmikorjatari, nii ustava ratsu kui ka ausa nime!» Ja «mürgeldajate» hüüete ning naerulagina saatel läks ta komberdades kõrvale.
Korraga kaikus laagri kohal vali hääl, mis sarnanes mäeharjal asuva metsiku hirve kähiseva hüüdega. See tuli Subudai-bagaturilt, kes sõitis ratsul väljaku keskele, kus toimus kahevõitlus. Talle järgnesid ratsa ta neli teekaaslast.
«Kuulake, kes te mulle otsa vahite, võitmatu Batu-khaani sõdalased! Kuulake tähelepanelikult «mürgeldajate» laagri sõdalased! Teiega räägib suur atalõk Subudai-bagatur! Lõpetage kaklused ning tülid! Valmistuge peatseks sõjaretkeks, et purustada «õhtupoolsete maade» autud šaakalid! Suur jassa targalt valitsejalt, kelle nime ei saa nimetada, keelab oma võiduka maleva kõikidel sõdalastel omavahel vaenujalal seista, üksteise tagant varastada, valet rääkida. Kes seda seadust rikub — see näeb surma!»
Kogu «mürgeldajate» laager jäi vait. Igaüks katsus kuulab, mida käsib suur võitmatu väejuht, Batu-khaani ühesilmaline nõuandja.
«Kuulake džihangiri uut käsku: koonduge viivitamatult kümme- ja sadakondadeks ning valige endale ülemad. Suur Batu-khaan määrab teile tuhatkonnaülemad ja tumeni-ülema. Teie «mürgeldajate» laagrist, kus polnud seni ei korda, ei võimu ega ühtainust vägevat kätt, saab tänasest päevast alates, pärast džihangiri käsku, vapper eelvägi, kes muutub džihangiri teraseks silmaks ning teravaks kõrvaks. Nüüdsest peale ei tohi ükski sõdalane enam uidata ilma käsuta mööda suure Batu-khaani sõjaleeri ega ka selle läheduses, ja kui tal pole oma kümmekonda ega paitsaad kaelas, siis raiutakse niisugune sõdalane-hulgus kohapeal tükkideks ... Ja džihangiri käsul saab teie tuhatkonnaülemaks

julgematest julgeim khaan Nohai — tema vaprust nägite äsja.»
Kõik «mürgeldajad» hakkasid omavahel kokku leppima, arutades, keda oma ülemateks valida. Ainult noor araablane ei suutnud oma kurdist vaenlast unustada. Ta nägi kurdi uuesti rahvamurrus ja tungis tema juurde, põledes õelusest ning raevust:'
«Mina, Jussuf as Sakafi, tõotan kohutava vandega, et sina, paganlik kiidukukk Utboi, minu käest ei pääse! Ma püüan su kinni ja nülin elusalt sul seljast su seanaha, et katta sellega oma eesli turja.»
Kurd pages minema ja hüüdis ööpimedusse kadudes:
«Ma pääsesin algul raevuse Jessun-Nohai ja praegu ka meeletu araablase Jussufi käest. Ja see on ka hea!»
Batu-khaan oma nelja kaaslasega sõitis aeglaselt tagasi oma peakorterisse.
«Kõik need mitmesuguseid keeli kõnelevad «mürgeldajatest» sõdalased muutuvad eriti kohutavateks «õhtupoolsete maade» rahulikele elanikele. Nad osutuvad mulle väga kasulikeks, kui ma nad sõjakäigul kõvasti käsile võtan. Omavahel tülitseda nad enam ei julge. Eelväena tekitavad nad õudust ning segadust nendes maades, kuhu tungivad nende kannul mu peatumenid. Ma saadan nad viivitamatult russide vastu — las nad põletavad maha Kõjuvi linna.»

Kuues peatükk KAVATSETUD SÕJAKÄIK

(Hadži-Rahimi «Reisiraamatust»)

«Džihangir Batu-khaan — hoidku teda kõikvõimas! — ütles mulle täna hommikul:

«Ma kutsusin su siia, mu truu õpetaja, selleks, et sa täie innuga hakkaksid uuesti kirja panema seda tähelepanuväärset, mida tuleb säilitada meie järglastele meelespidamiseks. Ma andsin kõikidele tumeniülematele käsu, et nad homme «võidusõidukuu» alguspäeval (1. oktoobril) oma tumenid maast lahti lööksid, ratsude selga istuma paneksid ja liiguksid nendega päikeseloojangu poole. Sõjaretk peab olema kiire, otsekui märatseks rahulikus stepis pöörane orkaan. Selles peitub kavatsetud retke edu. See toob

kaasa ennekuulmatuid võite, pöörab kapjade ning kõhtudega pahupidi «õhtupoolsete maade» kõik ülbed elanikud, selleks et nad loobuksid mõttest, nagu ei suudaks keegi neid võita ega puruks tallata. Seepärast alustan ma sõjakäiku ootamatult, kuni nad lesivad rahulikus suikumises, kratsides kõrvatagust ja imedes magusat veini.. .»

Need sõnad panid mu värisema ja mu põlved nõtkusid. Sain-khaan kõõritas mind teraselt ja küsis:

«Mispärast su hambad logisevad? Kas sa kardad?»

«Ei, suur džihangir! Ma ei karda ega kahtle, et sa suudad purustada «õhtupoolsed maad», et sa sunnid nende elanike põlvedel roomama, aupaklikult sinult armuraasu-kesi manguma. Kuid ma kardan, kas jätkub sul jõudu, tervist ja lakkamatut ettevaatust, et vältida hoopi selga siis, kui kõik on sulle juba eriti soodus?»

Sain-khaan klammerdus oma karmi käega nagu kotka-küüntega mu õlga:

«Tunnista üles, keda sa kahtlustad!»

«Kõiki! Kõiki, kes tahaksid pärast saavutatud võite sinu kohale asuda : . .»

«Nimeta nimed! Mispärast sa pilgu kõrvale pöörad?»

«Mul tuleb järgemööda üles lugeda kümmekond sulle alluvat tumeni- ja tuhatkonnaülemat. Kuid kas tahad sa siis alustada sõjakäiku õudse verepulmaga oma abiliste hulgas?»

«Ja mis oleks siis parem?»

«Parem pane salajased vaenlased innukamalt end teenima.»

Ma nägin haruldast asja: Sain-khaani alati liikumatus puukoorena tõmmus näos tõmbusid kokkusurutud huuled praokile, otsekui naeratuseks, ja nähtavale tuli kiskja-hammaste valge rivi. Ta pilk jäi torkivaks ning umbusk; likuks. Ta ei usaldanud isegi mind, oma vana õpetajat, ja \ katsus mu südamesse tungida. Siis lausus ta aeglaselt:

«Minu väriseva hiirekesena arg kasvataja! Meil mongoli I steppidel kõneldakse: «Kui oled hüpanud sadulasse, siis . tuleb nuuti viibutada, aga mitte maha ronida.» Homme algab enneolematu sõjaretk rahvaste vastu, kes on minu '} malevast sada korda tugevamad. Kõike, mida sa mulle praegu ütlesid, tean ma ammu ja sinust paremini. Meenuta tähtsat asja: ma jagasin kogu oma püha maleva viieks peahordiks. Igaühes on . . .» ta jäi mõttesse, siis lisas;

«Palju tuhandeid ratsanikke. Ja ma usaldasin need parimate, kõige vilunumate ning rünnakuil kõige hulljulgemate bagaturide hoole alla. Viis kurja kuningakotkast hoiavad oma küünte vahel mu erinevatest hõimudest koosnevat malevat. Ühe sellise hordiga lähen ma ise kaasa. Kõikide mu hordide kohal lehvib juba surematu kuulsus. Ja mis-sugused hirmuäratavad väepealikud neid juhivad: minu lugupeetud vanem vend khaan Ordu, minu sõjaline nõuandja Subudai-bagatur, minu sugulased kürjaganid: Mengu, Buruntai, Šeibani, Kadan, Paidar ja teised. Ma määrasin neile täpselt kindlaks päevade arvu, mille kestel nad peavad liikuma, ilma ühtegi puhkepeatust rikastes linnades tegemata, meeles pidades üht: haarata raudsesse embusesse «õhtupoolsete maade» esimene

pool ja põimida kokku oma käte sõrmed minu poolt antud kohas antud tähtajal. Ja ma olen kindel, et minu erinevatest hõimudest koosnevate vägede niisugune kohtumine ning koondumine toimub täpselt päeval, mille ma ette välja valisin. Siis lasen ma meie oivalistel ratsudel ja kartmatutel sõdalastel natuke aega hinge tõmmata, hiljem aga viin oma suure Sinise Hordi kaugemale. Ma võtan kinni mürgise maona riukleva Fredericuse, kes nimetab end germaanlaste, itaallaste, sakside, araablaste keisriks, ise aga peitis end nagu öökull meresäärele. Kuid ma koogitsen ta sealt välja ja ässitan teineteise kallale nagu kaks kurja koera nii selle keisri kui ka tema verivaenlase, vana kavala samaani — paavsti. Ma panen nad mõlemad enese ette põlvili ja hakkan rääkima nendega nagu armetute lõdisevate kanapoegadega. Seepeale aga annan ma nad mõlemad üle oma ustavatele samaanidele meelelahutuseks, et nood keedaksid neid elusalt katlas!»
Ma silmitsesin raevunud džihangiri hämmastunult ja katsusin ta sõnu meeles pidada.
Sain-khaan jätkas ja tema hääl sarnanes tiigri kurjakuulutava nurrumisega:
«Esimene.lühike hingetõmbamine tuleb russide pealinnas Kõjuvis, viimane — maailma uhtva suure ääretu mere kaldal. Siis täidan ma oma vanaisa, «püha valitseja» tahte .. .»
Sain-khaan hingeldas ja hakkas kuldpeekrist ahnelt veini jooma. Korraga pöördus ta järsult ümber. Ukse juures vaiba! istus aupaklikult, pea langetatud ja käed rinnal risti, tema noor sugulane, khaan Nohai. Üleannetusest oli ta
146
tõmmanud mütsi nii sügavale laubale, et polnud võimalik näha ta silmi.
«Miks sa siia tulid? Missugust nõu võid sa meile anda?»
«Anna mulle andeks, suur džihangir! Ma kuulsin tahtmatult su kõne lõppu ja sinu tuli sütitas mind. Luba mul lisada sinu poolt purustatavate pealinnade arvule veel üks.»
«Missugune?» — Ja Sain-khaani sõrmed pigistusid rusikasse niisuguse jõuga, et ta painutas kõveraks kuldpeekri ja vaibale voolas punast veini.
«Ma näen selgesti, et sa vallutad ka kreeklaste pealinna Rumi, selleks et mitte jätta vaenlasi oma selja taha. Sest pärast Rumi vallutamist on sinu käsutuses tuhat parimat laeva, mis seisavad maailma kõikides sadamates. Laevad aitavad laiendada su vägevust, levitada su kuulsust kõikidel meredel. Luba mul osa võtta sinu rünnakust Rumi peale.»
Sain-khaan ei näidanud välja, et ta vihastas sugulase peale, vaid hakkas aeglaselt, otsekui vastumeelselt kõnelema:
«Ega sa mind õpetada kavatsenud? Ma nimetasin su juba tuhatkonnaülemaks oma lugupeetud venna khaan Ordu tumenis. Koos «mürgeldajatega» pead sa esimesena russide pealinna, Kõjuvisse tungima. Lase seal oma jultumusel vohada, nii et aitab. Lubame lahkuda! Lubame lahkuda!» pistis ta äkitselt vallapääsenud raevus karjuma.
Khaan Nohai kummardas maani, sosistas tavalised lah-kumissõnad ja eemaldus käratult. Kui eesriie tema taga alla langes, lausus Sain-khaan:
«Tema sarnaneb peniga, kes järab suurt konti. Enne ta seda ei jäta, kuni on selle täiesti paljaks järanud. Mõtleb ainult kreeka Rumist, selle vallutamisest, et sinna oma kreeklannat kuningannaks panna. Kas saab siis väejuht, kes armastab lahinguid, niisugust uljaspead hukata?»
Kogu see vestlus toimus «kuldses majakeses». Kas tuleb mul veel kord viibida selles, või kaon ma maailma tundmatutesse avarustesse, mida läbib Batu-khaani kohutav malev?
Ma panin kirja džihangiri prohvetlikud sõnad, sest suurmeeste puhul nii kangelasteod kui ka vead ja see, kuidas nad neid vigu parandavad, — see kõik tuleb jäädvustada kroonikates õpetuseks meie järglastele, kaitsku kõigevägevam neid ja meid!»

Kuues OSA PIMEDUSEPILV LIIKUS «ÕHTUPOOLSETE MAADE» PEALE

Esimene peatükk KHAAN MENGU KIIEVI ALL

Kui Batu-khaan eelmise aasta suvel jäi Itili alamjooksule peatuma, ei julgenud temalt keegi küsida: kas liigub malev varsti läände, jätkama maailma allaheitmist ? ... Ta ei armastanud, et keegi talle küsimusi esitas või nõu andis. Siis hakkas Batu-khaan õelalt sisistama ja neetud kurje mangusse nimepidi meenutama. Talle näis, et kellegi nõuandeid kuulates kaotab ta osa oma isevalitsejahku käskija majesteetlikkusest.
Kord lausus ta oma armastatud lellepojale Mengu-khaanile:
«Varsti vajan ma sinu abi ... »

«Ma tahan sind alati aidata, kuid seni pole sa mulle ühtegi ülesannet andnud.»
«Suurepärane! Ma usaldan sulle oma võrreldamatu maleva parema tiiva. Sa asud juba homme sõjakäigule. Sa läbid kumaani stepi ja lähed Dnepri jõeni russide rikka pealinna Kõjuvi alla. Seal kutsud sa enese juurde russide vanima vürsti ja käsid karmilt, et ta annaks mulle alistumis- ja truudusvande. Pärast seda läkitad sa siia kulleri, ise aga tõmbud ajutiselt tagasi steppi päevateekonna kaugusele, kuid mitte mingil juhul ära valluta oma baga-turidega Kõjuvit, isegi siis mitte, kui ta sooviks mulle alistuda.»
«Teen,nagu sa käskisid!»
«Kui russide vürst ja linnaelanikud ei taha mind vabatahtlikult oma ainsamaks kõrgeimaks valitsejaks tunnistada, siis sina ikkagi ära alusta Kõjuvi piiramist, vaid tõmbu tagasi steppi ja oota seal mind, sööda ratsusid. Kui mina jõuan Kõjuvi alla, siis pea meeles, et ainult mina ja mitte keegi teine olen see, kes sõidab esimesena russide pealinna. Siis annan ma sinu tumenile õiguse esimesena alustada selle rikka ja kuulsa linna röövimist.
«Ma kuulsin, suur džihangir, sinu sõnu, ja kõik täidetakse nõnda, nagu sa käskisid!»
«Võid minna!»
Mengu-khaan langes põlvili, tegi sügava kummarduse lellepoja ees, nii et pea vaipa puudutas, ning kui ta end uuesti sirgu ajas, embas Batu-khaan teda ja sõpruse märgiks nuusutasid ning limpsisid mõlemad lellepojad valjusti nohisedes teineteise põski.
Täites Batu-khaani käsku liikus khaan Mengu valitud sõjaväega kiiresti läbi stepi. Röövinud teel paljaks kõik ettejuhtunud polovetsi rändleerid, jõudis ta viimaks Kiievi alla. Seal võttis Mengu vastu Kiievi saadikud, suursugused bojaarid, ja kuulis nende käest, et kiievlased keelduvad kategooriliselt tatarlastele vabatahtlikult alistumast.
Kiievlased, kes olid läinud linnamüürile, vahtisid ärevalt kaugusesse, idapoolsete steppide kanti, ja neile näis, et piiritul tasandikul sirutas mingisugune kohutav koletis igale poole oma hiiglaslikke kombitsaid: seal, järk-järgult linna ümber rõngast koomale tõmmates, lähenesid lakkamatu vooluna mongoli sõjasalgad ja seadsid üles oma jurtasid.

Kõlas piitsade plaksumist, ratsude hirnumist, kaamelite oigeid ning röökimist, härgade ammumist, ajajate hõikeid, inimesekõrguste ratastega vankrite kriiksumist ja tatari hordi paljuhäälset kõnekõminat.
Stepielanikud laadisid kaamelitelt ja ratsudelt pakid maha, püstitasid oma jurtad suurte ringidena. Lõid suitsema lõkked. Kividele ja kolme jalaga alustele paigutatud suured katlad hakkasid keema.
Laagri keskele kerkis khaan Mengu rikas telkjurta. Telk oli kaetud valge vildiga ja mustriliste laidudega läbi põimitud. Ratasvõrelisest suitsuaugust hakkas katuse kohal keerlema helesinine

suitsujoake. Seal telgi sisemuses oli läidetud hõõguv lõke kizjakist — õlgedega segatud kuivatatud hobusesõnnikust. Naaberjurtades asusid Mengu kaaskonna suursugused mongolid.
Telgi kõrval kõrgus varras: selle küljes lehvis Mengu-khaani lipp — pikk bambusritv väikese põikpuuga üleval, mille küljes rippusid viis kohevat musta mongoli jaki saba. See oli püha lipp, mis tähendas, et selle valdaja on kadunud «püha valitseja», suure maailmavallutaja Tšingis-khaani lähedane sugulane.
Ainult tšingisiidid võisid niisugust püha lippu kasutada.
Mengu-khaan kappas tähnilisel ratsul. Teda saatsid relvastatud mongoli ratsanikest suur kaaskond ja hästi vene keelt tundev, kogenud tõlk kõptšakk Habul.
Viimasele oli antud käsk koos kahe turgaudiga minna üle Dnepri ja kõik välja uurida, mis toimub Kiievis ja mida võib oodata, ja kas Kiievi vürst ning suursugused bojaarid tulevad varsti alandliku palvega khaan Mengu juurde.
Mengu-khaan käskis korda seada kaks suurt venet ja need vaipadega ehtida. Nendes venedes asusid teele kolm suursugust tatari väejuhti koos kaitsesalgaga.
Kui vened kaldast eemaldusid, hakkasid mõned pasuna-mehed raevuselt pikki nahkpasunaid puhuma, teatades venelastele Kiievisse suunduva suursuguse saatkonna väljasõidust.
Kui vened olid Dnepri ületanud ja randusid paremal kaldal, võtsid neid seal vastu suursugused bojaarid, kes kandsid tikitud mustriga kalleid sooblinahkseid kasukaid ja kõrgeid kopranahast mütse. Vene sõdalasedA kihutasid odadega laiali kokkujooksnud uudishimulike jõugu. Tõlk Habul seletas bojaaridele, et Dnepri teisele kaldale jõudis
150
Mengu-khaan, kõikide mongolite käskija Batu-khaani vend. Khaan Mengu ootab, et Kiievi vürst tuleb otsekohe tema juurde läbirääkimisi pidama ja ootab vürsti oma telgis. Kuid vene bojaarid vastasid:
«Meie vürst asub praegu oma kojas, ja temal kui meie iidse kuulsa linna peaisandal pole sünnis sõita paganate juurde neid kummardama. Ta kutsub tatari maleva ülemaid oma kotta tulema ja seal jutustavad lugupeetud külalised ise, missugune häda, missugune mure neid Kiievisse tõi.»
Pärast tulist sõnasõda otsustati, et vürstikotta lähevad ainult kolm tatari väepealikut, tõlk Habul ja kolm vürsti lähimat, bojaari. Vastujuhtuvad kiievlased vahtisid ahnelt tatarlasi, kelledest räägiti niipalju õudseid lugusid. Tatarlased läksid aeglaselt piki kitsast tänavat vürstilossi poole ja pidasid kogu aja millegi üle vaikselt nõu. Nad ronisid esimesele müürile, mis linna vöötas, ja vahtisid kaua aega , ümberringi, soovides kõike hästi mällu vajutada.
Lõpuks poolel teel lausus Habul järsku venelastest saatjatele:
«Meie ülikuulus khaan Mengu saatis meid läbirääkimiste pärast, mitte aga teie vürstile austust avaldama. Kui vene vürst oleks tahtnud meid austada ja khaan Mengut näha, siis oleks ta meile siia vastu tulnud. Nüüd me otsustasime, et me teie vürsti juurde ei lähe ja pöördume tagasi teisele kaldale. Aga teie oodake meid jälle ja siis näete, mis teiega sünnib.»
«Niisiis olete te salakuulajad, aga mitte saadikud!» pistsid bojaarid karjuma. «Te käisite müüril, et teada saada, kuidas, me kindlustasime Kiievi. Lööge nad maha! Ärge laske salakavalaid minema!»
Rahvahulk jooksis kokku. Mongolid võeti kinni ja heideti koos tõlgiga müürilt alla.
Mengu, kes ei jõudnud oma saadikute tagasitulekut ära oodata, sai aru, et Kiiev vabatahtlikult ei alistu, kuid, täites Batu-khaani käsku — linna mitte piirama hakata —, otsustas tagasi pöörduda.
Peatunud üürikeseks vasakul kaldal ja imetlenud kaugelt Kiievi ülikkonna maalilisi kodasid ja arvukate kirikute kuldkuple.id — tatarlased olid veendunud, et need on ehtsast lehtkullast —, viis Mengu-khaan oma maleva steppi.

Teine peatükk KHAAN KOTJANI TELGIS

Tähtsaim ning vanim polovetsi khaan Kotjan oli oma rändlaagris Saruhanis1 vaiunud sügavasse ning raskesse mõtiskellu ega leidnud endale milleski lohutust. Asjatult tulid tema juurde ta pikad sihvakad pojad, ja kui nad olid rebasenahksed mütsid peast võtnud, silitasid nad aupaklikult tema käsi, mida ehtisid sädelevad sõrmused. Kotjan silitas poegadel pead ja lubas istet võtta värvilistel patjadel, mis lebasid kirevate vaipadega kaunistatud ümmarguse telgi seina ääres.
Pojad jutustasid järgemööda viimaseid uudiseid. Kõik kaebasid selle üle, et mererannalt ei tule siia enam üldse kaupmeeste karavane. Pole kellelegi hobuseid, kariloomi, nähku ja karusnahku müüa.
«Kes sõidab praegu meie steppi? Kõik kardavad tatarlasi. Nende röövlijõugud kihutavad kiiresti mööda kogu steppi, otsekui pageksid nad kellegi eest, kuid tegelikult uitavad nad saagiotsingutel ja luuravad kõike, mis meil tehakse. Juba mitu korda on neid nähtud üsna Saruhani lähedal.» '
Kotjan ohkas raskelt, vangutas pead ja vaatas üles sinisele taevatükikeAele; seda võis näha katuseavauses, mille kaudu väljus lõkkesuits.
«Täna sain ma tähtsa teate; ma ei tea, kas rõõmustada või kurvastada.»
«Batu-khaanilt?»
«Otsekohe saate kõik teada. Hei, poisid! Tooge siia «jumalamees», keda valvatakse naabertelgis!» Kotjan kõpsis paar korda vastu vaskset veepeekrit. «Kiiremini!»

Kaks noorukit, kes istusid sissepääsu juures, sööstsid kohtadelt ja pistsid jooksu. Peagi tulid nad tagasi, toetades küünarnukkidest kuivetut meest, kellel hallid juukse-kahlud langesid näole. Tema pea ümber oli mässitud kirev kangatükk. Vööl rippusid vask- ja raudesemed, mis kilksu-vad seal tavaliselt arstidel ja loomatohtritel. Tema nägu näis kurnatuna, lohkuvajunud põskedega, ent kui ta tõstis oma helesinised silmad, helkis nendes elav tähelepanelikkus. Ühes-käes hoidis ta väikest kulunud nahkköites raamatut, teises pikka kõvera otsaga saua, millega karjused tavaliselt pagevaid lambaid püüavad.

1 Saruhan — polovetsi rändlaager tänapäeva Harkovi lähedal.

«Ela palju aastaid, suure kumaani rahva suurkhaani» tervitas ta Kotjani.

Kotjan käskis jalamaid:

«Hei, poisid, andke jumalamehele istet ja tooge siia kakukesi ning kumõssikann!»

Üks Kotjani poegadest võttis kireva vaippadja ja asetas selle rändaja ette. Too istus padjale ja pomises palvet.

«Nüüd aga ütle meile oma nimi, kes sa oled ja missuguselt maalt. Mispärast rändad sa mööda maailma, meile nii äreval kohutaval ajal?»

«Ma olen vaid jumala teener, nimega Julian. Ma rändan mööda seda patust maailma, ravides haigeid ja rahustades surijaid hingepäästmispalvetega. Ma olen pärit madjarite maalt, nende kuulsast pealinnast Budast. Issand jumal ja head inimesed aitavad mind kõikjal, haletsevad ega lase nälga surra. Praegu tulen ma hirmuäratava tatarlaste kuninga Batu-khaani juurest.»

«Mida eriti tähtsat sa mulle ütelda tahtsid?» küsis khaan Kotjan.

«Kui sa kõiki siinolijaid ei usalda, teades nende lobisemishimu, siis käsi liigsetel oma telgist lahkuda.»

«Tehke kõik minekut!» käskis Kotjan kulme kortsutades. «Las jäävad ainult mu kaks vanimat poega. Samuti pole mulle tõlki vaja — sa räägid küllaltki hästi kumaani keelt.»

Kõik istujad tõusid, käed vastu rinda surutud, kummardasid ja väljusid väikeste sammukestega telgist.

Julian alustas summutatud häälel:

«Ära hooli sellest, et ma kannan kerjuse rõivaid. Minu käes on tatari suurkhaani Batu enese kiri madjari kuningale Belale. Ma sain kirja mongoli valitseja enese käest selle jaoks, et seda sulle näidata.»

Kotjan võpatas ja ajas enese kähku sirgu.

«Ja sa võid selle mulle ette lugeda? Batu-khaani kirja?»

«Just selleks ma sinu juurde tulingi, vapper khaan Kotjan; läbisin väga raske ning hädaohtliku tee.»

Julian tuhnis põues ja tõmbas välja väikese rulli. Ta trükis selle põlvel siledaks ja vaatas küsivalt Kotjanile.

«Noh, loe!»

«See kiri,» alustas Julian, «on kirjutatud uiguun tähtedega, kuid mongoli, see tähendab tatari keeles. Batu-khaan käskis selle madjari kuningale Belale üle anda. Ent kuna ma teadsin, et selle kuninga õukonnas ei leidu tarka, kes suudaks niisugust kirja ette lugeda ning seletada, siis palusin

ma ühel õpetatud paganal selle mõistatusliku kirja kumaani keelde tõlkida.»

«Mis kiri see siis on?»

«Batu-khaani kõrk läkitus, mis sarnaneb rohkem käsuga. Selles kõneldakse tema nimel nõnda.» Ja vanamees hakkas lugema: «Mina olen suurkhaan, läkitatud taevase valitseja poolt, kes andis mulle õiguse ülendada neid, kes mind kummardavad, ja rabada raevuga neid, kes mulle vastu panevad. Ma olen hämmastunud, et sina, madjarite väike kuningas, pole seni

vastanud mitte ühelegi kolmekümnest kirjast, mida ma sulle olen saatnud. Ma sain teada, et sina, kuningas Bela, kavatsed enda juurde võtta kogu kumaani rahva, minu orjad. Ja ma annan sulle käsu: ära võta neid oma kuningriiki. Nendel, kuna nad elavad telkides, on kerge ning võimalik minu eest pageda, ent kuidas putkad minu eest minema sina, kui sul on majad, lossid ja terved linnad? Seepärast mina, tatari suurkhaan, kellele taevase kuningriigi sõnumitooja andis kõrgeima võimu maailma üle, õiguse armuline olla mulle alistunute vastu ja lämmatada oma vastaseid, ma panen sind imeks, madjarite väike kuningas.»
Julian mõõtis kõiki rahuliku pilguga, keeras kirja hoolikalt rulli ja hakkas uuesti kõnelema:
«Selleks ma võtsingi ette selle teekonna sinu juurde ja otsisin su stepist üles, et hoiatada. Kahtlemata liigub Batu-khaan varsti kogu oma malevaga läänepoolsete maade peale ja ründab eelkõige teie kumaani rändlaagreid. Kui sa temaga kord juba kaasa ei läinud, siis ta sulle armu ei heida, vaid maksab kätte selle eest, et kaotas sinu rahva näol tugeva liitlase. Seepärast annan ma sulle nõu: mine kiiremini madjarite juurde. Kuningas Bela võtab su vastu kui venna. Kiirusta!» _ Kotjan istus longuspäi. Ta käed värisesid. Siis liigatasul ta laiad õlad, otsekui raputaks ta eneselt maha ebameeldiva koorma, ja ta pöördus poegade poole. Nood istusid silmanähtavalt vapustatuna, pilgud isasse kiindunud.
«Mida te mulle selle kirja peale ütlete? Räägi sina, noorem*, Kutšum!»
«Mida siin ütelda? Batu-khaan räägib, et ta kirjutas kuningas Belale kolmkümmend kirja ega saanud temalt vastust. Ta kirjutab veel kolmekümne esimese, et Belat hirmutada, kuid ise ei liigu paigalt oma uuest pealinnast, kus tal on rahulik ning hea elu. Ta kaotas ju palju oma sõdalasi

sõjaretke ajal vene vürstkondade peale. Ta ei suutnud isegi kõige rikkama Novgorodi linnani minna ja pöördus tagasi. Kus temast nüüd mõni sõjaga Madjari kuningriigi peale mineja! Ta hirmutab, selleks et kõik argpüksid talle alistuksid.»
«Kuid mida sina mulle ütled, mis nõu sina annad, mu vanim poeg Mutšugan?»
«See kiri erutas mind, väga erutas. Aitäh «jumala-mehele», et ta selle meile tõi ja meid hädaohu eest hoiatas. Mulle on selge, et Batu-khaan, kes on alistanud ning laastanud niipalju linnu, võib arvata, et tema malev on kõige tugevam maailmas. Ta on juba verd maitsnud ja oma edust joobunud. Praegu on ta malev puhanud ja Batu-khaan tahab minna kõiki rahvaid, kogu maailma alistama. On ta ju varemgi mitu korda nõudnud, et meie, kumaanid, läheksime temaga, tema juhatuse all «õhtupoolsete maade» peale.»
«Mis nõu sa mulle siis annad? Mida meil teha tuleks?» küsis Kotjan vaikselt.
«Valik on selge. Kui me Batu-khaanile alistume, siis tähendab see vabatahtlikult, ilma võitluseta oma pea asetamist ihutud tatari mõõga alla. Ei saa ühtegi päeva oodata. Me peame telgid kokku panema ja Madjari kuningriiki minema. Ahned ning kiskjalikud tatarlased kihutavad meile järele, kuid seal, madjari tasandikul, kui meil tuleb tatarlastega tapelda, tunneme me juba alati enese kõrval tugevat sõbralikku madjari kätt.»
Telgis muutus vaikseks. Kõrvu kostis vaid hobuse kauge hirnumine.
«Sa rääkisid hästi. Sa rääkisid nagu tõeline sõdalane. Õigus, mu poeg, kõhklemist ei saa olla. Ma käsin viivitamatult läkitada kullerid kõikidesse meie kumaani ränd-laagritesse ja teatada: «Rullige kokku telgid, laadige varad peale ja lahkuge rutakalt meie steppidest Karpaadi mägede suunas.» Ära minna tuleb kiiresti, öösel. Kuni tatarlased teada saavad ja taipavad, et see pole meil tavaline kolimine, vaid et me lahkume sootuks oma isaisade maalt, — oleme me juba kaugel!»
Kotjan tõusis püsti, haaras peast kinni ja ägas: «Raske! Oh, kui raske! Hüvasti, isaisade maa! Nüüdsest peale meie, peavarjuta hulkurid, läheme enesele otsima uut kodumaad! . . .»

Kolmas peatükk

TAMBERDÕ JUTUSTUS

Selle äärmiselt põuase aasta sügisel otsustas Batu-khaan lõpuks oma paljutuhandelise hordiga liikuda läände, «päikeseloojaku poole», et alistada «maailma teist poolt», mida ta ammugi oli kavatsenud.
Enne tähtsaid otsuseid ei pidanud Batu-khaan tavaliselt mitte kellegagi nõu, vaid tegi kohe lähimatele abilistele oma käsu teatavaks. Nõnda ka sedapuhku. Kuid algul küsitles ta kaua aega oma neid bagature, kes olid hiljuti sõitnud» mööda koptšaki steppi, püüdes seal kinni karjuseid või ettevaatamatuid reisimehi. Ta tahtis aegsasti teada saada ja mõista, mis toimub suurel stepitasandikul, millest tal varsti tuleb kogu oma malevaga läbi minna.
Üks sadakonnaülem, kärmas ning julge Tamberdö, oli viibinud Batu-khaani käsul Saruhanis, näinud sea! khaan Kotjani, kes teda lahkelt kohtles, ja palju teada saanud. Suure vaevaga pääses Tamberdö Saruhanist tulema ja kihutas erutatuna tagasi Batu-khaani juurde.
Tamberdö jutustas:
«Kogu kumaani stepis valitseb praegu piiritu segadus. Kõik kumaani hõimud, kes rändasid seal varem rahulikult ning vabalt, lähevad paigast paika ja peavad aru: mida neil teha tuleks ja kuhu siirduda? Nad kardavad kõike, ei usu kedagi ja räägivad, et tatarlased, kes purustasid omal ajal russide ja kumaanide ühendatud väed Kalka lahingus, tahavad nüüd neid, kumaane, lõplikult lüüa ja ära võtta kõik nende karjad, varandused ja eriti ratsud, kes on tatarlastele vajalikud Batu-khaani poolt kavatsetud sõjaretkeks «õhtupoolsete maade» peale. Nad räägivad, et Batu-khaan teeb kõik kumaanid oma hobusepoisteks ja karjusteks.»
«Õigus!» katkestas ta jutu Batu-khaan. «Ammugi peaks kõik kumaanid minu põlve alla painutama ja neil mõõga puudutamine keelata.»
«Mida sa käsid mul edasi teha?» küsis Tamberdö.
«Sa pöördud viivitamatult tagasi ja ütled khaan Kotjanile, et ma käsin tal siia tulla, tema maleval aga meid oodata ja valmis olla minu vaprale malevale jäig-nema. Ära kaota aega! Homme pead sa juba kaugel olema!»
157
Kui Tamberdõ mõne aja pärast tagasi jõudis, kutsus Batu-khaan ta enese juurde. Sadakonnaülemal oli rõhutud ilme.
«Noh, mida teeb kõige tugevam ning kahjulikum kumaani peakhaan Kotjan?» küsis Batu-khaan. «Mispärast ta seni pole minu juurde sõitnud ega põlvili maas oma ustavusest teatanud? Ta kuluks mulle nüüd ära!»
«Ai! Ai! Ma ei tabanud enam khaan Kotjani Saruhanis! Mustaks tallatud maapinnal vedelesid lõkete jahtunud söed, ma nägin telgivaiade auke, mis polnud jõudnud veel mulda täis minna, ma nägin näljaseid koeri, kes hulkusid toitu otsides, kuid ma ei näinud ühtegi nendest, kes oleksid võinud mulle jutustada, kuhu läks khaan Kotjan oma rännumeestega.»
Batu-khaan kuulas vahele segamata, kuid ta nägu muutus üha süngemaks ja sõrmed liikusid nobedasti. Tamberdõ teadis, et see on Batu-khaani tugeva raevu üks tundemärke. Ta langes käpuli, haaras pea käte vahele, Batu-khaan aga lõi kannaga mitu korda kõvasti tema allapainutatud pea pihta.
«Kuidas sa selle maha magasid? Miks sa mulle nii hilja kõike jutustasid?» sisistas Batu-khaan. «Ma oleksin jõudnud Kotjani kinni võtta ja lömastada!»
«Mina nüüd mõni sinuga kõneleja! Sina tead alati kõige varemini ning paremini kui meie kõik,» ägas Tamberdõ Batu-khaani raske jala all. «Sina oled suur, kõik-
teadja!»
Batu-khaan jäi mõttesse. Tema juurde tuli armastatud, alati heasüdamlik khaan Mengu, võttis rahulikult Batu-khaani jala Tamberdõ turjalt, pani selle vaibale.
Batu-khaan vaikis süngelt ja jätkas kiiresti sõrmede liigutamist. Kuid khaan Mengu teadis hästi, kuidas vihaseks läinud mongoli valitsejat kõige paremini rahustada ja talle «lõbusa südame» tagasi anda. Vaikselt käskis ta telgi sissepääsu juures seisval turgaudil naaberjur-tast viivitamatult kohale kutsuda jutupuhuja ja bõliinade leelutaja — uligertši.

Vana kühmus hõreda halli habemega uligertši ilmus kiiresti. Ta tegi kummarduse, võttis käratult istet vaibal Batu-khaani jalgade juures, tõmbas sõrmedega kergelt üle oma huri keelte.
Batu-khaani pilk kiindus laulikusse.
«Laula mulle, mu vana ustav kaaslane, sellest, mis mind
158
piinab, mis lakkamatult mu südant põletab! Sina suudad mind aidata!»
Uligertši tõmbas rinna õhku täis ja hakkas venitama niisugust pikka ning monotoonset laulu huri saatel, et näis, otsekui laulaks ta hinge tõmbamata.
Liikus «suur silmipimestav» päikese loojangu poole
ja suundus läbi lõputu ülikauni stepi,
mida ei läbista paljude kuude jooksul.
Rändas ta stepis alati suvel ja sügisel,
kui kolletavad lehed ja tuul neid õhku pillub.
Rändas ta, nähes, kuidas sajab lund,
kuidas orkaan ajab kokku hangi.
Tema aina rändas peatumata,
kahmas päikese ja hoidis seda vaia otsas,
kahmas kuu ja kinnitas oma sadula külge.
Kord suur valitseja kaua puhkas oma jurtas,
meenutades endisi sõjakäike ...
Ja äkki hüppas ta jalule ja tõstis kära
nagu must kuningakotkas, kui ta välja lastakse,
kui võetakse tal peast müts, mis katab silmi.
Ta tuikus nagu kollane jahikull,
kui ta välja lastakse, päästetakse valla jalarihm.
Ta möirgas nagu julge panter,
kes hüppab mäetipult kaljule:
«Vanemad vennad, suurnikud ja alamad!
Mu rahvas on vägev, loendamatu!
Kuulake kõik, midagi unustamata!
Mina aga ütlen teile ladusalt:
Minu suur kuulus nimi
kõmises juba kõuena mvailma kümnetes maades.
Ja minu piiritu vahvus
täitis Altai, Hangai ja kumaani stepi.
Kuid kogu oma tohutut jõudu
pole ma veel täielikult kusagil näidanud.
Nüüd ma hakkasin igatsema ja lähen otsima:
kas pole kusagil kuulsat vägilast,
kes röökides mulle kallale tormaks?
Kas pole relva, mis lähenemisel kõliseks?
Kas pole mu võistlejal ratsahobust,
kes hirnumise ning mürinaga mu peale kihutaks?
Nüüd, mu julged bagaturid,
kiirelt seadke korda ja tooge mulle ratsu!
159
Saduldage ta! Täielik relvastus andke!
Kui osutun võimsaks kuulsaks vägilaseks,
siis tulen tagasi loendamatu saagiga,

ajan veiseid karjakaupa, toon siia rahvast rängasti,
tulen tagasi paljude uute alamate valdajana.
Jurta jurta järel rändab mu juurde rahvas.»
Sõjaretk algas. Ta vapustas sinist taevast,
pani värisema suure kuldse maa.
Raske must tolm keerles nende kohal.
Kuuldus sadade tuhandete ratsanike hobuste kabjamüdin, punane tolm tõusis nende kohale,
ja edasi liikus paljude tuhandete sõdalaste kõnekõma, mida tekitas mu võitmatu malev .
Batu-khaan hüppas troonilt, raputas vägevate kätega mitu korda ehmunud uligertšit, õngitses trooni käetoe küljes rippuvast värvilisest kotikesest tükikese kollast india suhkrut, pistis selle laulikule suhu ja lausus:
«Sina rahustasid mu südame, sina ajasid mu mured minema! Homme saad sa tugeva rahuliku kaameli, kelle turjal asud koos minuga, uuele sõjaretkele. Algul alistan ma laiahabemeliste urussuutide pealinna Kõjuvi, ja seal laulad sa, nagu alati, minu pidudel ja peletad mu nukruse. Kuid hiljem suunan ma oma loendamatu maleva kaugemale, «õhtupoolsete maade» peale.»

Neljas peatükk POLOVETSI STEPP PÕLEB

Pärast pikki palvetamisi, loitsimisi ning nõiatantse määrasid samaanid kindlaks päeva, mis oli sõjakäigu alustamiseks eriti soodne, ja karmi võitmatu valitseja Batu-khaani, kes ei tundnud naeratust, viis üksikhordi hakkasid liikuma suure Itili jõe kallastelt, uppudes korraga kõpt-šaki steppide piiritute helesiniste avaruste rohumerre.
Iga tumen, millesse kuulus kümme tuhat ratsanikku, läks oma, ette kindlaks määratud teed mööda, ilma üksteise rajale tükkimata, ainult tihedas kokkupuutes tiibadega nagu ajujahil, jälgides, et mitte ükski metsloom, mitte ükski teekäija ega kangekaelsete, alistamatute, vaenust pulbitsevate kõptšakkide mitte ükski rändlaager ei libiseks tühikutesse mongoli sõjasalkade vahel.
160

Need sõjasalgad liikusid visalt ning kõrvalekaldumatult Dnepri poole, tehes peatusi vaid öösel, kui väsinud ratsude söötmine oli muutunud paratamatuks.
Õhtuti lõkete ääres ennast soojendades rääkisid kõik sellest, et Batu-khaan, kelle on valinud igavesti sinine taevas neile käskijaks, valmistub otsekui laialiaetud käppadega draakon korraga ümber haarama vene ja kõptšaki maa seni veel allaheitmata osa ja lömastama ühe hoogsa sissetungiga igasuguse jultunud vastupanukatse.
Teid ning ülepääse otsides luusisid maleva ees iga turneni luuresalgad; nende kannul kihutasid peajõud, tagapool aga, katsudes mitte maha jääda, venisid loendamatud kriuksuvad kaarikud, mille ette olid rakendatud aeglased härjad, liikusid tolmupilvedes loomakarjad ja sammusid tähtsalt kaamelikaravanid, kes olid koormatud lahtivõetud jurtade, viltide, katelde, kolmjalgsete keeduraudade, sõjakäiguks vajalike toidukottidega, kõigega, mis võib ära kuluda teekonnal alati täitmatule, aplale mongoli malevale.
Iga tumen pidi ise enese eest hoolt kandma, ja nad kõik erinesid üksteisest oma väljanägemise, võitlushüüete, oma vilunud karmide väejuhtide nimede poolest. Väejuhtide hulgas oli üksikuid vanu, kes olid juba Temutšin Tšingis-khaani, «püha valitseja» sõjakäikudel kuulsaks saanud, oli' sõjas Hörezmi viimase šahhi, taltsutamatu Dželal ed-Diniga äraproovitud juhte, oli tumeniülemaid, kes hävitasid kaukaasia hõimude alad, oli mehi, kes enesekindla ning alati lõbusa Seibani-khaani ülemjuhatuse all läksid hiljuti läbi bulgarite maa, kuhu Seibani oli bulgaritel juba valitsejad-baskaagid määranud. Oli nende keskel hoogne Buruntai, kes hävitas lummetuisanud vene metsade rüpes Vladimiri vürsti Gjurga (Juri)

maleva. Kuid eriti hirmuäratavaks peeti alati võidukat ühesilmalist Subudai-bagaturi koos lendulastud noolena pidurdamatu Džebee-noioniga. Ja teisigi tumeniülemaid: Mengut, Kadani, Paidari, Narin-Keheni, Kurmišit ja muid — kõiki peeti kohkumatuteks tiigriteks. Rõõmsalt läksid sellele sõjaretkele mongolid ja nendega liitunud teiste hõimude sõjasalgad. Millele võisid loota, missugust vastupanu võisid nüüd osutada ettejuhtuvad rahvad? Neid oli vähe järele jäänud, nende kurva saatuse olid nõiad-šamaanid juba ennustanud. Ja kõik sõjaretkele asunud ratsanikud uskusid, et visa ja juba õnneliku või-

duka vallutuse kuulsusest valgustatud Batu-khaan läheb tulekahjude lõõsas äikesena läbi kõikide «õhtupoolsete maade» ja jõuab välja «viimase mereni», mis uhab «maa-kandikut».' Seal laidavad tema ustavad nukerid tohutu lõkke, mille tulekeeled noolivad purpurpunaseta pilvi maailma alistamise plaani väljamõtelnud «püha valitseja»_ ja kõikide lahingutes tapetud mongoli bagaturide auks ning mälestuseks. Seal sõidab Batu-khaan pantrina täpilisel ratsul kurgaani tipule ja torkab oma helkiva oda tema poolt alistatud maasse. Siis ta rõkatab: «Kuula meid, pilvedest vaatav «maailma vapustaja»! Sinu tahe on täidetud. Maailm on alistatud!»
Ja siis Batu-khaan, kes ei tunne naeratust, puhkeb esmakordselt naerma, ja tema naer meenutab kotka häälitsust.

Viies peatükk SADAKONNAÜLEM AZARGA-TAHJA KAARIK

Kolmest ruskest härjapaarist veetuna roomas suur mongoli kaarik aeglaselt ning kõrvalekaldumatult tolmupilvedes mööda kollendavat rohurikast steppi. Läbilõikava vingumise ning kriginaga, otsekui täis kurbust ning meeleheidet, keerlesid suured, inimesekõrgused kodarateta puurattad, jättes stepitasandiku puutumatule pinnale kaks pikka sügavat roobast.
Muide, eesmine vasakpoolne loom selles rakendis polnud ruske. See oli valgete laikudega kirju tohutu suur metsik sõnn ja teda kutsuti Arban-tsagiks (kümnes), seepärast et niisugust toredat sõnni kasutati tavaliselt juhtloomana mõne suursuguse taidži või noioni2 rakendis, kuhu kuulus viis või isegi kümme paari härgi. Esimesel juhtloomal pidi tingimata olema mingisugune kaugemalt silmatorkav eraldusmärk, et peremees võiks kergesti leida oma vankri sõjakäigule asunud mongoli maleva paljutuhandeliste krigisevate veokite hulgas.
See vanker kuulus lihtsale, vähetuntud mongoli sada-konnaülem Azarga-Tahjale, kes oli sõjakäikudel halliks läinud, sooritanud esiteks pika teekonna mongolite kaugel
' Mongolid kujutlesid, et maa (maailm) oma väljanägemiselt sarnaneb laialilaotatud mantliga (või kandikuga), mida ümbritseb piiritu meri.
2 N o j o n — mongoli aristokraatia tiitel.

kodumaal õnneliku maheda vooluga Keruleni jõe äärest kuni tsinide, töökate, mitmesugustel käsitööaladel osavate hiinlaste kuningriigi tähtsaima pealinnani. Sealt sooritas Azarga-Tahja uue teekonna, veelgi pikema, läbi Gobi vee-tute kõrbete Urgentšini, lõbusate, heasüdamlike horezm-laste pealinnani; kuni mongolite sissetungini pidasid horezmlased endid kõige tugevamaks ning õnnelikumaks rahvaks maailmas. Need esimesed sõjaretked sooritas Azarga-Tahja suurima inimese ülemjuhatuse all, kelle nime mongolid praegu ei või kuuldavale tuua, tema juhatusel, kes tõi mongolite rahvale määratu kuulsuse, selle vürstidele ja väejuhtidele aga määratuid rikkusi. Mõningane osa kokkuröövitud rikkustest langes ka lihtsatele mongoli sõdalastele. Ent kas saab siis suuremat endaga kaasa viia küll tugeval, kuid ikkagi väikese! ratsul, kellel on vana vilets sadul ja paar hilbendavaid sadulapaunu? Õnnelik oli see, kellel oli isiklik vanker, mille ette olid rakendatud väsimatud vastupidavad härjad, ja

selles vankris pidi istuma veel truu naine, kelle kõrval asus vilgas poisike või tüdrukuke, abiline töö juures. Niisugune naine on teekonnal ustav sõber, hoolas perenaine, kes mõistab röövretkel kokkuriisütud asju hoida, mida tuhatnelja kihutav Azarga-Tahja vankrisse loopis, teades, et ta naine kõigele koha leiab ja kõik ära* peidab.
Azarga-Tahja leidis selle kaariku omal ajal hüljatuna Urgentši juurest, pani sellesse istuma oma naise, kes sõitis seni teenijana-orjatarina tema ülema, tumeniülem Kur-miši vooris. Tollal täitis Azarga-Tahja kaariku kuni ääreni mitmesuguste rõivastega ja rakendas esiti selle ette kaks kõhna kaamelit, kelle küürud nälja tõttu lotendasid. Hiljem hakkas ta käsi üha paremini käima, elu lõi õitsele nagu stepp kevadel. Tänu ta truu naise kannatlikkusele ning kokkuhoidlikkusele muutus Azarga-Tahja muretust hulkurist arvestavaks peremeheks, eriti pärast seda, kui khaan Kurmiši määras ta kümmekonnaülemaks, kahe aasta pärast aga sadakonnaülemaks, ja hakkas talle vastutusrikkaid ülesandeid andma.
Vanker aga muutus hulgaks ajaks Azarga-Tahja perekonna liikuvaks elamuks. See perekond kasvas järk-järgult. Peale kirju sõnni ja viie härja siginesid kaks koera: üks suur tumeda karvaga lambakoer, hundijahikoer, oli ustavaks valvuriks, teine — must nobe kiitsakas ning äge hurt — oli perekonna peamiseks toitjaks: ta lippas mööda
163
steppi, püüdis suslikuid ja jäneseid, mõnikord ka rebaseid, viis oma saagi alati perenaisele, kes tõmbas loomakestel naha seljast, küpsetas või keetis kered, andes jäänused truudele koertele.
Kaarikus sõitsid veel kolm last: kolmeaastane tüdrukuke ja kaks viie-kuue aastast poisikest. Perenaine korjas need üles Sarais, kus töötasid majade ehitamisel Vladimirist ja Rjazanist kohaleaetud laiahabemelised vangivõetud russid.
Äärmiselt kurnatuna surid vangid nagu kärbsed. Eriti palju suri lapsi. Sarnanedes väikeste luukeredega, jalad kui piitsavarred, palusid nad kaeblikult: «Anna leivapalukest! Anna koorikukest!»
Naine küsis vangidelt, kes on laste vanemad, näitas kätega, et tema hoiaks ja kiigutaks neid. Üks vang osutas sõrmega maapinnale, siis taeva poole ja lõi käega, teine aga lausus:
«Võta nad ja toida neid paremini! Siin hukkuvad nad nagunii.»
Kui kaarik venis mööda steprji, jooksid poisikesed kõrval, tütarlaps aga istus võõrasema süles ja kordas samuti nagu kasuemagi: «Khaa-khaa!» — hüüe, millega mongolid härgi ajavad. Kui aga tibutas vihma ja keerutas kerget lund, ronisid ka poisikesed kaarikusse ja istusid kõrvuti üheskoos kolme kana ja kukega, kellel koivad kokku seotud. Naine kattis nad kõik ühe suure vildiga, millesse augud sisse lõigatud. Aukudest vaatasid välja laste uudishimulikud peakesed. Uus ema hakkas neid mongoli moodi kammima, lõikas kõik juuksed maha ja jättis alles ainult väikese patsikese värvilise riideribaga kukla vasakul küljel.
Azarga-Tahja külastas kaarikut harva — ta ei saanud oma sadakonnast eemalduda. Seepärast lasus kogu hool tema naisel: mõlemate poisikeste abiga rakendas ta lahti härjad, ja nood sõid läheduses rohtu truude koerte kaitse all. Koidikul ajas naine koerte abiga härjad jällegi kaariku juurde, pani nad ikke alla, ja kaarik veeres edasi, vastu uutele muredele ning vaevadele, ent võib-olla ka rikkusele: ees seisis ju suure Kõjuvi linna vallutamine, kus kõik rikaste majade katused — nagu räägitakse — on kullaga kaetud. Azarga-Tahja tõotas, et ta katsub murda kas või üheainsa väikese tükikese niisuguse kuldkatuse küljest.

Kuues peatükk RAUDNE VANKER

Subudai-bagaturi voor oli üsna väike: neli nobejalg-set kaamelit kandsid ta välitelki ja hiina nahkkohvreid; nendes hoiti pärgamente joonistustega maadest, milledest mongoli malev läbi läks. Sealsamas hoiti ka sõjakäikude reisiraamatuid.

Peale selle leidus selles suure atalõki väikeses isiklikus vooris tema raudne sõjavanker. See oli raudne kast, mis asetatud kahele kõrgele rattale. Kasti nelja seina sisse olid lõigatud kitsad pilud, mis olid määratud vaatlemiseks ning mürgitatud noolte laskmiseks. Kes tuleb ilma, loata vankri juurde, seda haavatakse noolega ja ta sureb peagi krampides.
Räägiti, et vankri sisemuses istub vibukütt-tütarlaps, valvates Subudai-bagaturi und, kes sageli, isegi päeval, teekondade ajal, selles vankris magas.
Peale selle asus vankris veel väike karvane hiina tõugu koerake, kes kuulmise järgi oma isanda kõikide lähikondlaste sammud ära tundis ja nende lähenemisel vaikis, ent kui ta pistis raevuselt klähvima, tähendas see, et läheneb tundmatu inimene.
Raudvankrit vedasid neli hobust, kes kahekaupa ette rakendatud. Eesmise vasakpoolse hobuse seljas istus kutsar.
Subudai-bagatur veenis kord Batu-khaani, et too enesele samuti niisuguse kindla vankri muretseks, selleks et kaitsta end reetliku kallaletungi eest.
Batu-khaan vastas pahaselt:
«Mind kaitseb küllaldaselt sinu terav silm!»

Seitsmes peatükk KIRI ÕIGEUSULISTE KALIIFILE

«Pühimale, suurimale, õiglaste käskijale kaliif Mus-tansirile — kaitsku teda taevas! — tema andunud teener, austaja, tema kaugenägelike ettekirjutuste täitja ja innukas saadik Valge, Sinise ja teiste loendamatute mungali hordide võitmatu khaani, džihangir Batu-khaani juures, soovib igavest kuulsust ning edu, lootuste täitumist ja

püsivat tervist ning õnne — eksimatu vibukütt, isekate ratsude taltsutaja Abd er-Rahman ütleb: «Rahu sulle, õigete kogukonna kaitsja!» — ja palub, et sa ei pööraks temalt oma armulist ning lahket pilku.
M;a kirjutan sulle keset külmi lõputuid steppe ning künkaid, mis üle puistatud valge lumega; sellest tungivad läbi kollase rohu kõrged puhmad. Ainult lambanahkadesse mähkunud rännumehed, kõptšakid, suudavad taluda seda piinavat läbilõikavate tuultega külma, paos olles nahksetes või villastes telkides, soojendades end lõkete ääres, mida hoitakse leegitsemas pilliroopartmaste või kuiva hobusesõnnikuga. Niisugusel külmal ajal tardub vesi kõvaks läbipaistvaks kiviks, ja üle laiade hangunud jõgede, mis on muutunud mugavateks siledateks teedeks, võivad kohkumatult minna otsekui maad mööda ratsanikud hobuste seljas või rasked koormavankrid, mida veavad kümned suured härjad.
Seda külma aega kasutab vapper võitmatu mongoli malev ja võtab talve ajal ette oma kohutavaid laastavaid sõjakäike. Hoidku allah sind, õigeusuliste käskija, kohtumisest nende loomataoliste sõdalastega, kes ei tunne lüüa-saamisi. Kuid nende ja nendega liitunud teiste hõimude hulga kokkuarvamine on võimatu: malev voolab laialt mööda steppi nagu mässav meri, ja kes suudab seda siis kokku arvata?
Kuid siiski katsun ma sulle ligikaudselt teatada sõdalaste arvu. Suurkhaani õukonnas viibib lahutamatult umbes nelikümmend tumeniülemat. Iga tumeniülema käsu all on kümme tuhat ratsanikku. Kuigi mõned tumeni-ülemad vahel ainult kannavad seda austavat nimetust, sõjasalku neil aga pole — siiski võib ligikaudu arvata, et Batu-khaani malevas, mis koosneb kaheteistkümnest üksik-hordist, on igas hordis kolm kuni kuus tumenit. Niisiis, kogu tatari malevasse kuulub kolmsada kuni nelisada tuhat ratsanikku. Nad kõik on karastatud lahingutes ja alluvad vastuvaidlematult oma metsikuseni karmidele ülematele. Sõnakuulmatuse juhtumeid nende juures ei esine. Pöörastena sööstavad nad sinna, kuhu osutab nende

tumeniülema sõrm, ja pole olnud seniajani jõudu, mis oleks suutnud nende raevust lööki kinni pidada või hajutada.
Salakuulajatelt saadud andmetel leidub kõikides «õhtupoolsetes maades» vaevalt nii suurt ja võimsat malevat
166
kui mongoli oma. «õhtupoolsete maade» saatus on ette otsustatud: nad alistatakse, röövitakse paljaks ja heidetakse võimsa metsiku mongoli-tatari ratsaväe kapjade alla.
Ma juba saatsin sulle usaldusväärsete inimestega truude araabia kaupmeeste hulgast kaks ettekannet, ja nimelt:
Esimese kirja «Mäevanamehe», kohutavate karmaa-tide-ismaeliitide, salamõrtsukate ühingu peamehe «Kotkapesast». Ta ütles mulle, et suur mongoli khaan soosivat teda ja nimetavat oma «vennaks». Kuid see on vale. Ma pärisin selle kohta ettevaatlikult Batu-khaani käest järele ühe õhtuse pidutsemise ajal. Sain-khaan vastas, et «Mäe-vanameest», kes varjab end oma «Kotkapesas», tabab kõikide jahilindude saatus, kui nad langevad küti kätte. Kas õpib kotkas kasulikuks lindude püüdjaks ja hakkab oma isandale saaki kätte tooma, või keerab too kotkal kaela kahekorra. Maa peal on üksainuke valitseja (selle all mõtles Sain-khaan iseennast), ja seniajani, kuni . «Mäevana-mees» ei sõida tema juurde alandlikult truudust vanduma ega pane tema jalgade ette kõiki kokkukuhjatud rikkusi, peab Batu-khaan «Mäevanameest» sõnakuulmatuks vaenlaseks ja "tema saatus on taevases «saatuste raamatus» juba ette otsustatud.
Teise kirja lakitasin ma sulle Itili suudmelt, kui olin suur-khaan Batu õukonna juurde jõudnud ja temaga isiklikult vestelnud. Ma kuulasin ära tema plaanid «õhtupoolsete maade» vallutamiseks, kiitsin neid plaane ja sain loa teda sõjakäigul saata.
Praegu kirjutan ma kolmandat kirja lõkke ääres, suure Dnepri jõe kaldal. Vastaskaldal minu ees laiub russide kuningriigi, suurtest maadest suurima, tähtsaim pealinn. Seda pealinna kutsutakse Kõjuviks. Ma näen, missugune suur ning ülikaunis linn see on. Temas on palju russide kullatud katustega jumalakodasid. Kõjuv, niisamuti kui teisedki pealinnad, on määratud purustamisele ning tuleroaks saamisele. Seni kaitsesid russid end kõikjal mehjselt. Ent kui nad praegu isegi teataksid tatarlastele oma alistumisest, ei päästa see neid mongoli tavalisest laastamistööst. Tõenäoliselt russid vabatahtlikult ei alistu, vaid hakkavad end meeleheitlikult kaitsma. Batu-khaan lausus oma lähikondlaste ringis, kus ta lubab armulikult mul viibida, niisugused sõnad:
«Ma ei salli, et oleks olemas teisi suuri pealinnu. Jääb
167
ainult üks «pealinnade pealinn» — minu söjaleer Ketši-Sarai suurel Itili jõel. Ketši-Saraist hakkavad välkudena lendama mu käsud, mis sunnivad kõiki maailma rahvaid värisema ning sõna kuulma!»
Kuid allah teab kõike paremini, tema üksi näeb kõike ette, ja meie tulevik on tema kätes. Lehvigu tema armulikkus meie kõikide kohal!
Ma loodan, et sina, õiglaste käskija, pühim kaliif Mustansir, vaatad heatahtliku pilguga minu kulleritele, kes sinu juurde on jõudnud, ja katad neid oma helduse hõlmaga.
Avanegu sinu ees kõigest hingest ihaldatud Kaaba[2] värav, kuid maa selle ees jääb igavesti tolmuseks kõikide nende laupadel, kes kummardavad sinu ees!»

Seitsmes OSA DNEPRIL

[2] 1 Kaaba — tempel Mekas, pühadus, mida muhameedlased eriti austavad.

Esimene peatükk NOVGORODIST MINEMA!

Sellel hirmuärataval 1240. aastal, kui tatarlased hakkasid valmistuma sõjakäiguks «õhtupoolsete maade» peale, valitses kauges vabas Novgorodis samuti ärevus. Sellele rikkale kaubalinnale ihusid hammast kiskjalikud vaenlased. Nad sõitsid siia väikestel laiade keredega laevadel, vedasid kohale meretaguseid «väärtuslikke» ja odavaid kaupu, ise aga vahtisid, kuidas kahmata Novgorodi- ja Pihkvamaa küljest rasvasemat tükki. Sakslased, rootslased, taanlased, soomlased alustasid taplusi mehiste novgorod-lastega. Novgorodi appikutsele vastasid alati perejaslavlaste, vladimirlaste, suzdallaste, polovetside «madala päritoluga» maakaitseväed, kes tulid Novgorodi vapra

ning targa vürsti Jaroslav Vsevolodovitši või tema noore poja Aleksandri ülemjuhatuse alla. Novgorodlased palusid, et Aleksander Jaroslavitš jääks nende juurde vürstiks ja peagi sõitis siia ka tema noor naine Aleksandra, Polotski vürsti Brjatšislavi tütar.

Noore vürstinna lähikondlaste hulka sattus uuesti tema lapsepõlvekaaslane Vadim, ikoonimaalimistöökoja õpilane.

Omal ajal hukkus jahil kähmluses karuga Vadimi isa, vürst Brjatšislavi armastatud püügimeister. Vürst Brjatšislav tahtis orbunud perekonda aidata ja kasvatas Vadimi üles koos oma lastega, kellele poisike meeldis eriti selle tõttu, et ta mõistis pärnapuust nikerdada hobusekesi, kukekesi või talumeest roovilega. Kõige rohkem katsus Vadim väikese lõbusa sinisilmse Sanjuška meele järgi olla ja mõtles alati tema jaoks välja kõige huvitavamaid män-guasju.

Kui Vadim poisikesest noormeheks sirgus, ütles talle kord vürst Brjatšislav:

«Ma näen, et sul pole kalduvust sõjalisteks mängudeks ega sõjaasjanduseks, vaid sind tõmbab rohkem rahulik käsitöö. Seepärast otsustasin ma su läkitada Novgorodi, kus on kuulus ikoonimaalimistöökoda, selles aga töötab vilunud isograaf isa Makari. Just tema juurde ma su saadangi. Seal õpid sa maalima nii ikoone kui ka meie pühade kirikute seinu, see aga on õilis ning tähtis töö!»

Kahju oli Vadimil lahkuda vürstiperekonnast ja tuttavast miljööst, kuid õppida ta tahtis ja tuli alistuda tõrkumatult.

Varsti asus Vadim Novgorodi koos oma hoidjaga ja hakkas tööle vana isograafi, range ning nõudliku isa Makari juhatusel.

Kui Aleksander Jaroslavitš, kes oli abiellunud Brjatšis-lavnaga, sõitis koos naisega Novgorodi, muutus Vadim sagedaseks külaliseks vürstikojas. Vürsti perekonnas võeti Vadimi vastu kui sugulast. Ent iga kord, kas asudes rahvasummas, kes ümbritses vürsti välistreppi pidude ajal, või istudes vürsti juures kambris, jälgis Vadim ahnelt noore vürstinna iga sõna, iga liigutust. Huuli puredes märkas Vadim, missugune rõõm «pani särama vürstinna näo, kui ta heitis pilgu Aleksandrile, kuidas sätendasid

1 Isograaf ikooniclemaalija. (Tõlkija.)

vürstinna sinised silmad, kui muretult ta naeris, mängides suure halli kõutsiga.

Varjates kõikide eest oma lootusetut tunnet, jõudis Vadim aegamööda otsusele minna siit ükskõik kuhu, võimalikult kaugele, ainult Novgorodist minema!

Kord, kui Vadim oli tulnud lõunasöögilt vürst Aleksandri juures oma töökotta tagasi, laskus ta rihmtoo-lile vahtrapuust tahvli ees, millele ta maalis ülipüha neitsi Maarja kuju. Jumalaema, keda ta kopeeris, oli tõmmu, mustade kurbade silmadega, käharpäine rinnalaps kätel. Vadimil oli kästud täpselt edasi anda kuju, mida ta kopeeris Tsargradist toodud haruldaselt ikoonilt. Vadim ohkas raskelt? võttis savist värvipoti ja asus tööle. Töö edenes, tuli nähtavale mustriline rõivastus, kuid vastu tema tahtmist joonistus tahvlile aegamööda kurva tõmmu jumalaema asemel sinisilmalise vürstinna naerusuine kuju, mis kogu aja ta meeli valdas.

Äkki kuulis Vadim selja taga rasket ohet ja vaatas ringi: tema taga seisis isa Makari, puhmaskulmud kurjalt kortsus.
«Hullumeelne!» sosistas munk. «Jultunud patustaja' Mis sünnib sinu hinges? Missugused kuratlikud kired pulbitsevad sinus? Keda sa joonistad? See on ju püha ikooni häbematu ümbertegemine! Kui isa kloostriülem näeb su võrgutavat pilti, käsib ta su ahelasse panna, pistab sügavasse keldrisse istuma, kui aga — jumal hoi,dku! — kuuleb piiskop ise, siis on su elu läbi, tõesõna! Siis mädaned sa keldris kui antikristuse teener! Kraabi oma meisterdus viivitamatult maha! Ja selle asemele joonistad sa uuesti teise kuju. Kuna aga neitsipale õhutab sinus lõkkele patuseid kirgi, siis maali sellele tahvlile kiilaspäise ning habetunud apostli Peetruse või karja kaitsja püha Vlassi kuju. Mina aga, vastavalt oma kohusele, lähen siiski isa arhimand-riidi juurde ja küsin temalt: missuguse epitiimia 1 ta sulle määrab, jultunud patustaja.»
Isa Makari lahkus jalgu järele vedades. Hoolikalt pani Vadim pintslid ja värvipotid väikesesse kirstukesse, püüdlikult mässis ta äsjajoonistatud pildi oma lõuend-põllesse ja läks ettevaatlikult küljeukse kaudu kloostri aeda.
Tuli rutata. Kasukasse mähkunud tukkuv valvur värava

Epitiimia kiriklik patukahetsus. (Tõlkija.)

juures ei pööranud alati heldele Vadimile erilist tähelepanu. Kiiresti jõudis «jultunud patustaja» hurtsikusse linna serval, kus elas tema vana hoidja. Vadim seletas talle, et tema läheb palverännakule linna lähedal asuvasse kloostrisse. Tal polnud südant eidekesele tõtt ütelda. Vadim valis oma asjadest ainult need, mida oli võimalik kergesti endaga kaasa võtta, pani kõik reisipauna ja heitis selle turjale.
Hoidja hakkas nutma:
«Mu kallis, kelle hooleks sa siis minu, vana ning väeti, jätad? Ma tunnen: ei sa hea pärast lähe niisuguse kurja ilmaga.»
«Ära hädalda! Ma tulen varsti tagasi; siis kingin sulle lambanahkse kasuka ja uue sõba. Ära nuta, parem palveta minu eest!»
Vadim embas eidekest, tõmbas ta oma rinnale ja eideke suudles ning silitas hellalt ta nägu.
«Kui sul aga ilma minuta midagi vaja läheb, siis mine vürstiõue noore vürstinna Brjatšislavna juurde, tema sind juba aitamata ei jäta.»
Vadim väljus tarest, murdis põimitud varbtarast tugeva kepi ja hakkas reipalt mööda teed astuma.
«Kiiev! Ma pean Kiievisse jõudma! Nagu räägitakse, asuvad seal, Petšerski kloostris, vilunud meistrid-isograafid, kes on varjule läinud ilmakära eest. Seal leian ma endale kogenud õpetaja, seal unustan ma oma mure!»
Mõne päeva pärast ühines Vadim komödiantide trupiga, kes läks mööda sissetallatud teed Polotski ja Smolenski poole. Nad hakkasid Vadimi veenma, et too nende truppi astuks: «Hakkad lahedalt elama. Kõikjal söödetakse ja joodedakse sind nii simmanitel kui ka pulmades. Meie jaoks aga hakkad sa maalima lõbusaid «maske» ja veiderdajarõi-vaid.»
Kord, kui Vadimil õnnestus komödiantidest maha jääda, tungisid talle üksildases paigas kallale kurjad inimesed, peksid ta vaeseomaks, võtsid ära kõik väärtusliku, heites armu ainult ikoonile ja värvidele. Jõuetuna lebas Vadim teel kahara kuuse all ja mõtles, et elu lõpp ongi juba käes.
Mööda sõitis vana talumees. Ta korjas haavatud Vadimi üles, viis ta oma majakesse. Tema juures elas Vadim tükk

aega. Vanamees toitis teda, vanaeit jootis kuuma piimaga. Natuke kosunud, jutustas Vadim, mis temaga oli juhtunud.

«Kahju, et sa teel veiderdajatest maha jäid — need on lõbusad ja südamlikud inimesed. Niipea kui sa üksipäini minema hakkasid, antigi sulle mats ära! Praegu hulgub teedel palju kurje inimesi. Täna jumalat, kellegi palve päästis sind veel surmast. Tänapäeval tuleb reisida ettevaatlikult, valida hoolega teekaaslasi. Kuid sinu ikoon on mulle väga meele järgi. Tema nägu on sarnane minu tütre Nastja omaga — issand, ülenda tema hingekest! Tal olid samasugused sinised silmad ja hele nägu, täis äraräääkimata headust. Oli mul väimees — kütt Andrei. Ta võttis Nastjakese naiseks ja elasid — hoidsid teineteist nagu meeletud. Neil sündis pojake, panime talle samuti nimeks Andrei. Aga siis jäi mu Nastjake palavikku; kõigest viis päeva vaevles, ja andiski oma hinge jumala hoolde. Tütre-pojake aga jäi meie juurde. Meie eidega hoolitsesime tema eest, jootsime kitsepiimaga. Näe, siin sinu ees ta ongi. Kord ütles väimees Andrei mulle: «Nukrus on mu ära piinanud. Ma ei suuda siin elada, lähen mööda maailma hulkuma.» Kuid julge kütt oli teine, läks üksipäini jahiodaga karule kallale, tõi meile koju viis karunahka. Läks ta minema meie juurest ja kaua polnud temast kippu ega kõppu kuulda. Mina mõtlesin, et saigi teine otsa teadmata kus, seepärast et ta aina surma otsis. Hiljuti aga tuli meie poole mu sugulane ja tõi kingitusi: vähe kantud tugevad saapad, naisele aga lõuendit sarafani jaoks ja poisipõrni-kale ilusa hamekese. Ja too mees, ta on õigeusklik palverändaja, käib mööda pühi paiku, toidab end armuandidest, tõi meile kõik need kingitused puutumatult. Temap siis rääkiski, et mu väimehest Andreist on suur mees saanud: ta juhib Dneprit mööda parvi Smolenskist kuni Küevini. Ise istub kõige esimesel parvel ja näitab parvemeestele, kuidas hoida end jõel «peavoolus» ja kuidas kõikide parvedega ühekorraga käänakuid võtta. Sugulane rääkis, et kui järsk käänak maha magada, siis paiskuvad parved kal-dale.ja nende allatirimine on peaaegu üle jõu käiv töö.»

«Aga kas ma ei pääseks tema, sinu väimehe Andrei juurde?» küsis Vadim.

«Just sellele minagi mõtlen. Jõuad Smolenskisse, seal aga küsid jõekaldal parvemees Andreid, vatamani; igaüks näitab teda sulle. Suve jooksul, rääkis meie palverändur,

parvetamise ajal teeb ta neli otsa, vahel isegi viis, kui välja tuleb. Kiievist kihutab Andrei hobusega tagasi Smolenskisse, et seal uusi, juba kokkuköidetud parvi Dneprisse lasta. Sa ütled talle minu poolt edasi, et me oleme elus ja terved, pojake aina kasvab ja ootab isakest koju külla. Tulgu kiiremini meie juurde tagasi!»

Hüvastijätt!* kinkis Vadim külalislahkele peremehele Prohhor Stepanovitšile omamaalitud ikooni. Kui ta oli tänanud kingitud rõivaste ja soola-leiva eest, asus ta teele.

Jõudnud õnnelikult Smolenskisse, nägi Vadim jõekaldal suure hulga parvi, mis olid parvetamiseks valmis seatud. Ta küsis kõikide vastutulijate käest, kust võib ta leida parvemees Andreid, vatamani, kuni kuulis:

«Just tema ise ja otse sinu ees!»

Tugev sihvakas talumees. Kullipilk. Külmad hallid uurivad silmad. Nägu tuulest parkunud, päikesest põlenud.

«Kust sa oled ja mispärast siia tulid?»

«Sinu äi, Prohhor Stepanovitš, koos ämmaga saadavad sulle sügava kummarduse mustast kulmust niiske mullani, ja pojake Andrjuša teeb samuti sügava kummarduse.»

Andrei langetas pea, äigas käega üle silmade, vajus otsekui kössi, ajas end aga sedamaid sirgu ja küsis:

«Noh, kuidas vanad elavad? Kas on terved?»

«Tänu jumalale, sinu majas edeneb kõik: lõikus oli korralik, rukis jäi lamandumata. Küll inimesed kartsid, seepärast et suvi oli vihmane. Sinu ämm peab maja, askeldab, vaatab lehma ja kitse järele ning kõnnib tütrepoja kannul — temast kasvab südi, kärsitu poiss.»

«Aga kuhupoole sina, noormees, oma sammud sead?»

Vadim jutustas, et ta tahab minna Kiievisse Petšerski kloostrisse isograafide juurde õppima.

Andrei mõtles natuke aega ja lausus:
«Silmitse kõige esimest parve. Kas näed seal õlgonni? Selle annan ma sulle. Selles leiad sa varju nii vihma kui külma eest. Roni sinna sisse ja maga õlgedel kuni Kiievini välja.»
Kõikidel parvedel olid madalad pikad õlgedest punutud kuudid, mis ulatusid vöö kõrguseni. Nendesse tuli roomates sisse ronida ja seal pikali olla.
Järgmise päeva hommikul ujusid parved pärivett. Vadim lesis õlgedel kuudis, vaatas sealt välja ja talle näis, et parv seisab vee peal liikumatult, sellest aga jooksevad
174
mööda nii külad, põllud kui ka tiheda metsaga kaetud kaldad. Mitugi korda nägi ta, kuidas karuema poegadega või haruliste sarvedega kaunis hirv tulid jõe äärde, jõid ja läksid aeglaselt tagasi tihnikusse, kõõritades ja vahtides mööda ujuvaid parvi.
Kõige esimese parve külge oli seotud suur vene. Selles hoiti rauast ankrumürakat: seda tõsteti mitme mehega. Andrei istus kõige esimesel parvel ja vahtis teraselt ettepoole. Kui jõgi tegi järsu käänaku, siis tema, tundes hästi kogu teed, sõudis venega juba aegsasti ette ja andis käsu, kus ankur vette heita. Ankru küljes oli jäme kanepiköis. Jõgi kandis parvi edasi, otsejoones käänulise kalda poole, kuid jäigalt pinguletõmbunud köis hoidis eesmise parve keset jõge, selle taga pani Dnepri hoogne vool keerama ka teised viis parve, ja nad kõik kisti keset jõge uues suunas, nõnda et viimane parv osutus esimeseks.
Siis andis Andrei sõudjatele venes märku, nood tirisid ankru lootsikusse tagasi ja kogu parvekaravan kihutas edasi. Vene sõitis parvedest mööda ja Andrei koos sõudjatega läks üle viimasele parvele, mis oli nüüd esimeseks saanud. Köis seoti kinnitite külge, mis palke koos hoidsid. Andrei võttis jällegi istet parveninal ja ootas järgmist jõekäänakut, kus kõik kordus.
Nõnda jõudis Vadim 1240. aasta suvel õnnelikult pealinna Kiievisse.

Teine peatükk VADIM KIIEVIS

Kiiev hämmastas Vadimi oma maalilise iluga. Küngastel laiuv rikkaliku rohelusega Kiiev oli ammust ajast kuulus oma rikaste ehitiste, kirikute majesteetlikkuse, kuld-kuplite, arvukate bojaarikodade, kivilosside ja loendamatu hulga kiievlaste majakeste poolest: viimased olid madalad, savist ja õlgedest tehtud, valgeks võõbatud seinte ja pilli-rookatustega.
Vadim ja Andrei läksid läbi Podoli, Kiievi kaldaveerse jao, kus elasid väga paljud osavad töömehed — mitmesuguste erialade tublid meistrid — ja kus paiknesid ka kõikvõimalikud töökojad.
Kõlisesid alasid sepikodades, kopsisid puusepad, inimesed kogunesid jõukudena potissepa-, valamis-, relvatöökodade
175

ette . . . Kõikjal töötasid Kiievi ja kaugelt siia sõitnud töömehed.
«Näe, siin elavad ning töötavad paljud mu sõbrad,» lausus Andrei. «Iga! aastal sõidan ma parvedega mitu korda siia ja muretsen siinsetele meistermeestele valitud puud: kaski, tammi, pärnasid ja vahtraid — mida kellelgi tarvis. Sa võid siin kohata küll oma novgorodlasi, küll pihkvalasi, küll polotsklasi. Eriti palju saabus siia suzdallasi javladi-mirlasi pärast tatari hävitustööd; nad asusid ümber Kiievisse, et leida endale rahulikku tööd ja vaikset elu, kuid vaevalt sa siingi rahu leiad. Tatarlased pole veel taltunud. Asusid teised küll Volga alamjooksule elama, kuid kes neid teab? Äkki kavatseb nende täitmatu inimsööja khaan Batu kurja ja lendab siia kogu oma loendamatu nordiga?»
Kiievis kuulis Vadim kohe ka kurvavõitu jutuajamisi. Andrei vana tuttav sepp Grigori, kellel oli oma sepapada Podolis, võttis teda vastu sünge ning mureliku näoga.
«Halval tunnil tulid sa oma parvedega meie juurde Kiievisse, armas sõber Andrei. Kuid sinu puid on meil siiski tarvis, ehkki praegu ei maksa uute majade ehitamisele mõeldagi. Kõik jõud

on praegu koondatud linnamüüridele: on vaja kindlustada Küevit, on vaja ümbritseda end palju kõrgemate vallidega. Jõuavad kätte rasked ajad. Kui me ise ainult ellu jääksime!»
«Mis siis juhtus? Kus sa häda aimad?» küsis imestunud Andrei.
«Sa vististi juba märkasid, et mitmendat aastat ujuvad üle Dnepri ja lippavad Kiievist mööda nii Metsikult väljalt pärinevad polovetsid, nii muidu ringihulkujad kui ka igasugused teised stepielanikud-rännumehed. Nad räägivad, et tahavad ugri steppi pustasse üle kolida; sellel aastal aga ei põgene nad enam üksikute perekondadena, vaid tervete laagrite ning sugukondadena. Põgenevad kui hul-
lumeelsed. Räägitakse, et nad kardavad tatarlasi, kes peavad neile jahti kogu polovetsi stepis, nottides neid armutult maha; kelle aga vangi saavad võtta, neid kihutavad tatarlased tagasi Volga alamjooksule ja müüvad seal kui loomi sinnasõitnud buhaara ja pärsia kaupmeestele orjadeks.»
«Meie oleme seni mööda Dneprit sõitnud ega ole häda tunda saanud,» ütles Andrei.
«Vaata sinnapoole,» jätkas sepp Grigori. «Kas naed inimhulka, nii jalgsi kui ka hobustel? Seal kuhjusid
176
hunnikusse nii kaamelid kui ka vankrid, mis igasuguse varandusega koormatud. Härjad sikutavad terveid voore. Need on polovetsid või teised stepielanikud. Nad üürivad meilt peale lotjade ka praame ja parvi, et ainult kiiremini üle jõe meie kaldale jõuda. Ja nad maksavad hästi, kariloomade või nahkadega, peaaegu kauplemata, ainult et kiiremini üle jõe meie paremale kaldale jõuda.»
Jutuajamistest sai Vadim teada, et kord suvel tuli juba stepist Kiievi alla suur tatari ratsaväesalk, ja siis seisid tatarlased kaua aega vastas asuval vasakul kaldal. Nende juurest sõitsid lotjadega siia saadikud, kes teatasid meie bojaaridele, «linnavanematele», et tatari valitseja nõuab, et Kiiev annaks end nende täieliku meelevalla alla, ja tõotab, et tatarlased Küevit ei puuduta ega tee häda ühelegi elanikule, panevad üksnes linnale iga-aastase maksu peale.
«Kas võib siis tatarlasi uskuda?» rääkis sepp. «Meie nende lõksu ei kukkunud ja saatsime nad minema. Tatarlased ootasid kaua aega, et Dnepr kinni külmub, kuid talv oli pehme. Nii nad seisid, seisid, kuni plagasid tagasi steppi.»
«Sõber Grigori,» küsis Andrei, «Aga kui käesoleval aastal tuleb talv vara ja on karm ning siia kihutavad halastamatud tatar.lased, Dnepr aga külmub kinni, siis on neil kerge meie kaldale tulla ja suure karjaga Kiievi peale tormata. Mida te siis tegema hakkate?»
«Just seda asja mõtlevad ning arutavad nii meie vürst, tema bojaarid kui ka kõik kiievlased. Aga kes see noormees sul kaasas on?»
«See on novgorodlane Vadim. Ta sõitis minuga koos parvel Smolenskist. Ta tahab õppida Kiievi Petšerski kloostris. Seleta, Vadim, kuidas sind su tööala järgi hüüda.»
«Ja tahad lasta end ka mungaks pühitseda?» päris sepp.
«Ma õpin pühakujude maalimist. Meil nimetatakse niisuguseid ikoonimaalijaid isograafideks,» lausus Vadim. «Kuid ma ei kavatse end lasta mungaks pühitseda, ma tahaksin ainult linnas end kusagil sisse seada ja käia ikoo-nimaalimistöökojas õppimas.»
«Kui sul on vaja end sedamaid kusagil sisse seada, siis saadan ma su oma sõbra, naabrimehe potimeister Kondrati juurde. Ta elab ülalinnas, kuid siin, Podolis, asub üsna lähedal ta poeke. Läheme tema juurde.»
177
Sepp saatis Vadimi ja Andreid oma sõbra Kondrati juurde. Mustahabemeline lahke peremees seisis puust katusealuse varjus müügilaua taga; müügilauale olid ritta seatud savist kausid, potid ja kannud, mis eredate värvidega kirjuks maalitud; siinsamas pöörduski sepp peremehe poole:

«Mu sõber Kondrat, kas sul pole vaja abilist, kes on kange poiss iga töö peale? Ta on praegu ulualuseta, just äsja saabus parvega Smolenskist siia. Kas sa saaksid talle oma tares peavarju anda?»
Potimeister, üks silm pilukil, vahtis Vadimi:
«Ja mida sa teha oskad?»
«Mida käsid, seda ka teen!» vastas Vadim.
«Ta on leplik ning vaikne noormees,» lausus Andrei. «Teel voolis ta meile savist küll karupoja, küll hobuse, küll veiderdaja roopilliga.»
«Viida siin natuke aega, ja ma viin su enese poole koju. Aga see peni, on ta sinu oma või?»
Vadim vaatas ringi. Tema kõrval seisis karvane koera-näss, kes oli parvel koos temaga siia sõitnud. Koerake vaatas heldinult, saba liputades, otsekui mõistes, et jutt on temast.
«Nagu näha, sai ta nüüd minu omaks!» Ja Vadim silitas koera karvast pead.
«Noh, tore,» lausus potimeister. «Sest ajast, kui ma kaotasin perenaise, on mind ära tüüdanud see üksinda tares elamine. Ma võtan su enda juurde, kahekesi on siiski soojem ja lõbusam, muidu aga on mul kodus ainult kõuts ja tuvid katusel. Elan erakuna. Muiduklähvija võta kaasa.»
Sellest päevast peale asus Vadim potimeister Kondrati tarre elama, tema koerake aga elas kuudis maja lähedal ja haukus agaralt kõiki möödakäijaid.
Vadim läks Petšerski kloostrisse linna lõunaserval. Ta külastas ikoonimaalimistöökoda, leidis seal mitu munka-isograafi. Ta leppis kokku, et hakkab nende juures käima armastatud maalikunsti õppimas.
Potimeister Kondrati tare kõrval seisis teine tare; neid lahutas põimitud tara. Siit kostis sageli laulu ja tütarlaste naeru. Kord tulid põimitud tara tagant nähtavale kaks lõbusat tütarlast-neiukest. Nad hakkasid Vadimiga kõnelema:
«Tere, naaber! Kas sa oled niisamasugune vaikija nagu su peremees? Või oled sa sündimisest saadik tumm?»
178
Vadim tuli nende juurder
«Tere teilegi! Mida te siin teete ja mispärast teil alati ahi suitseb, teid endid aga pole kusagil näha?»
«Sa oled sedagi märganud? Meil on karm vanaema. Tema küpsetab rõngassaiu ja kaupleb nendega Podolis leivamüüjate reas, meie aga aitame teda kodus. Tööd on meil palju.»
«Kuidas teid kutsuda?» küsis Vadim.
«Mind Sofitsaks, õde aga Smirenkaks.»
Nad andsid Vadimile paari rõngassaiu ja kadusid, karja-tades:
«Juba vanaema tulebki!»

Kolmas peatükk STEPIELANIKE SÕBER

Dnepri alamjooksul, selle järsul vanade pajudega kaldal randus pikk tugev tõrvatud vene. Sõudjad, aerud sisse tõmmanud, hüppasid maale — kõik rässakad mehed, püksisääred põlvedest kõrgemale üles kääritud, hamed rinna eest lahti haagitud. Juuksed kausslõikega põetud ja kaelas nöörike väikese puuristikesega; näod päikesest mustaks põlenud. Sõudjad kinnitasid vene köiega vana paju külge, mis klammerdus võimsate juurtega kaldanõlva.
«Venelased!» taipasid hoobilt mõned torkidest[1] stepielanikud, kes seisid valvsana tiheda pilliroopadriku kõrval, kuhu nad häda korral võisid peitu minna.
Venesse jäid mõned kaupmehed-kreeklased. Teised reisimehed olid «pühadesse paikadesse» palverändajad, kes tulid tagasi Tsargradist. Neid võis ära tunda pikkadest kuivanud palmiokstest, suurest puuristist, mida üks istujatest hoolikalt hoidis, ja nende venitatud häälega vaimulikest lauludest.

Mõned saabunuist, kui olid venest väljunud, palvetasid ida poole ja tegid maani kummardusi. Kolm naist, seljas pikad rõivad, tumedad rätikud kulmudeni kõvasti pähe seoiud, hoidusid lahutamatult kokku ja laulsid kriiskavate peenikeste häältega «vaimulikku värssi»; nad istusid sõudjate poolt läidetud lõkke juures.

1 T o r k i d, samuti nagu edaspidi esinevad berendeidki, keda sageli on tähistatud ühe üldise nimega «mustmütsid», olid türgi päritoluga rändhõimud, kes elasid tollal Kiievi riigi piirimaadel.

Stepielanikud hakkasid askeldama ja kadusid pilliroogu. Varsti tulid nad tagasi. Ees sammus tähtsalt ning aeglaselt ilmselt nende kõige tähtsam mees, peas karvadest pal-jakskulunud rebasenahkne müts. Ta toetus pidulikult pikale kepile, mille käepidemeks oli ülespidi pööratud kõver puujuur. See juurikas oli osavalt välja töötatud sar-vekestega koletise pea kujuliseks. Silmade asemele oli paigutatud kaks punast kivikest. Vanema vööl rippus lai lühike nuga. Pikad hallisegused juuksed, mis patsiks punutud, langesid ühele õlale.
«Kohalik torkide vürst!» lausus üks sõudjatest, kes oli juba mitu korda mööda Dneprit sõitnud.
«Nõid ja soolapuhuja!» lisas teine.
Oma vanema taga kandsid kaks torki kätel kurnatud, hõbehalli habemega vanakest, kes kandis kehva luitunud vaimulikukuube. Nad asetasid ta hoolikalt liivale lõkke juurde. Naised-palverändajad hakkasid vanakese ümber askeldama, pöörasid ta selili. Üks rännumees pistis talle nahkpauna pea alla. Naised panid vanakese käed rinnale kokku ja asetasid kuivade kahvatute sõrmede vahele kahek-saharulise vaskristi, mis tal kaelas rippus.
«On minekul!» sosistas üks õhates.
«Sureb!» kinnitas teine.
«Mis jutt see on! Elab veel tükk aega!» vaidles veendunult vastu kolmas naine. «Niisugused kõhnad on kõige visama hingega! Kuipalju kordi on minu vanaisale isegi süüdatud küünal pihku pistetud, kuid tema lamas nõnda selja peal veel kolm aastat, ja tuli isegi üles, kui meil tintidega pannkooke küpsetati . . .»
«Tintidega? Kas sa oled siis Peipsi järve äärest?» küsis surev vanamees ootamatult toibudes.
«Sealt, vanaisake! Talabski kandist, mis Pihkva lähedal. Kas oled kuulnud, mis?»
«Sai oldud ka Talabski järvel... Proovisin tintidega pannkooke. Praskovja kostitas mind.»
«Missuguse visa hingega!» lausus üks naine. «Kes see Praskovja sulle oli, sugulane või niisama?»
«Halastas mu peale, varjas mind. Ma pagesin tookord Pihkvast bojaar Tverdilo Ivankovitši juurest. Olin tema pärisori, õel peremees oli.»
«Nähtavasti oli see Tverdilo tige isahunt?»
«Aina kiusas, pärisorje peksis surnuks. Mina lasksin end hiljem juba Kiievis mungaks pühitseda.»

«Aga miks sa nüüd siis siin surra kavatsesid, mitte aga kodukandis?»
«Olen väsinud! . . . Hulkurielust olen väsinud. Kõik kondid valutavad. Puhkust paluvad . . . Tahaksin kodukanti jõuda, aga nähtavasti ei saa . .. »
Vanamees sirutas end jällegi ja jäi vait. Silmad peatusid. Suu avanes pooleldi. Üks naine sosistas teiste poole pöördudes:
«Tuleb meie munk venest siia kutsuda. Las ta loeb suri-palvet.»
Naine trügis kiiresti venesse ja müksas ahtris lebavat, kasukaga kaetud kerratõmbunud keha:
«Tõuse üles, isa Mefodi! Seal kaldal on ipõdur vanamees hinge heitmas, kui polegi juba surnud . .. »

Silmi hõõrudes ja pikki sassis juukseid korrastades tõusis mustahabemeline kõhetu munk istukile ja hakkas hämmastunult vahtima, lastes tumedatel silmadel ringi käia:

«Kuhu issand meid siis tõi? Kas tõesti jõudsime kodukanti? No küll surm ropsis meid merel!»

«Tõuse üles, ärka, püha isa! Küll pärast imestad. Tule mulle järele.»

«Mis munk see on? Kust pärit?»

«Kohalikud stepielanikud tassisid ta kaldale. Vististi on ta üks teie munkadest. Soovis sünnimaal oma hinge jumala hoolde anda. Meenutab aina kodukohta, tinte ja Praskovjat. Kuid vaevalt ta nende juurde jõuab.» Munk tõusis, pikk, kõhetu, seljas vana luitunud vaimulikukuub, ja langes sedamaid'uuesti pikali, kuna vene kiikuma hakkas. Ta korjas kokku kogu oma kasina vara: nahkpauna, «liibanoni puust» (liibanoni seedrist) saua, savikannu ja puukausi. Kahmanud vana kasuka, järgnes ta naisele, astudes ettevaatlikult üle lamavate kehade. Ta ronis venest välja, läks sureva rauga juurde ja luges poollauldes mõned palved, siis langes põlvili ja kallutas oma suure korva lamaja huulte ligi. Ta kuulas kaua aega, tõmbus siis tagasi ja võttis sealsamas maapinnal rahulikult istet. Kõik läheduses viibijad jälgisid teda tähelepanelikult.

«Magab!» lausus munk ja ohkas.

Sõudjad .hakkasid vaskkatlas leent keetma.

Ilmselt asus läheduses stepielanike laager. Hakkas tulema nii täiskasvanuid kui ka lapsi ja teatud kaugusel istusid nad jalakandadele, hoidsid põlvede ümbert kinni,

181

jälgides säravate silmadega kõike, mis toimus kaldal. Nad rääkisid omavahel vaikselt, vägevasti kätega vehkides, ja sõudjate valjuhäälsete hüüatuste puhul hüppasid kõik korraga jalule, valmis jooksu pistma.

Kui sõudjad, veneomanikud, leemele olid lõpu teinud, hakkasid nad reisimeni venesse tagasi kutsuma.

«Hei, palverändurid-piligrimid '! Istuge kiiremini venesse, on karta, et saame vihma. Heitke aegsasti pikali ja lebage vaikselt. Sest reisi ajal on mööda venet kõndimine keelatud!»

Kõik tõttasid venesse. Kaldale jäid ainult haige vanamees ja kõhetu munk, kes tõmbas paunast kulunud psaltri ja hakkas seda valjusti poollauldes lugema. Tema juurde tuli üks sõudjatest.

«Mida's sina viivitad, auväärne isa?»

«Kas sa ei näe, et munkpreester on suremas?»

«Las me kanname ta venesse. Kohta talle leidub.»

«Ärge mind liigutage,» ägas surija. «Matke mind siia selle puu alla.»

«Me ei saa kuidagi oodata — tee on pikk. Ja sul ei sobi siia jääda: mahajäetud paik, ümberringi stepielanikud — röövellik rahvas, kellelt pole head loota.»

«Ühed inimesed igal pool. Kui issand tahab, siis ei puuduta mind stepielanikudki. Kuid see meie hallijuukseline vend on munkpreestri pühast seisusest ja ma ei või teda siia üksi jätta nagu metslooma.»

Sõudjad läksid minema, rääkisid isekeskis ja suundusid vene poole. Üks jäi seisma ning lausus:

«Ükskõik, kuhu me ta matame: kas siia või kärestike juurde! Ma ütlen viimast korda: las me kanname ta venesse!»

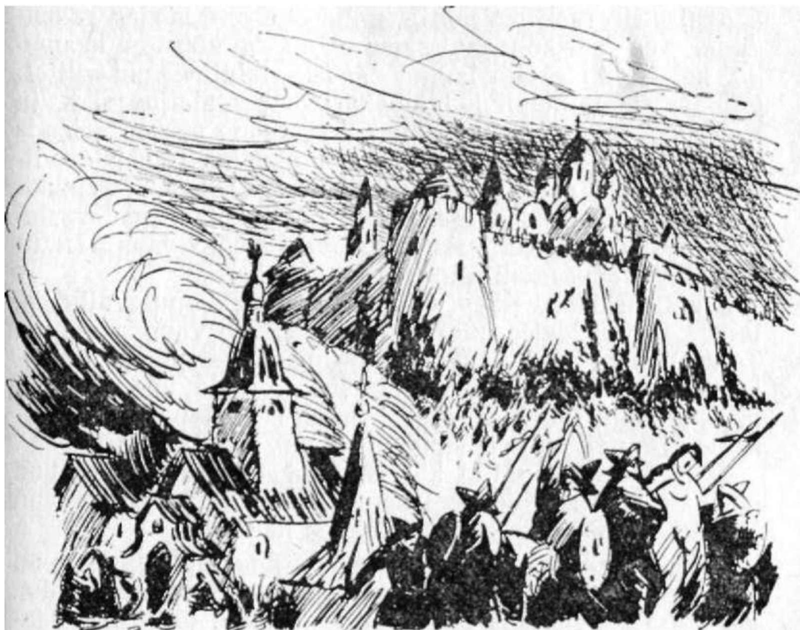
«Mina jään haige isa juurde,» vastas munk ja jätkas end liigutamata psaltrisse vahtimist. «Kiievisse aga lähen ma jalgsi.»

«Oi, ei sa lähe! Tee on pikk ja metsikutest orgudest läbi lõigatud, rahvas aga on siin rahutu. Parem oota natuke, meio kannul jõuab siia varsti teine vene — sellega jõuadki pärale.»

«Mina sattusin päris igavesse põrgusse, kui tatarlased Rjazanis kõik õigeusklikud maha nottisid, ja ometi pöördusin ma vigastamatult koju tagasi. Kas pean ma nende

1 Piligrimid — palverändurid.

stepielanikest vendade ees araks lööma! Sõitke jumala rahuga, olgu teie reis õnnelik!»
Sõudjad kerisid köie lahti, tõmbasid veonööri üle õla, lipsasid selle külge kinnitatud rakmetesse. ja hakkasid rütmilisel sammul piki kallast astuma. Üks sõudjatest pika aeruga ahtris ja teine, kes seisis ridvaga vene ninas, suunasid lootsiku «puhtasse vette», tõugates seda eemale vee-alustest kividest.
Kaks munka jäid kaldale. See, kes psaltrit luges, silmitses vahetevahel haige liikumatut nägu ja jäi vait, kuulatades tema hingamist. Kaugusest kostis veel hulk aega kõrvu ühetasast laulu, mida lõid venemehed, kes sammusid jonnakalt edasi vastu jõe voolu.
Vanem, kes oli varjanud end pilliroos, tuli uuesti munkade juurde, laskus nende kõrvale maapinnale ja pani oma saua käest. Talle lähenesid mõned teised stepielanikud ja võtsid ümberringi istet.
Noor naine, seljas avar punane riietus, kaela ümber palju mitmevärvilisi helmeid, tõi siia savikannu piimaga. Nõid sosistas talle midagi. Naine laskus lebava munga peatsisse põlvili, pistis käe kannu sisse, hakkas sõrmega, nagu rinnalapsele, piima surija poolavatud suhu tilgutama. Vanamehe huuled hakkasid liikuma ja ta neelas suure vaevaga.
Vanem puudutas psaltrit lugevat munka õlast, osutas käega taeva poole ja lausus: «Tengri. .. »
Siis pigistas ta käe rusikasse ja lisas mungale otsa vahtides mõned arusaamatud sõnad. Vanamees sosistas vaevalt kuuldavalt.
«Ta räägib seda . .. «Tengri» ... on nende keeles taevas ... Ta tahab, et kõik inimesed oleksid vennad ... Nagu käel sõrmed ... Ja koonduksid üheks rusikaks, kui vaja . .. Ma elasin nende juures kolm aastat, kuulutasin evangeeliumi. See vanamees, nende vanem .. . niisamuti nagu teisedki, ristiti minu poolt. . . Kuid ta jäi vanaviisi nõiaks . . . et nende jumalad ei vihastuks.»
Haige jäi vait. Munk pani psaltri ära, kummardus haige ligi:
«Ütle mulle, isa: kellele sinult sõna viia, kui ma Kiievisse jõuan? Missugusesse kloostrisse minna?»
Vanamees sosistas vaevalt kuuldavalt, hingeldades:

«Kiievis otsi üles tuhatkonnaülem Dmitro . . . Ütle talle, et temale tuntud munkpreester Veniamin, too, kes viimased aastad «mustmütse» ja torke valgustas, nüüd aga vanadusnõrkusest surma vastu valmistub, — läkitab vojevood Dmitrole oma õnnistuse

sõjaliseks kangelasteoks, sest juba põgenevad siit päikeseloojaku poole kõik stepi-elanikud kurja vaenlase eest, keda hüütakse tatarlasteks, ja pole nende sõdalastel otsa ega äärt... Kuid püha tõe ning oma tugevusega meie, Venemaa pojad, saame neist võitu! Tõuske kindlalt sünnimaa kaitseks ja taevased väed toovad meile võidu!»

Kaheksas OSA KIIEVI VIIMANE TUND

Esimene peatükk HÄIRE KIIEVIS

Läks mööda 1240. aasta kõrvetav põuane suvi, sai läbi kuldne sügis, ja kogu selle aja venis Kiievist mööda pika roduna küll Metsiku välja mitmesuguste rändhõimude ratsanike, küll jalgsi minevaid inimesi, küll koormatud vankreid: «mustmütsid», polovetsid ja teised stepiasukad läksid Metsikult väljalt minema; lakkamatult sõitsid nad venedes ja parvedel üle Dnepri ja liikusid edasi, mööda Kiievist, lootuses leida seal kusagil metsaste Karpaadi mägede taga rahulikku töökat elu.

Kriiksusid rasked vankrid, mille ette olid härjad rakendatud, aeglasel kõnnakul sammusid kahe küüruga kaamelid, kelle turjale olid laotud osadeks lahti võetud vilttel-gid, tõstsid tolmupilvi lambakarjad, ees alatine sikk, ja kihutasid läbi mitmekarvaliste ratsude parved. Nende ümber kappasid nahkadesse mähkunud hobusepoisid, vildist läkiläkid peas, pikkade nõtkete ritvadega, «ukrjukki-dega», millel silmus otsas. Nad katsusid hobuseid karjadeks kokku ajada, ei lasknud ratsusid mööda vaba ääretut Metsikut steppi laiali minna.

Erutatult läksid Kiievi elanikud vanadele mullavallidele, laiadele müüridele, mis vöötasid iidset Vene pealinna. Teraselt vahtisid kiievlased helesinisesse stepikaugusesse, kus alatasa ilmusid nähtavale üha uued ja uued mustad punktid, mis lähemale jõudes muutusid stepielanike salkadeks, ja näis, et neil lõppu ei tulegi . . .

«Mis Metsikul väljal küll sünnib?» ohkasid murelikud kiievlased. «Kust, missuguste pattude eest saadab issand jumal õigeusklikele kristlastele uusi hädasid?»

«Kui nii polovetsid, torkid kui ka «mustmütsid» lähevad oma igipõlistest asulatest ära metsaste Karpaatide taha, ugri tasandikele, siis see — oi! — head ei tähenda! Asjatult ei hakka stepielanikud iialgi kaugesse võõrasse kanti minema. Mis neid siis taga kihutab? Missugune häda?»

«Tähendab, kihutas keegi, kes on neist tugevam!»

«Kuid kes on tugevam: ainult tatarlane! Kas tõesti kihutavad meienigi kohutavad tatarlased, metsikud halastamatud mungalid, kes põletasid maha ning röövisid paljaks Zalesje Venemaa?»

Podoli jõeäärsetel tänavakestel kasvas ärevus. Kõik osavkäed-relvameistrid, sepad, pealelööjad, kõik, kes oskasid rauda taguda ja sellest relvi valmistada, asusid kibekiirelt tööle. Siia tulid kiievlased kogu linnast, nii noored kui ka raugad, kes olid ammugi unustanud sõjaasjanduse. Nad ühinesid ringideks, tõid kaasa ja ihusid teravaks mõõku, roostetanud odasid ja kirveid. Kõik otsisid välja igasuguseid relvi, ostsid kokku kõik, mida võis kasutada kaitseks julmade vaenlaste vastu.

Kiievis olevad polovetsid ja teised stepielanikud uitasid mööda Podolit ja võtsid peaaegu kauplemata kõik ära, mis rauapoodidesse oli veel jäänud.

«Kas siis tatari Batu-khaan ikka päris tõesti meieni jõuab?» arutasid kiievlased. «Kuidas me teda vastu võtame? Tema ju ainult ühte asja ootabki, et me ilma1 võitluseta alla annaksime. Vaenlased ei tunne halastust, ja kõigile, kes nendega võitlevad, teevad nad otsa peale.»

«Kas neile siis kõptšaki stepp kitsaks muutus?»

«Kus on kõige tähtsam polovetsi khaan Kotjan? Mispärast ta stepist lahkus ja kõik oma ratsamehed ugride juurde kihutas?»
«Kui ta nõnda kiirustas, tähendab, teda ahistas keegi, kes on temast tugevam ja kes lendab siia tormihoona.»
«Mis sa hirmutad! Kui tuleb pehme talv ja Dnepr ei jäätu, peatuma ei jää, siis tatarlased meie kaldale üle ei tule. Siin me nad minema löömegi.»
«Ent kui hakkab puhuma põhjatuul ja jõgi jäätub? Siis tormavad mungalid silmapilk meie kaldale ja ujutavad kogu Kiievi üle, nagu jõgi suurvee ajal. Piiluvad kõikidesse meie majadesse ja röövivad kõik paljaks, isegi keldrid.»
«Kuidas mungalid üle ujutavad? Ja meie hakkame, käed rüpes, ilma vastupanuta neid vahtima?» «Ja siis pole meil ka kuhugi minna.»
«Me ei kavatsegi ära minna! Omal maal tuleb nii elada kui ka surra!»
Sellel kohutaval aastal oli sügis pikk. Mööda Dneprit, kusagilt ülaltpoolt, Smolenskimaa kandist, ujusid siia viimased parved ja randusid vasakul, stepipoolsel kaldal. Sealt tulid parvemehed lotjadel üle jõe linna, käisid mööda kaubitsejate ridu, pakkudes orava-, rebase- ja jänesenaha kimpusid, mis neil vööl rippusid. Varem oleksid niisugused nahad haaratud jalamaid, nüüd aga ei võtnud neid keegi:
«Mida me nahkadega peale hakkame? Katsu oma nahka hoida!»
«Äh, vara hakkasite hingepalvet leelutama,» vastas üks parvemees. «Kas lõite tatarlasi kartma? Perejaslavli all me.nägime neid ja ajasime taga. Nad on vaprad, kui viiekesi ühe kallale tormavad. Kui ühiselt tatarlastele vastu astuda ja kõikidel müürina Kiievi kaitsel seista, siis nad meist kuidagimoodi jagu ei saa.»
Äärmiselt rahutuks muutunud inimesed läksid majadesse tagasi.

Teine peatükk VÜRSTI ELUMAJAS

Pealinna Kiievi «detinetsis» (kindluses), vürstilossi värava juures, seisis pikakasvuline družinnik, peas terava tipuga kiiver. Ta tõkestas odaga sissepääsu õue, tõugates 'eemale jonnakalt sissetükkivat pikka kõhetut munka. Too kõpsis vihaselt sauaga:
«Lase mind sisse, juhm!»
«Sai sulle öeldud: suurvürst andis range käsu — mitte kedagi tema juurde vürstiõue lasta, ei ratsanikku ega jalameest.»
«Kuid vaimuliku mehe, jumalateenri kohta vürst juba midagi niisugust ei ütelnud?»
«Ei mööduvat usurändajat ega pikas vaimulikukuues munka sisse lasta ei lubatud!»
«Saa aru, mu laps, et ma tulin kaugelt, Dnepri alamjooksult, mere lähedalt, 'kärestikest veelgi kaugemalt. Ja ma nägin, missugune segadus seal stepielanike keskel valitseb — kõik ujuvad üle Dnepri. Ja ma nägin veel muudki, paljut ning kohutavat, millest pean vürstile teatama. Kuid sina, upsakas torupea, seisad mul ees, kivi-puuslik.»
«Ei lase!» vastas družinnik jonnakalt. «Vürst Danilal on tegemist: ta valmistub rutakalt kuhugi minema ja võtab družiina kaasa!»
«Mina, pojake, pean teda tingimata nägema. Ma tõin ju kirja isa Veniaminilt, tuhatkonnaülema vojevoodi Dmitri endiselt pihiisalt.»
«Ütlen: parem hoidu patust!» vastas družinnik teravalt. «Ikkagi sisse ei lase!»
Samal ajal lendas värava juurde võimas vahus ratsu ja peatus, kinnihoituna ratsaniku tugevast käest. Soomusrüüde klirinal kihutas tema kannul sinna veel kümmekond ratsasõdalast.
«Olgu terve, vojevood Dmitro!» tervitas ratsanikku värava juures seisev družinnik.
«Aitäh, Stepan!» vastas vojevood kõmiseval häälel. «Kas vürst Danila on kodus?»
«Vürst on gridnitsas[1] valmistub nobedasti reisiks. Otsekohe avan sulle värava.»
1 Nooremale ihukaitseväele määratud ruum vürstilossis. (Tõlkija.)

«Valmistub teeleminekuks?» imestas saabunu. «Küllap sõjakäiguks?»
«Vürst ise ütleb sulle, meie ei tea.»
Ratsanik hüppas hobuse seljast maha ja nägi enese ees kõhetut munka. Too astus ta teele, kummardas maani: «Luba sõna lausuda.»
«Mis palve sul on, püha isa, keda sul tarvis läheb?»
«Kuna vürst Danilal enne teeleasumist pole aega, siis pöördun palves ka sinu eest issanda poole, kui sa mind kuulad.»
«Räägu ainult kiiremini, ka minul pole palju aega.»
«Ma' jõudsin siia kaugelt, Tsargradist, kuid enne seda olin ma veel pühas Jeruusalemma linnas. Tulin venega Dnepri alamjooksu kaudu ja nägin tundmatus kohas, kuidas stepielanikud kandsid kaldale sureva munkpreestri Veniamini.»
«Isa Veniamini? Ega siis ometi tolle, keda mina tundsin?»
«Räägin tõtt: just tema. Rahulikud rännumehed, tema vaimulikud lapsed, kes püha ristimise olid vastu võtnud, kandsid ta sinna. Isa Veniamin ristis nad.»
«Millest sa Dnepri-äärsete stepielanikega rääkisid? Mida nad kavatsevad? On nad meie poolt või vastu?»
«Sellest ma just juttu puhuda tahangi. Stepielanikud ise paluvad meilt abi. Räägivad, et nägid juba tatari ratsaluurkondi Dnepri teisel kaldal. Nad jutustavad, et sõitsid sinna kohutavad karvased ratsamehed, võtsid kinni mõne kaluri ja kihutasid koos nendega steppi tagasi. Dnepri stepielanikud muutusid nüüd meie sõpradeks, ja nad paluvad meid: «Sina, ütlevad nad, päri Kiievi vürstilt järele, mida meil teha tuleks: kas jääda oma rännualadele või minna kaugemale ugride juurde? Kas hakkab Kiiev tatarlastega taplema või jätavad kiievlased linna maha ja poevad peitu metsastesse Karpaatidesse?»»
Tuhatkonnaülem hüüatas raevus:
«Seda ma arvasingi, et siin juba õnnetust sepitseti! Pole kindlat kätt! Aina vahetatakse vürste! Kas võib siis praegu Küevit maha jätta? Niisugust kindlust! Lähme vürsti juurde, isa. Kuidas su nimi on?»
«Mefodi. Munkpreester Mefodi, pärit olen ma Zalesje Perejaslavlist.»
«Kas isa Veniamin samuti koos sinuga siia tuli?»
189
«Ei, kõrgeauline vojevood! Ta andis issandale oma õiglase hinge Dnepri kaldal, ja sinna ma matsingi tema kõhetu kaduva keha. Tema ise palus surres mind, et ma seda teeksin. See pidaski mind teel kinni. Ma sõitsin siia hobusekronuga. Selle andis mulle stepielanike ristitud vanem koos isa Veniamini missaraamatuga. Kuid tema püha evangeeliumi palus vanem jätta neile mälestuseks oma esimesest õpetajast.»
«Ülendagu issand õiglase isa Veniamini hinge paradiisis!» lausus vojevood ja lõi risti ette. «Sina aga mine Desjatina kiriku eestseisja juurde ja ütle, et mina, vojevood Dmitro, saatsin su. Küll eestseisja sulle seal koha leiab.»
Värav oli juba avatud. Andnud družinnikule üle oma koguka hobuse ratsutid, läks tuhatkonnaülem edasi.
Tuhatkonnaülem Dmitro läks lund täis tuisanud astmeid pidi üles avarasse eeskotta, kus istusid mõned družinni-kud. Kui need nägid oma vojevoodi, hüppasid nad püsti ja ajasid end sirgu.
Pikki rippuvaid vuntse siludes astus tuhatkonnaülem uhkena, karmina gridnitsasse. Tuttav ruum — avar, tam-mepuupingid seinte ääres. Ukse vastas, tagumise seina juures, häilitud jalgadega pikk laud, mis sametlinaga kaetud. Nagu oleks kõik endist viisi. . .
Kui Dmitro oli pöördunud esinurga poole, lõi ta enesele risti ette hõbekatteis ikoonide ees. Laest rippusid kolm kullatud lampi ketikeste otsas; nendes ripplampides vilkusid vaikselt kustumatud tulukesed, mis olid juba varakevadel, «kannatusnädalal» põlema pandud. Varem oli mitmes madalas laudkapis üles seatud kallihinnalised vaagnad, hõbedast ja kullast

karikad.peekrid, kapakesed, — paljusid neist, mis sõjakäikudel voetud, pärandati põlvest põlve. Nüüd oli suur osa kallihinnalistest esemetest ära koristatud.
Alati oli seintel rippumas jahi- ja sõjarelvi. Ja nendest võis palju jutustada: millal, missugustes lahingutes ja missugustelt stepivägilastelt need olid ära võetud. Mispärast pole nüüd siis neidki enam?
Gridnitsasse hakkas tulema vürsti poolt kutsutud bojaare ja nimekaid kiievlasi, — väärikad, seljas kallid kaftanid, mis vastavalt talvisele aastaajale karusnahaga vooderdatud. Nad lõid risti ette ikoonide ees, silitasid habet,
190
tegid kummarduse tuhatkonnaülemale, võtsid istet seina-äärsetel pinkidel ja vestlesid vaikselt isekeskis.
Siseruumidest väljus noor teener, seljas sinine kaftan, mille varrukad ja kaelus punase kandiga palistatud. Ta läks tuhatkonnaülema juurde ja sosistas:
«Vürst on praegu suures mures. Käskis ütelda, et ta ei saa välja tulla!»
«Mül pole aega sinuga seletada. Lippa otsekohe vürsti juurde tagasi ja ütle, et tuhatkonnaülem Dmitro eesvallidelt Metsikul väljal kihutas rutuga siia ja peab vürstiga pakiliselt nou pidama!»
«Kuidagi ei lähe korda! Vürstil on praegu süda täis: käskis kõvasti, et teda enam ei tülitataks.»
«Ära aja mind vihale!» kähistas Dmitro. «Lippa jalamaid ja seleta vürstile, et ma ootan teda ega lahku siit!» Jai ta tõukas teenrit niisuguse jõuga, et too prantsatas vastu ust, miile taha ta otsekohe kadus.
Hämmastunult tõusid bojaarid kohtadelt ja läksid tuhat-konnaülema juurde. Too seisis akna all, käed seljale pandud.
«Mille peale sa vihastusid, vojevood Dmitro? Räägi meile!»
«Oodake natuke. Ärge lahkuge! Kohe saate kõik teada. Ootame ainult Vürst Danila ära.»
«Ütle kõigest üks sõna! . . .»
«Üks sõna?» Tuhatkonnaülem mõõtis bojaare range pilguga. «Sõda! See lendab meie kallale nagu raju!» Rabatud bojaarid vahetasid pilke:
«Jumal hoidku! Missugune õnnetus meile küll kaela langes!»
Uks paiskus valla ja kiiresti tuli gridnitsasse sihvakas kaunis vürst Danila Romanovitš.
Dmitro seisis sirge seljaga, mõõgapära pigistades, ja silmitses vürsti. Too aga küsis vaikselt:
«Mispärast sa siia kihutasid? Rahvast hirmutama? Kas sedasi siis võib? Kui häda ka tõesti ähvardab, siis tuleb maleva vojevoodidel salaja kokku koguneda ja arutada, kuidas rahvast üles kihutada ... Kuidas koguda vabatahtlikest sõjasalku ja anda neile julgeid pealikuid... Miks sa vaikid? Nüüd jooksevad linnaelanikud veetšele kokku, kõik hakkavad asjatult lärmi lööma, ja mida võime me neile vastuseks anda?»
«Jah,» lausus Dmitro aeglaselt ning süngelt, «tuleb
191
veetše kokku kutsuda ... Ja kes teab: kas pole see.veetše Kiievi viimaseks veetšeks?»
«Mispärast viimaseks?» ütles rabatud vürst taandudes. «Milleks rahvast hirmutada? Kiiev valmistub kaitseks ja paneb vastu igale vaenlasele, kuni abi kohale jõuab. Ma hoolitsesin juba selle eest, läkitasin kullerid kirjadega meie sõprade juurde: Poola kuninga ja Ugri kuninga Bela poole, et nad meile viivitamatult sõjalist abi saadaksid.»
«Küll nad sulle saadavad!» hüüatasid koosolijad. «Tuleb loota ainult enesele!»
Uks avanes. Lävel seisis vürstinna, Danila naine, tõmmu ja mustasilmaline. Lahkelt kõlas tema laulev hääl:
«Millest see kära siin? Millest tüli? Mispärast sa vihastud, vürst? Vaigista oma südant!»
Tuhatkonnaülem Dmitro läks vürstinna juurde ja tegi sügava kummarduse:
«Jumal hoidku sind, kõrgeauline vürstinna! Andesta, et su rahu häirisin. Ma tõin Metsikult väljalt ebameeldivaid sõnumeid ja pean vürst Danila Romanovitšile selgeks tegema, et kaitset

ei tohi mitte päevagi, mitte tundigi edasi lükata. Tuleb teritada mõõku, kindlustada müüre, valmistada rahvast linna kaitsma.»
«Mine tagasi oma kambrisse, Anna!» lausus vürst karmilt. «Sinu koht pole siin.»
«Luba mul siia sinu juurde jääda. Mina tahan samuti kõike teada saada. Kui häda ähvardab ja vaenlane peale tungib, tahab meie linna ära võtta, siis asuvad vene naised kõrvuti oma meestega kaitsele ja hakkavad üheskoos kodukolde eest võitlema. Vene maa on mu püha kodumaa! Rahune, vürst Danila!» Ta läks mehe juurde ja surus end tema õla vastu.
Siis pöördus vürst Danila juba rahulikumana tuhatkonnaülema poole:
«Ütle mulle, vojevood Dmitro: kas on tõsi, et möödapääsmatu häda Küevit ähvardab?»
«Peatusi tegemata kihutab hundihüpetega Kiievi poole tatari tsaar Batõiga ise koos kogu oma loendamatu malevaga.»
Vürstinna haaras pea käte vahele. Hiljem, kui ta oli enesevalitsuse tagasi saanud, ajas ta end sirgu ja lausus:
«Vürst Danila! Mispärast sa laua taga istet ei võta? Mispärast ei pane sa vojevood Dmitrot enese kõrvale ijtuma

ega kutsu bojaare lähemal istet võtma, et rahulikult kuulata, mida meile kõrgeauline vojevood jutustab?»
Vürst istus laua taha pühakujude nurka '. Ühel küljel võttis aset vürstinna Anna, teisel tuhatkonnaülem. Bojaarid ja ülejäänud nimekad kiievlased võtsid istet gridnitsa seinu ääristavatel pinkidel. Täis ärevust vestlesid nad vaikselt isekeskis:
«Kas maksab Poola ja Ugri kuningatelt head ning mingit abi oodata? Ja kas nad hakkavadki õlg õla kõrval koos meiega tatarlaste vastu võitlema?»
«Just seepärast ma tõttangi kuningas Bela juurde,» sele-las vürst. «Sest kui me hakkame killustatuna tatarlas-tega võitlema, suudavad nad meist ühekaupa kergemini jagu saada, kui siis, kui me seisaksime nende vastu ühtse müürina.»
«Aga mida me siis Kiievis peale hakkame?» küsis üks bojaaridest kortsus kulmul. «Kuni ugrid ja poolakad siia jõuavad, tuleb meil vastu pidada tatarlaste esimesele, ent võib-olla ka viimasele rünnakule.»
«Peate vastu, kuni jõuan koos abiväega tagasi. Küevil on tugevad müürid, vaenlane neist jagu ei saa. Peate vastu kõigest jõust, tõrjute vaenlased eemale. Röövlid hakkavad kõikidele väravatele peale rõhuma, teie aga paiskate neile müüridelt kive-kaela, kupatate neid tulise tõrvaga, ei lase linna sisse tungida. Kiiev on ju kindlate müüridega vöötatud. Need kaitsevad linna ja tatarlased ei saa meist võitu. Meie neilt juba armu ei palu: noh, tatarlased seisavad siin natuke aega ja lähevad ära.»
«Seda me teame isegi ja toimime nii nagu vaja. Kuid tatarlased on ju jonnakad ega jäta ronimist enne, kui on müüridest jagu saanud. Räägitakse/ et khaan Batõil on sõdalasi loendamatult, ja tema neid säästma ei hakka.»
«Kui aga tatarlased kusagil müüri läbi murravad ja sinna avausse paiskuvad?»
Vürst Danila sõnas:
«Ma jätan vojevood Dmitro ülempealikuks. Tema asendab mind. Suurte kogemustega sõdalasena oskab ta Kiievi kaitsmisega toime tulla. Praegu aga tõttan ma kiiresti ugride kuninga Bela juurde, et panna teda kõikide tema sõjavägedega ning khaan Kotjani polovetsi ratsameestega nobedasti Küevile appi ruttama.»
1 Seda toanurka, kus asusid pühakujud, peeti kõige tähtsamaks kohaks kogu kambris. (Tõlkija.)

Ta pöördus bojaaride poole:
«Ma pean teist nüüd lahkuma. Ratsud ootavad. Asu minekule, Anna.»
Vürstinna kattis näo kätega ja sosistas:

«Jumal küll, missugune kohutav aeg on kätte jõudnud!»
Sõnatult embas vürst«Danila seisvat vojevoodi Dmitrot, suudles teda, kuid too jäi liikumatuks ning süngeks.
«Kas tuleb tagasi?» rääkisid bojaarid. «Tee on pikk.»
õuest kostsid hõiked:
«Ratsudele! Teele! Edasi!»
Kõik gridnitsas viibijad jäid vait ja laskusid otsekui jõuetuna jällegi pingile.
Dmitro seisis akna juures ja nägi, kuidas Danila ja tema družinnikud istusid ratsude selga ja üksteise järel väravast välja sõitsid.
Ta pöördus istujate poole ja lausus vaikselt:
«Ei jäta me Küevit kaitseta, kuigi meil tuleks anda ka oma elu linnamüüridel.»
«õigus! Õigus!» kõlasid hääled. «Meie oma armsat Kiievit maha ei jäta, võitleme surmani tema pühakodade eest.»

Kolmas peatükk KIIEVI VIIMANE VEETSE

... Ja sünnimaa nii rasket kurba saatust
Meil teavad lapsed õigeusklike.
(A. Puškin)

Selle kohutava aasta novembrikuu lõpul, varajasel hommikul hakkas veetšekell ärevalt paukuma. Ta lõi tihedasti, visalt, pealekäivalt, ajades oma kuminaga unised kiievlased jalule, kutsudes neid aegaviitmata tulema «veetšepidami-sele» püha Sofia kiriku esisele väljakule, kuulama ning otsustama edasilükkamatuid asju. Kõik tundsid ära kergelt mõranenud veetšekella puhta rahutu helina ja eristasid selle jalamaid Kiievi teiste kirikute kaunikõlaliste kellade helinast. Kõik tundsid tihedate kellalöökide järgi, et eelseisev veetše on ebatavaline.
Nagu alati, nii oli Vadim ka sellel hommikul juba oma ikoonimaalimistöökojas. Eelmisel päeval käskis õpetaja teda rangelt:
«Kuju tuleb täpselt maha joonistada, ilma omaalgatusliku

volitsemiseta, mis paneb kõikuma põlise jumalakartlikkuse!»
Seepärast silmitses Vadim hoolikalt kreeka stiilis ikooni ja kopeeris hoolikalt range usumehe iga kortsukest; «raius puusse» suurkannataja Vlassi iga juuksekihara, iga rõiva-voldi.
«Ja ma isegi muutun juba suurkannatajaks,» mõtles Vadim. «Mind põletab kustumatu kurbus, rõhub veelgi enam kui raudsed ahelad . . .»
Töökotta jooksis tema seltsimees, kaasõpilane ikooni-maalimise töös, noor noviits Kasjan, ja hakkas kiirustama:
«Viska töö käest! Veetšekell, nagu räägitakse, kuulutab üldist kokkutulekut. Kutsub suurele veetšele kogu Küevit. Lippame üheskoos sinna! Ma viin su otseteed sellisele kohale, kus kõik on hästi näha.»
Kui noormehed olid oma õpetajalt loa nõutanud, hakkasid mõlemad minema piki kitsast lund täis tuisanud tänavat. Mõlemal ipool venisid varbtarad ja plangud, millede tagant paistsid raagus puude ladvad ja valgendatud onni-keste pillirookatused. Katuste kohal lendasid sinkjashal-lid ja kirjud tuvid, savikorstnaist tõusis keereldes suitsu-jugasid — perenaised küpsetasid vististi leiba. Kõik näis nii rahulikuna ning õndsalikuna. Ühe avatud jalgvärava kaudu nägid nad, kuidas kaks karvast koera sööstsid haukudes turris kassi kallale, kes hüppas varbtara otsa. Kõik on nii nagu alati!
Ent kui noormehed pöördusid järgmisesse tänavasse, märkasid nad, et kiievlased olid juba haaratud ärevusest: valjult paukusid jalgväravad, kasukahõlmu vaheliti seades väljusid

peremehed, ronisid lagedale vanataadid, läksid üksteise juurde, peopesa kõrva taha pandud, ja küsisid: mis on juhtunud? Kiirendatud sammudega suundusid kõik ülalinna Sofia väljakule.
«Hei, Vadim, tule meie juurde! Kohtad semlakuid!»
Need olid sepp Grigori ja Andrei, Dnepri parvemees, rahulik ning kindel nagu alati. Üle õla rippus tal nahk-paun, vöö vahele selja taha oli pistetud pika varrega kirves, missuguseid kannavad puuraiujad.
«Kas tatarlasi nägid?»
«Missuguseid tatarlasi? Kas tõesti aeti siia vange?» küsis Vadim.
«Etskae, mida ütles! Ole poiss ja võta nad kõigepealt vangi! Tule minu järel, otsekohe näitan.»
195
Andrei viis noormehe põiktänava kaudu vanadest pärnadest täiskasvanud künkale, kuhu suvel tavaliselt kogunesid noored ja kus korraldati ringmänge. Nüüd oli siin tühi ja kõik lumme tuisanud. Sellelt künkalt avanes vaade Dnepri-taguste steppide kaugetele avarustele.
«Vaata sinna, hommiku poole. Kas näed palju musti suitsujugasid?»
«Seal põleb vist pilliroog?»
«Ei! Need on tatarlased, kes soojendavad endid lõkete ääres.»
Kaugel päikesekiirtes sätendaval lumisel ääretul tasandikul paistis palju musti suitsujoakesi, mida tuulepuhangud eemale kandsid. Mööda steppi laialipaiskunud loendamatud mustad punktid suundusid aeglaselt, kuid kõrvalekaldumatult Kiievi poole.
«Kuid need mustad täpid nagu mooniseemned, mis kauguses laiali puistatud? Mis need on?» küsis Kasjan.
«Need just ongi tatarlased! Eile tulid tatari ratsaluur-konnad juba peaaegu Kiievi enese alla.»
Vadim silmitses hämmastunult Andreid. Parvemehe näol polnud mingit ärevust näha. Ta jäi samasuguseks rahulikuks, nagu ta oli tormi ja halva ilmaga, kui istus eesmisel parvel ja jälgis hallide külmade silmadega Dnepri mässavaid laineid.
«On näha, et tee koju, minu Andrjuška juurde on juba suletud!» lausus parvemees raskelt õhates. «Ja kas saangi teda veel kord näha — seda teab ainult jumal! Lähme veetšele. Kuulame, mida seal öeldakse.»
Andrei ja mõlemad noorukid rühkisid kiiresti Sofia väljakule.
Väljakul asus kõikteadva jumala püha Sofia kuulus kirik, mille ehitas vürst Jaroslav Tark kahesaja aasta eest. Omal ajal oli kirik rikkalikult kaunistatud. Ta oli kuulus meisterlikult tehtud bütsantsi maalide poolest, mis ehtisid kõiki kirikuseinu. Sofia väljakul toimusid tavaliselt üldrahvalikud veetšekokkutulekud. Peale selle peeti siin peaaegu alati, terve aasta läbi turgu. Vene ja võõramaised kaupmehed tõid siia oma parimad kaubad. Bulgari kaupmehed (Ulem-Volgalt) vedasid siia kalleid karusnahku, sakslased merivaigust ehteid, mitmevärvilist kalevit. Madjarid par-seldasid oma kalleid valitud ratsusid, poolmetsikud polo-vetsid aga müüsid kariloomi ja nähku. Krimmi kaupmehed
196
vedasid siia soola, odavaid puuvillakangaid, veine ja hea-lõhnalisi rohtusid.
Väljakul juhtus tuttavaid olema.
«Hei, sõber Andrei, tule meie juurde!» karjuti inimrühmast, kes oli end mahutanud väljaku servale kõrge palgi-virna otsa. Sealt võis mugavamalt vaadelda, kuidas toimub see kiievlaste veetše, mis oli kokku kutsutud, et otsustada pealinna saatust, otsustada ka oma isiklikku saatust.
Juba nädala eest nägid kiievlased kõrvetatud, nõest määrdunud põgenikke, kes tormasid siia Tšernigovist ja Perejaslavl-Russkist. Needuste ning pisarate saatel jutustasid nad, kuidas hulgana tulid nende peale tatarlased, kes kandsid hundinahkseid läkiläkisid ja pikahõlmalisi kasukaid, piirasid tohutu suurte jõukudega linna ümber, viskusid metsloomadena müüridele ja ronisid lakkamatu laviinina mööda piiramisredeleid üles, tungisid läbimurru-kohtadest sisse ja

nottisid siis maha kõik ettejuhtunud inimesed, nii suured kui väikesed, nottisid maha halastamatult, tarbetult nii rauku kui ka emasid koos rinnalastega.
Sõnumitest ärevusse aetud kiievlased ei tahtnud algul süngeid kuulujutte uskuda:
«Küllap issand jumal nuhtleb kurjategijaid! Küllap leidub ka õigust maa peal! Olid meil Ilja Muromets, Dob-rõnja Nikititš,"Svjatogor-vägilane! Ka nüüd ilmuvad meil sünnimaad kaitsma uued vägilased, kes löövad tagasi ning peksavad laiali jumalavallatud tatarlastest jõhkardid.»
Sofia väljak hakkas rahvast juba mustendama. Inimesed asusid laia poolringina, jättes vabaks väljaku keskkoha ja Sofia kiriku esise kivitrepi. Sellel pidid esinema nimekad bojaarid, tuhatkonnaülemad ja vojevoodid.
Kõik vahtisid kõrgeid kirikuuksi, mille taga käis hommi-kupalvus: sealt pidid väljuma kirikuesisele trepile kõik suursugused inimesed eesotsas vürstiga.
Lõpuks hakkas kuulduma valju laulmist ja avatud uksest hakkasid väljuma lauljad, seljas pikad, maaniula-tuvad stihhaarionid, mis kuldpoortidega palistatud. Nende taAga käisid kaks valju häälega diakoni, vibutades hõbedasi viirukipanne, preestrid, kes kandsid brokaatriisasid, ja lõpuks pikale sauale toetudes kuldmitrat kandev metropoliit, keda toetasid kaks poissi. Kogu vaimulikkond asetus kirikuustest paremale poole, vasemale aga jäid seisma nimekad bojaarid ja sõjamehed.
Rahva seas hakati sosistama:

«Kuid kus on siis vürst?»
Tavaliselt käis vürst otse vaimulikkonna taga, ümbritsetuna bojaaridest ja družinnikutest, kelle hõbetatud relvad sätendasid. Kuid vürsti polnud näha.
Lauljad hakkasid uuesti pidulikku palvust laulma, kuid see näis kurvana ning südant ängistavana. Kui laulmine vaikis, röökisid kaks kuulutajat kirikutrepi mõlemal küljel torudesse:
«Seisa vaikselt, aulik rahvas! Kohe võtab sõna meie kuulus Kiievi vojevood tuhatkonnaülem Dmitro.»
Rahvahulk jäi kiiresti vait. Ette astus kõigile tuntud ning lugupeetud vojevood, pikk, tugev mees, pikkade hallide sorakil polovetsivuntsidega. Valjusti ning kindlalt alustas ta:
«Täna on raske päev, valmistage end ette, sõbrad! Meil seisab ees vihane võitlus väga tugeva vaenlase vastu ... »
Pikk väärika välimusega vanamees esimesest reast hüüdis äreval häälel:
«Kus on siis vürst Danila? Kuidas saab siis ilma vürstita otsustada? Saatke tema järele!»
«Kuhu vürst kadus?» kaikusid hääled.
Vahelehüüetele tähelepanu pööramata rääkis tuhatkon-naülem rahulikult edasi:
«Vürst Danila Romanovitš sõitis Kiievist ära. Lahkumisel ütles ta mulle: «Tatari peakhaan Batõi on tugev ning õel vaenlane. Temaga me üksi toime ei tule, tugevat abi on vaja. Ma sõidan viivitamatult oma sõbra, ugride kuninga Bela juurde ja jutustan, et tatari malevad ähvardavad mitte ainult meid, vaid ka kogu kristlikku maailma. Ma palun ugride kuningat, et ta meile terve oma malevaga appi tõttaks.» Ja kui vürst Danila Romanovitš oli seda ütelnud, sõitis ta rutakalt minema, minul aga käskis kõigest jõust vastu pidada ja vaenlast tagasi tõrjuda, kuni ugri ja poola malevad appi tulevad. Kuid peale vürsti on Kiievil veel palju kõrgem isand — Kiievi veetše. Ja isaisade vana kombe kohaselt küsingi ma teilt: kas on veetše nõus mind Kiievi kõikide sõjajõudude etteotsa panema, ülemvojevoodiks tegema, ja kas te usaldate mulle kõikide võitlusvõimeliste meeste kokkukutsumise, nende družiinasse kogumise? Kui veetše käsib mul seda teha, siis võtan ma meie linna kaitsmise enda kätte. Jumala abiga katsume me tatarlased eemale paisata, meenutades, kuidas meie

isad ja vanaisad lõid mitu korda tagasi küll petšeneege, küll mustmütse, küll torke, küll polovetse ja kuidas meie isaisad neid kõiki nüpeldasid ning Metsikule väljale tagasi: kihutasid.»
Kogu veetše jäi silmapilguks vait, otsekui mõttesse, siis kaikusid üksmeelsed hüüded:
«Nõus! Nõus! Ole meie vojevoodiks ning kaitsjaks, Dmitro. Me tunneme sind! Usaldame sind! Sina tagasi ei tõmbu! Meie aga aitame sind! . .. »
Korraga väljus rahva hulgast ja suundus vojevoodi poole mees, kes polnud sugugi tavaliselt rõivastatud, kummardas sügavalt ja sosistas vaikselt midagi. Dmitro noo-gutas*pead ja ütles: «Räägi pealegi.» Ja vojevood ütles kuulutajatele edasi, mida neil on vaja teatada.
Kuulutajad pistsid karjuma:
«Kiievi inimesed! Kohe hakkab kõnet pidama võõramaine ladina piiskop Joakim. Kuulake kikkis kõrvaga ja andke talle vastus nagu ühest suust!»
Kuuldus kellukese mahedat kõlinat ja kirikuesisele trepile hakkasid aeglaselt ronima üksteise järel kaksteistkümmend katoliku munka. Kogu veetše silmitses neid uudishimuga. Nad olid kentsakalt, võõramaiselt riides, kandsid pikki valgeid vaimulikukuubi ja olid lihtsate kane-pinööridega vöötatud. Valged kapuutsid olid seljale heidetud. Pealaed paljaks pöetud. Valgete vaimulikukuubede peale olid tõmmatud veel mustad mantlid.
Kõik kaksteist võõramaalast asusid ühte ritta. Pidulikult astus nende ette ja jäi seisma, silmad taeva poole tõstetud, nende eestseisja, käte vahel suur hõberist. Tema kõrval seisid kaks poisikest, seljas põlvedeni ulatuvad valged stihhaarionid. Üks helistas hõbekellukest.
Eestseisja hakkas kõnelema poollaulval, mesimagusal häälel. Hääldamise järgi võis temas võõramaalast ära tunda.
«On möödunud juba kakskümmend aastat ajast, kui mina ja teised ülipüha neitsi Maarja kloostri dominikaanlased asusime kuulsasse Kiievi linna elama. Paljud linnaelanikud tunnevad meid ja on veendunud tegelikus elus, et me kanname.endas kõige tulisemat sõprust vene inimeste, meie kalli Kiievi elanike vastu. Me oleme alati aidanud vaeseid, arstisime haigeid, andsime vaevatutele ulualust, toitsime näljaseid. Ja nüüd on teie vene mure ka meie mure, kõikide

kristlaste mure. Seepärast, kui me kuulsime, et Kiievit ähvardab kohutav vaenlane — tatari paganate kuningas khaan Batõi — ja et ta tuleb siia vägeva malevaga, pidasime me isekeskis aru ja tulime teile ütlema, mida me nõuks võtsime.»
Läbi rahvahulga käis kahin ja kõlas mitu häält: «Ajab mingit segast juttu. Kuhu ta tüürib?»
«Tema pühim Rooma paavst käskis meil, dominikaanlas-tel, valgustada paganaid jumalasõnaga, imepärase valgusega, mille on toonud inimestele meie issand Jeesus Kristus ja tema jüngrid, pühad apostlid. Selle kuulutamiseks õppisime me kõik, meie kasin vennaskond, kumaani keelt kõnelema. Ja praegu, hirmuärataval päeval, mis on kogu kristlikule maailmale kätte jõudnud, tahame me teenida meile peavarju andnud suurt Kiievi linna oma teadmiste ning oma innukusega. Meie otsustasime nõnda: õpetab ju jumalasõna kõiki üksteist armastama. Ja meie arvame: milleks tatarlastega sõdida, süütut inimverd valada? Kas poleks parem tatarlastega kokku leppida, teha neile ettepanek kogu vaenu lõpetamiseks rahulikult, heaga, vastastikuses sõpruses? Ja meie, dominikaanlastest vennad, pakume endid saadikuteks tatari valitseja Batõi juurde. Me ajame temaga juttu, küsime järele, mida ta Kiievilt tahab ja millega teda lepitada võib.»
Läbi rahvahulga käis otsekui tormihoog: «Ärge kuulake tatarlaste lipitsevat teenrit! Lase siit jalga, ladinlasest äraandjal»
«Seda ei tule!» rõkatas valjult tuhatkonnaülem Dmitro ja pöördus ladinlasest munga-eestseisja poole. «Missugusest tatari sõprusest sa räägid, kavala mõistusega isa? Kas pole tatarlased meile palju kordi nii rahu kui ka sõprust tõotanud, kuid me nägime seda sõprust küll Rjazani

varemetel ja mahapõletatud Suzdalis, küll purustatud Vladimiri müüridel. Oleksime me teadnud, millest sa meiega rääkida kavatsed, siis poleks me sind siia veetše lähedussegi. lasknud. Mine ära isa! Meie räägime vaenlasega omal kombel, põlisel moel, mõõgaga käes!»
«Lase jalga, ladinlane! Mine ära meie juurest!» karjusid hääled rahva hulgast. Kisa ja kära paisusid.
«Kupatage ta minema! Kust ta välja tuli, tatari sabarakk?» huilgas veetše.
Vojevood Dmitro ootas natuke aega, kuni katoliku mungad
200
üha samme kiirendades trepilt maha kobisid. Seepeale pöördus Dmitro uuesti vaikseks muutunud veetše poole:
«Kiievi inimesed! Kuidas on meil sünnis meie peale tulevaid vaenlasi vastu võtta: kas tõstetud mõõgaga või alandlikult langetatud peaga?»
Pikk musta habemega noormees, väljanägemiselt sepp, nõekriimud näol, kes seisis palgivirnal, karjus võimsal häälel üle kogu väljaku:
«Lubage sõna ütelda! Ei meie isad ega isaisad tõmmanud küüru selga polovetside, mustmütside ja teiste vaenlaste ees, vaid lõid need mõõkade ning kirvestega tagasi. Kas võime meie siis alandlikult tatarlastest jõhkardeid vastu võtta? Nemad trambivad hobustega sodiks meie külvid, raiuvad maha aiad, põletavad ära meie tared ja lohistavad vangipõlve meie naised ja lapsed. Meil on ainult üks väljapääs: julgelt võidelda oma priiuse, kodumaa ja õigeusu eest! Võtame siis vaenlased vastu nõndaviisi, magu võtsid meie isad ja isaisad. Ärgem andkem Kiievit käest! Võitleme viimase veretilgani, ja meie naised ning lapsed võitlevad samuti meie kõrval. Ärgem loovutagem sünnimaad!»
Kogu veetše tõstis tormiliselt kära, igast kandist kuuldus hüüdeid:
«Seisame Vene maa eest! Võtke mõõgad ja kirved!»
Vojevood tõstis käe. Kuulutajad karjusid:
«Seisa vaikselt, Kiievi veetše! Kuula!»
«Kiievi inimesed, pange lukku oma kojad ja minge kõik müüridele. Las iga tänav kogub kokku oma družiina ja asugu selle etteotsa tänavavanemad.»
Võimsal häälel lõpetas Dmitro tuliselt oma kõne:
«Kiievi inimesed! Nii meie lapselapsed kuj ka lapselap-selapsed meenutavad, kuidas Kiievis nende vanaisad ja vanavanaisad ei nõtkutanud põlvi julma vaenlase ees, vaid võitlesid viimase veretilgani. Ja meie järglased meenutavad meid armastusega ja õpivad, kuidas tuleb kaitsta kodumaad, andes elu tema eest.»
Kõikjalt kostsid hüüded:
«Seisame sünnimaa eest! Kaitseme oma naisi ja lapsi! Sureme, kuid ei anna Kiievit käest!»
Sellest tunnist peale jätkasid kõik kiievlased väsimatult ettevalmis-tusi oma linna kaitsmiseks: nii päeval kui öölkindlustasid nad vanu müüre, tegid tänavatele palkidest ja kividest põiktõkkeid. Müüride juurde veeti suured katlad, et vett ja tõrva keema ajada.
201
Kiievi müüride kaitse alla valgus kokku inimesi ka ümberkaudsetest asulatest ja nad suurendasid vabatahtlike võitlejate arvu. Relvastuti, kuidas keegi sai. Relvameistrid ja sepad valmistasid soomusrüüsid, tagusid kilpe ja mõõku, jahiodasid, tapreid, nooli, aga tänavavanemad jagasid relvad laiali kõikidele kodanikele.

Neljas peatükk BATU-KHAANI TELGI JUURES

Batu-khaan, kes oli püstitanud oma välitelgi Dnepri vasakule, idapoolsele kaldale, ootas algul, kuni tugev jää veerikka jõe kütkesse paneb.
Ühel hommikul istus Batu-khaan, kes oli end tiigrinahk-sesse kasukasse mässinud, karusnahksel vaibat oma telgi ees. Temast kahel pool olid tardunud liikumatuks tähtsaimad

bagaturid. Nad nägid, kuidas mongoli ratsanikud, kes olid mähkinud hobuste kapjade ümber vilti, lähenesid vastaskaldale ja lasksid seal nooli müüridele kuhjunud linnakaitsjate pihta. Märganud tatarlaste eelsalga lähenemist, hakkasid liikuma jalasõdalased ja vene ratsanikud tormasid vaenlastele julgelt Vastu. Jääl algasid raevukad kähmlused. Küevlased võitlesid vapralt, rabades nende kallale sööstnud tatari ratsanikke lühikeste odadega, sirgete helkivate mõõkadega või pikavarreliste kirvestega.
Batu-khaan küsis Subudai-bagaturilt, orna kõige vilunumalt nõunikult sõjaasjanduses, kuidas on vaja tema arvates linna edasist piiramist juhtida.
«Ma näen, et ka Kõjuvis ei saa russe kergesti alla heita!» vastas ühesilmaline, alati sünge vanamees, «Tuleta meelde, et ka Rjazani ja Ultemiri' kaitsesid russid raevukalt. Tuleb saata sõjasalgad linna ümber haarama, et rünnata Kõjuvit ühekorraga igast küljest. Kuid esiteks peame me murdma suure augu kusagile linnamüüri.»
«Ära kiirusta! Varsti näed sa lõdisevaid saadikuid siinsamas põlvili armu palumas! Kas nad siis tõesti ei näe, kui palju meid on? Kas siis meie malev isegi kaugelt ei peaks neile surmahirmu nahka ajama?» lausus pilkavalt Gujuk-khaan, kes asus Batu-khaaniga alati vaenujalal.
' U 1t e m i r — Vladimir.

«Selleks pole vaja kasutult püha mongoli verd valada. Tuleb oodata ja linn näljutamisega ära võtta.»
«Sina pole kunagi olnud väejuht ega saagi selleks!» vastas Batu-khaan süngelt, põlgusega. «Subudai-bagatur, mispärast viibivad meie müüripurustaimismasinad?»
«Nad peavad varsti siia jõudma,» lausus ligi astunud hiina ehitaja Li Tung-po. «Kuid praegu ei saa taraane jääle lasta, esiteks tuleb nende jaoks tugev üleminekukoht ette valmistada, muidu purustavad nad oma raskusega jää ja vajuvad jõepõhja.»
Subudai-bagatur andis nukeritele käsu, ja peagi tuli kaldale jõuk vangivõetud kõptšakke, keda mongolid odadega tprkides tagant kihutasid. Vangid hakkasid parvel lebavaid palke sorteerima, neid jääle kandma ja nendega teed sillutama teisele kaldale. Hiljuti veel nägusaid rõivaid, nüüd aga armetuid kaltse kandvad kõptšakid olid äärmiselt kurnatud väljanägemisega. Nende jalgade ümber olid mähitud naharäbalad. Nad kõik töötasid vaikides, kõõritasid kurjalt oma uusi metsikuid isandaid, teades, et kõige väiksemagi sõnakuulmatuse eest ähvardab neid viivitamatu surm. Palgid asetati jääle põiki jõge, nii et järk-järgult loodi puust tee vastasasuva kaldani.
Batu-khaan näis olevat täiesti ükskõikne kõige toimuva vastu ja tundis rohkem muret oma pantrina täpilise täku pärast. Džihangir tõusis jalule, läks jurta kõrvale vaia külge seotud ratsu juurde ja hakkas hobust söötma kuivade kakukeste tükkidega, valla päästma ning uuesti palmitsema tiheda siidise laka paljusid patsikesi. Kuid samal ajal jälgis Batu-khaan teraselt kõike, katsudes oma ärevust ümberolijate eest varjata.
Veel üks tatarlaste ratsasalk saadeti teisele kaldale. Alguses väljusid lähimast metsast venelased suure jõuguna ja astusid julgelt taplusesse tatarlastega, kes tormasid kord venelaste kallale, kord kihutasid kiiresti minema. Oli selgesti näha, kuidas sähvisid vene sirged ja mongoli kergelt kõverad mõõgad, välkudes ereda hommikupäikese kiirtes.
Kogu linn, kivimüüridel, lumega kaetud puu- ja pilli-rookatustel, mustendas tuhandetest relvastatud kiievlastest, kes jälgisid lahingu algust. Linna alandlikust alistumisest Gujuk-khaan enam ei kõnelnud. Kõigil oli selge, et ees seisab meeleheitlik võitlus.
Varsti hakkasid roomama üle jõe, mööda jääle asetatud

palke, kaks kiviheitemasinat ja purustav taraan. Iga ehitist tirisid kümned sõnnid. Loomi sundides käisid kõrval vangide jõugud ja pistsid hädaohtlikes kohtades kaikaid ning laudu rataste alla.
Batu-khaan soovis näha vangistatud kiievlasi, kes teisel kaldal kinni võetud. Nukerid kihutasid taipluspaigale, viskasid võitlevatele vene sõdalastele arkaanid kaela ja lohistasid neid mööda jääd oima käskija telgi juurde.
Uudishimuga silmitses Batu-khaan enese ees lebavaid venelasi. Nuudihoopide all ajasid nood end suure vaevaga jalule. Esimene oli sihvakas sõdalane, kes kandis lambanahkset poolkasukat. Ta tuikus kergelt ja hoidis kinni teise vangi õlast. Jultunult ning kurjalt vahtis ta kõiki ja vastas tõlgi küsimustele vastumeelselt.
«Kust sa pärit oled? Millega tegeled?»
«Smolenski lähedalt. Parvetan mööda Dneprit palke.»
«Kui sa oled smolensklane, mispärast sa siin Kõjuvi eest sõdid?»
«Kuidas siis sõdimata jätta? Linn on ikkagi samuti meie, vene linn!»
Tõlk andis vangi vastuse Batu-khaanile edasi.
«Küsi sellelt põikpealt, kas ta Novgorodis on olnud? Kas ta tunneb Novgorodi vürsti Iskendrit?»
«Olin Novgorodis ja elasin seal pikemat aega, kuidas siis vürst Aleksandrit mitte tunda! Kuulsus temast lendab kaugele!»
«Räägi tõtt, või sul raiutakse pea maha: kui palju on siin Kõjuvis sõjaväge?»
«Kuipalju inimesi, niipalju ka sõdalasi. Nüüd kahmas igaüks kirve või jahioda järele.»
Vastus ajas Batu-khaani vihale.
«See häbematu on kangekaelne, kuid võib-olla oskab ta midagi teha. Anda ta ahelasse needituna üle Li Tung-pole. Niisugune põgeneb ilma kettideta minema.»
Järgmiseks vangiks osutus noor naine. Ta oli raskesti haavatud, palju verd kaotanud. Ta lamas selili ega jõudnud end üles ajada. Nõnda ei õnnestunudki teda jalule saada. Naise suured ning pärani silmad vahtisid taevasse. Ta pures alumist huult, katsudes oigeid maha suruda.
«Mispärast naine siia tassiti?» küsis Batu-khaan vihaselt. «Ma käskisin tuua neid, kes võitlevad meiega.»
«Nendel sõdivad ka kõik naised kõrvuti oma vendade ning meestega,» seletas tõlk.
204
«Missugune rahvas!» torises Batu-khaan ja lisas: «Et tal poleks enam poegi — kättemaksjaid meie lastele ning lastelastele, — tehke talle ots peale!»
Niidul, Dnepri kaldal, Batu-khaani suure telgi läheduses seisis teine telk, tema sugulase, samuti tšingisiidi, khaan Gujuki oma.
Gujuk istus kaamelikandamil, mis nahkrihmadega kinni seotud, ja vahtis Dnepri teisele kaldale, kus laius avarana rahvarikas Kiiev, mis näis tatarlastele veel hiljuti kerge saagina ja muinasjutulise rikastumise allikana.
Juba mitu päeva käis taplus selle kuulsa linna pärast, kuid võitu polnud veel näha. Pärast metsase künka ümberhaaramist ning värava mahamurdmist tungisid sinna esimestena sisse khaan Nohai «mürgeldajad», mille järel seal kandis hakkasid tõusma suitsupilved põlema pistetud majadest. Kuid teise müürivöö ees pidasid meeleheitlikult võidelnud kiievlased «mürgeldajad» kinni ja Batu-khaa-nil tuli oma eelsalgale teine tumen apipi saata.
Gujuki tähelepanu tõmbas endale vene vangide rühm, keda nuudihoopidega tagant sundides ajasid mongoli tur-gaudid. Khaan andis neile märku lähenemiseks.
Väsinud, sünged näod. Rebenenud rõivad. Vangid seisid vaikides. Tõlk kummardus khaan Gujuki ligi, hakkas kiiresti sosistama, puistates midagi tema ette vaibale.
«Te olete meistrid? Kas need ehted on teie tehtud?» küsis Gujuk.
«Ütle oma isandale — meie keskel nupumehi ei ole,» vastas kindlalt vanem, halliseguste juuste ning täishabemega mees.

«Ärge varjake midagi, rääkige tõtt! Khaan Gujuk kingib teile elu. Teid läkitatakse Itili kaldale Saraisse, ja seal hakkate te rahulikult töötama Batu-khaani heaks, või saadetakse veelgi kaugemale, Kara-Korumisse, suurkagaani pealinna. Seal vajatakse samuti meistreid-osavkäpipi. Khaan mõistab hinnata teie agarust ning tööd ja autasustab heldelt teenete järgi.»
«Pole meie osavkäpad! Kiievi kaitsjad, ja kõik!» hüüdis noor sinisilmaline poiss.
«Pole meistrid? Kas teie kõik pole meistrid? Teie käest küsitakse viimast korda. Kes on meister, astugu ette! Teisi päRib surm jalamaid, siinsamas!» sisistas Gujuk vihaselt.
205
Ta silmitses ootavalt enese ees seisvaid venelasi. Vaikides lõid nood hardalt risti ette, kuid mitte ükski ei väljunud ridadest.
«Tapa! Täna on sinul meelevald! Kuid oma oskusi me vaenlasele ei müü!» lausus kindlalt üks vangidest, kellele täisrelvastuses mongol juba arkaani oli kaela heitnud.

Viies peatükk VADIMI OTS

Otse veetšelt läks Vadim Petšerski kloostrisse, et oma õpetaja-isograafiga hüvasti jätta.

«Anna mulle andeks, isa, et ma sinuga aina sõnelesin ja vähe su eest hoolitsesin: isegi küttepuid ei muretsenud talveks tagavaraks!» Ja ta kummardus, puudutas käega maad.

«Ja sinagi anna mulle andeks, kui ma sind millegagi solvasin ega jõudnud õpetada nagu kord ja kohus,» lausus vanamees ja pühkis vaimulikukuue varrukaga silmi. «Küttepuude pärast aga ära kurda. Mis seal veel küttepuudest! Kui nüüd ainult pea otsa jääks! Kuhu sa siis siit lähed?»

«.Kõigepealt lähen koju, sealt aga koos oma peremehe-potimeistriga lähen müürile oma kohta otsima.»

«Kas tõesti on meie viimane tund kätte jõudnud?» kohkus munk. «Kas tõesti lubab issand, et tatarlastest jõhkardid siia sisse tungiksid? On ju Kiiev seniajani püsinud mitusada aastat ja kes küll pole siia tulnud, kes pole kallale tunginud: küll petšeneegid, küll berendeid, küll torkid, küll polovetsid! Kuid meie vanaisad ja esiisad loid nad kõik tagasi. Annab jumal ja lööme tagasi nüüdki!»

Vanamees õnnistas Vadimi, soovis talle edu sõjapidamises ja laskis tal minna.

Pillirooga kaetud tare, kus elas Vadim Kondratiga, oli poolenisti maa sisse kaevatud. Tares oli kaks tuba: üks avar, kahe aknakesega, teine väiksem, ühega. Suure nurga toast võttis enese alla ümmargune ahi.

Suuremas toas, piki seinu, lauakestel lamedates kastides paiknesid eeskujulikult korrastatuina kentsakad esemed. Need näitasid, et Vadimist oli saanud osav meister, kes võttis Kondratilt üle viimase poolt hüljatud raskening teravmeelse käsitöö. Ühel laual lebasid mitmekesise

206

kujuga kiltkivist vormid ristikeste, ripatsite, sõrmuste ja teiste metallehete valamiseks. Siinsamas leidus ka suur hulk väikesi savimapakesi värvidega.

Vadim tabas Kondrati täies tööhoos. Suure erutusega kuulas too Vadimi jutustust kõigest, mis juhtus veetšel.

«Kuidas siis nii? Elasime, häda ei tundnud, ja korraga läks kõik segamini! Tuleb välja — viska töö nurka, kui kõiki kutsutakse: «Asuge müüridele!». No mis siis ikka, peitu pugema me ei hakka! Lähme meiegi koos kõikidega, kodus aga jätame peremehe ameti peale vana kõutsi Lju-bomudrõi.»

Meister kustutas ahjus tule. Kattis nartsudega vormid kinni. Läks välja inaabritega aru pidama. Vadim istus kaua aega laua taga, ja mõte tööst ei mahtunud tal enam pähe.

Öösel ei saanud kumbki kaua aega sõba silmale, nad aina vähkresid. Kondirat hädaldas ning ägas raskelt.

Järgmise päeva hommikul tõmbas meister endale selga puhta hame, võttis pauna leivakäntsakaga, pistis vöö vahele kirve, teise andis Vadimile, j ai mad väljusid. Kond-rat riputas taba ukse ette, mille tagant kuuldus kõutsi küünekrabinat ning haledat näugumist.

Naabermajakese jalgvärava juures seisid Smirenka ja Sofitsa.

«Tulge teiegi meiega kaasa! Käsk on kõigile ühine. Võtke ainult ligi kann veega ja puhtaid lappe, et haavu kinni siduda.»

«Me juba isegi otsustasime nõnda. Ootame ainult vanaema ära ja tuleme.»

Tatarlased piirasid linna juba igast küljest. Kogu Kiievi elu kandus tänavatele. Podoli elanikud tulid ülalinna. Üles müüridele kogunes suur hulk inimesi. Kõik jälgisid ahnelt, mis toimus all.

Niipea kui Vadim ja Kondrat üles müürile said, tungisid nende kõrvale lumme mõned pikad tatari nooled. Tagapool kõlasid hõiked:

«Peitke end! Peitke end!»

Keegi aga oigas juba:

«Neetud, õlga tabas!»

Vadim jätkas ahnelt kaugusesse vahtimist. Ta asus sise-müüril, mis ümbritses linna künklikku osa. Kõikjal mustendas inimestest, neid oli tuhandeid mehi, naisi, noorukeid.

207

All aga laius jäätunud Dnepr, mis lund täis tuisanud.

«Vaata sinna, jõe taiha!» hakkas Kondrat sosistama. «Need on tatarlased, neid on terve pilv!»

Tõepoolest, vastasasuvale kaldale oli jube pilku heita, seal kogunesid tatarlased võimsaks väeks. Loendamatud lõkked suitsesid, kõrvu kostis kaamelite röökimist, ratsude hirnumist ja kohutava hordi tohutu kriiksuvate veokitehulga edasiliikumisest tekkivat kumedat kära, sega-mini igas suunas kihutavate ratsanike huikamise, vilistamise ning kurguhäälsete hõigetega.

Neid oli palju, mitu korda rohkem kui kaitsjaid, ja kauged mustad punktid silmapiiril rääkisid sellest, et mongoli vägesid tuleb üha juurde ja sellele pole seni lõppu näha.

Vadim lippas koju. Näljane, kõhnunud peni tormas talle rõõmsalt vastu.

«Pole nüüd kedagi sind toitmas!» lausus Vadim tema karvast pead silitades.

Läbi tara nägi ta naabreid. Tütarlapsed hakkasid teineteise võidu temalt pärima, mis sünnib müüridel. Hirmunuma kõikidest juttudest, mida tatarlaste kohta räägiti, kärast, askeldustest ning ärevusest, mis linnas valitses, ei tahtnud nad ise mitte mingi hinna eest kodust kaugele minna, ja ka vanaema polnud veel ikka tagasi jõudnud.

«Kui ta järsku tuleb meie äraoleku ajal! Pistab sõimama, et kodu on valveta jäetud!»

Vadim ei ütelnud naabritele midagi, kuigi ta juba eelmisel päeval teada sai, et nende vanaema hukkus: eideke ei viinud oma viimaseid rõngassaiu turule nagu tavaliselt, vaid müürile, kus jagas neid kaitsjatele. Seal tabas teda tatari tabav nool.

Vadim läks oma koju muldonni. Seni oli siin kõik veel kodune ning vaikne. Siin on laud, mille taga ta harilikult töötas, täis valmis valatud ristikesi, ripatseid, käevõrusid. Kuhjake läbipaistvat merevaiku, millest ta ehteid valmistas. Väikestes napakestes iga liiki eredaid värve. Kui palju rõõmu nad talle tegid omal ajal...

Ta murdis kõvaks kuivanud leivakannika kaheks, andis poole koerale, teise poole mähkis puhta nartsu sisse ja peitis põue. Leivaraasud pani ta suurde savikaussi, mis seisis põrandal. Ta kutsus kõutsi, kuid too ei teinud häält vastu: nähtavasti oli õue pääsenud. Nukralt vaatas Vadim viimast korda oma elupaika, väljus majast ja pani ukse

208

väljastpoolt lukku. Viibanud käega jalgvärava juures seisvatele tütarlastele hüvastijätuks, hakkas ta nobedasti astuma sinnapoole, kust ulatus kõrvu paljude häälte kära ning hõikeid. Korraga rabas Vadimi mingisugune ebatavaline kõla: võrdsete vaheaegadega üksteisele

järgnevad rasked tümpsuvad hoobid. Need olid mongoli taraanid, mis alustasid oma hävitustööd.

Kiievlased, kes vojevood Dmitro näpunäidete järgi olid paigutatud kõikidele linna ümbritsevatele müüridele, ei saanud ette näha, kuhu suunab vaenlane oma pealöögi.

Kellegi ahastav hääl pistis karjuma:

«Tatarlased tungisid linna!»

Tõepoclest, pärast tohutuid jõupingutusi õnnestus mongolitel võimsate taraanide abil Ljadi väravast läbi murda, ja vaenlase ratsavägi tormas pidurdamatu laviinina piki peatänavat, kattes tee nii oma kui ka vene sõdalaste surnukehadega. Kõikidel tänavatel käis täie hooga meeleheitlik taplus. Vadim sööstis kõige tihedamasse lahingumöllu, kus silmas vaenlastest ümbritsetud Kondrati. Viimane lõi kirvega tagasi mongoleid, kes talle peale rõhusid. Vaikne Vadim, kes selle päevani ei kujutlenud enesele, et ta võib kedagi tappa, tormas sõpra kaitsma, lõhkus tugeva hoobiga pea vaenlase ratsul, kes koos ratsanikuga maha langes. Ootamatu tõkke otsa põrkunud teise mongoli hobune käis samuti uppi, ja Kondratil õnnestus vaenulikust rõngast välja rabelda. Ta karjus midagi Vadimile, kuid kära tõttu ei saanud too midagi aru.

Ootamatult lendas lähimast põiktänavast otse Vadimi peale uus mongoli sõjasalk huikamise ning ulgumisega, dim nägi enese ees karvaseid hobusepäid, välkuvaid õõku, tõmmusid pilusilmalisi nägusid. Ta jõudis kõrvale hüpata ja seisis nüüd, selg vastu puud surutud. Ta nägi, kuidas üks ratsanikest, kes kandis päikese käes helkivat kiivrit, libises järsku sadulast, kellegi odast tabatuna. Ta jäi jalgapidi jalusesse rippuma, lohises mööda lund, pikalakalisest ratsust veetuna. Vadim hüppas ligi, tõstis mõõga ja tundis korraga, et kellegi tugevad käed haaravad teda selja tagant. Kuum katkendlik hingeõhk kõrvetas kaela. Vadim keeras end ümber, libises välja raudsest embusest ja virutas mongolile mõõgapäraga vastu pead. Kukkudes kiskus mongol Vadimi kaasa, kuid too kargas püsti, valmis uuesti vaenlase kallale tormama. Sellel hetkel tungis pikk vaenlase nool talle rinda. Vadim kukkus

209

maha. Mõned ratsanikud kihutasid temast üle ja sööstsid edasi. Vadimile näis, et saabus täielik vaikus. Teadvus hakkas pikkamisi tuhmuma. Ta mägi enese kohal vaid taevast, sinist, silmipimestavalt eredat. Taevas? Ei! Need on üha lähemal, lähemal tema üle kallutuvad nii tuttavad, nii kallid sinised silmad.

Ümberringi lõõmas juba tulekahju.

Kui mongolid jõudsid tänavale, kus elas Vadim, sulgesid end tema surmani ärahirmutatud naabrid Sofitsa ja Smi-renka majja.

Väljast ulatus kõrvu hüüdeid ja võitluskära. Korraga hakkas keegi metsikult ust lõhkuma. «Oi, peame peitu pugema, ent kuhu?»

«Ronime ahju, Smirenka, see on ju täna kütmata. Peidame end sinna. Sealt ei tule kellelgi pähe meid otsida.»

Tütarlapsed ronisid ahju, ja kõvasti teineteise vastu liibununa lebasid seal, oodates, mis juhtub.

Nad ei pööranud tähelepanu väljas üha kasvavale kärale ning kärsahaisule; kui ainult tatari koletised neid ei leiaks!

Sellal märkasid mõned mongoli ratsanikud, kes kihutasid piki tänavat, et ühe muldonni ukse ette pole taba riputatud. Kaks mongolit hüppasid ratsude turjalt, sidusid hobused varbtara külge ja tormasid ukse juurde. See osutus seestpoolt suletuks. Ühiste jõupingutustega õnnestus neil lõpuks uks hingedelt maha murda.

Sisse astudes avastasid mongolid üllatusega, et muldonn on tühi. Seina ääres akende vahel seisis suur kirst. Mongolid lõid sellel luku eest, hakkasid rutates kirstu sisu põrandale pilduma. Seal oli naiste rõivaid, kasukaid, linast riiet ja mitmesuguseid muid esemeid.

Mõlemaid metslasi haaras ahnus. Nad hakkasid teineteise käest ära kiskuma esemeid, mis neile meeldisid, ega märganudki tülitsemise ning jaotamise ägeduses, kuidas õlgkatusele langenud tuliste laastude ning laudade lasust lõi järsku kogu tare igast küljest leegitsema.

Kui lõpuks mongolid, röövitud vara kompsudesse seotud, juba ukse poole läksid, langes põlev katus sisse, mattes oma rusude alla nii stepikiskjad kui ka ahjus varju otsinud tütarlapsed.

219

*

Kõrvus oleks otsekui kõlanud kirikukoor, kaeblikult ägavad õrnad naisehääled... Ei! See on lumetormi ulgumine. Vaevaga, aeglaselt tuleb Kondrat meelemärkusele. Oimukohtades tuikab. Või raputab ning müksib teda keegi?

«Onu Kondrat! Onu Kondrat! Kas kuuled mind? Ärka üles, tõuse püsti! Oh issand! Mida ma pean sinuga tegema? Kui jätan su maha' ja lähen minema, siis löövad tatarlased su surnuks.» '

Kondrat tuli meelemärkusele. Tema üle kallutus noor nägu.

«Mis sa nüüd, ei tunne mind ära või? Ma olen ju sinu õetütar,, Ljubaša. Ma tõin sulle hobuse.»

Kondratil valutavad käed ja pea hullupööra, nii et ei jõua ära kannatada. Kuid tuleb tõusta ja sinna hiilida, kuhu läksid ellujäänud kiievlased. Suure vaevaga tunneb ta ära oma õetütre, kes kannab mehekaftanit ja karusnahk-set mütsi.

«Tulid mõistusele? See on hea! Tähendab, elad kaua. Ma tõin sulle hea hobuse. Tiheda jõuguna kihutasid meist mööda tatarlased, ilmselt sinna väljakule Desjatina kiriku vastas. Kuid üks nende hobustest oli kusagil ratsaniku kaotanud ja teistest maha jäänud. Näen, et on teine ratsuteidpidi puu külge kinni hakanud. Siin ma ta kätte saingi.»

«Sulle endalegi kulub hobune ära. Istu talle selga ja sõida kiiremini minema, kuni oled veel terve. Näed ju, mis siin sünnib!»

«Võta, onu Kondrat! Ma muretsen endale teise. Praegu on palju peremeesteta hobuseid mööda Küevit laiali jooksnud. Mina enne lõppu linnast ei lahku. Nagu kõik, nii hakkan minagi võitlema sellega,» ja ta näitas Kondratile väikest vöö vahele pistetud kirvest.

Tütarlaps aitas Kondratil sadulasse ronida. Oli aeg sellest paigast lahkuda. Ümberringi lõõmasid majad ja tulekeeled lendasid taeva poole, purpurpunaste, otsekui tuliseks kuumutatud pilvede poole. Oli näha, kuidas leegitsevad tukid ning lauad õhus kukerpalle tehes koos suitsupilvedega ülespoole lendasid.

Ratsu, kelle Ljubaša kohale tõi, oli kuidagi ebatavaliselt karvane, ja sadulgi tema turjal oli samuti võõras, mitte venelik. Ratsu norskas, tõmbas kõrvad peadligi ja katsus hammustada.

211

«Rutemini! Rutemini!» kiirustas tütarlaps. «Jõhkardid võivad ju ootamatult jällegi siia sattuda. Hüvasti, onu Kondrat!» Ja Ljubaša kadus hägusesse videvikku.

Kondrat kappas kiiresti piki põiktänavat, oodates iga hetk uut kokkusattumist tatarlastega.

Tõuske üles nüüd, vene inimesed!
öösel magage — ärge magage Kiievis,
vaid terasest mõõku te ihuge
ja karastatud nooli teritage!
Lähenevad õelad tatarlased
ja tahavad, vaenlased vihased,
luudest tarekese ehitada,
kollastest ribidest toa püstitada,
kuid vene kätest, valgest ihust
tahab vaenlane, et talle pink valmistataks . ..

Kõlas laul, kaeblik kui oie. Seda laulis Ljubaša, Kond-rati õetütar linnamüüril töötades. Tema ja teised Kiievi naised punusid vitstest suuri korve, mis siinsamas täideti liiva ning saviga: nendega pandi kinni läbimurtud kohti müüris.

Nendel rasketel päevadel polnud Kiievis ühtegi inimest, ' kelle jaoks poleks leidunud tööd, ja kõige pakilisemat, hädavajalikumat tööd. Lapsed kandsid kohale kive, paju-oksi, vanamehed keetsid tõrva ja ajasid vett tuliseks, ning kes suutis käes hoida mõõka, oda või vibu nooletupega, milles karastatud nooled, kuid aitas ka lihtsalt' kirvest — sellele näidati kätte koht, ja sellelt kohalt suutis teda ainult surm lahkuma sundida.

Kuid päevast päeva hõrenesid silmatorkavalt mehiste kaitsjate read, asendada aga polnud neid enam kellegagi. Tatarlased lasksid piiratute pihta noolepilvi, ja kui vaenlased lõpuks linna tungisid, oli neid nii palju, et nad oma ratsaväega pühkisid minema kõik, mis teele sattus. Vaenlased ei saavutanud võitu üksikute bagaturide vapruse, rammu ning mehisuse tõttu, vaid oma loendamatu hulgaga, kus iga venelase kohta, ja sageli üldse mitte sõdalase, vaid lihtsa käsitöölise või linnaelaniku kohta, kes polnud varem mõõka käes hoidnud, tuli kolm-neli hästi relvastatud, taplustes vilunud tatari sõdalast.

Kuid mitte keegi ei palunud armu, paluti ainult jumalalt

jõudu, et lõpuni vastu pidada, et surra, ilma oma head nime nõrkusega häbistamata. Teati, et vaenlane nad lämmatab — kuid alla ei antud.

Juba oli mitu tänavat ummistunud surnukehadest, mis läksid segi viimases kähmluses, juba pigistas üha tihedamalt vaenulik rõngas ja minna polnud mitte kuhugi, kuid inimesed tundsid veel rõõmu, nähes, kui palju jõudu kaotab vaenlane, märgates, et sissetunginud mongolitele appi-saadetud uutest salkadest ei pöördu ükski tagasi. Piiratud andsid kallilt oma elu, pidasid vastu viimse veretilgani, hävitades vaenlast, millega ja kuidas aga said.

Kuues peatükk KIIEVI VIIMANE TUND

Kõige meeleheitlikuma tapluse ajal asus Batu-khaan kaua aega ühe kiriku kellatornis, kust jälgis kõike toimuvat ja andis kulleritele käske.

Järk-järgult, suure vaevaga õnnestus mongolitel tungida läbi kividest ning palkidest tõkete väljakuni, kus iidse templi ees toimus viimane meeleheitlik lahing.

Kui Batu-khaan kappas sellele väljakule, siis nägi ta kõikjal tapetud-ja haavatud sõdalaste ja raskelt kähisevate, hingevaakuvate hobuste virnu. Taplus lõppes Desjatina kiriku kõrgete uste juures. Isegi kirikukatusel leidus suur hulk inimesi, kes heitsid tatarlaste pihta nooli ning kive.

Batu-khaanile näidati elatanud rühikat sõdalast, kes kandis helkivat soomusrüüd. Lõhkilöödud kiivri alt voolas mööda nägu verd. Ta seisis, nõjatudes vastu kirikuseina, ja suu laialt pärani, hingas raskelt, suure vaevaga.

«See on kõrge bagatur, siinsete vägede ülemjuhataja Dmitro,» seletas tõlk Batu-khaanile. «Kui käsid, teevad sinu nukerid talle otsa peale.»

«Surnuna pole mul teda vaja. Võtta ta kinni elusalt ja tuua vigastamatult minu telki. Ma tahan temaga kõnelda.»

Osavalt visatud arkaan põimus haavatud vojevoodi ümber ja paiskas ta maha. Tatarlased sidusid Dmitro kinni, asetasid ta põiki hobuse turjale, kinnitasid nööridega ja viisid minema.

Kaunis kullatud kuplitega kivikirik oli täis kiilutud linna kõige suursugusemate inimeste naisi ja lapsi, kes olid

leidnud seal oma viimase varjupaiga. Sinna olid kokku kantud ka nende väärisasjad, karusnahad ja rõivad, mida nii väga lootsid ära võtta kiskjalikud ning ahned mongoli sõdalased, kellest igaüks oli hellitanud unistust muinasjutulisest rikastumisest Kiievi vallutamisel.

Poolpimedas-kirikus oli umbne, ümberringi kuuldus itku ning oigeid, mõned palvetasid valju häälega, lootes mingile imepärasele pääsemisele. Lapsed nutsid.

214

Mõned inimesed olid juba eelmisel päeval hakanud maaalust käiku kaevama, et pääseda kirikust vastasasuva künka nõlvale, ja öösel pimedust kasutades lähimasse metsa peitu minna.

Maa-alusest käigust tõmmati muld välja puuämbritega, pikkade nööride abil. Maa-alune käik oli juba küllalt sügav. Inimestel tekkis pääsemislootus. Nad otsustasid kindlalt: piirajatele uksi mitte avada.

Kuid mongolid ei võinud kauem oodata, sest ümberringi möllas üha tugevamini tulekahju ja oli juba raske jääda keset suitsu, tuld ja kõikjalt sadavaid leegitsevaid laudu ning puutükke, mida tuulepööris kaasa kandis.

Siis ,andis Batu-khaan raevuselt käsu:

««Palvete maja» kivisein läbi murda!»

Varsti tassiti kohale müürilõhkumistaraan. Vilunud nukerid asetasid selle ühe kirikuseina vastu ja hakkasid kiigutama rasket raudotsaga palki, rammides sellega kangekaelselt seina, kuni see läbi murti ja ülikaunis ehitus kokku varises, mattes oma rusude alla kõik, kes sees end varjasid, koos nende rikkustega. Nõnda mongolitel ei õnnestunudki midagi endale saada.

Polnud enam võimalik väljakule jääda: ümberringi lõõmasid majad. Batu-khaan oma lähikondlastega kihutas minema, murdis suure vaevaga tulerõngast välja.

Tatari valitseja käsk täideti: nukerid tõid kinniseotud vojevood Dmitro tema välitelgi juurde Dnepri vasakul kaldal.

Õukonna kroonikakirjutaja Hadži Rahim koos arst Duda õiglasega pesid haavatu puhtaks ja sidusid ta haavad, katsudes arstirohtudega verejooksu seisma panna. Dmitro käitus mehiselt ega toonud kuuldavale ainustki oiet. Tema juurde tuli Batu-khaan. Kaua aega silmitses džihangir teraselt haavatud sõdalast, otsekui uurides teda ja millegi üle aru pidades, siis lausus ta aeglaselt:

«Sa oled tõeline bagatur. Ma võtan su meeleldi oma malevasse, et sa mind teeniksid.»

Vojevood vaikis.

«Mida sa mulle soovitad: kas jääda oma malevaga siia, russide maale, või liikuda jalamaid edasi «õhtupoolseid maid» alistama? Tõe rääkimise eest ma ei karista, vaid annan autasu. Vasta mulle õiglaselt.»

Vaevaga hakkas Dmitro kõnelema:

«Siiajäämine pole tatarlastele kasulik. Vene maa on

215

sinu poolt juba alla heidetud. Kiievi linn põletatud. Sellesse pole jäänud ühtegi tervet maja, mitte ühtegi haavadeta kaitsjat. Kuid sina armastad sõda, otsid uusi võite ja uute rikaste linnade vallutamisi. Mine kiiresti edasi tftisi maid vallutama. Ega sa isegi ometi siia jää.»

Dmitro rääkis aeglaselt, ühtesoodu kuivi, pakatanud huuli noolides.

Batu-khaan silmitses teda kahtlustavalt ja lausus vaikselt Subudai-bagaturile:

«Ma arvan, et ta seepärast soovitab mul viivitamatult edasi liikuda, et tahab kiiremini vabastada oma maad minu sõdalaste rüüsteretkedest.»

Seepeale pöördus ta uuesti vojevoodi poole ja küsis:

«Ent kus, missugusel maal leian ma kõige paremat toitu meie ratsudele?»

«Muidugi avarates ugri steppides.»

«Sa sõidad minuga kaasa,» lausus Batu-khaan, «ja oled teel mu nõuandjaks.»

«Mina olen sulle halb nõuandja: mul on jäänud üsna vähe aega elada,» vastas Dmitro ükskõikselt. «Ma suren varsti ja soovin sulle sedasama!»

Batu-khaan võpatas. Ümberolijad vahetasid pilke. Sel hetkel jooksid hingeldades ligi kaks tatari sadakonnaüle-mat, haarasid Batu-khaani kaenalde alt kinni ja panid ta kiiresti ratsu turjale istuma:

«Suur džihangir! Siin on neetud koht! Kõjuvis pole meil enam midagi teha. On aeg siit ära minna.»

Eemaldudes Kiievist Batu-khaani kannul rääkis Gujuk-khaan vaikselt ühele oma lähikondlasele:

«Igavesti sinine taevas oli siin armutu mitte üksnes Batu-khaani, vaid ka minu vastu: kui džihangir läkitas oma maleva Kõjuvit piirama ja tumen tumeni järele sinna läks, tagasi aga ei pöördunud mitte ühtegi, ütlesin ma Sain-khaanile: «Suur džihangir! Sõjajumal Suldee annab võidu ainult kõige vapramale. Kas ei tuleks sul enesel juhtida oma võitmatute tumenit selle sõnakuulmatu linna peale? Üksnes sinu lähenemisega lendavad väravad valla, meie sõdalased aga saavad muinasjutuliste bagaturide uue jõu.» Ta silmitses mind ja torises, kuid ei järginud mu nõuannet. Kahju! Taeva tahtel oleks võinud temagi jääda tagasi tulemata, kui ta oleks sööstnud lahingumöllu, ja siis oleks olnud sellel arutul sõjakäigul lõpp.»

216

«Ent kui malev oleks tahtnud siiski edasi minna, mitte tagasi?» küsis vestluskaaslane.

«Siis oleks võinud keegi teine, niisama vapper, Batu-khaani asendada, meie maleva etteotsa asuda . . »

«Ja see oleksid olnud sina!»

«Tss! Tss! Vaiki! Sageli on puudelgi kõrvad!»

Seitsmes peatükk KIRI BAGDADI KALIIFILE

Jäätunud, lummetuisanud laia Dnepri kaldal, Kiievi vastas, Abd er-Rahmani vildist välijurtas, hõõguva lõkke kõrval istus jalakandadel Duda Õiglane ja kribis pillirookalamusega viimaseid konkse pikale kitsale lehele. Ta ohkas, sosistas vaikselt palvet ja silmitses küsivalt oma noort isandat, kes mõttesse vajununa ta kõrval istus.

«Kas lõpetasid kirja?» küsis Abd er-Rahman, mähkides end avarasse kõptšaki lambanahast kasukasse.

«Panin kirja kõik, mida sa tahtsid,» vastas Duda. «Kas loen sulle ette?»

«Loe, mu tark õpetaja.»

Aeglaselt, poollauldes, nagu tavaliselt loetakse pühasid raamatuid, alustas Duda:

«Allahi nimel! Targale, kõrgeima tõe kaitsjale, kes on heasoovlik kõikide tulijate vastu, kes on vastuvõtlik heale, õigeusuliste kogukonna juhile, kõige õiglasemale õiglaste keskel, Mustansirile, Bagdadi kaliifile — ülistagu teda allah oma õnnistusega, lehvigu tema loendamatud lipud, mis ehivad tema vapraid malevaid, suurenegu tema juurde saabuvate saadikute arv! Kõige tulisemaid, südamest tulevaid soove läkitab kaugest, lund täis tuisanud piiritust stepist tema truu, ustav teener, kes on saadikuks tatari taevase Sinise Hordi ähvardava valitseja Batu-khaani juures, Abd er-Rahman, hüüdnimega Metsikute Ratsude Taltsutaja.

Läkitan järjekordse kirja ja palun nobejalgset õiglast Hõzri, et ta kaitseks kõikidel pikkadel ning hädaohtlikel teedel läbi orgude, üle jõgede ning mägede neid kullereid, kelle kindlate käte hoole alla jääb see kirjarull, see minu südame kurb oie.

217

Ma jälgisin katkestamatu tähelepanuga, kuidas toimus russide kõige rikkama ülikauni Kõjuvi linna piiramine, ja sellest ma nüüd jutustangi sulle, kõrgeima tõe kaitsjale.

See linn, mis asub mitmel künkal, oli kolme müürivööga ümbritsetud. Üksnes tänu kiviheitemasinatele ja kahele raskele taraanile õnnestus tatarlastel linnavä;rav pihuks lüüa, mille järel tatari ratsavägi tungis vastupandamatu vooluna Kõjuvisse. Esimene pealöök anti selle värava pihta, kust viib sirge tee künka tipule, millel asuvad bojaaride eluhooned, kõige lugupeetumad «palvete majad» ja Kõjuvi-maa suurvürsti loss. Piki seda teed, murdes endale tee läbi meeletult võitlevate linnakodanike jõugu, kihutasidki teistest eespool Jessun Nohai «mürgeldavad» ratsamehed.

Ma sõitsin mongolite kannul, tungisin suure vaevaga läbi maaslebavate laibavirnade. Siin oli irusse ja tatarlasi, tardunuid viimases surmaeelses võitluses. Ja siin ma mõistsin, mispärast tatarlased sellest mehisest rahvast jagu saavad: neid oli kaks-kolm korda rohkem kui russe. Kõigil majadel kahel pool tänavat rippusid tabad väljaspool ees: tähendab, kogu elanikkond kuni viimase inimeseni jättis oma elamud maha ja tuli välja Kojuvit kaitsma — ühed kindlusemüüridele, teised linnatänavatele.

Ma pean sulle tunnistama, mu suur kaitsja, et ma ei tõmmanud kordagi tupest oma helkivat vanaisa mõõka, kuna need russid, kes nii mehiselt surid oma pealinna eest, tekitasid armastusega oma maa vastu ning täieliku kartmatusega minus ainult hämmastust ja kaastunnet.

Kuid hoolimata sellest mehisest kaitsest — Kojuv langes.

Arvatavasti tead sa, et mongolitelon komme otsekohe pärast lahingut kõikide oma tapetud sõdalaste kehad kokku vedada ja laduda need ridadena palkidele, laudadele, hagudele ja õlgedele matuse-tuleriidaks. Mongolid pistavad niisuguse tuleriida põlema ja kõnnivad kaua aega selle ümber, leelutades pühi laule, kuni tuleriit on maani maha põlenud. Jätta oma langenud sõdalase keha ilma tuleriit-matuseta — seda peetakse neil kuriteoks ning häbiasjaks. Kuid Kõjuvis tuli Batu-khaanil see komme ära muuta: kogu linn lõõmas, meenutades ise tohutu suurt matuse-tuleriita.

Mongolid olid sunnitud kiiresti põgenema tulelõõsast haaratud Kõjuvist. Russide poolt kõikjale talveks paigale pandud heinakuhjad ning viljalaod põlesid samuti ära, nii

et ei linnas ega selle ümbruskonnas jäänud alles mingit toitu ratsudele. Tatari valitseja käskis maleval edasi liikuda, «õhtupoolsete maade» peale, kuhu suundun ka mina.

Siin ma lõpetan kirja. Minu poolt surmast päästetud araabia kaupmees vandus, et viib kirja Bagdadi ja annab selle sinu pühadesse kätesse.

Vabaks ning kiireks sõiduks läbi mongolite poolt vallutatud maa hankisin ma talle kaela riputamiseks lendava jahikulli kujutusega vaskpaitsaa. See paitsaa annab kullerile erakordsed õigused.

Hoidku allah su kuningriiki ja tehku ta selle surematuks! Hõlbustagu kõiki su tegusid edu ning kuulsusega! Palun s,ind veel kord selle pärast, millest juba kirjutasin: hoia end mongolite võitmatu valitseja eest! Tema verine kõva käsi ähvardab üle Kurdistani ja Armeenia mägede Bagdadi eneseni sirutuda. Kogu kiiremini islami vägev malev prohveti rohelise lipu alla, valmistu meie suure püha linna kaitseks! Mongolid on võimelised Bagdadile ootamatut hoopi andma. Juba praegu räägivad nad sellest. Vastavalt sinu käsule saadan ma Batu-khaani ka edaspidi tema sõjakäigul ja katsun sulle võimalikult kiiremini saata järgmise ettekande uutest lahingutest ja kahtlemata tatarlaste uutest võitudest.

Pean ütlema .sulle, et russide pealinna Kõjuvi äravõtmine läks tatarlastele liiga kalliks maksma: pannud selle küngastele magama parima osa oma tohutu suurest malevast, ei saanud Batu-khaan siit mitte midagi peale suitsevate varemete. Tatarlased, kes lootsid rikkalikku saaki, hakkasid nurisema. See kõik ajas Batu-khaani raevu. Seniajani pole ma iialgi näinud tatari valitsejat niisuguses vihahullustuses.

Olgu õnnistatud tund, millal näen sind jällegi õitsvana ning kaugelviibivana kõikidest õudustest ning hädaohtudest, mida toob kaasa sõda.»

Kaheksas peatükk PÄRAST TATARLASTE ÄRAMINEKUT

Tatarlastel ei õnnestunud süüdata matuse-tuleriita oma bagaturide auks, kes langesid Kiievi vallutamisel. Puhkenud lumetorm takistas inimestel liikumist. Äge külm tuul kõrvetas nägu, peksis suud-silmad lund täis.

.Batu-khaan otsis varju oma välijurtas. Mitte keegi polnud iialgi näinud teda niisuguses raevus. Isegi kõige lähedasemad inimesed kartsid sellel päeval džihangiri üksiolekut häirida. Kaks nukerit, kes seisid sissepääsu juures nagu kivikujud, nägid hämmastusega, kuidas nende alati nii majesteetlik valitseja märatses mööda telki, rebis räbalateks mustrilise siidhalati, virutas vastu maad kalleid hõbekarikaid ja sõtkus neid jalgadega, siis aga, pea käte vahel, hakkas venivalt ulguma, kukkus äkki keset pehmeid vaibariidest patju maha, tõmbus kerra ning jäi vait. ; -Naaberjurtasse kogunesid tšingisiidid, kelle hulka ilmus isegi alati urisev õel Gujuk-khaan. Mongolid rääkisid:

«On näha, selle linna elanikud kutsusid kohale kõik oma kurjad vaimud-mangussid, ja nood otsustasid lume alla matta meie vapra maleva, et see ei saaks leida ning ära viia kõiki aardeid, mida on siin sajandite kestel kokku aetud. Meie käskija sarnaneb praegu tulivihase tiigriga, kellel lipsas minema saak, mis oli juba käppade vahel. Kas me võisime arvata, et selle linna müüride all paneb Batu-khaan magama poole oma võitmatust malevast, ja parema poole?»

Gujuki lähikondlased sosistasid isekeskis:

«Sellel sõjakäigul Batu-khaanil õnne ei ole. Ta tõmbab enese ja meie peale «püha valitseja» viha, kuna ta ei täitnud kindlakskujunenud matusekommet ega sooritanud kindlaksmääratud palvetusi.»

Järgmise päeva hommikul käskis Batu-khaam kogu maleval edasi liikuda. Ta ütles:

«Auväärse matuse-tuleriida meie langenud bagraturide auks tegid meie asemel igavesti sinine taevas ja sõjajumal Suldee, kes hävitasid jäädavaks ajaks selle kangekaelse linna.»

Äraminekul seadsid mongolid mahapõlenud Kiievi servale sisse «jaama» — sõjalise ning postiga tegeleva kindlustatud punkti; sinna asusid ratsamehed, kes valvasid kullerite jaoks ettenähtud hobusekarja. Need kullerid saabusid siia Saraist ja mongolite tähtsaimast pealinnast, Kara-Korumist, või kihutasid sinna tagasi, et ei katkeks side mongolite kauge kodumaa ja üha kaugemale lääne poole minevate Batu-khaani vägede vahel. Mongolid ümbritsesid oma jaama valli ning taraga ja olid valvsad igaühe suhtes, kes lähenes asulale. Kuid mõnikord kadusid jaamast lahkunud kullerid jäljetult, ja selles twndsid

220

tatarlased kusagil end varjavate julgete tasujate kätt. Niisamuti juhtus ka luurajatega, kes sõitsid mööda ümberkaudseid hüljatud külasid, otsisid toitu ning heina.

Tulekahjud linnas kestsid veel mitu päeva pärast seda, kui mongoli malev oli läinud lääne poole ja viimased kriiksuvad arbaad, mille ette olid rakendatud kaamelid ja. härjad, keda naised tagant sundisid, kadusid Karpaatide poole minevatele teedele.

Ülikaunis, rikas Kiiev muutus suitsunud söestunud tuleasemeks, mis oli loendamatuid surnukehi täis kuhjatud. Pikkamisi kattis valge lumi oma külma mantliga enneolematu taplusvälja.

Siit-äealt keldritest ja varemetest hakkasid nähtavale tulema vähesed ellujäänud elanikud, kurnatud, nõrgaks-jäänud, sarnanedes rohkem varjudega kui elavate inimestega.

Mungad, keda polnud palju, pöördusid kindlusemüüridelt tagasi Petšerski kloostri maa-alustesse käikudesse, pidasid hingepalveid, palvetades surmatud vene sõdalaste eest, kes langesid vapralt oma iidse pealinna kaitsel.

Siiasamasse kloostri koobastesse toodi haavatud. Vaevatud, näljased, nende kohutavate päevade sündmustest vapustatud inimesed uskusid siiski endist viisi kindlalt, et saabub aeg,'millal tõde ning armulikkus võidule pääsevad, tatarlased lähevad tagasi oma kaugetesse steppidesse ja ehitatakse üles, lööb õitsele uus Kiiev — ülikau-nis, vaba ning võimas.

Kaua oli Kiievimaa täiesti maha jäetud. Nii kirjutas selle kohta Plano Carpini, tuntud frantsiskaani munk, kes sõitis Kiievist mööda viis aastat pärast kirjeldatud sündmusi, 1246. aastal. Carpini viis suurkagaani peakorterisse Kara-Korumisse Rooma paavsti kirja.

«Nemad (mongolid) piirasid Küevit, mis oli Russia pealinnaks, ja pärast pikka piiramist võtsid selle ära ja tapsid linnaelanikud maha. Kui me sõitsime siit läbi nende maA, leidsime me loendamatul hulgal surnud inimeste kol-pas.id ning luid, mis väljal lebasid,, sest see linn oli üsna suur ning väga rahvarikas, nüüd aga on tehtud peaaegu mitte millekski. Seal on vaevalt kakssada maja, nende elanikke aga peavad mongolid kõige raskemas orjuses. Siit edasi minnes laastasid nad lahingutega kogu Russia.»

Üheksas peatükk «EDASI! KIIREMINI EDASI!»

Kiiev lõõmas igast kandist nagu tohutu suur tuleriit. Tatarlased, kaasa kistuina rikka linna röövimisest, rabelesid linnast suure vaevaga välja ja kihutasid tuhatnelja minema.

Esimesel päeval jäi Batu-khaan öölaagrisse väikese kirikukese lähedal. Mongoli valitseja välijurta püstitati keset kirikuõue. Jurta kõrval seisid vaiade külge seotuna Batu-khaani ratsud; nende seas lumivalge lemmiktäkk Seter, mähituna paksu hobusetekki, mis punaste villaste nööridega pingule tõmmatud. Ratsud sõid vastumeelselt nende ette kuhjatud karedat heina. Batu-khaan väljus mitu korda jurtast, toites oma käega ratsusid Rakukestega ja sõimas nukereid selle eest, et nood ei mõistnud paremat toitu leida:

«See pole hein, vaid armetu rämps, ja sarnaneb rohkem karedate õlgedega, millega kangekaelsed russid oma elamuid katavad.»

Nukerid õigustasid ennast:

«Russid põletasid maha kõik läheduses asunud heinakuhjad, et need meile osaks ei langeks. Peaksime siit kiiremini minema sinna, kus lumi ei kata maad ja kus me leiame karjamaid oma ratsude jaoks. Siin muutuvad meie ratsud kõhnaks: neil pole enam midagi süüa.»

Teised nukerid rääkisid omavahel:

«Kui koha peal olla, siis tähendab see, et me kaotame oma toredad ratsud ja pöördume ise tagasi jalameestena. Ei me näe siis enam kodujurtat, meie näljast ning ootamisest kõhnaks muutunud naisi, ega näeme enam meie uut pealinna «kuldse majakese» lähedal veerohke Itili jõe kallastel.»

Luurele saadetud nukerid ilmusid tagasi jõudes kõigepealt Subudai-bagaturi ette, kes asus kiriku sisemuses koos oma vana teldriga. Nad jutustasid, et russidesse on läinud õelad mangussid: mitte ükski ei anna alla, vaid koik võitlevad viimase hingetõmbeni.

Õhtul kutsus Batu-khaan kohale tähtsaimad tumeni-ülemad. Meeleolu oli ärev. Kõnelema hakkas vana mongol, luureülem:

«Vene maa kohal märatseb rajuilm, kuid veelgi rohkem

222

märatseb meie teel vene rahvas. Russid ei alistunud. Nad pugesid peitu, ja seda vaikust ei saa usaldada. Russid varitsevad meid kõikjal: teede ristumiskohtadel, jäärakute sügavikus või ootamatult kusagilt välja ilmudes. Nad notivad maha meie sõdalasi ja võtavad ära nende rat-susid.»

Tumeniülemad rääkisid:

«Kogu russide rahvas võitleb meiega. Kui me lõimegi osa nende maast puruks, siis taltusid russid i!:kagi ajutiselt ja ähvardavad meid igasuguste õnnetustega.»

Batu-khaan kuulas ära tumeni- ja tuhatkonnaülemad, kes rääkisid seda, mida kõik juba teadsid. Džihangir oli sõnakehv, ja tema tõmmu nägu näis kivistununa. Kaks mõtet jälitasid teda lahutamatult: tohutu suured kaotused maleva parimates väeosades, kes hukkusid Kiievi vallutamisel, ja tume nurin, mis oli mongolite seas alanud. Lootsid nad ju suurt sõjasaaki rikkuse poolest kuulsas irusside pealinnas, mis põles maha koos kõikide oma aaretega.

Mõõtes järgemööda karmi pilguga istuvaid väejuhte, liigutas Batu-khaan männioksaga lõkkesüsi ja küsis vaid harva:

«Ja mida kasulikku sina meile ütled?»
Mõned rääkisid, et siin, Küevimaal, osutus võitlus rus-sidega jällegi ä-ärmiselt raskeks.
Khaan Nohai, lõbus ning muretu nagu alati, hüüatas:
«Meie kohkumatu Sain-khaan sai juba jagu oma vaenlastest, käies võidukalt läbi kõik maad Rjazanist Kõjuvini! Praegu peatusime me piiril, kus algavad galiitslaste maad, nende taga aga asuvad «õhtupoolsete maade» kuningriigid. On vaja, et see peatumine siin pikale ei veniks.»
Alati sapine, kõigega rahulolematu Gujuk-khaan lausus:
«Meie jätame seljataha võimalike ülestõusude hõõguvad ning kustutamatud lõkked. Ent kas ei kohta me eespool teisi vastaseid, kes on veelgi kangekaelsemad kui russid? Kui me jätame hõõguvad lõkked seljataga kustutamata, kas ei tee me uut viga, kui liigume edasi?»
«Viga? Sa nimetasid mu sõjakäiku veaks? Missugust nõu tatrad sa meile siis anda?» venitas Batu-khaan vaikselt, otsekui ükskõikselt, ent kõik istujad tundsid tema sõnades varjatud ähvardust: selles Gujuki väljenduses peitus ju otsekui kogu «õhtupoolsete maade» vastu plaanitsetud sõjakäigu hukkamõistmine, sõjakäigu, mille alustas teatavasti Batu-khaan «pilvedest vaatava ainsa, kõiketeadva
223
püha valitseja» soovi põhjal. Kuid tema tahte hukkamõistmisele pidi järgnema kombe kohaselt viivitamatu karistus: kaks vägevat pelvani' murravad pooleks süüdlase selgroo.
Läbi koosolijate ridade jooksis ärev sosin. Kõik ootasid erutusega, kuidas toimib nüüd Batu-khaan suurkagaani troonipärijaga?
Kuid Gujuk-khaan ei sattunud segadusse ja jätkas sama enesekindlalt ning jultunult:
«Kas ei tuleks meil pärast rohkearvulisi tarbetuid ohvreid Kõjuvi piiramise ning vallutamise ajal natuke hinge tõmmata? Kas mitte puhata Galitšis ja Krementsis või rikka Volõõniamaa teistes linnades, kuhu kogunes tõenäoliselt hea hulk suursuguseid elanikke ja rikkaid kaupmehi, kes otsisid seal varju kogu oma varandusega. Nendes linnades võivad meie sõdalased priske noosi kokku ajada, näljaseks muutunud ratsud aga söödetakse siledaks. Alles pärast seda võib liikuda «õhtupoolsete maade» peale.»
«Ilmselt igatsesid sa eriti just seda,» lausus Batu-khaan. «Seepärast antaksegi sulle korraldus Volõõniamaa linnad kiiresti alla heita. Kuid selleks, et sa ise viga ei teeks, nagu sa nimetasid Kõjuvi vallutamist ning purustamist, määran ma sind abistama khaan Buruntaid tema väega. Teil tuleb viivitamatult sinna suunduda.»
See oli juba kindel käsk. Raevu varjates tegi Gujuk-khaan kummarduse, käed rinnal ristamisi, ja tahtis püsti tõusta, kuid Batu-khaan peatas teda:
«Oota natuke! Kuula ära, mida ütlevad teised tumeni-ülemad ja mida me sedamaid otsustame.»
Kõik tule ümber istujad teritasid kõrvu, et mitte ühtegi sõna maha magada.
Batu-khaan jätkas:
«Meie suurkagaani poeg Gujuk-khaan, keda on õnnistatud üheksakümne üheksa väärtusliku omaduse ning oskusega, rääkis hingetõmbamisest. Mida mõtlevad «õhtupoolsete maade» valitsejad, kui kuulevad meie otsusest: seisma panna hoogne sõjaretk? Tõenäoliselt olete te kuulnud voi tunnete seda kirja, seda vapustavat läkitust, mille saatis meie kõrge käskija suurkagaan frankide kuningas Louis'le, keda hüütakse «pühaks»?»
' P e l v a n — jõumees.
224
Tumeniülemad liigatasid, kõlasid hüüded:
«Meie ainult kuulsime niisugusest kirjast, kuid teda ei loetud meile! Palume, loe see ette!»
«Te kuulete seda jalamaid! Innukas Hadži Rahim! Sinu; käes on see kiri, mille sa minu jaoks ära kirjutasid. Loe meile ette.»
«Otsekohe loen, minu käskija!» vastas suure sõjakäigu kroonikakirjutaja.

Ta hakkas tuhnima oma kulunud nahkpaunas, koukis sealt pärgamendirulli ja silus selle põlvel sirgeks. Siis hakkas ta poollauldes lugema:

«Kõikväelise jumala nimel käsin sind, frankide kuningas Louis,«mulle kuulekas olla ja pidulikult teatada, kumba sa ihkad: rahu või soda? Kui taeva tahe täide läheb ja kogu maailm mind oma valitsejaks tunnistab, siis valitseb maa peal ondsalik vaikus ja rahvad näevad, mida me nende heaks oleme teinud. Ent kui sul on jultumust- jumalikku käsku tagasi lükata ja ütelda, et sinu maa on väga kaugel, mäed ligipääsmatud, mered sügavad ja et sa meid ei karda, küllap siis koikväeline kergendab meie raskusi, toob kauge lähedale ja näitab sulle, mida me sinuga teha mõistame.»

Hadži-Rahim heitis Batu-khaanile küsiva pilgu ja, nähes tolle jaatavat käeliigutust, rullis kirja kokku ning peitis stlle jälle hoolikalt oma pauna.

Batu-khaan pöördus Subudai-bagaturi poole:

«Mida sa selle läkituse kohta ütled? Anna tarka nõu.»

Varrukaga higist laupa pühkides lausus Subudai-bagatur: .

«See suurkagaani läkitus frankide kuningale on samal ajal ka meile käsuks. Meie peame kõikide; ettejuhtuvate rahvaste vastupanu puruks sõtkuma ja tungima võitjatena frankide maale, kus valitseb kuningas, keda hüütakse «pühaks», kuigi ta tegelikult on jultunud valetaja-ning parandamatu kurjategija. Ta pole meile senini oma vastust saatnud, ja kui ta ei taha meid alandlikult vastu võtta, siis peame me oma odaga täide viima suurkagaani tahte, sundima frankide kuninga põlvili langema, maad suudlema ja meile täielikku sõnakuulmist'avaldama.»

Batu-khaani lähedal istunud araabia saadik Abd er-Rah-man võpatas frankide mainimise puhul ja sööstis ettepoole. Viimaks ometi hakati rääkima maast, mis oli talle kogu ettevõetud sõjakäigu eesmärgiks! Kui ainult jõuaks sinna tervena ning vigastamatuna! Tõmmata oma mõõk rahva

225

vastu, kes oli võidelnud omal ajal tema kuulsate esivanematega ...

«Džihangir!» hüüatas ta ja tema hääl lõi ebatavaliselt helisema. «Ma palun sinult au astuda üle piiri frankide maale, sinu vaprate sõdalaste eesotsas! Anna mulle tuhat ratsanikku, ja ma toon upsaka kuningas Louis arkaani otsas sinu telgi juurde!»

Kõik pöörasid end Abd er-Rahmani poole. Batu-khaan kergitas kulmu, siis naeratas:

«Tubli! Tõotan, et täidan su soovi, sina aga too mulle võit.»

«Tubli! Tubli!» kordasid kõik juuresolijad. Gujuk-khaan päris:

«Missuguse tee sa siis valisid, selleks et meie vaprat malevat frankide maale juhtida?»

«Las kõigepealt avaldab oma mõtted meie vapper Subudai-bagatur. Pärast räägin mina.»

Vana ühe silmaga väejuht võpatas, üle ta keha käis värin ja ta hakkas rääkima aeglaselt, otsekui kogeldes silitades vasaku terve käega huuli:

«Meie peamiseks vaenlaseks ning vastaseks sellel suurel sõjakäigul on toidupuudus nii ratsude kui ka maleva jaoks. Neetud laiahabemelised urussuudid teavad seda hästi ja põletavad meie lähenemisel kõik tagavarad. Seepärast peitub meie jõud üksnes meie kiiruses. Meie peame tormama rahulike rahvaste kallale varem, kui nad jõuavad valmistuda tapluseks, varem, kui nad jõuavad peita või maha põletada tagavarad, mis peavad meid toitma. Meie peame lendama nende rahvaste kallale nagu kana- või jahikullide parv, kes sööstab rahulikult sööva hane-või pardi-karja kallale, varem, kui need jõuavad laiali lennata. Missugust teed mööda aga läheb meie malev, seda teatab, kui ta vaid soovib,, meie suur džihangir.»

Batu-khaan mõõtis kõiki istujaid sünge pilguga ja lausus:

««Õhtupoolsete maade» rahvad ootavad juba ammu meie tulekut, ent samal ajal värisevad ning paluvad oma jumalaid, et me ei tuleks. Minu salakuulajad teatavad, et nende maade valitsejad läkitavad praegu üksteise juurde saadikuid, korraldavad nõupidamisi, paigutavad

valvureid mäekurudele, kus nad tõkestavad läbipääsud tohutu suurte kivide ning puudega. Ja samal ajal nad tülitsevad ning nägelevad isekeskis, kes nendest saab ühendatud

226

sõjavägede ülemjuhatajaks. Nad kõik räägivad sõjast ja kaotavad kasutult aega, meie aga liigume nende peale kui pilv, ja praeguseni ei näe ma mitte kedagi, kes koguks nende maleva üheks ähvardavaks jõuks, et esimesena mind rünnata.»

«õigus! Õigus!» pistsid istujad karjuma. «Pole neil kedagi, kes julgeks esimesena meie džihangiri võitmatuid vägesid rünnata.»

«Seepärast me jätkamegi edasiminekut, aina edasi, kuni «viimase mereni» välja!»

Kiievist, kus tatarlased kandsid tohutu suuri ohvreid, liikusid nad päikeseloojaku poole, suundudes läbi Galiit-sia-Volõõniamaa. Mongolite eelsalgad tulul ettejuhtuvate linnade müüride alla, nõudsid alandlikku alistumist, ja kui elanikud avasid väravad ning mongolid sisse lasksid, valgusid nood jalamaid mööda kõiki tänavaid laiali, tungisid eluhoonetesse, võtsid ära kõik, mida leidsid, ja kui olid rohutirtsude moodi hävitanud kõik oma teel, ladusid saagi väikestele, kuid vastupidavatele mongoli ratsudele ja not-tisid maha kõik need elanikud, kes julgesid vastu panna. Nõndaviisi, kus äkkrünnakuga, kus valelike lubadustega, võtsid tatarlased ära Kolodjažini, Kamenetsi ja teisi linnu, kuid Danilovi linn ei avanud neile oma väravaid. Linlased koos ümbruskonna asulatest siia pagenud talupoegadega kaitsesid end mehiselt ning kangelaslikult, paisates müürile roninud tatarlasi kividega alla ja nottides neid maha kirveste ning jahiodadega.

Meeles pidades Batu-khaani käsku «peatumata päikeseloojaku poole edasi minna», lõpetasid mongolid Danilovi piiramise ja liikusid kaugemale läände.

Krementsi alla jõudes arvas Gujuk-khaan, et saab linnast kiiresti jagu. Talle meenus Batu-khaani käsk, mis öeldi põlgliku naeratusega, ja ta tahtis Krementsiga kiiremini toime tulla, selle nagu muna sodiks pigistada. Kuid siin juhtus ootamatu asi.

Osutus, et linn tema ees on ligipääsmatu kindlus mäe otsas. Tee keerles mööda järsku kivist nõlva. Ülal tugevatel müüridel oli näha elanikke kaitsevalmitena. Gujuk-khaan istus punakaspruuni täku seljas ja vahtis süngelt suletud linnaväravaid mäel. Nii tee kui ka külgmised nõlvakud mäel, mille otsas linn paiknes, helkisid nagu klaas. Mis see võis küll olla? Gujuk-khaan käskis tõlgil koos kahe

227

ratsanikuga üles väravate juurde minna ja nõuda, et linn viivitamatult alistuks, tõotades sõnakuulelikele elanikele Halastada ja nende varanduse puutumata jätta. Kuid üles väravate juurde minek osutus võimatuks: kui elanikud, kuulsid mongolite lähenemisest, kastsid nad mäge veega, ja praegu oli see üleni jäätunud. Ratsanikud libisesid ja kukkusid. Müürilt kaikus hõikeid ning naeru, lendas kive.

Raevunud Gujuk-khaan käskis ära oodata müüripurustamismasinad, mis malevale järgnesid. Kahe päeva pärast jõudis kohale üks kiviheitemasin. Seda vedasid kaksteist sõnni, kuid masina tirimine mäe otsa mööda jäätunud teed osutus võimatuks, mistõttu see tuli alla jätta. Mürinal hakkas see raskeid kive virutama, sihtides neid linnavärava pihta. Kuid kivid — ühed ei lennanud pärale, teised, mis lendasidki, ei suutnud suure vahemaa tõttu tugevaid väravaid purustada. Kõik mongoli sõdalaste katsed Kremenetsi vallutada lõppesid nurjumisega.

Gujuk-khaani juurde toodi mõned vangid, kes olid varem kinni võetud. Üheskoos nendega tuli tõlk, keda tatarlased ammugi endaga kaasa vedasid. Räbalais, seljas armetud närud, raske ahel jala ümber, oli ta mongolitele siiski suureks väärtuseks, kuna oskas kõnelda nii kumaani, tatari kui ka vene keelt.

«Kes kaitseb seda neetud linna?» küsis Gujuk.

«Vangid räägivad, et.Galiitsia vürst Daniil andis Krementsi kaitsmise tuhatkonnaülem Nikodimi hooleks, too aga käskis elanikel veega seda mäge kasta, kõigest jõust vastu pidada, tatarlasi mitte uskuda ega neile väravaid avada.»

Kui mongolid olid mõne päeva edutult Krementsi all seisnud, käskis Gujuk-khaan oma maleval edasi liikuda, kinnivõetud vangid aga maha nottida.

Üheksas OSA MONGOLI ARKAAN EUROOPA KOHAL

Esimene peatükk LÄÄNE-EUROOPA MONGOLITE LÖÖGI ALL

Kaasaegsete kroonikate teateil, haaratuna õudsest sõnumist, et metsikute mongolite sõjaväed on sisse tungimas, hakkasid Euroopa riigid tarvitusele võtma pakilisi abinõusid, vägesid koguma ja elanikkonda relvastama.

Kõik ootasid, et Euroopa ühendatud sõjavägede etteotsa asiib Saksa keiser Friedrich II Hochenstaufen ja viib need Batu-khaani kohutavate hordide vastu.

Kuid keiser jäi Itaaliasse, kus käis pingeline võitlus tema partei ja kõikide katoliiklaste pea, üheksakümneaastase Rooma paavst Gregorius IX partei vahel. Paavst käskis kolmel korral kõikides kirikutes keiser Friedrich II kirikuvande

229

alla panemist kuulutada ja saatis läkitusi Saksa valitsejatele, kutsudes neid üles uut keisrit valima. Paavst ise asus sellal Prantsusmaal, Lyoni linnas. See kauakestev riid paavsti ja keisri ning nende pooldajate vahel takistas igasugust edukat algatust Euroopa päästmiseks. Nähes Euroopa riikide täielikku ettevalmistamatust, hakkas paavst Euroopa kõiki valitsejaid üles kutsuma ühise risti-sõja organiseerimiseks mongolite vastu, nõustus koguni sellega, et kõikide vägede etteotsa asuks tema poolt vihatud keiser Friedrich II.

Kuni Friedrich oma villast Sitsiilia saarel saatis laiali käske ning ohtrasõmalisi läkitusi oma vasallidele, tungisid Batu-khaani väed mitme hoovusena Euroopa maadesse. Kõik meieni jõudnud teated mongolivägede liikumisest on äärmiselt segase iseloomuga ja neid on väga vähe. Olgu siin esitatud mõned neist, mis on ammutatud erinevatest kroonikalistest allikatest:

«Pärast Kiievi langemist 1240. aasta detsembris asus Tšingis-khaani vanim pojapoeg, Batu-khaan, viiesaja tuhande mongoli ratsaniku eesotsas läänepoolset kristlikku maailma alla heitma.

Esimene tema teel oli Poola. 1241. aasta talvel tungisid mongolid Väike-Poolasse, vallutasid ning põletasid maha Sandomiri ja Krakovi.

Seepeale jagas Batu oma maleva kaheks. Üks, rohkearvulisem osa läks läbi Tatra (Karpaatide) Ungari kuningriigi peale. See oli raske teekond, kuna kõik peamised mäekurud olid õigeaegselt tohutu suurte põlispuudega tõkestatud. Batu-khaan käskis nendele puudele tule otsa pista ja hiiglaslikest lõketest tõusvad mustad suitsu-sambad teatasid elanikkonnale mongoli maleva liikumisest.

Kuni üks osa mongoleid tungis Ungari piiridesse, suun- , dus teine osa põhja poole Suur-Poolasse, siit aga otse Tšehhia piiride juurde. Hirm selle metsiku vaenlase ees levis kaugele üle kõikide Lääne maade.

Kuid Saksamaal hakkasid relvastuma ainult mõned piirkonnad, seal, kus hädaoht oli lähemal. Mõned vürstid saatsid abi Poola kuningale, Heinrich Vagale, kes valmistus võitluseks Alam-Sileesias.

Teised abiväed tõttasid Tšehhiasse, kus kuningas Väclav, visanud kõik toimetused varna, hakkas tegema ettevalmistusi kaitseks. Tema lippude alla kogunes ligi nelikümmend

230

tuhat jalaväelast ja ligi kuus tuhat ratsanikku, kelledega ta asus rutakalt Prahast teele Sileesia piiri poole, kavatsedes ühineda Heinrich Vaga vägedega. Samal ajal liikusid mongolid khaan Paidari (Peta) ülemjuhatuse all kiiresti Liegnitzi suunas.

Kuningas Väclaviga nõu pidamata ja vastu tema ootusi asus kuningas Heinrich Liegnitzi lähedal 1241. aasta 9. aprillil õnnetusse lahingusse mongolitega. Kümme tuhat kristlast

langesid selles kangelaslikus lahingus, mis lõppes nende kohutava lüüasaamisega. Langenute hulgas oli ka Heinrich ise.

Kuningas Väclav oli juba järgmisel päeval oma vägedega Liegnitzis, kuna ta asus riigi piirides, Zetovi ringkonnas, ja kui Heinrich oleks ta ära oodanud, võib-olla oleks see lahing teisiti lõppenud.

Kui mongolid kuningas Väclavi lähenemisest teada said, ei julgenud nad uude lahingusse astuda ja suundusid kiirustades tagasi Ülem-Sileesiasse, laastates kõik tule ja mõõgaga.

Kuningas Väclavi saksa liitlased, nähes, et hädaoht nende maade kohalt kõrvale keeras, läksid laiali, kuningas Väclav aga pidi piirduma Tšehhi- ja Määrimaa piiride kaitsmisega.

Asjatult katsusid mongolid Tšehhiasse tungida läbi Glatzi ala: mäekurud olid kõikjal kive täis kuhjatud, neid kaitsti. Kuid kolme nädala möödumisel vallutasid mongolid Opava piirkonna ja avasid siit endale tee Määrimaale. Nad võtsid ära Opava, Pferovi, Litovli, Jevicka ja muid linnu üksteise järel. Põletasid ja purustasid kuulsad iidsed kloostrid Hradištes, Rajhradis ja teistes paikades. Viljakas Gana laastati lõplikult, mongolite teel langes kõik tule ja riisumise ohvriks.

Rahvas jättis vara maha ja pages mägedesse ning metsa, et vaenlasele mitte alistuda.

Ainult kolme linna — Olomouci, Brnod ja Unicovi — piirasid mongolid edutult. Üksikud kindlused ning lossid, kaitstes ennast vapralt, lõid samuti vaenlase rünnaku tagasi. Nõnda said kuulsaks Vneslav ja Bratislav Hosty-nil. Sellal kogus kuningas Väclav tatarlaste vastu uusi vägesid ja läks nendega Määrimaale vaenlase vastu. Teda aitas ka Austria Friedrich Julge.

Tatarlastest piiratud Olomouci juures toimus verine kokkupõrge: siin andis tšehhi maleva eestvedaja Jaroslav

231

tatarlastele valusa löögi, ja tema vapra käe läbi langes khaan Paidar.

Seejärel lahkusid mongolid Määrimaalt ja suundusid rutates Ungarisse, kus ühinesid Batu-kihaani peamale-vaga.»

Teine peatükk LAHING LIEGNITZI JUURES

(Hadži Rahlmi «Reisiraamatust»)

«Ma palun kõikenägevat ning kõiketeadvat allahit anda mulle küllaldaselt jõudu ning oskust, et kirjeldada tõepäraselt julma Batu-khaani seda ebatavalist sõjakäiku «õhtupoolsete maade» rahvaste aladele, selgitada tema sissetungi hiilgava edu ning hämmeldunud vastaste lüüasaamise põhjusi.

Veel nendel päevadel, kui Batu-khaan ipiiras KõjuvU, läkitas ta parema tiiva lähimaid alasid alla heitma, samuti ka luurama, et kindlaks teha, missuguseid vaenulikke jõude võib ta eespool kohata.

Üks tatari salkadest läks Ljublini linnani ja, laastanud kõik oma teel, pöördus suure saagiga peamaleva juurde» tagasi.

Teised tatari sõjasalgad läksid üle kinnikülmunud Visla jõe ja võtsid suuna suure rikka Krakovi linna peale. Seal purustati üks mongoli sõjasalku Krakovi vojevoodi Vladimiri maleva poolt. Vojevood tungis öösel vaenlastest piiratud kindlusest välja, tormas magavate tatarlaste kallale, peksis need laiali ja vabastas vangist suure osa oma kaasmaalasi. Lahingu ajal pagesid vangid laiali ja peitsid end metsadesse. Siiski jättis elanikkond Krakovi maha, ja linn lõi korraga igast kandist leegitsema — lahkuvad elanikud olid selle põlema pistnud.»

Pärast seda, kui Batu-khaan jagas viieks osaks oma tohutu suure maleva, tormas see Lääne-Euroopa kallale.

. Arvesse võttes mongoli hordide rohkust oli raske neile väärilist vastulööki anda. 1241. aasta 9. aprillil toimus Liegnitzi all otsustav lahing,_kus «õhtupoolsete maade» sõjaväed katsusid mõõta oma jõudu kokkupõrkes «.maailma vapustaja» Tšingis-khaani metsikute järeltulijatega.

Esimestena läksid mongolite peale sirgetes ridades
232
tšehhi kaevuritest jalaväelased, kes olid õmmelnud oma rinnale suured valged ristid selle märgiks, et nad on valmis surema kodumaa eest, kuid mitte taganema. Nad läksid korrapärastes tihedates ridades ja laulsid sõjakaid laule. Oma tavalisi riukaid korrates hakkasid mongolid; silmakirjaks taganema, otsekui korratuses, ja sellega vastast enese kannul tüma soo poole meelitama. Kui julged jalaväelased, kes ennast juba võitjateks pidasid, mongolitele järele tormasid, ja kaotanud rivikorra, ülejäänud malevast eraldusid, pöördusid mongolid ootamatult ümber, tagusid vastu vaskkilpe ja hakkasid karjudes ümber jalaväelaste kappama, vältides käsikähmlusesse astumist. Tatarlased püüdsid neid» hävitada eemalt, salvates tabavalt pikkade nooltega. Tšehhi kaevurid kaitsesid end meeleheitlikult ja langesid viimseni mehiselt lahingus.

Tšehhide Ja poolakate teised kaks sõjasalka, kes kaevuritele appi tõttasid, sattusid samuti mongolite ägeda rünnaku alla ja hukkusid meeleheitlikus tapluses. Preisi Saksa Ordu rüütlid, kes rivistusid oma tavalisse lahingü-korda, mida nimetati «kiiluks», näisid purustamatu laviinina mongolite kallale sööstvat. Kuid hoolimata oma suurepärasest relvastusest, ei suutnud rauda rõivastatud rüütlid midagi ära teha nende eest kiirelt minemalipsavatele kergetele mongoli ratsanikele, kes pöördusid ootamatult tagasi, tiirutasid rüütlite ümber, tegid raevuseid äkkrünnakuid ja purustasid lõppude lõpuks noolte ning mõõkadega saksa rüütlite kuulsa ratsaväe; tollal peeti saksa rüütleid «õhtupoolsete maade» parimateks sõdalasteks.

Selles lahingus ilmnes tatarlaste kergete ratsude paremus. Rauda rõivastatud rüütlitel oli küll ähvardav väljanägemine, kuid nende palju raskemad ratsud kappasid aeglasemalt kui mongolite omad. Peale selle ei õnnestunud neil vältida tümasid kohti, kus nad sisse vajusid ega suutnud end püsti ajada, kuna tatari vibukütid neid eemalt tabasid. Sellel päeval leidis kangelassurma ühendatud vägede vapper, pealik, julge, kuid lahingus õnnetu Sileesia hertsog Heinrich.

Pärast Liegnitzi ümbruskonna laastamist, kuid puudutamata linna, kus rahvas end varjas tugevate müüride taga, võtsid mongolid suuna Ratiborile ja, täites Batu-khaani karmi käsku, tungisid Määrimaale. Laastanud kõik tule ja mõõgaga, liikusid nad seepeale Böömimaale.

Böömi kuningas Väclav saatis mongolitega võitlema
233
kogenud tšehhi väejuhi Jaroslavi, andes talle käsu: välilahingusse mitte astuda, ainult Brno linna kaitsta. Jaroslav leidis Brnos vähe sõjaväge. Jätnud osa linna kaitseks, kiikus ta ise koos viie tuhande jalqasõdalase ning viie-

saja ratsanikuga Olomouci poole, millele lähenesid juba ka mongolid. Vaevalt jõudis Jaroslav linna, kui tatarlaste eelsalgad hakkasid seda piirama.

Kuid Jaroslav, oodanud ära öö saabumise, otsustas ise mongoleid rünnata ja pimeduse katte all ootamatult nende magava laagri kallale tormata, enne kui mongolid jõuaksid kaitset organiseerida.

Kuigi julgest väljatungimisest osavõtnutest üksnes väike osa linna tagasi pöördus, oli see ikkagi võit, millest teade levis üle maa ja näitas, et mongolitestki on võimalik jagu saada.

Raevuse öise tapluse ajal tapeti üks silmapaistvamaid mongofi väejuhte tšingisiid khaan Paidar ja viimast sõjakäigul saatnud Mussuk, Batu-khaani noorima naise Julduz-hatuni kasuvend.

Järgmisel päeval pärast taplust asetasid mongolid khaan Paidari, Mussuki ja teiste langenud sõdalaste laibad matuse-tuleriidale, pistsid selle põlema ja käisid halamiste ning sõjalaulude saatel kaua aega ümber tuleriida. Hukkunud mongoli sõdalaste «õilsate varjude» auks, kes said surma kaugeJ kodumaast, tapeti tuleriida jaoks puid kokku kandnud

kinnivõetud vangid, selleks et need hiljem, pilvetaguses elus, muutuksid mongoli surnute ustavateks orjadeks.

Tuleriida leek ning suits tõusid pilvedeni, mis muutusid veretavateks.

Kolm päeva pärast oma juhi ja tema bagaturide kurbi peiesid lõpetasid mongolid Olomouci piiramise ja, täites Batu-khaani karmi käsku — koguneda neile varem kindlaksmääratud päevaks Ungari pinnale, liikusid sinna.

Kuid võib arvata, et nendel juhtumitel, kui mongolitel ei õnnestunud kiiresti ühest või teisest linnast jagu saada, lõpetasid nad piiramise, põhjendades seda just nagu Batu-khaanilt saadud käsuga.

Kolmas peatükk JULGE LAULIK

Juba mitu päeva jooksid tatarlased tormi Sandomirile. Pikkade nooltega lõid nad kivimüüridelt alla kangekaelseid linnakaitsjaid, nuudi- ja malgahoopidega sundisid mongolid tagant kurnatud räbalais vange, käskides neil mööda

235

vankuvaid tormiredeleid linna kindlustusele ronida, kust ulatus kõrvu needmisi, karjeid ja kallati piirajatele pähe keeva vett ning tulist tõrva.

Suitsevate lõkete tulerõngasse oli tõmmatud kunagine lõbus Sandomir, mis oli kuulus laulude, ülikaunite naiste, sammaldunud kannudes magusa joobnustava mõdu poolest. Nüüd oli see nutu, talumatute piinade ning häda linn.

Kõik linnaelanikud, nii noored kui ka hallide vurrudega vanaisad ja isad, lennutasid väsimatult kive, nottisid. mõõkade, kaigaste, kirvestega, virutades müürilt alla järjest ülesjõudvaid ulguvaid tatarlasi.

Hirmu tundmata kandsid kurnatud naised kohale kive, söötsid ja jootsid kaitsjaid, sidusid haavu.

Mõnikord vaibus mongolite pealerõhumine pimeduse või lumetormi tõttu, ja siis kuuldi linnas üksnes nuttu, halamist ning halastamatute kõõrdsilmaliste tulnukate venitatud laulujoru, mis sarnanes hundi ulgumisega.

Pimedatel öödel kükitasid mongolid kaua lõõmavate lõkete ümber, tõmmudena, liikumatuina vahtisid nad üksisilmi terava pilguga tulipunaseid hõõguvaid süsi, mõnede selja taga aga köss'tasid nende sõnakuulelikud naised, niisama liikumatud, pilusilmalised, otsekui kivistunud nuki-liste nägudega, kuulatades, mida sõdalased ütlevad: kas lõpeb varsti selle kangekaelse linna piiramine ja saabub päev, millal lendavad jällegi nende vankritele veriste rõivaste sületäied, üksikud saapad, vahel aga ka soe kasukas või hõbepeeker . . . Aga vankrite taha köidetakse jällegi valust ning alandusest ägavaid vange, kellel käed selja taha seotud. Hea, kui satub katteilus tütarlaps, noor tugev naine või kergelt haavatud mees, neid on orjaturul kerge maha müüa või vahetada kas või paari uute kottpükste vastu.

Sandomiri piiramine hakkas kohe edukamalt minema, kui linna müüride alla jõudis džihangir Batu-khaan ise oma «plööraste» ratsanike tuumeniga. Koos temaga roomasid kohale neli kummalist müüripurustamismasinat.

Ühel sombusel hommikul hakkasid masinad mürisema ja müüri pihta lendasid kivid. Iga kivi oli nii raske, et neli meest suure, vaevaga selle maast lahti said ja .palgi otsas asuvasse määratusse koppa paigutasid. Need kopad lennutasid lakkgniatult kive müüri ja raudsete linnaväravate

236

pihta, ajades hirmu peale sitketele kaitsjatele, kes. mõistsid, et tugeva vaenlase kavala võtte vastu ei aita enam mingisugune mehisus.

Vastupanu murti peagi. Läbimurtud müüri laiades! avadest tungisid linna röökivad ning ulguvad tatarlased rässakate korskavate ratsude turjal. Vaevaga ronisid nad üle kokkukuhjatud kivivirnade ja voolasid pidurdamatute hoovustena mööda linna kitsaid tänavaid laiali.

Sandomir oli võetud. Õudusega ootasid elanikud oma saatust. Mongolid tungisid majadesse, kahmasid kaasa kõik, mis neile meeldis, ja sundisid haavatud linnaelanikke endid nfcilt äravõetud asju väljakule kandma, kus mongoli sadakonnaülemad jaotasid saagi sõdalaste vahel, jättes kokkuröövitud varast ühe viiendiku Batu-khaanile ja teise viiendiku veel kaugesse Mongooliasse kõikide tatarlaste suurkagaanile saatmiseks.

Linn lõõmas paljudes kohtades. Meeleheitele viidud elanikud pistsid ise mõnedele puumajadele tule otsa, kuna nad ei soovinud, et vägivallatsejad mõnitusega rüvetaksid kalleid kodusid. Kes sai, see puges keldrisse peitu, loote? veel mingisugusele pääsemisele.

Mongolid sundisid vange linna peaväravat palkidest ja kividest puhtaks tegema ning keskpäeval sõitis Sandomiri Batu-khaan oma nägusalt rõivastatud, metallist sõjarüüdes kiiskava kaaskonnaga. Ta ise kandis haigrusulgedega ehitud hõbekiivrit ja kullatud raudrüüd. Õlgadele oli tõmmatud vaarikavärvi, kullaga tikitud, tõmmu sooblinahaga vooderdatud kasukas. Ta istus täku seljas, kes oli täpiline kui panter, tantsiskles käigul, oli ehitud kuldrakmetega.

Kui Batu-khaan oli sõitnud linna peaväljakule, mis oli täis ümbruskonnast siia pagenud külaelanike voore, tõmbas endale ta tähelepanu kahe kõrge torniga majesteetlik kivist jumalakoda:

«Kas see on ljahhi jumala eluhoone?»

«Sa arvasid õigesti,» kinnitas tõlk. «See on ladinlaste kiril< ja pikk kiviehitis selle kõrval on klooster, kus elavad ladina mungad, kes on pühendanud end palvetele ja pühade raamatute ümberkirjutamisele.»

«Ma tahan näha, kuidas siinsed ladina samaanid palvetavad. Las nad laulavad mulle oma laule!» — Ja Batu-khaan suunas ratsu kirikuuste poole.

237

Kõrged mustad tammepuust uksed olid pärani. Kumbagi uksepoolt ehtisid nikerdatud pühakujud. Eeskojas peatas Batu-khaan mõneks silmapilguks ratsu suure seinale joonistatud pildi ees:

«Mis inimesi siin on kujutatud?»

«See on «Viimsepäevakohus»,» seletas tõlk. «Siin on näidatud, kuidas kõik surnud maailma viimsel päeval haudadest üles tõusevad. Nad ilmuvad jumala ette ja kõik-väeline käskija mõistab nende üle kohut kuritegude põhjal, mida igaüks elus on korda saatnud... »

«Kuid kes on see alla kukkuv, õelusest moonutatud näo, saba ja sarvedega mees?»

«See on kurjuse jumal, kes tõukab inimesi kuritegudele. Niisuguseid vaime kutsuvad ljahhid «diabolusteks» .. .»

«Kas ljahhid nende diaboluste poole samuti palves pöörduvad?»

«Ei, neid nad ei palu, neid nad kardavad.»

«Kartku parem meid!» lausus ligiastunud khaan Ordu. «Orjad peavad oma isandat kartma.»

Kirikus sõitis Batu-khaan kahe puupinkide rea vahelt läbi. Mongoli ratsude kabjad plagisesid kõlavalt kiviplaatidel. Batu-khaan peatus aitad ees ja soovis teada, mida on joonistatud ikoonidele, mis värvitud naisekuju seisab seal postamendil altari kõrval ja mispärast on see lilli, kaelavõrusid ning linte täis riputatud? Kui ta teada sai, et see on «jumalaema», küsis ta uuesti:

«Kus on siis lauljad? Ja mungad, selle maja teenijad? Mispärast pole nad seniajani mind vastu võtnud ega laula mulle midagi? Tooge nad siia.»

Batu-khaan tuli hobuse seljast maha ja võttis istet, jalad enese alla tõmmatud, laias nikerdatud tugitoolis, mis rohelise sametiga polsterdatud. Jumalateenistuse ajal istus selles tavaliselt Sandomiri vojevood.

Nukerid tormasid Batu-khaani käsku täitma, ja peagi tassiti kohale vana jumalasulane, kellel oli seljas pikk must sutaan ja käte vahel luised palvehelmed. Vanamees ei väljendanud hirmu. Vaevaga tuli ta Batu-khaani juurde, jäi seisma, vahtis lühinägelike silmadega ähvardavale tatari valitsejale näkku.

«Ütle mulle, vanamees, kus on kõik su samaanid? Mispärast nad peitu pugesid?»

Rooma-katoliku preester, silmad taeva poole tõstetud,
lõi endale aeglaselt risti ette

238 ,

«Issand jumal kutsus meie püha kloostri kõikide vendade hinged enese juurde. Nad võitlesid kohkumatult Kristuse usu vaenlaste vastu ja langesid meie õnnetu linna müüridel, tapetuina sinu julmade sõdalaste poolt. Mina üksi jäin ellu, et valvata seda pühakoda ja palvetada oma hukkunud vendade eest.»

«Ma hindan niisuguseid vapraid vastaseid. Hadži Rahim! Kus on Hadži Rahim?»

Batu-khaani lähikondlaste rühmast, kes seisis tugitooli taga, väljus kroonikakirjutaja ning tark Hadži Rahim, valge turban peas, seljas pikk tume riietus, mis triibulise kangatükiga vöötatud. Ta torkas silma Batu-khaani rel-vadest helkivate võitluskaaslaste hulgas oma tagasihoidliku, peaaegu kehva välimusega.

«Mu lugupeetud õpetaja! Kanna hoolt vanamehe eest ja päri temalt selle ladina jumala koja ning viimase samaanide kohta, kes hukkusid linnamüüridel. Minu sõjakäikude raamatus ei tohi midagi kahe silma vahele ning unarusse jätta.»

«Kuulen ja kuulan sõna, suur khaan! Luba ainult, et teen sulle ettepaneku selles suhtes, mis väärib tähelepanu: sa soovisid, et sulle lauldaks siin palveid, mida lauldakse ljahhi jumalate. Kuid pole kedagi laulmas! Siin kõrval, väljakul, nägin ma laulikut, kes käib linnast linna ja laulab laule. Ta on läbi pekstud ja mööda ta nägu voolab verd. Kuid ta jätkab uhkelt seismist kivihunniku otsas ja lööb julgelt laulu. Sõdalased ähvardavad teda tappa, kuid tema on kohkumatu ... »

Batu-khaan pöördus ühe ihukaitseväelase poole: «Too laulik väljakult siia!»

Turgaud tuli tagasi peagi, vedades kättpidi kehvalt rõivastatud noorukit, kellel blondid kiharad ulatusid õlgadeni. Ühe käega hoidis nooruk lautot, teisega surus rätikut vastu pead. Mööda nägu voolas helepunast verd. Tal olid jalas laiad kottpüksid, kuid saapaid ei olnud: tatarlased olid jõudnud need juba maha tirida. Laulik pomises ormaette needusi, mõõtes kõiki altkulmu hallide silmadega.

Batu-khaan käskis läheduses seisvat Dudat laulikut küsitleda.

Duda küsis:

«Meile öeldi edasi, et sa laulsid väljakul kuritegelikke

239

laule, kutsudes üles Sandomiri elanikke kangekaelselt vastu panema. Kas see on õige?»

«Jah, ma tegin seda, ja kui jään ellu, hakkan lauludega jällegi oma rahvast üles kutsuma võitlusele oma vabaduse eest. Kuid ma ei karda laulda niisugust laulu isegi tatarlaste käskija ees, kes on tulnud meie ülikaunist kodumaad hukutama.»

«Just selleks meie vapper Sain-khaan su siia kutsuski.»

Laulik ajas end sirgu ja silmitses umbusklikult sõnatuna istuvat Batu-khaani. Viimase nägu oli kivistunud ja keegi poleks suutnud tungida piludena kitsaste kõõrd-sllmadega kõikväelise juhi mõtetesse.

«Ma ei karda seda teha, kuigi mind ootab julm hukkamine!»

Tõlk seletas, et mitte keegi ei suuda ära arvata valitseja viimast sõna. Võib-olla hukkamist ei tulegi ja ta saab koguni autasu.

«Las laulab!» lausus Batu-khaan.

Siis viskas laulik verise rätiku kõrvale ja timmis lauto-keeli. Ta hakkas laulma häälel, mis oli kähisev, kuid täis sügavat tunnet, Duda õiglane aga tõlkis vaikselt:

Külades halasid kõikide suud:
oi, häda meile, häda! — Tuhk ja luud!
Ei korja tüdrukud metsades marju,
ei aja karjased väljale karju.
Oi, häda meile, tiäda!
Tatarlased hävitasid viljad ja kojad,
vangi viisid tütred ja maha tapsid pojad.
Oi, häda meile, häda!

«See on paras sõnakuulmatule rahvale!» lausus Batu-khaan. «Selleks sõda ongi!»

Paganast Batõgale öö und ei saa tuua...

Duda hakkas kogelema, kuid Batu-khaani ähvardava pilgu all jätkas areldi.tõlkimist:

Miks sa ei maga, Batu, miks vähkred nii kaua?
«Inimverd, seda tahan ma juua ... »
Oi, häda meile, häda!
Neetud paganale... Rahva piinajale...

240

Duda peatus, kuid vastu ootusi jäi Batu-khaan ilmselt rahule ja tähendas:

«Suur valitseja peabki julm olema!»

Hundid järavad inimliha ja -konte,
inimveri, see joodab nüüd tonte.
Selga haavapuust vai — see tondile paras palk,
tasu metsahundile mõõdab vägev malk!

Batu-khaan kuulatas tähelepanelikumalt ja jälgis lauliku liigutusi, nõudes kärsitult tõlget.

Oi, häda, häda — kuid vaenlastele!

Külad ehitame, põllud künname! Küll me teiega sillad sillutame, khaanidel pead otsast virutame. Vedelete hauas kui kitsas nõus! Tõuse, isamaa, kuulsuses ja jõus! Tõuse, me ema, peksa laiali need, välja löö jultunud vaenlased..

Batu-khaan kuulas, häirimatuna, läbitungimatuna. Jõuetuks muutunud laulik katkestas järsku laulu ja lõi tuikuma. Tema põlved hakkasid nõtkuma. Suust nirises lõuale verejoake. Käest libisenud lauto helises kaeblikult.

Duda, kes laulikut toetas, asetas nooruki kiviplaatidele.

Batu-khaan suunas aeglaselt oma pilgu mõtlikult kõrvalseisvale Hadži Rahimile.

«Mida sa ütled selle kohta, mu tark õpetaja?»

Hadži Rahim läks kiiresti Batu-khaani juurde, tegi kummarduse ja sosistas talle midagi kõrva sisse.

Batu-khaan lausus rämedal häälel:

«Sa olid ja jääd igavesti dervišiks, keda kihutab tagant rahutuse tuul. Minu mongoli uligertšid laulavad niisama ilusasti ning julgelt, kuid see kollanokk mõistis jultunult hukka suure «maailma vapustaja» pojad ja solvas neid ... Kas selle eest siis autasustatakse? Tooge ratsu! . . .»

Selle päeva õhtul, kloostris kiriku lähedal, kitsas mun-gakongis kummardus Hadži Rahim sügavale oma «Reisiraamatu» kohale, kirjutas pragiseva rasvalambi valgusel:

«Ähvardavate tatarlaste poolt vallutatud ljahhide linnas Sandomiris ilmutas võidukas Sain-khaan nagu tavaliselt oma suuremeelsust, kuulates jumalakojas noort kart-

241

matut laulikut, kes džihangiri ees kutsus üles julgelt ljahhe oma kodumaad kaitsma.

Džihangir küsis minult, millega laulikut autasustada.

«Toimi nõnda, nagu oli kombeks teha suurel Iskender Kahesarvelisel. Sa vallutasid ljahhide maa, nüüd katsu vallutada oma uute alamate südamed: kingi laulikule kallihinnaline kasukas oma õlgadelt. Siis meenutavad ljahhide lapselapsed ja lapselapselapsed nii muinasjuttudes kui ka lauludes hämmastusega sinu suurt heldust.»

Ja ma mõtlesin siis: «Mida loeb üks kasukas Batu-khaani rikkustest, kui ta lisas uue smaragdi kaelakeesse, mis on koostatud tema poolt vallutatud allaheidetud rahvaste pealinnadest?»

Võib-olla ennustas laulik tõtt?... Võib-olla, et mööduvad sajandid ja maailma kandikult pühitakse minema paljud rahvad nagu suits tuulehoost. Kes teab tulevikku? Kuid igavesti oleks jäänud kestma laul sellest, kuidas suur vallutaja Batu-khaan autasustas kartmatut laulikut, kes armastas oma maad elust rohkem, kuidas ta heitis laulikule kallihinnalise kasuka oma õlgadelt. Ent Batu-khaan ei teinud seda, vaid käskis lauliku tappa, ja too jäi üksipäini hingetuna lebama ljahhi kiriku kiviplaatidele.»

(Hadži Ralümi «Reisiraamatust»)

«Vastavalt Batu-khaani käsule võimalikult üksikasjaliselt kirjeldada tema ebatavalist sõjakäiku «õhtupoolsete maade» purustamiseks, küsitlen ma pidevalt minu juurde toodud vange, kes jutustavad oma maast, selle elust, asukate kommetest, ja ma saan hämmastusega teada sellest, kui muretult nad jätsid ette valmistumata tatarlaste sissetungi võimaluse puhuks. Ükski madjar ei uskunud, et asiaatlikud hordid võivad nii kaugele veereda ja et nad on nii tugevad. Nendes vestlustes vangidega aitab mind tublisti araabia saadiku kirjutaja Duda, hüüdnimega «Õiglane». Tema suure hulga keelte tundmine on hämmastav: ta saab jalamaid aru kohale toodud vangide jutust ja paneb mulle selle ümber. Nendest vestlustest sain ma teada palju, mida püüan jutustada oma «Reisiraamatus»

Sellal, kui tapetud khaan Paidari malev laastas Ljahhi kuningriiki, Sileesiat ja Määrimaad, liikus Batu-khaan ise oma hordiga läbi metsaste Karpaatide. et tungida madjarite maale.

242

Samal ajal saabus madjarite pealinna Budasse Galiitsia vürst Daniil, kes oli Kõjuvist lahkunud. Budas leidis ta eest madjarite kuninga Bela. Daniil anus kuningat võimalikult kiiresti ühineda Tusside sõjajõududega ühiseks võitluseks tatarlaste vastu ja saata oma malev viivitamatult nõrkevale Vene maale appi.

Kuigi kuningas Bela oli äärmiselt erutatud vägeva vaenlase lähenemisest, ei tahtnud ta siiski veel uskuda, et mongolid viivad tõepoolest täide oma ähvarduse, ja ilmuvad peagi Madjari riigi aladele. Seetõttu piirdus ta sellega, et saatis kõigest mõned madjarite ning kumaanide sõjasalgad Karpaatidesse mäekurusid valvama, ja käskis need maharaiutud puudega ummistada.

Suure hädaohu eest, mis liigub madjarite maa peale, hoiatas õhinal üksnes khaan Kotjan, kuid Bela lähikondlased ei uskunud teda ja kinnitasid, et ta püüab «kuninga südame juurde roomata» ja «tema paremaks käeks saada». Ometi on Kotjan kõikidest kaugemale nägev mees.»

Neljas peatükk MADJARITE MAAL

1240. aasta lõpul jõudsid madjarite maale esimesed kohutavad teated Kiievi purustamisest, paljude vene vürstiriikide õudsest olukorrast; metsikud tatari hordid olid need

laostanud. Need teated sundisid Madjari, Poola, Böömi kuningriikide ja Kesk-Euroopa teiste riikide valitsejaid mõtteid mõlgutama selle üle, et võib-olla tuleb neil tulevikus tunda niisamasuguseid või veelgi kohutavamaid murepäevi. Käisid kuulujutud, et Aasia tundmatutest sügavustest esile kerkinud pool miljonit ratsutavat metslast olevat juba lähenenud madjarite maa piiridele, et neid tiivustavad nende lakkamatud võidud ja et nad on äärmiselt hädaohtlikud oskuse tõttu oma sõdalaste määratuid hulki kiiresti ümber paigutada; nende sõdalased ei karda mingeid raskusi ega takistusi ja võivad purustada igasuguse euroopa maleva, kes nende teele astub.

Muretud rahustasid ennast:

«Tatarlased, alistanud vene vürstiriigid, on juba vallutanud nii palju maid, et neil on isu täis ja kaugemale nad ei liigu.»

243

Tolleaegne katoliiklik kroonikakirjutaja munk Thomas Spalato linnast Dalmaatsias, kartes Madjari kuningriigi saatuse pärast, kirjutas: «Hüvang ning heaolu, mis valitsesid maal viimaste aastate jooksul, muutsid madjarid hooletuks. Nad ei muretsenud üldse oma tuleviku pärast ega võtnud tarvitusele mingeid abinõusid oma kodumaa kindlustamiseks ja kaitseks.» Kroonikakirjutaja_ süüdistas karmilt madjari aristokraatiat hellitatuses: «Kõrgematest seisustest noormehed magasidkella üheteistkümneni, ja siis, luksuslikud rõivad selga tõmmatud, mis oleksid rohkem naistele sobinud, pühendasid nad oma aja üksnes tühistele meelelahutustele. Nad irvitasid ähvardavate ennustuste üle saabuvast hädast ega tahtnud kergemeelselt uskuda vaenulike malevate mingite sissetungide võimalust. Nad rääkisid, et need kõik on munkade ja preestrite tühjad väljamõeldised, kes hirmutavad koguduseliikmeid eesmärgil: sundida neid innukamalt kirikus käima ja kirikule heldemaid annetusi tegema.» Üks madjari preestritest läkitas 1240. aasta lõpul Pariisi piiskopile üksikasjalised teated ähvardavast «jumala vitsast», mis asub seni veel vene joel Dnepril, kuid mille sõjasalgad on lähenenud juba Madjari kuningriigi piirile.

Kuid sellal polnud looduse poolest rikkal madjarite maal hästi organiseeritud armeed ega vajalikku korda: mitmes kohas tekkisid elanikkonna seas sisetülid ja kokkupõrked. Maa peamised toitjad, tagasihoidlikud töömehed, madjari talupojad, keda rõhus ülikkond; polnud mitte ainult rahulolematud, vaid koguni äärmiselt vihased oma orjastajate-maavaldajate vastu. Nad ei suutnud unustada seda, et nende isad ja vanaisad olid millalgi vabad mehed olnud ja need põllud olid tollal nende omad olnud ja alles XIII sajandi algul kuulutati kuninga käsuga kõik talupojad-põlluharijad pärisorjadeks, nende poolt haritav maa aga tunnistati suursuguste tituleeritud mõisnike omandiks; mõisnikud olid suuremalt osalt sakslased, kes tulnud siia Saksimaalt. Kogu maa oli killustatud paljudeks väikesteks feodaalvaldusteks. Rõhutud talupoegade viha tõttu muutsid uued kõrgid isandad oma maa kaitsetuks igasuguse vaenlase rünnaku vastu. Peale selle pidasid mõisnikest aristokraadid end maa peamisteks valitsejateks, piirasid igati kuningas Bela võimu, astudes tema vastu välja nõupidamistel ja keelates ära igasugused järeleandmised ning soodustused viletsate maata talupoegade kasuks.

Viies peatükk PUSTA

Uks möödunud sajandi ungari poeete kirjeldas nõnda pustat, stepitasandikku, millel toimus tatari ratsaväe esimene kokkupõrge madjari sõjaväega:

«Pustas, selles tühjas avaras stepis, märatsevad kohutavad orkaanid, mis talvel mätsivad näo lund täis, suvel aga puistavad liiva silmi, nii tugevad orkaanid, et need mõnikord paiskavad isegi teekäija kummuli. Karjased ja rännumehed armastavad pustat üle kõige, linnaelanikele aga näib see rõõmutuna. Kogu pustas kasutab kari loen-damakiid kaevusid. Tavaliselt koosneb kaev sügavatest raketest, mis on kaevatud liivasesse pinnasesse ja ümbritsetud madala seinaga. Veepinnal ujuv puuämber seotakse pika peenikese ridva ühte otsa, ridva teine

ots on kinnitatud kaevukoogu külge, kuid nõnda, et see vabalt liikuda võiks. Kaevukook omakorda on kinnitatud maasse kaevatud tulba tipule. Kaevu kõrval asuvad kaks pikka Joogi-küna, üks on teisest madalamal. Ülemisest joodetakse hobuseid, teisest pudulojuseid, valades kaevust ammutatud vett künadesse.
Läheduses seisab katusega kuur «istallo», kõrval on koplid — «akoi» — karja jaoks. Ümberringi asuvad piiritud väljad. Paiguti paistavad kõrge päevalille peenrad. Sageli esineb soid ja kõrkjaid, milles peidavad end hundikarjad. Siin-seal on üksik majapidamine — tagasihoidlik talu, mida valvavad salkus karvaga õuekoerad. See koosneb vaid mõnest väikesest hoonest, mis ümbritsetud tohutu suurtest heina- ja õlekuhja-dest.
Pärast seda, kui tungisid sisse tatarlased ja hiljem, XV sajandil, türklased-osmanid, kes hävitasid ning põletasid kõik ehitused, kujutasid madjari külad enesest veel kaua suurt hulka maa-alustest urgudest ja lagune nud nuttidest, kust ilmusid nähtavale vaimupimeduses ning viletsuses elavad räbalais, õnnetud talupojad.»
Ja veel pilt pustast, mille visandas teine madjari poeet: «Ma näen jälle oma kodupaiku. Ma läbisin stepi, mida embavad õrnalt Tissa ja Doonau käed, otsekui ema käed, kes kiigutab ning hellitab oma sülelast. Avarat tasandikku läbib tee. Kohutav kuumus. Seepärast ei söö kari värskel

rohul, vaid puhkab laisalt. Koplite lähedal tukub karjus, seljas villane mantel. Kuumuse tõttu on koerad samuti laisad ega vahi isegi mööduvat teekäijat.
Just siin, kitsas lohus, niriseb ojake. Tema vool on koguni märkamatu. Üksnes siis paiskuvad õhku veepiisad, kui siit lendab üle lind-kalakütt ja puudutab tiibadega veepinda. Ojakäär on kaunis, selle kollasel liival on näha kirevate kaanide parve ja kiiresti jooksvaid veemardikaid.
Seal kaugel seisab kõrge kaevukook. Ta seisab kurvalt: millalgi oli seal kaev, kuid too on ammugi kokku varisenud. Nüüd on tema juures üksnes auk, mis rohtu kasvanud.
Näib, nagu vahiks üksik kaevukook kauget fantastilist miraaži. Mida ta seal näeb? Missuguseid unenägusid näeb küll siin selles vaikseksjäänud, unnesuikunud, inimeste poolt hüljatud tühjuses üksik teekäija, kes on heitnud puhkama pika mahajäetud kaevukoogu juurde!»

Kuues peatükk LINNAD-KAKSIKUD

Läbi madjarite maa sõitnud teekäija annab oma rnärk-metes nõnda edasi muljeid sellest, mida tal õnnestus näha. Siin on tema kirjeldus madjari pealinnast Budast ja selle kaksikvennast Pestist.
«Iidsest ajast peale asusid kaks linna teineteise vastas, eraldatuna teineteisest Doonau laisa vooluga. Jäämineku või kevadise üleujutuse ajal osutusid nad teineteisest lõplikult äralõigatuks. Muul ajal ühendas neid talvel jää jõel, suvel aga sild, mis asetatud suurtele lotjadele; viimased olid köitega kinni seotud ja kummalgi kaldal maasse kaevatud postide külge kinnitatud. Sild on nii lai, et seda mööda võivad sõita üheaegselt, ilma teineteist puudutamata, kaks vastupidises suunas minevat veokit, isegi kaks vankrit heinakoormaga.
Mõlemat linna, nii Pesti kui ka Buda, vöötavad hambuline kivimüür ja sügav kraav. Sissesõit linna toimub ainult kahe tõstesilla kaudu, mis ööseks raudkettidega üles tõmmatakse. Raskeid kindlaid rautatud väravaid valvab teras-rüüsid kandev relvastatud vahisalk. Pealinn näib olevat igasuguse sissetungi vastu kindlustatud.

Buda asub Doonau läänekaldal, Pest aga idakaldal. Siit algab stepp, niinimetatud pusta. See kujutab enesest liivast künklikku tasandikku, mis läheb hiljem üle avaraks stepiks; viimane on kasvanud täis kõrget rohtu, kõrkjaid ja väikesi põõsakesi.

Pustas söövad karjadena rohtu kuulsad, kiirelt galopeerivad madjari ratsud, kelle turjal, madjarite esivanemad (hunnid), nagu leelutaitakse nende laulude «vanast heast ajast», kihutasid tulise tagasitõrjumatu hoovusena läbi Euroopa kuningriikide, hertsogkondade ja teiste feodaal-valduste, külvates kõikjal õudust ning hukatust, kuni «jumala tahe» nad saatis tagasi kodustesse rahulikesse stepiavarustesse.
Budat ümbritseb aukartust äratav hambuline laskelävedega müür. Linna keskel kõrgub kaljune küngas, mida katavad üleni lossihooned. Kuningaloss meenutab samuti kindlust, keskel kõrge torn, kus kõnnivad alati ümbrust tähelepanelikult silmitsevad tunnimehed. Üksikmajad Budas sarnanevad samuti väikeste kindlustega. Kitsad käänulised tänavad suletakse ööseks ahelatega. Sõiduteele ulatuvate majade kitsad aknad meenutavad laskelävesid.»
Kõik need ettevaatusabinõud rääkisid lakkamatust häireolukorrast, salajaste vandenõude võimalikkusest ja ootamatute kallaletungide kartusest. Hädaohud ähvardasid kuningat kõikjalt: nii linnamüüride vahel kui ka väljaspool linna, Budat ümbritsevate kõrkide aristokraatide feodaallosside kandist, kus iga parun, krahv või hertsog uhkeldas sellega, et tema on suguluses Saksa kuningate ja välismaise kõrgaadliga. Nad anastasid erakordse võimu ning asendi Madjari kuningriigis, ja igaüks pidas ennast meheks, kellel on õigus kuningatroonile.
Ainult madjari talupojad olid ilma jäetud kõigest, igasugustest õigustest, isegi õigusest oma maatükkidele. Nad eMohtinud ka relvi kanda ega neid omada. See polnud alati nõndaviisi: poole sajandi eest olid talupojad veel vabad. Nüüd aga olid maad anastatud aristokraatide poolt, kes olid tulnud siia Saksamaalt, Sileesiast, Sernigradist ja teistest paikadest justkui tugeva riigivõimu loomiseks maal ja kuningatrooni kaitseks. Sellises olukorras oli kuninga võim äärmiselt piiratud ning kitsendatud ja sõltus maa kõige suursugusemate meeste nõukogust.
Kui kuningas Bela sai kirja khaan Kotjanilt, kes tänas
247
loa eest, et kumaanid võivad Madjari kuningriiki ümber asuda, kutsus Bela kokku kuningliku kõrgema nõukogu liikmed. Sellel nõupidamisel viibis õukonna kroonikakirjutaja, kes on tuntud ajaloos «Notariuse» nime all. Ta pidas «kroonikat» ja kirjeldas tolle aja tähtsamaid sündmusi. Tema tõeline nimi on jäänud teadmatuks, kuid tema kroonika, mis on saanud nimetuse «Anonymuse kroonika», säilis meie ajani. Selles võib leida mõningate edasiste sündmuste kirjeldamist.
Bela teatas kõrgemale nõukogule, et varsti tulevad siia kumaani khaan Kotjan ja tema hordid. Kõik nõukogu liikmed, eesotsas austria hertsog Friedrichiga, hakkasid kuningas Belale raevukalt etteheiteid tegema selle pärast, et ta nõustus maale sisse laskma tohutu suurt hordi kumaane, keda aristokraadid pidasid madjari rahva vaenlasteks.

Seitsmes peatükk KHAAN KOTJANI SURM

Khaan Kotjan, kes oli üle elanud palju kordi raskeid viletsusi ning õnnetusi oma rahva elus, sai veel kord tunda kohutavat saatuselööki. Pärast lahingut Kalka jõel, mis oli olnud hukatuslik talle ja venelastele, pärast hilisemaid lakkamatuid kokkupõrkeid tatarlastega Metsikul väljal seitsmeteistkümne aasta kestel, lootis khaan Kotjan madjarite maal enesele ja oma rahvale rahulikku elu leida. Aegsasti läkitas ta saatkonna Bela juurde, paludes, et kuningas võtaks oma alamate hulka ning lubaks pustasse ümber asuda kogu kumaani rahva, kelle hulk küünib neljakümne tuhande telgini.
Kui kuningas Bela sai selle teate, oli ta väga rõõmus, seda enam, et khaan Kotjan palus luba igaveseks Madjari kuningriiki ümber asuda, tõotades kuninga ja oma uue kodumaa ustavaks kaitsjaks olla.

Sellisel moel saabus polovetsi rahvas «kumaanid» Kar-paadi- mägede Transilvaania lõunapoolse haru kaudu madjari tasandikule. Oma hobuse- ja veisekarjadega valgusid nad mööda lahedaid steppe laiali.
Kuningas, kes nõustus meelsasti vastu võtma kumaane tingimusel, et nood täielikult alistuvad ja ristiusu vastu võtavad, taotles sellega kolme eesmärki: esiteks — soetada Rooma paavstile uusi usklikke, katoliiklasi, teiseks —'
248
saada oma kuningriigile tugev malev mehistest vilunud ratsanikest, kolmandaks — isiklikult enese jaoks lootis ta luua kumaanidest kaardiväe, ihukaitseväelaste usaldusväärse družiina oma kuningatrooni kaitseks.
Peale selle lootis kuningas Bela kumaanide näol saada endale püsivaid väärtuslikke liitlasi eelseisvas võitluses tatarlastega, kuna kumaanidel olid tatarlaste sõjalised võtted Hing riukad juba hästi teada.
Oma madjari talupoegades ei näinud Bela ustavaid sõdalast peamiselt seetõttu, et vägevatest maavaldajatest rõhutud madjari talupojad, kes olid tollal õigusetuiks pärisorjadeks muudetud, vihkasid niivõrd oma isandatest rõhujaid, et kuninga arvates oleksid nad relvade saamise korral pööranud need kõigepealt just oma isandate vastu.
Kuid muide see, et kuningas Bela nõustus khaan Kotjani oma kodakondsusesse võtma, oli üheks põhjuseks, mispärast Batu-khaan talle sõja kuulutas: Bela võttis endale liitlaseks tatarlaste hõimurahva, ja Batu-khaan nõudis oma läkitatud saadikute kaudu, et Kotjan ja viimase kõik hõimlased temale viivitamatuks hukkamiseks välja antaks.
Sellal jõudis khaan Kotjan koos poegadega pealinn Budasse, kus ta Bela poolt väga südamlikult vastu võeti. Kotjan hoiatas "kuningat vältimatu hädaohu eest: kumaa-nide kannul liikus juba tatari hord Batu-khaani enese ülemjuhatuse all.
Kotjan kinnitas uuesti, et kõik kumaanid annavad end täielikult kuninga kaitse ning võimu alla ja hakkavad kõrvuti tema vägedega võitlema.
Kuid Madjari kuningriigi rüpes võeti kumaane vastu umbusuga ja isegi vaenulikult suursuguste maavaldajate poolt, kes katsusid kumaanide Vastu ässitada samuti ka lihtrahvast. «See hõim,» rääkisid nad, «sarnaneb oma tooreste kommete, oma rändava eluviisi poolest rohkem meie vaenlaste eelsalgaga kui rahulike elanikega. Ärge uskuge neid! Need on tatari maakuulajad! Nendest ei saa meie kaitsjaid, vaid nad reedavad meid!»
Hakkasid tekkima sagedased arusaamatused üle kogu maa laialivalgunud uustulnukate ja pärisrahvastiku vahel. Levisid isegi kuuldused, et kuningas ja tema lähikondlased kõikide arusaamatuste puhul õigustasid üksnes kumaane ja asusid nende poolele.
249
Need lahkhelid muutusid hukatuslikeks äreval saatuslikul aastal, millal iga päevaga üha rohkem lähenes kohutav tatari hord, millal riigi kõik jõud oleksid tulnud ühendada ja julgeks vastulöögiks ette valmistada.
Kõrgest soost suurnikud nõudsid endiselt, et khaan Kotjan tatarlastele tingimusteta välja antaks ja kõik kumaanid madjarite maalt pagendataks. Neil polnud veer kurja aimdustki, et hoogsalt pealetungiv Batu-khaan on nii tugev ja nii lähedal, et võib ootamatult nähtavale tulla. Nad kujutlesid kergemeelselt, et Rooma paavsti läkitusel kristliku maailma kõikidele usklikele koos üleskutsega ühineda võitluseks paganate vastu ja abil, mida tõotasid kuningas Belalemõned Euroopa valitsejad, kes soovisid — nende oma sõnade järgi — luua tugeva armee tatarlaste vastu, on niisugune jõud, et .see peab kinni ähvardava khaan Batu sissetungi Ungarisse. Ja õukonnafeodaalid tapsid järelemõtlematult tatari saadikud, kes olid sõitnud kuningas Bela juurde läbirääkimisi pidama, kutsudes selle teoga esile Batu-khaani piiritu viha.
Kuningas Bela poolt kokkukutsutud nõupidamise ajal (nõupidamisele ilmus ka khaan Kotjan poegadega) rääkisid maavaldajad ja madjari mõjukas ülikkond avalikult:

«Las nüüd kuningas Bela ise sõdib tatarlastega, kui ta meie hukatuseks kumaanid-reeturid siia kutsus! Las nad aitavad nüüd teda, kui ta andis neile madjari -maid, mis kuuluvad üksnes meile.»
Asjatult katsus kuningas päästa khaan Kotjani, oma külalist ning sugulast (Bela ema oli kõptšaki vürstitar). Ta tegi koosolekul ettepaneku kõigepealt järele uurida, kas on khaan Kotjan tõesti reetur ning Batu-khaani salakuulaja. Kotjan vandus kuningale, et kõik tema sõdalased hakkavad võitlema kõrvuti madjari sõdalastega ja surevad, kaitstes oma uut kodumaad. Kuid relvastatud suurnikud tormasid ootamatult khaan Kotjani kallale hüüetega:
«Äraandjal Tatari khaani salakuulaja! Surm talle!»
Oma kõrgest east hoolimata oli khaan Kotjani? ebatavaline jõud, ta kaitses end meeleheitlikult pingiga ja tappis mitu meest, kuni langes feodaalide mõõkadest surnuks-raiutuna. Koos temaga tapeti ka ta pojad. Aristokraadid raiusid neil pead cxtsast ja viskasid need läbi akna tänavale rahvahulgale näitamiseks. Nad karjusid:
«Kõik kumaanid on reeturid! Kõik hukatakse süisama-sugusel kombel!»
250
Kui kumaanid said teada oma armastatud juhi hukkumisest, lammutasid nad viivitamatult oma ajutised asulad, laadisid telgid vankritele ja läksid koos kõikide oma loomakarjadega Doonau alamjooksule, Dobrudžasse, Bulgaaria tsaar Kolomani juurde, hülgasid Madjari kuningriigi kõige raskemal ajal, millal oleks tulnud maal koik jõud ühendada kaitseks enneolematu ähvardava vaenlase pealetungi vastu, millal iga sõdalane oli eriti kallis.
Bulgaaria tsaar võttis kumaanid meelsasti oma kodakondsusesse, andis nende käsutusse stepialad, mis on sobivad karjamaadeks, ja teatas, et moodustab nendest erilise ratsamaleva, mis koosneb neljakümnest tuhandest ratsanikust.
Kuni Budas mitmesugustel nõupidamistel kulus aeg kasututes sõnelustes, purustas Batu-khaan mäekurusid valvavad madjari vahisalgad Karpaatides ja tungis Munkäcsi ja Ungvari mäekurude kaudu ootamatult maale.
Kui kuningas Belani jõudsid need ähvardavad teated, nõudis ta kõikidelt Budasse saabunud feodaalidelt, et nood nii kiiresti kui võimalik koguneksid kokku ja tooksid tema juurde oma sõjasalgad tugeva ühendatud madjari maleva loomiseks.
Kutsunud kokku oma väed, kes asusid Alba ja Strigonia linnades, läks Bela üle Doonau ja hakkas kindlustama soja-leeri, püstitades selle ümber muldvallid. Ta saatis üle kogu maa laiali kullerid, kutsudes rahvast kodumaa kaitseks välja astuma. Oma perekonna ja riigikassa läkitas ta põhja poole, Austria piirile, kuid seal anastati ning omastati see kassa viivitamatult Austria hertsogi poolt.

Kaheksas peatükk LAHING SAJO JÕEL

Tatarlaste parem tiib, Poolast ja Saksamaalt tagasi pöördunud, suundus käsule vastavalt kiiresti Madjari kuningriiki, et ühineda peahordiga. Tormakas Batu-khaan lõi kergesti puruks madjarite väikesed eelväed, tungis Ungari piiridese ja võttis suuna Buda peale. Kui Batu-khaan oli jõudnud linna lähedale, püstitas ta tohutu suure laagri ja saatis osa vägedest ümbruskonda laastama. Üksikud ratsanikud sõitsid linna müürideni, katsudes piiratuid tasandikule meelitada.
251
Kuningas Bela ei julgenud välja tungida, kuid Kolõcsi peapiiskop Ugolan, kes oli oma sõjasalgaga kohale jõudnud, hakkas tegema kuningale etteheiteid arguse pärast, ja kuninga käsu vastaselt tungis ta ise linnast välja oma serbia sõdalastest väikese salgaga, kes pärines talle alluvalt alalt.
Mongolid hakkasid, nagu alati, silmakirjaks tasandiku soise paiga poole taganema ja läksid sellest üle, meelitades oma vastast järgnema. Peapiiskop Ugolan tormas tatarlasi jälitama, kuid tema raskelt relvastatud ratsanikud vajusid tümas paigas sisse ega suutnud vabalt mööda

sood liikuda. Siis pöördusid mongolid kiiresti tagasi, piirasid need igast küljest ümber ja surmasid eemalt pikkade nooltega. Ugolan ise koos kolme ratsanikuga rabeles suure vaevaga sellest lõksust välja. Hoolimata lüüasaamisest jätkas ta kuningas Bela veenmist uuesti rünnakule minna, tormata kõikide oma vägedega tatari maleva kallale, pidades seda väikesearvuliseks. Kuid Bela ei julgenud kindlustatud leerist väljuda.
Batu-khaan jätkas maa rüüstamist ning laastamist, läkitades väikesi sõjasalku igasse kanti. Kui Vardeini piiskop, kes tuli oma kogutud sõjaväega Pesti poole, teada sai, et läheduses möödub üks mongoli sõjasalk 'kokkuröövitud varaga, ründas ta seda. Tatarlased pistsid silmakirjaks põgenema. Madjarid, kes neile järele kihutasid ja varitsuspaiga peale sattusid, kus oli peidus teine mongoli sõjasalk, löödi puruks, ja piiskop ise pääses hädavaevalt, kapates kurva sõnumiga kuninga juurde.
Mongoli malev, kes oli kaks kuud Buda all seisnud, hakkas ootamatult liikuma trummide põrina, väikeste kilpide kõmina ja pikkade pasunate ulguvate signaalide saatel. Malev liikus mööda samu teid, mille kaudu ta hiljuti siia oli tulnud, otsekui pöörduks ta tagasi oma kodüsteppidesse.
Kuningas Bela väljus oma vägedega Budast, liikudes läbematult mongolite kannul. Ettevaatusest peatus ta Sajö (Sõlena) läänekaldal silla lähedal, mis oli ehitatud aegsasti köitega kokkuseotud lotjadele. Selle silla kaitseks oli paigutatud siia tuhandest madjari sõdalasest valvesalk. Kuid osa tatarlasi, kes olid ületanud jõe ujudes, asusid juba selle teisel kaldal, oodates sobivat juhust kallaletungiks.
Miadjarid hakkasid viivitamatult looma sõjaleeri, ümbritsedes selle muldvallidega. Mõne päeva pärast, mis olid
252
möödunud täielikus vaikuses, hakkasid mongolid ootamatult silda pommitama hiina katapultidest. Nood loopisid lakkamatult kive, mis lendasid suure vahemaa taha. Nõnda kihutasid mongolid madjari kaitsjad minema ja hakkasid siis ise nii silla kaudu kui ka ujudes joe teisele kaldale minema. Peagi oli arvurikas tatari malev madjarite kindlustatud laagri ümber piiranud, surmates selle kaitsjaid nooltega.
Saksa feodaalid, kes olid üksikute madjari sõjasalkade ülemateks, nägid, et nad on igast küljest tatarlaste poolt ümber piiratud. Laagris puhkes paaniline kabuhirm. Lahin-gukord lagunes.
Kuningas Bela vend hertsog Kalman, peapiiskop Ugolan ja saksa rüütlite kõrgmeister olid ainukesed, kes julgesid vaenlase kallale tormata, kuid nende julge rünnak löödi tatarlaste poolt tagasi ja madjarid kandsid suuri kaotusi. Siis ei suutnud enam ei kuningas Bela veenmispüüded ega Ugolani ja Kalmani mehine visadus sundida saksa feodaale, et nood oma sõjasalkadega laagrist välja läheksid uut lahingut pidama. Ähmi täis peitsid nood end muldval-lide taha.
Ainult hertsog Kalman otsustas uuesti mongoleid rünnata ja väljus laagrist oma sõjasalgaga. Kuni madjarid mehiselt taplesid, lahkusid laagrist mõned suurnikud oma ihukaitseväelastega, lootes end põgenemise teel päästa. Meelega lasksid mongolid nad vabalt läbi, ei puudutanud neid. Siis järgnesid lahkunud sõjasalkadele ka lihtsad sõdalased, kes märkasid seda ning arvasid, et ainsaks pää-semisvõimaluseks jääb nüüd põgenemine. Kuningas Bela, nähes, et tema sõdalased laiali jooksevad, sõitis samuti rutakal! laagrist välja.
Kui madjarid olid laagri maha jätnud, jälitasid mongolid neid algul tüki maa tagant; kallale nad ei tunginud, kuid ei võimaldanud madjaritel ka laiali valguda. Lõppude lõpuks sööstsid nad äkitselt igast küljest madjarite peale ja nottisid nood maha. Nii kasutult ning kuulsusetult hukkus suur osa mehistest madjarite sõdalastest suurnike süü läbi, kes asusid vaenujalal kuningaga ja üksteisega, ja kuningas Bela saamatuse tõttu, kes ei suutnud suurnikke oma tahte alla heita.

Kuningas Bela koos väga väheste teekaaslastega pääses üksnes tänu oma ratsude väledusele ning vastupidavusele.
253
Varahommikul sõitsid mongoli laagrist välja mõned ratsanikud ja suundusid itta. Veohobustele olid suured kotid selga seotud: nendes läkitas Batu-khaan ammugi kehtestatud mongoli kombe kohaselt saavutatud võidu tun-
nusmärgiks Kara-Korumisse oma kohutava kingituse — tuhandeid vasakuid kõrvu, mis lahingutes tapetud vastastelt maha lõigatud.
Kui mongolid olid hüljatud laagri oma võimusesse võtnud, leidsid nad selles kuningliku telgi ja viimasesse juhuslikult unustatud kuningliku kuldpitsati. Mongolid lasksid käiku kavaluse. Batu-khaan käskis oma tõlkidel kirjutada otsekui kuningas Bela nimel kõikidele madjaritele, nii mõisaomanikele kui ka lihtrahvale taolist laadi läkituse:
«Ärge kartke nende peninukkide-mongolite ehk tatarlaste raevu ning julmust. Hoiduge oma eluasemete hülgamisest. Kuigi me olime mongolite ootamatu rünnaku tagajärjel sunnitud oma laagrist lahkuma, loodame me siiski jumala abiga varsti jälle relvad kätte võtta. Paluge aina jumalat, et ta aitaks meie vaenlased puruks lüüa.
Kuningas Bela.»
Selle üleskutse koostamisest võtsid osa mõned saksa suurnikud, kes olid end vangi andnud, ja just nemad näitasidki mongolitele, kuidas tuleb vajutada pitsat üleskutsele, mida suurel hulgal ümberkirjutatuna levitati kogu maal.
Väga paljusid madjareid, kes tahtsid metsa ning mägedesse põgeneda, pettis see kiri. Nad ei võtnud tarvitusele abinõusid enesekaitseks, jäid rahulikult oma elamutesse ja langesid sellisel moel kõik ohvriks metsikutele mongolitele, kes ei halastanud mitte kellelegi.
Mongolid piirasid sisse mõlemad pealinnad, Pesti ja Buda, milledes sõjaväge peaaegu polnudki, võtsid need tormijooksuga ära, röövisid paljaks ja põletasid maha, elanikud aga surmasid.
Nõnda muutus mongoli käskija Batu-khaan 1241. aastal Madjari kuningriigi ajutiseks valitsejaks.

Üheksas peatükk TEE «VIIMASE MERE» POOLE

(Hadzi Rahimi «Reisiraamatust»)
«Tõenäoliselt juubeldas püha valitseja, jälgides pilvedest, kuidas tema julge pojapoeg purustas Sajö jõel kogu madjari maleva.
255
Pärast seda lahingut kuulutas Batu-khaan Šeibani Madjari kuningriigi valitsejaks. Kõikidesse ringkondadesse saadeti tatari «knezid», kes olid ka ülemkohtunikeks. Neile anti käsk tatarlaste jaoks hobuseid, kariloomi, kingitusi, relvi ja rõivaid koguda.
Mõned suursugused maavaldajad astusid vabatahtlikult mongolite teenistusse «knezidena», ja just nemad levitasid kuningas Bela võltsitud kirja, otsekui kutsuks kuningas rahvast üles, et see tatarlastele vastu ei paneks, vaid saadaks neile andameid ja jääks ise rahulikult oma kodu-desse. [1]
Algul elasid madjarid tatarlaste võimu all üsna rahulikult, kuid mongolite hulgast määratud «knezid» hakkasid varsti nõudma, et elanikkond saadaks neile ilusaid naisi ja maksaks andamit kariloomadega. Seepeale nõudsid nad, et kõikidest asulatest tuleksid mehed, naised ja lapsed uute väärtuslike kingitustega, ent kui mongolid olid need kingitused vastu võtnud, nottisid nad kõik kohaletulnud halastamatult maha.
Kas oli see koik Batu-khaanil teada? Kui oligi, siis talle oli see ükskõik. Tema põles ainsast ihast: minna edasi ning jõuda järele tema käest äralipsanud kuningas Belale, kes tõotas madjaritele, et ta tuleb tagasi ja taastab sõltumatu kuningriigi. Edasiliikumine aga oli üsna

raske, sest kõikidel hordidel tuli tungida piki mägiradasid, kus oli äärmiselt vähe toitu ratsude jaoks ja kus nende rautamata kabjad kivisel pinnal murdusid.
Salakuulajaid läkitades tungis Batu-khaan kangekaelselt edasi, ületades järske mäenõlvu, ja vallutas Zagrebi linna. Kõikjalt sai ta teateid, et just äsja sõitis siit läbi kuningas Bela oma kaaskonnaga. Batu-khaan liikus edasi läände, mere poole. Vümaks paistis ühelt mäetipult sinine mere-lagendik, ja kõik küsisid üksteiselt: «Kas see on viimane meri?» Kui mongolid olid alla mere äärde jõudnud, lähenesid nad väikesele linnakesele, mida ümbritses kõrge kivi-müür. See osutus iidseks Spalato[2] linnaks. Selle väikeses sadamas polnud mitte ühtegi laeva. Ainult mõned valged purjed kadusid aeglaselt udusesse kaugusesse.
Batu-khaani nõudmise peale: reetur ning äraandja kuningas Bela välja anda, avasid linnaelanikud alandlikult värа-

1 Sellest teatab kroonikakirjutaja preester Rogerius, kes oli Ungaris mongoli võimu all ja jättis järele väärtuslikke ajaloolisi märkmeid.
2 Spatato ehk Split — piirkonna administratiivne keskus.

vad ja tulid tatarlastele vastu eesotsas linnavalitseja ning mõningate vaimulikega. Nad langesid põlvili ja vandusid, et kuigi kuningas Bela viibis tükk aega nende juures, kuid karte>s enese kannul kihutavate mongolite kättemaksu, läks laevale ja purjetas varahommikul koos kõikide oma lähikondlastega merele. Veel kaua aega oli näha laevade ruu-dulisi purjeid kauguses.
Raevus käskis Batu-khaan oma sõdalastel kogu linna läbi otsida ja elanikele armu heitmata võtta viimastelt ära kõik toidutagavarad, mida oli linna ladudes küllaltki palju, sest need olid soetatud sinna veneetsia kaupmeeste poolt laevadega toodud varadest. Pärast vaevarikast näljatee-konda üle mägede õgisid aasia sõdalased end täis, joid veini ja tegid sigadusi.
Batu-khaan sõitis kivisele rannale, millele veeresid ning paiskusid vahutades läbipaistvad lained. Batu-khaan pidas kinni ratsu, kes nuusutas soolast vett, kuid ei soovinud seda juua.
Sain-khaan lausus:
«Seniajani pole olnud ühtegi jõge, millest meie oivalised mongoli ratsud poleks üle ujunud. Nüüd jõudsid ratsud piirini, siin on minu tahe juba jõuetu. Suur «maailma vapustaja» tegi testamendiga korralduse mu isale, kõrgeaulisele Džutši-khaanile, minrta läbi kõikide maade päikeseloojaku poole tolle paigani, kuhu saab astuda mongoli ratsu kabi. Kas ma jõudsin selle piirini — ei tea! Edasi minna mu ratsu ei soovi. Nüüd tuleks vett mööda ujuda. Kuid vaprale bagaturile on kindla sadula vahetamine kärsiku vene vastu ebaväärikas. Ja siiski jätkan ma oma teekonda piki rannikut Trigestumi [1] linnani. Seal ma otsustan, kas tuleb mu võidukal maleval edasi minna, et ropsida põgenevate värisevate itaallaste, frankide ja germaanlaste jõuke, või torgata oda maasse ja sõjakäik seisma panna!»
Trigestum — Triest.

KÜMNES OSA BATU-KHAAN AADRIA MERE KALDAL

Esimene peatükk SEGADUS JA KABUHIRM EUROOPAS

Kui kergetiivuline ajaloogeenius oleks suutnud lennata inimmõtte kiirusega 1241. aastal «õhtupoolsete maade» üle, siis oleks ta.näinud suurimat kabuhirmu ning segadust mis haaras Euroopa rahvaid ja nende valitsejaid teadete puhul, et loomanahkadesse mähkunud kohutavad mõistatuslikud tatarlased ilmusid idapiiridele, et nad uskumatult hoogsate päevateekondadega läbisid Poola, Saksamaa, Böömimaa, Ungari ja et nad purustasid ülistatud saksa rüütliväed ning teised malevad lahingutes Liegnitzi, Ljublini, Sandomiri, Krakovi, Breslau all ja teistes

paikades, ja lõpuks, et nad lõid täielikult puruks madjari maleva -Sajö, Buda ja Pesti lahingutes.

Tatarlaste edasine sissetung Itaaliasse ja Prantsusmaale näis vältimatuna. Mis suudaks ähvardavaid vallutajaid kinni pidada? Saksa impeeriumi keiser Friedrich II Hohenstaufen kirjutas ilukõnelisi üleskutseid kõikidele kuningatele, hertsogitele ja parunitele, kutsudes neid ühinema üheks tugevaks koondarmeeks ja osutama mehist vastupanu Batu-khaani asiaatlikele metslastele, kuid keiser ise ei näidanud ennast ega lasknud kedagi enda juurde, varjates end Sitsiilia saarel oma linnalähedases lossis.
«On aeg unest ärgata,» kirjutas keiser, «teha lahti ihulikud ning vaimusilmad. Tatari kirvesasub juba puu jalami juures ja üle kogu maailma levib sõnum vaenlasest, kes ähvardab hukatusega tervet kristlikku maailma. Me kuulsime juba ammugi tatari hädaohust, kuid pidasime seda hädaohtu kaugelasuvaks, kuna meie vahel leidus nii palju vapraid rahvaid ning kuningaid. Ent nüüd, kui ühed nendest monarhidest on hukkunud, teised aga orjusesse heide-tud, nüüd tuli kätte meie kord muutuda kristluse kantsiks ning kaitseks metsiku vaenlase vastu.»
Rooma paavst, kes oli põgenenud Roomast Prantsusmaale ja varjas end Lyonis, kirjutas sealt samuti sõnaohtraid läkitusi, kutsudes usklikke «pühasse sõtta», küll bul-garite vastu, küll vene lahkusuliste vastu, tõotades igaühele, kes haarab relva ning kuulutab end ristisodijaks, pattude ja kõige kohutavamate kuritegude andeksandmist nii minevikus, olevikus kui ka tulevikus. Samal ajal needis paavst keiser Friedrich II, süüdistades teda reetmises, selles, et just keiser kui kuradi teener kutsus tatarlased röövretkele Euroopasse.
Rahva hulgas aga kõneldi: mispärast siis pühim isa ise ei sõida Madjari kuningriigi piiride äärde ega innusta sinna kogunevaid kristlikke sõjavägesid?
Kuuldused, üks õudsem kui teine, levisid rahva seas: räägiti, et loendamatu tatari malev võtab enda alla maaala, mille pikkus on kakskümmend päevateekonda ja laius viisteist. Neile järgnevat tohutud metshobuste karjad. Tatarlased ise tulid otseteed põrgust' ega sarnane see-tõttu välimuselt teiste inimestega.
Haritud ülemdiakon munk Thomas Splitist, kes nägi oma

Nimetus «tatarlased» («tatares» ladina keeles) on lähedane kreeka sõnale «tartarus» (põrgu), ja seetõttu peeti tatarlasi põrgusigidikeks.

silmaga mongolite sissetungi Balkani poolsaarele, pani kirja oma «Kroonikasse»:
«Need inimesed on väikest kasvu, kuid laiarinnalised. Nende välimus on õudne: lame, habetu nägu, tömp nina, väikesed silmad asuvad teineteisest kaugel.
Külm ja niiskus ei tungi läbi nende rõivastuse, mis on kahest kokkupandud nahast õmmeldud, vill välj-aspool, nii et see sarnaneb soomusega. Kiivrid on neil rauast või nahast. Nende relvastus koosneb kõverast mõõgast, noole-tupest ja vibust. Nende nooled on teravate rauast ja luust nooleotstega. Tatari nooled on meie omadest neli vaksa pikemad. Mustadel lippudel on neil hobusejõhvide pikad tutid.
Tatari ratsud, kelle turjal nad sõidavad sageli ka ilma sadulata, on väikest kasvu, kuid tugevad, harjunud pingutavate päevateekondadega ja näljaga. Ratsud, kuigi nad pole rautatud, ronivad kergesti mägede otsa ja kappavad mööda mäekülgi nagu metskitsed, ja pärast kolmepäevalist kiiret kihutamist lepivad nad lühikese puhkuse ning vähese toiduga.
Need inimesed ei kanna erilist hoolt ka oma toidu eest, otsekui elatuksid nad kasvatuse karmusest enesest: nad ei söö leiba, nende toiduks on liha, joogiks aga märapiim ja veri. Tatarlased veavad kaasa palju vange, eriti palju relvastatud kumaane, keda nad ajavad enese ees ja tapavad, kui näevad, et nood ei torma pimesi lahingusse. Tatarlased ise lähevad vastumeelselt esimestena lahingusse.

Pole olemas vist ühtegi jõge, millest nad ei suudaks oma. ratsudega üle ujuda. Suuri jõgesid tuleb neil siiski ületada nahkburdjukkidel, mis ohku täis puhutud, või pilliroopparvedel. Nende välitelgid on tehtud riidest või nahast. Kuigi tatarlaste malev on tohutu suur, pole nende leerjdes ei nurisemist ega tülisid, — vapralt taluvad nad puudusi ning kannatusi ja võitlevad visalt.»

Euroopas ootasid kõik usklikud, et tatarlaste vastu väljakuulutatud «püha ristisõja» etteotsa astub äärmiselt vaga Prantsuse kuningas Louis IX, kes juba eluajal «pühaks» kuulutati. Kuidas talle mõjus teade tatari khaani Batu sissetungist Euroopasse, sellest kirjutas oma «Kroonikas» munk Mathiez Paris, kuninglik õukonnavaimulik: «Kui meie kohal puhkes see jumala kohutav vihahoog,

260

siis kõrgeauline Blanche, Prantsusmaa kuninga ema karjatas, kui oli kuulnud neid uudiseid: «Kuningas Louis, mu poeg, kus te olete?»

Kuningas küsis ligi astudes:

«Minu ema, mida teie soovite?»

Siis kuninganna, tuues kuuldavale sügavaid ohkeid ja uppudes pisaratesse, ütles talle oma arvamuse selle hädaohu kohta nagu naine, kuid väljapaistva daami otsustavusega:

«Mida siis teha, mu poeg, selles õudses olukorras, millest talumatu kära ulatub meie kõrvu? Meie kõik, niisamuti nagu püha õnnis kirikki, peame ühiselt hukkuma tatarlaste läbi!»

Nende sõnade peale vastas kuningas kurvalt, kuid siiski jumaliku vaimustusega:

«Taevane trööst toetab meid! Sest kui need tatarlased, nagu nad endid nimetavad, jõuavad meie juurde või läheme meie nende kannul paikadesse, kus nad elavad, siis satume me ikkagi ühtmoodi taevasesse paradiisi!»

Sellisel kombel lausus kuningas: «Kas lööme meie tatarlasi või löövad nemad meid endid, ikkagi läheme me ühtmoodi jumala juurde kas usklikena või siis märtritena.»»

Üheks niisuguseks, kes hirmunud, segadusse sattunud Euroopa monarhide seas ei kaotanud visadust ega usku paremattesse päevadesse, oli madjari kuningas Bela IV. Tatarlastest tagaaetuna varjas ta end algul Zagrebi linnas, siis viibis väikeses mereäärses Trogiri kindluses, hiljem lahkus siit ja ootas tükk aega koos oma pere- ning kaaskonnaga Veneetsia kaubalaevadel, peites end väikeste rannaveersete saarte vahel. Tema juurde saabunud kaluri-telt sai ta teada, mis toimub Aadria mere rannikul. Kuningas Bela läkitas üleskutseid madjari rahvale, veendes oma alamaid, et nood ei kaotaks mehisust ega lootust — peagi vabastatakse maa sissetunginud kiskjate käest. Vene vürstid Tšernigovi Mihhail ja Galiitsia Daniil lootsid samuti varsti oma linnadesse tagasi pöörduda ja uskusid tatarlaste poolt paljaks röövitud kodumaa uuestisündi.

Kuningas Bela läkitas oma saadikuid abipalvega küll Rooma paavsti, küll Saksa keisri Friedrich II, küll Prantsuse kuninga Louis IX juurde, kuid sai vastuse ainuli Rooma paavstilt; viimane piirdus oma «õnnistuse» lubamisega kõikidele, kes tõstavad relvad tatarlaste vastu.

Teine peatükk KAS SEE ON VIIMANE MERI?

Nagu tormab märatsev orkaan üle mägede ja orgude, kõike oma teel uppi lüües ja minema pühkides, nõnda kihutas mongoli hord läbi Madjari kuningriigi, suundudes kõr-valekaldumatult lääne poole. Harjumuse kohaselt tugevasti tuhat-, sada- ja kümmekondadesse hoidudes tungisid metsikud ratsanikud, kes kandsid pikahõlmalisi kasukaid, madalakasvuliste hatuste hobuste turjal igasuguse ilmaga igasse linna ja asulasse, ajasid taga metsa ja sohu pagenud hirmunud elanikke, ronisid üles mäeharjadele, kuhu madjarid ja slaavlased ajasid ammuvad näljased veisekarjad ja kaeblikult määgivad lambakarjad. Saaki oli nii palju, et mongolid ei teadnud enam, mida sellega peale hakata.

Nad korraldasid sagedasti pidusid, kus jõid senitundmatuid veine, mis leiti madjari parunite keldritest hallitusega kaetud kannudest ja tugevatest sammaldunud vaatidest. Pidude ajal

laulsid mongolid metsikuid laule, meenutasid Gobi ääretuid kullakarvalist avarusi, helesiniseid jõgesid ja pilvedes tukkuvate Sajaani ja Hjngaani koduste mäeharjade lumiseid tippe, karude, pantrite, hirvede ja metskitsede varjupaiku.

Kui mongolid purju jäid, kinnitasid nad unne suikudes, et millalgi õnnestub neil siiski «viimase mereni» jõuda. Siis ratsutab Batu-khaan kaljule, mis ripub mässavate lainete kohal, ja toob joogiohvri airani 1 kallamisega oma vanaisa iidsest kadakasest kausist taevaste vaimude, mongoli hõimude kaitsjate auks, võitmatute kohkumatute baga-turide auks, kes alistasid oma terava odaga kogu maailma. Ja siis ... — Mongolid ei suutnud veel ette näha, mis sünnib siis ja kuidas nad vallutatud maailma valitsema hakkavad ... — Siis, kes tahab, jääb «õhtupoolsete maade» argade elanike juurde, et nüpeldada nuutidega nende küürutõmmatud selgi, õpetada neile sõnakuulmist mongoli buntšuki vastu. Kellel aga igav hakkab, too võib kaugetesse kodusteppidesse tagasi pöörduda.

Mongolid laulsid kriiskavate, venitatud, huntide ulgumist meenutavate häältega:

A i r a n — teatav hapupiimajook.

Kui palju aastaid viibin juba sõjaretkel!
Mina, kohkumatu uljaspea, juba vanaks jäin
jav hallid juuksekahlud katavad mu pead.
Varem olin muretu naljahammas,
võisin juua airani öö läbi, purju jäämata,
nüüd aga olen nõnda vanaks jäänud,
et pärast kolmeteistkümnendat kannu madjari veini,
kui tõmban vinna oma musta võimsa vibu,
mis on tehtud hingaani kitse sarvedest,
ei ma enam näe oma pika pilliroost noole,
mis pole iialgi mööda lennanud, salvavat teravikku.
Oo hall vanadus! Miks sa neelasid mu kuldse nooruse!

Ja äkki lendas põuavälgu sähvatusena-läbi kõikide mongoli peatuspaikade teade, et kuni mongolid sõdisid, lähenesid nad juba tõotatud merele, et see on lähedal, tormine ja sügav, kord türkiissinine vaikse ilmaga, kord must ning vahutav äikese ajal, ja kõik rõõmustasid, et sõjakäigu lõpp näis juba lähedal olevat...

Kuid saabusid teised teated ja lükkasid ümber mongolite rõõmsad lootused. Tõlgid, kes vange küsitlesid, seletasid:

«Eesseisev türkiissinine meri on väga lähedal, kuid see pole hoopiski see «viimane meri», millesse igal õhtul sulab ning hääbub kuldne päike. See on kitsas meri, õigemini laht, kuid tema taga on õitsev Itaaliamaa, kus asub rikkaim pealinn kõikide «õhtupoolsete maade» pealinnade hulgas — kuulus Rumi linn.»

«Ent kuidas me siis pääseme sellesse ahvatlevalt rikkasse Rumi pealinna?» arutasid mongolid. «Vallutada me teda oskame, kogu maailmas pole niisugust tugevat malevat, kes lööks tagasi mongolite võimsa rünnaku. Ent kuidas sellest türkiissinisest merest üle ujuda? Meie ratsud on harjunud minema ainult järeleproovitud koolmete kaudu või ujuma üle jõgede nahkburdjukkide abil. Kuid siin tuleb tõenäoliselt üle sõita väikestel laevadel? Aga meil on nii palju võetud sõjasaaki, et kui me laadime laevadele selle ja lisaks veel ratsud ning sõdalased, siis lähevad laevad põhja, ja me oleme korraga õelate mangusside valitseja, salakavala jumala Erliki veealuses kuningriigis. Kas poleks lihtsam mööda kallast ümber selle mere sõita?»

«Oma sõjasaak tuleb meil ajutiselt sellele kaldale jätta,» vaidlesid vastu teised mongolid.

«Kas ikka võib jätta? Mägedest tulevad alla jultunud slaavlased ja tassivad laiali meie saagi, mille me vallutasime nii suure vaevaga.»

Siiski tundsid mongolid rõõmu, et mingi meri on lähedal ja nende sõjakäigus tekib muudatus: võib-olla tulevad mere taga jällegi nähtavale stepid ja lahedad niidud.
Varsti jõudsid mongoli ratsasalkade üksikud eelosad Aadria mereni, läksid piki rannikut laiali ja peatusid rannikulinnade ees. Linnu ümbritsesid kõrged kivimüürid, mille taga varjasid end hirmunud elanikud.
Nomaadide ees loksusid läbipaistvad lained ja veeresid kaldale, uhtes mitmevärvilisi rannakive ja väikesi teokarpe. Salkus karvaga pikalakalised ratsud läksid vette, nuusutasid umbusklikult rulluvaid laineid, tagusid kannatamatult kapjadega, korskasid, kuid soolast merevett ei joonud.
Mongolile on ratsu ustav sõber, alandlik teener kui ka tark õpetaja. Ja mongolid ütlesid: «Ei! Mulle ja mu ratsule pole merd vaja! Meie vahutavad mägiojakesed ja helesinised stepijõed on palju etemad. Nende magedat vett joovad meie ratsud meeleldi. Aga mida me siin tegema hakkame? Meie ähvardav valitseja Sain-khaan ise näeb, et siin pole küllaldaselt toitu meie ratsudele, — nad sõid lagedaks juba kõik mägipõõsastikud ja järavad nälja tõttu, otsekui kaamelid, umbrohtu ja puukoort. Muidugi, Sain-khaan ja tark Subudai-bagatur teavad kõike paremini, ja varsti kuuleme me uut käsku, mis otsustab, kas me lähme edasi või peatume siin.»

Kolmas peatükk PARATAMATU

Sõites väljaku poole, mis oli sõjalise nõupidamise jaoks valitud, rääkis Batu-khaan araabia saadikule:
«On olemas kõigest üks sõjajumal — meie suurim jumal Suldee. Ta on nähtamatu ja mingeid puuslikke pole talle vaja püstitada. Kui ma · peataksin siin oma sõjakäigu «õhtupoolsete maade» peale, siis tuleks sellel künkal kivist välja raiuda mitte jumal, vaid lumivalge ratsu, see ratsu, tänu kellele ainult suutiski mongoli malev niisuguseid suuri sõjakäike sooritada. Sellest saab tempel mongoli ratsule, ja ma sunnin kõiki rahvaid tema ees kõhuli roomama ning tema kapja suudlema.»
264
Väljaku lähedal kõrgus üksik vana mänd, latv murdunud ning söestunud — jälg välgust, mille heitis taevast sõjauimal. Siinsamas olid mõned noored puud inimkõrgu-selt läbi raiutud, nende otsad peenikeste odateravikena teravaks tehtud. Kõik möödasõitvad mongolid kõõritasid neid teravikke, taibates, et nende käskija Batu-khaan ilmselt vihastas kellegi peale ja valmistab siin süüdlasele julma hukkamise.
Teenrid laotasid laiali välivaibad. Siia ipidid sõitma kõik malevas leiduvad tšingisiidid ja üksikute salkade peaülemad.
Batu-khaan, jalad enese alla tõmmatud, võttis istet oma välitroonil — üheksast vildisest sadulavaibast koosneval virnal. Džihangirist paremal pool asus ta vend khaan Ordu, suur ning tüse mehemürakas, kes sõitis tavaliselt kahe vahetushobusega, kuna ükski ratsu lihavat isandat kaua aega kanda ei suutnud. Tema kõrval istus ta lellepoeg khaan Mengu, alati elav ja lõbus, kõikidest tšingisiididest kõige lähedasem ning ustavam Batu-khaanile. Kaugemal paiknes tavaliselt kõikide tatarlaste suurkagaani poja Gujuk-khaani kaaskond, kuid praegu ei olnud neist seal mitte kedagi.
Batu-khaanist vasakul asusid vaibal sõnakehv ning sünge suur atalõk Subudai-bagatur ja teised kuulsad väejuhid: Kurmiši, Buruntai, Kadan, kes olid tagasi jõudnud sõjakäikudelt Saksamaale, Poolasse ja Tšehhiasse, — päikesest põlenud, tuultest parkunud, karmid, läbitungimatud mehed, mongoli valitseja ustavad sõjakaaslased. Araabia saadik Abd er-Rahman istus mustrilise vaiba serval, Batu-khaani vastas; saadiku kõrval istus kroonikakirjutaja Hadži Rahim, nende taga aga tõlk Duda õiglane.

Kõik vaikisid. Aeg-ajalt kostis vaid sosinat. Oodati Batu-khaani otsust ja plaani arutamist, mille järgi tungida Itaaliasse rikaste rannikulinnade Trigestumi ja Veneetsia kaudu, et sealt kaugemale minna.
«Kuller kaugelt!» lausus keegi.
Kaks kappavat ratsanikku lähenesid kiiresti ja peatasid ratsud künka jalamil. Relvade tärinal läks üles künkale kaitsesadakonna ülem Arslan-mergen, kes asendas Krakovi lahingus hukkunud Mussukki. Kollase siidrätikuga nägu pühkides ajas ta end sirgu, peatus vaibaserval ja vaatas ringi. Tema taga sammus aeglaselt rässakas mongol, üleni

valge tolmuga kaetud. Tema suunurkadest allarippuvad hõredad vuntsid näisid tolmust hallidena.
«Seisa siin, kõrval!» käskis Arslan-mergen.
Mongol tõmbas põuest nahkvutlari, ja seda hoolikalt väljasirutatud kätel hoides tõi kuuldavale sõnad, mis olid kindlalt ning selgelt pähe õpitud:
«Läkitus Džutši ulussi valitsejale, Sinise Hordi ja «õhtupoolsete maade» käskijale, Batu-khaanile Turakinalt, mongoli maade suurelt valitsejannalt... » .
Batu-khaan tõusis ja istujad tõusid. Keegi sosistas erutatult.
«Juhtus paratamatu!»
Batu-khaan lausus eriti pidulikul häälel: «Tule minu juurde!»
Mongoli kuller lähenes väikeste sammukestega, langes põlvili, laotas käed laiali ja suudles vaipa. Põlvili jäädes päästis ta seepeale valla rihma, mis oli nahkvutlari ümber seotud, ja tõmbas viimase seest välja rullikeeratud pärgamendi. Selle külge oli kinnitatud punase nöörikesega sinisest vahast tehtud suurkagaani ümmargune pitser. Batu-khaan võttis kahe käega pärgamendi, surus selle laubale, huultele ja rinnale, siis keeras rulli lahti. Vaikides luges ta läkituse läbi, kattis silmad var-rukaga ja jäi mõneks ajaks liikumatuks. Toibudes ja pärgamenti enese ees hoides andis Batu-khaan selle oma pitsatihoidja Ak-Hassani kätte:
«Loe ette,' mida kirjutab suure trooni kaitsjanna, minu kõrgeauline tädi Turakina.»
Ak-Hassan võttis hoolikalt kahe käega pärgamendirulli, surus selle laubale ja luges siis valjusti, poollauldes ette:
«Püha Valitseja, kes jälgib taevast hoolsalt oma armastatud mongoli rahva elu, kutsus enese juurde pilvetaguse maleva loendamatutesse polkudesse oma poja, minu kalli mehe, vapruse poolest särava Ugedei-kagaani. Kuulake kõik, kelle soontes voolab Püha Valitseja tuline õilts veri: sõitke viivitamatult Kara-Korumisse, kurultaile ', et valida suurkagaani järglane, piiritu Mongoli kuningriigi uus valitseja.»
Mõned väejuhid, käed. üles tõstetud, pistsid ulguma, kuid nähes, et Batu-khaan jääb külmaks ning läbitungimatuks, vaikisid nad.

1 Kurultai — Tšingis-khaani sugukonnaliikmete ja mongoli kõrgaadli nõupidamine.

Endiselt häirimatu Batu-khaan, pilk kaugusesse suunatud, lausus:
«Täna ja homme ja kõik üheksa päeva täidame me här-dameelseid kombetalitusi suurkagaani mälestuseks, nuttes taga seda meest, kes läks ära meie juurest pilvetaguste varjude helgesse kuningriiki. Kuid ärgu söandagu keegi ilma minu käsuta siit Kara-Korumisse sõita. Minu poolt alustatud sõda nõuab lõpuleviimist ja «õhtupoolsete maade» täielikku purustamist. Suurkurultai toimub siis, kui mina selle kindlaks määran.»
Batu-khaan istus ja kõik laskusid käratult maapinnale. Põlvedel taandudes roomas kuller vaibalt minema, ajas end jalule ja jäi seisma Arslan-mergeni taga. Batu-khaan saatis teda terase pilguga.
«Luba ette kanda,» lausus Arslan-mergen.
«Kõnele.»

«Gujuk-khaan ja koos temaga kogu ta kaaskond ning ihukaitsesalk lahkusid täna koidu ajal ootamatult meis laagrist. Gujuk-khaanil oli nii kiire, et ta jättis maha por> led oma ratsudest, kariloomadest ja koormatest. Ta sõdalased ütlesid, et Gujuk-khaan juba teatas neile oma rutulisest tagasipöördumisest Kara-Korumisse. Siiski õnnestus mul Gujuk-khaanile järele jõuda. Ta lõi ratsut nuudiga ja karjus mulle: «Las Sain-khaan tegeleb «viimase mere» otsingutega, minul seisab ees teine, palju kõrgem ning tähtsam ülesanne: tõsta ähvardavalt kõrgele Püha Valitseja üheksasabaline lipp maailma kõikide rahvaste kohal.»»

Kõik ootasid, mida ütleb Batu-khaan. Too osutas käe$a teritatud vaiadele:

«See on see kõrge koht, mille Gujuk-khaan on ära teeninud! Sõjakäigul viibiv sõdalane, kes jätab ilma loata maha oma maleva juhi, muutub oma rahva reeturiks. Kuidas hakkab siis Gujuk-khaan täitma «palju kõrgemat ning tähtsamat ülesannet», nagu ta räägib, kui ta esimesena annab eeskuju sõnakuulmatuses? Gujuk-khaan ise tõi lähemale oma elu viimase päeva. Sõjajumal Suldee mõistab ta hukka.»

«Luba sõna lausuda!» katkestas saabunud vaikuse araabia kaliifi saadik Abd er-Rahman.

«Sinu selge mõistus tähendas õigesti: «Meie suur sõda nõuab lõpuleviimist.» Kuni sa ise ei pööra saatuse ratast uude suunda, pärast seda, kui sõtkud põrmu üksteisega vaenujalal olevate

267

«õhtupoolsete maade» kuningate ülbuse ning õeluse, ei Aaa sõda lõppeda. Selle aja jooksul võib kuningriigi valitsus-asju ajada suurkagaani trooni kaitsjanna Turakina ise oma tarkade ning vilunud nõunike abiga. Alles siis, kui sinu hõbevalge ratsu kapju uhavad «viimase mere» lained, mis meie maad ümbritseb, pöörad sa tagasiteele oma võitmatu maleva, ja siis tunnistavad maailma rahvad su ainsaks, suurimaks valitsejaks, kagaaniks, kuid üksnes sinu, mitte aga plehkupistnud Gujuk-khaani.»

«Elagu palju aastaid meie armastatud vägev Sain-khaan!» hüüatas khaan Mengu.

«Elagu meie karm, võitmatu Sain-khaan, maailma rahvaste alistaja!» kordasid kõik kooris.

Neljas peatükk KANGEKAELSED MÄGILASED

Laisad lained rullusid kivisele rannale ja veeresid tegasi, viies endaga kaasa kivikesi ja roosasid kahe poolega teokarpe. Tatari sadakond madalavõitu, pikalakalistel ratsudel paiskus mööda rannikut laiali. Ratsud sörkisid vee äärde, ent kui nad olid vett maitsnud, puristasid nad ja pöörasid pea kõrvale. Kostsid valjud käsklused. Kaks pool-sadakonda sõitsid erinevatesse suundadesse. Kummagi ees õõtsus khaani must kolmnurkne lipuke nõtke bambusoda otsas.

Künka tagant tuli nähtavale uus ratsanike rühm. Lipukandja kirju hobuse turjal hoidis Batu-khaani enese bunt-šukki, viisnurkset, kollasest siidist, musta varest küünte vahel hoidva valge jahipistriku kujutisega. Lipu külge kinnitatud üheksa tihedat saba õõtsusid värske tuule hoogsates iilides.

Hoobilt tõmbas endale tähelepanu silmipimestava iluga elavate mustade silmadega piimvalge täkk, kes pikast teekonnast kõhnunud, kuid kelle liigutused olid endiselt kärmed ja kelle peened sihvakad jalad tantsisklesid rahutult. Tema seljas ratsutav Batu-khaan peatus päris vee ääres märjal rannal, mis väikeste teokarpidega üle külvatud. Džihangir tõmbas ratsutid pingule, vahtis tükk aega teraselt pärlendavasse kaugusesse.

«Mis laevad need on?» küsis ta, käsi välja sirutatud.

268

Tema juurde kappas nägusa ruske madjari ratsu turjal Abd er-Rahman. Päikesest peaaegu mustaks põlenud noor saadik, kelle terasest sõjarüü ning hõbetatud kiiver sädelesid/kissitas silmi, varjates neid käega päikese eest:

«Mina arvan ... »

«Nüüd pole arvamise aeg,» katkestas teda kuivalt Batu-khaan. «Nüüd on vaja juba kõike täpselt teada.»
Teisest küljest lähenes laiakondilisel põdravõigul Subudai-bagatur. Vigastatud käega ratsuteid pingule tõmmates patsutas vana väejuht teise käega oma hobuse kaelale ja lausus:
«Näed, Sain-khaan, minu vanapoiss ei taha seda mere-vett juua. Kuid see pole ju veel kaugeltki viimane meri. See on ainult laht, kus loodab ennast laevadel meie eest varjata madjari kuningas Bela, kes põgenes koos oma purustatud maleva riismetega sinu eest. Ära püüagi, reetur Bela! Meie oda eest sa end ei peida!»
«Kes sulle ütles, et ühel nendest laevadest asub kuningas Bela?»
«Kinnivõetud vangid; nad vannuvad, et Bela ja tema kaaskond ootavad nendel laevadel pärituult.»
«Ma tahan ise vangidega kõnelda.»
«Otsekohe, mu käskija, tuuakse nad siia.»
Subudai pööras ratsu ümber ja nähvas nuudiga. Põdra-võik hakkas ühtlase teldrikäiguga tagasi tiperdama.
Batu-khaani kaaskond asetus künka nõlvale, heites nalja ja vahtides kaugusesse. Valgete luikede parvena oli türkiissinise mere pinnale laiali paiskunud loendamatu hulk laevu tuulevaikusest lotendavate purjedega. Vaevalt virvendaval merepeeglil sillerdasid eredad päikeselaigud.
Selles kaaskonnas asusid Batu-khaani põdur poeg Sartak, vennad Ordu ja Berke, kroonikakirjutaja Hadži Rahim ja mõned tumeniülemad. Teenrid tagavarahobuste ning koormatud muuladega peatusid piki teed. Kohale jõudsid uued tatari ratsarühmad. Kõik kippusid ahnelt tõotatud türkiissinise mere äärde, mille kallastel oodati mingit uut muutust, õnnelikumat aega «õhtupoolsete maade» ründamisel ja uute riisutud varanduste jaotamist.
Kuuldus karjatusi ning valukisa. Mõned tatari ratsanikud ajasid paarikümmet vangi. Nood olid vaeseomaks pekstud ja paljaks röövitud. Kõik vangid kandsid lambanahkseid käisteta vammuseid, millele värvilised mustrid tikitud, ja laiu kottpükse, mis pahkluude kohalt rihmadega
269
kinni seotud. Pikad tumedad õlgadeni ulatuvad käharjuuk-sed olid võitluse ajal sassi läinud. Selja taha seotud käed, lõhkikistud hamed, mis olid kunagi valget värvi, jalas nahksussid — kõik kandis meeleheitliku võitluse jälgi, ja värsketest haavadest immitses veel ikka verd. Mõned käisid komberdades, ilmselt alistununa vältimatu hukkumise ootel, teised punnisid endiselt vastu, ja kirudes 'peksid mongolid neid halastamatult nuutidega.
Taga sõitis Subudai ja kiirustas sõdalasi. Suurele väejuhile järgnes vana halli hiirekarvalise eesli turjal Duda Õiglane. Ta tagus jalakandadega innukalt eesli külgi, püüdes looma laiska kõnnakut kiirendada.
Kaldal rivistasid mongolid vangid üles; pooled vangidest istusid jalamaid maha, vahtides süngelt kahele poole, otsekui tagaaetud metsloomad.
Batu-khaan märkas saabunud vange ja suundus nende poole. Keegi mongolitest hakkas istujaid uuesti nüpeldama:
«Kas sa näed, sänikael, kes on valgel täkul sinu ees? See on maailma valitseja.»
Istujad väänlesid, katsudes hoopide eest kõrvale põi-gelda. Batu-khaan tõstis käe ja peatas sõdalase: «Aitab!»
«Kes te, sõnakuulmatud, õige olete, et söandate sõdida maailma valitsejaga?» kähistas Subudai-bagatur.
Siis tõestas ligi jõudnud ruske Duda, et ta oskab tõepoolest maailma kahekümne kahe erineva rahva keelt. Ta hakkas arusaamatut murrakut kõnelema. Vangid elavnesid kohe. Istujad hakkasid karjuma sõnu, mis sarnanesid needustega.

«Aamen!» katkestas nende jutu Duda ja pöördus Subudai-bagaturi poole: «Need inimesed on slaavi mägihõimust. Nad elavad mäetippudel asulates, mis sarnanevad kindlustega, ja uhked on nad, ei anna end iialgi elusalt iVangi, vaid võitlevad viimse hingetõmbeni.»
«Kuidas te need põikpead siis kätte saite?» küsis Batu-khaan.
Üks konvoeerijatest vastas:
«Meil kästi vange tuua. Me heitsime neile arkaanid kaela ja lohistasime üle kivide, hiljem aga sidusime kinni.»
«Küsi neilt, mispärast nad vastu panevad, kui neid on vähe, minu malevas aga on mehi loendamatult, nagu tähti taevas?»
270
Eeslilt maha tulnud Duda hakkas uuesti vangidega rääkima.
Algul karjusid vangid kõik korraga, siis veenis Duda neid, et vastaks üksainuke mees. Ja paistetanud vigastatud näoga sihvakas nooruk, noolides lõhkiselt huulelt verd, hakkas tuliselt midagi tõendama.
«Mida ta tahab?» küsis Batu-khaan.
«See karjane pärineb asulast, mis on seal kõrgel, mäekurul. Seal kestab veel taplus ja on näha leegitsevatest osmikutest kerkivaid suitsusambaid. Ta räägib, et nad elavad kaljudevahelise maatükikese harimisest. Et nemad lasevad kõikidel rahus elada. Et nemad asusid suurest teest kaugele elama. Et peale nende ei oska keegi nii kõrgel järsakute veerudel kesva ja nisu külvata. Et neil pole teist kodumaad ega õnne peale nende mägikaljude ja oma viletsate hüttide.»
«Ütle neile, et ma kiidan vapraid töömehi ja luban neil vabalt elada, kui nad alistuvad ja mongoli ratsu kapja suudlevad.»
Duda selgitas vangidele mongoli valitseja sõnu, kuulas ära nende vastuse, silitas mõtlikult oma rusket habet ja lausus:
«Nad on nõus su ratsu kapja suudlema ja hakkavad sind ustavalt teenima, kuid paluvad, et neile lapsed tagasi antaks. Sinu sõdalased võtsid need kinni ja vedasid oma laagrisse.»
«See on hea!» lausus Batu-khaan. «Nendest lastest võrsuvad meil julged vilunud sõdalased. Subudai-bagatur, näita mulle maade kaarti. Ma tahan teada, kas Trigestumi linn on kaugel.»
«Otsekohe näitan, vägev džihangir!» lausus ühesilmaline väejuht, pistis vasaku käe sõrmed suhu ja vilistas nii läbilõikavalt, et kaja näis mägedes vastu kõlavat. Tegelikult vastas eemalt tema teener, kes tundis ära peremehe vilistamise. Ratsanike ridade vahelt läbi tungides kihutas varsti kohale metsiku väljanägemisega võigu ratsu turjal vana mongol, hoides ohelikkupidi veel teist hobust reisipauna-dega.
Ta tõi lagedale nahkkoti ja andis selle Subudai-bagaturile. Too tõmbas välja pärgamendi, millele oli jämedates joontes visandatud Madjari kuningriik ja Aadria rannikuala.
Vangid vabastati köidikuist; suure vaevaga liigutasid
271
nad käsi, mis jäigalt kinnikistud rihmade tõttu ära surnud. Nad kummardusid ägades, suudlesid kordamööda ükskõikselt seisva ratsu kapja.
Batu-khaan osutas nuudiga kaugusesse:
«Kuidas hüütakse asulat ja kindlust seal udusel kaldal?»
Üks vangidest hakkas seletama:
«See on Spalato linn. Selles valvatakse Rooma keisrilossi.»
«Ma tahan seda näha. Kas seal on veel linnu?»
«Mitmesuguseid väikesi sadamaid ning kindlusi. Siis tuleb üks rikas linn sadamaga, mis on täis Veneetsia laevu, Trigestum. Seal kindluses elab tähtis ülemus ja tal on palju sõdalasi.»
«Ja mis tuleb edasi?»
«Tuleb Paduse jõesuue, kus asub väga rikas kaubalinn Veneetsia. Kõik need laevad merel on veneetsia kaupmeeste omad.»

«Mitme päevaga võib sõita Veneetsiast edasi «õhtupoolsete maade» pealinna Rumisse?»
«Lihtinimesed praegu sinna ei jõuagi: kõikjal on vahi-salgad. Seal oodatakse sinu kallaletungi. Kuid sina ju kelleltki luba küsima ei hakka ja sõidad Rumisse nii mitme päevaga, kui sa ise just tahad.»
«On seal palju vägesid kogutud?»
«Mis vägesid seal on! Keegi ei taha sõdida. Kõik põgenevad. Räägitakse, et koguni keiser ise olevat Rumist Sitsiilia saarele põgenenud.»
«Pole mõtet õuna maha lõigata. See on juba küps ja kukub ise sulle pihku!» hüüatas kõiki franke vihkav Abd er-Rahman.
«Mida käsid teha nende vangistatud mägilastega?» küsis Subudai.
Batu-khaan ei vastanud, ja äkki, vastu ootusi, tõmbas ta sõrmega joone ülalt alla, — seda žesti kartsid kõik: sellega mõistis ta surma.
Väljak, kus toimus Batu-khaani nõupidamine, tühjenes. Teritatud vaiad jäid hirmutuseks teistele hädavarestele. Teenrid koristasid ära vaibad, mis khaanide nõupidamiseks laiali laotatud.
Üsna lähedal mäenõlval takjapuhmaste keskel lebasid kangekaelsed mägilased. Nad lebasid siruli, otsekui magaksid nad tugevasti. Kuid nägude asemel olid neil vereklompidest ning kontidest mustad veristatud tombud.

Kui mägilased taipasid, et nad tapetakse, hakkasid nad meeleheitlikult võitlema, tormasid ise mongolite kallale, kuni langesid ebavõrdses tapluses.
Õukonna timukas, võimas mongol, purustas neil kõigil üksteise järel pead raske pahkliku nuiaga. Timukas jalutas veel praegugi tapetud vangide juures ja lohistas enese taga oma kohutavat relva. Ta ootas, kuni araabia saadiku kirjutaja, ruskehabemeline Duda lõpetab pikaleveninud vestluse viimase vangiga, vana räbaldunud vaimuliku-kuube kandva kerjusmungaga. Munk kogu aja kord kummardus, katsudes sõrmedega maad puudutada, kord tõstis kõrgele pea kohale peenikese puust risti ja sosistas kiiresti palveid, tuul aga sakutas ta sassis habet. Mongol kähistas vihaselt:
«Batu-khaan ise käskis mul kõikidele jultunud vangidele eranditult otsa peale teha. Kas võib siis Sain-khaani korraldusest üle astuda?»
Duda võttis kaelast ovaalse vasest paitsaaplaadikese ja raputas seda mongoli nina all. «Igasugune järgnev korraldus muudab ära eelnenu!» kinnitas ta. «Kohe sõidab siia suur atalõk Subudai-bagatur, ja tema annab mulle elusalt selle vangistatud šamaani. Ta on mulle vajalik tähtsa asja jaoks. Lase jalga!»
«Andku mulle meie ühesilmaline Subudai-bagatur mis tahes käsk, mina teda ikkagi ei kuula, kui mind käskis midagi teha Batu-khaan ise — elagu ning valitsegu ta tuhat üks aastat!»
«Otsekohe vaatame!» lausus Duda, katsudes mongolit eemale tõugata. Too kõõritas süngelt, tõstis lohiseva nuia üles ja asetas selle enese ette.
Subudai-bagatur lähenes kiiresti hallikal ratsul, kelle tihe saba ulatus maani.
Duda sööstis Subudai juurde ja karjus: «Suur võrratu väejuht, jää seisma! Räägin tähtsa asja pärast.»
Subudai tõmbas ratsutid pingule. Hobune peatus puristades.
«Räägi kiiresti ja lühidalt!»
«Anna see mees mulle!».
«Milleks?»
«Ta teab tähtsat asja. Ta on kõik «õhtupoolsete maade» alad läbi käinud, kõiki kuningaid ning nende malevaid näinud. Ta jutustab mulle kõik, mina aga...»

«Valetab!» katkestas Subudai ratsut virgutades.
«Ma katsusin järele. Ta ei valeta!»

«Siis teda mitte puudutada!» pöördus Subudai mongoli poole, seejärel ütles Dudale: «Kuid sina paned minu jaoks kõik kirja, mida ta jutustab. Kõik! Kiiresti! Täna õhtuks! Anna talle see šamaan!» kähistas ta metsikult timukale ja nähvas oma täkku nuudiga. Too kargas edasi, - timukas aga jooksis kätega pead varjates kohkununa kõrvale, ja tema taga lohises põrinal ta pahklik nui.

Viies peatükk VERINE KÄSI

(Hadži Rahuni «Reisiraamatust»)

«See juhtus nõnda. Selle aasta safari kuus (märtsis) ilmus üks mongoli ratsasalk väikese linnakese alla, missuguseid on Aadria mere kaldal palju. Linnaväravad olid suletud. Elanikud peitu pugenud. Linn näis olevat välja surnud.

Selles salgas asus Batu-khaan ise koos oma lähimate tumeniülematega. Ilm tõotas tormi ja Sain-khaan lausus, et ta tahab veeta ööpäeva selles linnakeses ja seal puhata.

Džihangiri sõnad — see on allahi tahe! Nukerid hakkasid kividega iidseid linnaväravaid pommima. Mingid ehmunud inimesed tulid müüril nähtavale ja kadusid jalamaid.

Batu-khaan käskis süütenooli lasta. Mõned suured suitsevad nooled lendasid linna, kust hakkas tõusma tihedat suitsu. Jälle tulid müüril nähtavale inimesed, ilmselt suursugused linnaelanikud ning mungad, kes vehkisid ristidega ja karjusid midagi.

Pärast seda, kui uuesti lastud nooled tekitasid veel ühe tulekahju, muutus halamine ning kisa tugevamaks, ja väravad paiskusid valla. Sealt väljus uhketes värvilistes riietes rongkäik. Ees kandsid kaks vanameest hõbeliuda võõrus-roaga ja sametpatja, millel lebasid suured linnavõtmed.

Sain-khaan küsis:

«Kes on linna valitseja?»

«Tema ongi!» laususid kõik, osutades' vanamehele, kellel oli seljas pikk sinine rüü, millele kuldsed lilled tikitud.

274

Linna valitseja vahetas pilgu oma kaaslastega, ja kõik langesid põlvili ning kummardasid maani, tema aga asetas padja võtmetega Batu-khaani jalgade ette.

«Kuidas teie linna hüütakse?»

«Salono! Spalato! Split!» vastasid kooris valitseja ja tema kaaslased, jäädes endiselt põlvili.

«Liiga palju nimesid sellise väikese linna jaoks!» tähendas Subudai-bagatur süngelt.

«Mis varemed need on?» päris Sain-khaan, osutades nuudiga tohutu suurtele kivimüüridele ja poollagunenud võlvkaartele naaberkünkal.

«Need on Diocletianuse[1] lossi varemed.»

«Ja kes too Diocletianus oli?»

«Oo!» lausus linna valitseja. «See oli kõige võimsam Rooma keiser. Ta valitses kogu maailma.»

«Ma pole iialgi kuulnud niisugusest valitsejast, kes valitses kogu maailma. Üksnes Püha Valitseja valitses seda, ja enne teda oli maailma alistajaks Iskender Suur, Kahesarveline. Oma valitseja te aga mõtlesite välja.»

«Ei! Ära vihasta meie peale, me ütlesime sulatõtt.»

«Millal ta elas?»

«See oli väga ammu. Tuhat aastat tagasi. Tollal käskis .keiser Diocletianus endale lossi ehitada, vedades siia Egiptusest, mida ta valitses, osavaid meistreid.»

«Miks ta valis siis lossi jaoks sellise halva koha?»

«Seepärast et ta oli siit pärit, slaavlane Diocleiast, ja siin tahtis ta veeta oma elu lõpu. Ta jaotas oma võimu kolme väljavalitud kaasvalitseja vahel, ise aga asus siia, suurepärasesse

lossi, loobus keisririigi valitsemisest ja tegeles üksnes kapsaste ning teiste keeduviljade kasvatamisega oma lossiaias. Ainult nendest keeduviljadest ta toituski.»
«Mispärast on siis see suurepärane loss varemetes? Mispärast te halvasti selle järele vaatate?»
«Me saime juba oma vanaisadelt imetlusväärse lossi asemel üksnes tema varemed.»
«Midagi muud pole te ära teeninudki.»
Sain-khaan soovis varemeid vaadata. Mõningate kaaslastega suundus ta varemete poole, andis käsu mulle, linna valitsejale ja teistele suurnikele teda saata.
Diocletianus – Rooma keiser valitses 284. — 305. m. a. j.; suri 313. a. *

Varemed olid suurel määral säilitanud veel lossi üldpildi. Hoone on ehitatud hiiglasuurtest kiviplaatidest. Missugust vaeva maksis töölistele nende kivimürakate siiatoi-metamine! Ehitis sarnanes pigem kindlusega: nelinurkne, kõrgete müüridega, mõningate saalidega, kuplikujuliste lagedega. Osa lagesid oli sisse varisenud, teised aga säilinud.
Ühes saalis leidsime me midagi suure trooni taolist. Kõrval asus muinasjutulise koletise kivikuju — rahulikult lebav inimpeaga lõvi. Nagu meile öeldi, oli see kuju samuti Egiptusest siia veetud; seda hüütakse «sfinksiks», peetakse jumaluseks, ja seal Egiptuses austavad seda kõik.
Me tulime ratsude seljast maha. Teenrid laotasid vaiba kõrgendikule, Rooma keisri endisele troonile. Kaks lõket süüdati kahel pool trooni, millel võttis istet Batu-khaan.
Linna valitseja asus Batu-khaani ees põlvili, hoides liuda mitmekesise toiduga. Läbi sissevarisenud katuse augu oli näha halle kihutavaid pilvi, tormi ettekuulutajaid.
«Selle kõik pistad sa ise kinni!» lausus Batu-khaan linna valitsejale, osutades liuale. «Ja kui sa pärast seda ellu jääd, siis heidan ma sulle armu. Ent kui sa sured või haigestud, siis põletatakse kogu su linn maha.»
Hirmust värisedes läks linna valitseja koos oma kaaslastega kõrvale, nad istusid sambatükile ja nakkasid rutakalt kaasatoodud võõrusrooga sööma, veini peale, rüübates. Nende kõrval seisid nukerid ja jälgisid neid, torkides aeg-ajalt odadega.
Algul jälgis ka Sain-khaan, hiljem käskis oma ratsu kohale tuua. Kaks nukerit tõid hõbevalge ratsu ja too peatus trooni ees, kõlistades hõberakmeid. Ta mustades säravates silmades peegeldusid lõkete sädemed.
Batu-khaan koukis vöö vahele pistetud nahkkotikesest kollase suhkrutüki ja andis ratsule. Siis haaras ta väikese noa, tegi ratsu valgesse siidisesse kaela täkke, surus huuled haavale ja hakkas verd imema. Ratsu pistis lõhkuma, katsudes lahti rabelda ja end tagajalgadele ajada, kuid kaks nukerit rippusid ta küljes, klammerdusid valjastesse ja -hoidsid kätega kinni ta pead.
Batu-khaan jõi hobuse verest isu täis; veri määris kokku ta näo ja voolas mööda ratsu lumivalget kaela.
«See on ainuke jook, mida võib kartmatult juua! Kas linna valitseja on veel elus?»
«Elus! Elus!» hüüdis mitu häält.

«Ootame ööni. Kui ta ei sure, siis võib talle armu heita. Kuid linna luban ma oma sõdalastel siiski paljaks röövida.»
Batu-khaan surus kämbla sisselõikele, mille ta ise oli hobuse kaelale teinud, ja asetas oma verise käe heledale lihvitud seinale trooni taga. Seinale jäi jälg Batu-khaani käest viie haraliaetud sõrmega.
«See jääb mälestuseks minust ja minu külaskäigust lossi, mis kuulus «õhtupoolsete maade» kunagisele vägevale valitsejale. Ent kui ma olen tagasi jõudnud Itili kallastele, ei hakka ma

enesele lossi ehitama ega hakka selle läheduses kasutuid keeduvilju istutama. Rahvaste käskijale on palju suuremad asjad ette kirjutatud. Ja mina eelistan surra sõdalasena sadulas sõjaretke ajal.»»

Üheistkümnes OSA LAHKHELIDE ALGUS

Esimene peatükk BATU-KHAAN TRIESTI ALL

Kiiresti liikus mongolite ratsasalk piki taevassinise Aadria mere kivist randa põhja poole. Ratsanikud venisid ahelikena mööda kitsaid radasid, tõustes kaljustele mäes tikuharudele, mis tungisid merre nagu tukkuva koletise hiiglaslikud käpad. Tundmatud sõdalased, seljas kummalised pikahõlmalised rüüd, laskusid orgudesse, kus iga tükike maad oli hoolikalt üles haritud, ja kappasid otse üle oraste, kui nägid kusagil kõrval väikest ojakest. Nad jootsid ratsusid ja ronisid jällegi edasi järsakust üles või laskusid alla, tungides tundmatu tuleviku poole, aina edasi ja edasi, täites oma ähvardava valitseja täpset käsku.

Ületanud üht kaljust järsakut, mis merre tungis, peatusid ratsanikud tahtmatult, rahatuna sellest, mida nägid;

278

Rõõmsailmeline suurepärane pilt avanes nende ees. All lebas merelaht kui suur helesinine liud. Seda ümbritsesid gigantse amfiteatrina igasse külge kerkivad madalad mäeharjad, mida katsid haljendavad orased, metsasalud ning aiad. Kalda lähedal üksikul künkal kõrgusid väikese kindluse kivimüürid.

Kõikjal mägede veerjatel nõlvadel oli näha asulaid, loendamatuid majakesi, lihtsaid onnikesi ja teravatipuliste kellatornidega kivikirikuid, mis peitusid aedade tihedas roheluses. Asulad vaheldusid väikeste nelinurksete niitude ja põldudega, kus töötasid sipelgatena tundmatud inimesed. Piki teid venisid roduna vankrid, mille ette härjad rakendatud, ja tõstsid tolmu lehmade ning lammaste ja koormakandjate eeslite karjad.

Helesinised suitsujoakesed tõusid rahuliku pilvitu sinise taeva poole. Kõik rääkis õnnistusrikkast maakohast, mis loodud keset heledat ning helget loodust töötajate paljude põlvkondade poolt.

Väljasirutatud kätena ulatusid mäeharjad helesinise lahe poole, kus avaras sadamas virvendasid arvukate laevade mitmevärvilised purjed.

«Ongi sinu ees kuulus kiidetud rikas Trigestum. Missugune ilu! Missugune jõukas maakoht! Sellest saab parim pärl sinu poolt vallutatud linnade kees. Ära põlga seda, ära lase oma kätest Trigestumi: see on sätendav teemant, missugust sul veel pole olnud. Selles võimsas rahulikus sadamas võivad tuhat laeva ruumi leida.»

Nõnda rääkis Abd er-Rahman, kelle terasrüü hõbedane damastseering helkis ja kes sätendas üleni metsaste mäeharjade kohale kerkinud lõunamaise lõõmava päikese hommikukiirtes. Ratsanik oli niisama tuline kui tema täkkki, kes tantsiskles suuraudu puredes, tagasi hoituna vilunud sõitja tugevast käest.

«Milleks mulle see kõik!» vastas Batu-khaan otsekui vastu tahtmist. Ta istus rahulikult liikumatuks tardunud hõbevalge ratsu turjal ega avaldanud mingit rõõmu.

«Kuidas milleks? Mispärast sa nii ükskõikne oled?» hüüatas Abd er-Rahman. «Vaata alla sellele laevadehulgale, mis seisab kalda ääres nagu luigeparv lennuks tõstetud valgete tiibadega. Nad kõik on põgenemisvalmis. Õudus sinu nime ees kihutab orkaanihoona, jõudes ette sinu võitmatust malevast ja pühkides sinu teelt kõik arad rahvad. Sulle on määratud vallutada kogu maailm. Kõik

laiskusest ning orjalikust kuulekusest hukkaläinud «õhtupoolsed maad» on määratud sinu ette langema. Kuid ära-loobu ise sellest, mida sulle pärandas testamendiga «maailma vapustaja». Sest peale sulle alistunud maismaa on olemas veel piiritu meri, mis uhab igast küljest maailma. Sa pead alistama enesele samuti ka selle vaba türkiissinise mere. Just siin, selles suurepärases sadamas, võid sa alustada merede vallutamist: anastada tuhat valgepurjelist laeva; need kannavad kõikidesse maadesse laiali.su tahte ja toovad sulle asemele teiste rahvaste rikkusi. Sest see on ju kogu selle mere parim sadam ... Siin ta ongi, sinu ees, ja ootab ainult, et sa sirutaksid temani oma võimsa vägeva käe ja seoksid ta arkaaniga oma sadula külge.»

Pronkstõmmu mongoli käskija, peas kerge kiiver, mis sedapuhku oli kaunistatud mustade kotkasulgede kimbuga, pöördus rahulikult ümber. Tema pilk otsekui otsis kedagi sõnatuna ootava kaaskonna keskel ja peatus viimaks ühel ratsanikul:

«Jessun-Nohai! Lubame läheneda.»

Trotsliku ning lõbusa näoga noor ratsanik seisis sedamaid rääkija ees.

«Kas sulle meeldib see linn, see sadam laevadega ja need loendamatud aiad? Abd er-Rahman ülistab seda kõike, nimetab muinasjutumaaks, millest paremat pole.»

«Kuni see maa on täis meie vaenlasi, on ta mulle vastikum kui mangusside või vinguvate šaakalite urgas. Kuid sa alistad selle ja liigud edasi, kui oled muutnud kõik elanikud oma orjadeks. Siis hakkan ka mina seda maad armastama.»

«Täna õhtul kutsun ma kokku sõjalise nõupidamise: on vaja arutada, mida meil tuleb teha homme ja ülehomme.»

Teine peatükk ULIGERTSI LAUL

Alati murelik Subudai-bagatur lausus:

«Tuleb luurajad ette saata. Las selgitavad, kas Triges-tumis on palju sõjaväge. Kuid kas siis tõesti sobib sinul, Sain-khaanil, meie käskijal endal koos käputäie ratsanikega niisugusele hädaohtlikule luurekäigule minna? Küllap ootab seal meie sissetungi keiser Fredericus ise. Võibolla

kogusid need mangüssid seal vägeva maleva, kes varjab end küngaste taga, ja valmistusid otsustavaks lahinguks, niilles loodavad ühe päevaga põrmu sõtkuda ning hävitada sinu seniajani võitmatuks jäänud musttuhat sõdalast. Sest kui saksa, itaalia ja franki väejuhid pole seda veel teinud ega lahinguks ette valmistunud — siis on nad lollpead ning ogarad oinad ... Muidugi, nad tegid rutakalt kõik mis vaja: kutsusid sõtta kõik, kes suudavad mõõka ja oda hoida ja nooli lasta. Vannun igavesti sinise taeva nimel, et küllap kusagil meie ees on juba kogutud hiiglasuur malev ja see tormab meie kallale, kui me linna läheme, rõõmustades muretult kujuteldava võidu üle. Ega nad siis hullumeelsed ole, et ammuli sui meie tulekut oodata ja otsustavaks tapluseks mitte valmistuda.»

Kõik tumeniülemad vaikisid või kiitsid takka, sest nad . olid harjunud vana kogenud Subudai-bagaturi tarkuse, ettevaatlikkuse ja ettenägelikkusega.

Üksnes noor khaan Nohai hakkas nagu tavaliselt vaid-, lema ja ootamatuid nõuandeid jagama, mis tekitasid üldist hämmastust ja isegi lõbusust:

«Kõik, mida ütles praegu kuulus Subudai-bagatur, on õige ja selge. Minul pole meie kõigi poolt austatud suurele atalõkile mingit nõu anda. Kuid ma palun nagu armu, et mul lubataks avaldada oma häbematut soovi: käskige mul sadakonna või isegi kõigest kümmekonna minu «mürgeldajaga», hulljulgete kõrilõikajatega otse Triges-tumisse kihutada. Ma jutustan teile jalamaid, mida me seal näeme ja kuidas meid seal vastu võetakse.»

«No jutusta, meie aga kuulame ja toimime nõnda, nagu vajalikuks peame!» lausus Batu-khaan paremat kulmu kergitades.

«Me ei hakka ettevaatlikult luurama ega elanikelt midagi pärima: kui palju vägesid on Trigestumis ja kes on nende ülemjuhataja? Ei, me tungime linna metsiku huil-gamisega, mõõkadega vehkides ning karjudes: «Andke alla! Suur maailmavallutaja ise, ähvardav Batu-khaan tuleb teie linna alla! Laotage laiali vaibad, seadke' valmis võõrusroog ja vein — täna läheb lahti meie ühine pidu!»
Naeratust maha surudes vahetasid kõik tumeniülemad pilke.
281
Nohai heitis pilgu Batu-khaanile. Too vaatas kaugusesse, avarale merele, kus hakkasid vaikselt liikuma loendamatud laevad, ja kus purjed tuhiseva tuule iilidest kord lotendasid, kord paisusid.
Khaan Mengu küsis:
«Kui sa tead, mis toimub Trigestumis, siis vahest sa jutustad meile, kas tema elanikud valmistuvad linna kaitsma.»
«Oo, ei! Elanikud võtavad endaga kaasa perekonnad, ja väärtasjad ja põgenevad linnast, lootes end metsadesse peita. Väljakule kogunevad rikkad ja suurnikud, kõik uhkelt riides, helkivad raudrüüd seljas, kukesuled kiivritel, ja kuldkannuseid kõlistades hooplevad nad, ajavad end kohevile, ise aga kaagutavad kui haned. Nad karjuvad, et nende jumal ei luba mongoli hordidel sisse tungida. On ju igal suurnikul poolteist või kaks kümmekonda uhkeid sõdalasi, kes suurepäraselt relvastatud. Kuid nad kõik tülitsevad ega ole seniajani suutnud üheks tugevaks malevaks ühineda, sest nad ei jõua kokkuleppele, keda ülemjuhatajaks valida — igaüks neist tahab peamees olla.»
«Aga kuidas nad sind vastu võtavad, khaan Nohai? Kas seavad samuti võõrusroa valmis?»
«Ei! Kui väepealikud kuulevad meie lähenemisest, siis kihutavad nad kõik oma kivilossidesse ja sulgevad end sinna, lootes, et meie ei jaksa nende hambulisi müüre läbi murda.»
Mida siis Batu-khaan vaikis? Kõik ootasid tema otsust. Näis väljaspool kahtlust olevat, et pärast Nohai sõnu käsib Sain-khaan kogu oma maleval viivitamatult Triges-tumi peale minna. Kuid tema ei heitnud kellelegi pilkugi, ja üle ta näo jooksis aeg-ajalt vari, otsekui poleks ta millegagi rahul.
Lõpuks lausus Batu-khaan:
«Hulljulge Jessun-Nohai sõnad soojendasid mu südant. Tema ei võinudki teisiti rääkida. Kuid meie peaülesanne seisneb mitte ainult selles, et võtta linn linna järel, vaid selles, et kõvasti kindlustada suurt Mongoli kuningriiki, mis on nihutanud oma piirid juba ebatavaliselt kaugele ja hakkab toetuma kahele äärmisele merele: hiinlaste merele, millest päike iga päev tõuseb ning tiivad laiali laotab, ja «viimasele merele», kus päike iga päev sulab ning hääbub. Kuidas tuleb meil nüüd siis toimida? Minu
282
käsust sõltub meie sõjakäigu kogu edasine edu. Iga otsustava lahingu ee! tuleb oletada, et vastane on väga tark ja teeb ära tähtsaima ning kasulikeima, et võitu saavutada.»
Vaikides vahetasid kõik pilke.
«Mõteldes nõnda, peame me Trigestumi alla minnes tegutsema äärmise ettevaatusega,» jätkas Batu. «Ja ma ootan veel natuke: eelkõige on mul tähtis taeva tahet teada saada. Las kõiketeadvad samaanid jooksevad siia, palvetavad ja teatavad mulle sõjajumal Suldee ning teiste taevajumalate tahte.»
«Sa võid sedamaid meie parima, kõige vilunuma samaani loitsimist kuulata,» lausus Subudai-bagatur. «Ta sõitis siia meie kaugelt kodumaalt, Hangai mägedest, ja asub juba üsna lähedal, minu vooris. M,a saadan nukeri tema järele ja veel täna õhtul lõkete valgusel palvetab ta ning laulab sinu ees meie armsaid stepilaule.»
õhtul läideti lõke avaras koopas rippuva kaljupanga all. Mongoli khaanid võtsid aset piki seinu. Lihtsõdalased jäid välja ratsude juurde.

Algas torm. Välgusähvatused ja kõueraksatused järgnesid üksteisele vahetpidamatult. Iga välgu puhul lõi koopa sisemus silmapilguks valgeks ja selgesti olid näha mongolid, kes tihedalt üksteise ligi surusid.
Mingile edasiliikumisele järgmisel päeval ei maksnud mõeldagi: hoogsalt tormasid mägedest alla veeoiad, paisusid mäelõhedes, panid liikuma kivimürakaid. Niisugusel ajal katsusid kõik mongolid end kalju kaitse alla peita ja kadestasid õnneseeni, kes olid koopas Batu-khaani kõrvale kogunenud.
Sisseastunud turgaud kandis ette, et ta tõi kohale kuulsa uligertši — mongoli sõjabõliinade lauliku Buru-Džihuri, kes tahab vägevale Sain-khaanile üle anda tervituse džihangiri kõikidelt stepihõimlastelt. Batu lausus armulikult:
«Las ta laulab meile, kuni torm märatseb, võib-olla vaibub see koidikul ja me liigume edasi.»
Nuker heitis tulle sületäie rohtu. Niiskeks tõmbunud oksad praksusid ja põlesid halvasti. Tihe suits laotus istujate peade kohale ja ujus aeglaselt välja.
«Ongi tema!» hakkasid koik sosistama. «Uligertši ja šamaan Buru-Džihur!»
283
Koopasse tuli vana mongol, seljas läbimärjad rõivad, meelekohtadelt langesid õlgadele kaks pikka halli juuksesalku. Ta hoidis käes lamedat nahkkotti keelpilliga, tur-gaud aga tassis õlal tema sadulapaunu.
Istujad nihkusid kahele poole ja Buru-Džihur trügis tihedasti nende vahele. Rippuvate puhmaskulmude alt vaatasid otsekui ainiti hämmastunud ning lahked s-ilmad, mis näisid eriti heledatena pronkstõmmu näo ja hallide juukse-kahlude tõttu.
Ta tiris kotist välja muusikariista ja tema konksulised sõrmed jooksid kiiresti mööda keeli, täites koopa soiguvate helide kaunite trilleritega. Ta hakkas ringi vahtima, silmitses kordamööda kõiki istujaid, ja üks neist tõmbas endale ta tähelepanu. Too erines teistest enesekindla pilgu ja asjaolu poolest, et tema kiivri kohal kõrgus pikkade mustade kotkasulgede kimp. Uligertši vaatas küsivalt ümberolijaid, siis sulgedega mongolit, ja kõik istujad noogutasid kinnitavalt pead. Buru-Džihur hakkas venitama raugalikul, natuke kähiseval, kuid südamlikul häälel pikka nooti. See noot väreles, kord tõusis, kord langes, kuid uligertši aina venitas hinge tõmbamata, ja kuulajad imestasid, kuskohalt võtab ta niisuguse jõu ja nii palju õhku rinda. Viimaks katkestas ta selle oigega. Siis päris.sulgedega mongol, mitte käskude teraval häälel, vaid kergelt poollauldes, nii nagu jutustavad tavaliselt laulikud muinaslugusid bagaturide vägitegudest:
«Ütle meile, lugupeetud külaline, imetlusväärne halli-juukseline uligertši, kus on su kauge kodumaa? Kuidas kõlab su kuulus nimi? Keda on sul vaja, kellele on pühendatud kauged, võõramaised mõtisklused? Räägi kõik varjamatult, jutusta.»
Uligertši hakkas uuesti leelutama, niisama pikalt, pillikeelte tinistamise saatel:
«Tervist, mu kallis laps! Tunnen su ära võimsatest õlgadest, sinu laiadest tiibadest. Sa oled kõikide inimeste rõõm! Sa oled mustakirju panter, kes uitab ähvardavalt möirates mööda Hangai mustade mägede harju! Sa oled kogu rahva süda, mu kallis poeg! Sa oled üksik sinkjashall harksabakull, kes lendab häälitsedes mäetipu kohal! Sinu ülikaunis khaanilik suurriik muutus tugevaks kui jaspisest kalju. Kõik sinu rohkearvulised alamad hakkasid kõrgeimast õnnest mõnu tundma. Minagi hakkan kolm korda aastas sinu juurde sõitma.»
284
«Sõida ja laula meile iga kord sellest, kuidas eiab suur mongoli rahvas, missugused on tema mured, missugused on tjma rõõmud.»
Vanamehest laulik vastas:
«Mis rõõme meil ka olla võib? Ei saa mõnuleda, kui meid ähvardab raevutsev vaenlane-vastane. Ei saa mõnuleda, kui kõrval kerkivad üles hukatuslikud takistused. Kõik on ärevil: kuidas sa vaenlasega toime tuled? Räägitakse, et just siin, päikeseloojaku pool elavad õelad

mangussid. Kõike on neil külluses, kuid välimuselt on nad vastikud. Sa läksid võitma nende veisekarju, hobusekarju ja rahvaid — alamaid. Räägitakse ju sinust iidsetes muistendites, et sul seisab ees seitsmekümne kaheksa maa vallutamine . .. »
«Seitsekümmend kaheksa maad! Oige! Niipalju maid tuleb mul vallutada!» lausus sõdalane, kelle kiivril olid kotkasuled.
«Rõõmule — rõõm, jahile — jaht!» rõkatasid istujad kooris tavalise mongoli tervituse. «Sa oled sündinud selleks, et su vilkad rahutud vaenlased väriseksid! Jõudis kätte aeg, millal võõramaiste kuningate ülikaunid valdused muutuvad kuulsa bagaturi labakinnasteks, tema sadu-lapaunadeks . . .»
Kogu õhtu leelutas uligertši Buru-Džihur laule-bõliinasid mongoli steppide laiadest avarustest, kus söövad rohtu loendamatud metsikud kulaanid, kerged ning kiired nagu tuul, või ülikaunid mongoli ratsude karjad, leelutas Han-gai tihedatest metsadest, Sajaanidest, mis on täis hinnalisi imetlusväärseid metsloomi. Ta ülistas mongoli bagatu-ride Bum-Erdeni, Sarh-Bodeni ja Dain-Kürüli vägitegusid, kes ei kartnud vaenlasi ja heitsid alla kõige kohutavamad koletised ...
Kõik kuulajad vangutasid pead, ohkasid raskelt ja kordasid poollauldes ägavalt:
«Oo, meie kauge ülikena kodumaa! Oo, helesinine Keru-len, kuldne Onon! Raske on võõral maal, kõik võõrad inimesed on upsakad! Võõral maal hoia ustavat vägilasrat-sut: tema toob sulle õnne ja rikkustki, tema päästab hädast ja viib su vigastamatuna koju!»

Kolmas peatükk SÕNUMITOOJA KAUGELT

Torm vaibus järgmise päeva hommikuks. Viimased vee-ojad voolasid veel piki mäeveerusid. Taevas oli selge, sinine.
Subudai-bagatur sõitis aeglaselt mööda rannateerada, heites aeg-ajalt pilgu taeva poole: ega kõuepilved uuesti nähtavale tule?
«Vaadake, vaadake! Need on ju kuningakotkad!» pistis ta röökima, osutades nuudiga taeva poole. «Võib-olla meie omad? Dolibho, jookse kiiresti voori juurde ja too siia mõlemad kotkatalitajad koos emakotkastega. Ja et nad linde lahti ei lase! Kui kotkad minema lendavad — võibolla ei pöördu nad tagasi.»
Subudai kappas minema, kuid tuli peagi tagasi koos oma vana teenri Saklabiga, kes jooksis tema taga, hoides kätel nülitud lambakeret. Suur atalõk peatus ja vahtis sinisesse avarasse rahulikku taevasse. Seal, kõrgel, nii kõrgel, et nad näisid kahe musta hilbukesena, lendlesid kaks kotkast. Nad tiirlesid, lendasid teineteise otsa, klammerdusid teineteise külge, langesid kivina allapoole, lendasid uuesti laiali ja hakkasid jällegi suuri ringe joonistades õhus liuglema.
Hallihabemeline Saklab laotas lambakere suurele lamedale kivile, kui oli musta naha alla pannud. Noaga, mis vööl rippus, lõikas ta lambakere kiiresti väikesteks tükkideks.
Äkki puhkes vana Saklabi kohal otsekui torm. Kivina kukkus taevast otse tükeldatud lambale hiiglaslik kolla-kaspruun kotkas, haaras suure lihatüki ja sööstis hüpetega kõrvale, vehkides laiade tiibadega ja keksides, kavatsedes uuesti lendu tõusta. Tema kallale tormasid igast kül-jest läheduses asunud mongoli sõdalased.
Ilmselt oli see taltsutatud jahikotkas. Ta lakkas võitlemast. Mongolid kandsid linnu lambakerele, kus kotkas klammerdus lihasse, hakkas küünte ning nokaga tükke välja rebima.
«On! On!» hakkas karjuma üks mongolitest, kes oli kotkal kaelast kinni saanud. Ta haakis lahti peopesasuuruse nahkkotikese, mis oli tiiva alla kinnitatud, ja viis selle kummargil olles Subudai-bagaturile. Kotikesele pilku heitmata pistis too selle põue, nähvas ratsut nuudiga ja kihutas minema.

Neljas peatükk VIIMANE SÕJALINE NÕUPIDAMINE

(Hadži Rahimi «Reisiraamatust»)

«Anna mulle jõudu, oo targim ning kõigeteadja, et ma suudaksin tõepäraselt kirjeldada seda salajast nõupidamist, millel otsustati küsimus: kas «õhtupoolsed maad» mongoli rusikasse pigistada või mitte? Kas söösta edasi «õhtupoolsete maade» kahvatunäoliste poegade jõugu kallale või ettevaatlikult ning läbimõeldult ratsud tagasi pöörata, et peita end ajutiselt kõptšaki steppidesse, puhates ning jõudu kogudes, siis aga uuesti edasi tormata, kui taevas sädelev muutumatu mongoli hõimude, kaitsja sirutab käe päikeseloojaku poole ja karjub:

«Sinna! Hakake peale!»

Nõupidamisel olid ainult tšingisiidid (peale omavoliliselt minemakihutanud Gujuki) ja mõned sõjasalkade ülemad. Noortest viibis kohal Batu-khaani lemmikuks muutunud alatine lõbus naljahammas, jultunud tuhatkonnaülem Jes-sun-Nohai ja loomulikult ka asendamatu nõuandja Subudai-bagatur.

Me kõik istusime kaua aega vaikides, sõrmeotsad kokku pandud ja silmad maha löödud, oodates meie käskija esimest sõna või käsku. Viimaks katkestas Batu-khaan vaikuse:

«Sõnumitoojad ei petnud meid. Kuller-kotkas tõi teise tähtsa läkituse, mis tekitas minus ärevust. Kindlasti hakkate teiegi samuti mõtlema, mida see läkitus peab tähendama ja kuidas meil tuleb toimida.»

Kõik istujad hakkasid end liigutama:

«Teata meile, Sain-khaan, mis on juhtunud?»

«Te teate, et juba ammu läkitasin ma kauge Vene Novgorodi külmadele lumistele aladele oma ustava tumeni-ülema Arapša, käskisin tal teraselt jälgida rahutu vürsti Iskendri iga sammu. Täna sain ma ühelt meie lähimalt postilt teate, et Arapša pöördub tagasi ja on varsti siin. Ta teatab ka, et just äsja saavutas Iskender hiilgava võidu vaenlaste üle, kes tema maale tungisid, ja et vürsti malev selles lahingus aina karastus.»

«Üks on selge,» lausus Subudai süngelt, «see Iskender muutub hädaohtlikuks!»

287

«Mispärast? Ta asub meist ju nii kaugel.»

«Seleta neile, mille poolest muutus russide vürst Iskender hädaohtlikuks,» ütles Batu-khaan ja tema mustad kitsad silmad vaatasid uurivalt iga istujat.

«Kui te seda ei taipa ja kui meie Sain-khaan käsib, siis ma seletan teile!» hakkas Subudai aeglaselt rääkima, kellelegi pilku heitmata.

Valitses niisugune vaikus, et selgesti kostis kõrvu kaljust allavoolava veenirekese vulin. .

Subudai jätkas:

«Meie asume kahe kuu pikkuse teekonna kaugusel Batu-khaani peakorterist Itili alamjooksul ja mitme kuu pikkuse vahetushobustega teekonna kaugusel kõikide mongolite pealinnast Kara-Korumist...» Subudai tõstis käe pea kohale ja kummardus maani suurkagaani surma nukra mälestuse märgiks. «Meie peame hoidma hädaohutuna ning puutumatuna selle oma suure tee, meeles pidades, et see on mitte üksnes Püha Valitseja tee, kes esimesena rajas selle läbi piiritute Gobi ja Kõzõl-Kumi kõrbete, vaid et üksnes seda teed mööda saabuvad meie juurde nüüd ja tulevikus kallite ja ainukestena meile alati ustavate mongolite, võitmatute bagaturide uued sõjasalgad meie toetuseks.»

«Oo, kui õige see on!» ägas keegi.

«Kes on praegu meie kõige peamised vastased?» jätkas Subudai. «Kes võib läbi lõigata selle tee, selle soone, mis seob meid armsa Mongoli kuningriigiga? Ega ometi keiser Fredericus? Ei! See keiser on praegu õlgedest puuslik, kellega sakslased ja frankid ei suuda hirmutada isegi neid karvaajanud koeri, kes meie mongoli laagrite ümber jooksevad.»

«Õige, õige!» hüüatasid tuhatkonnaülemad.

«Ja kuhu ta end küll on peitnud, see kuulus keiser?»

«Kuhu ta end on peitnud? Sinna, kust on kõige kergem põgeneda!» muigas Jessun-Nohai põlglikult.
«Tõenäoline! Kuid praegu on meile hädaohtlikud siiski kaks meest. Abeskuni merest lõunas, Täbrises, hakkas midagi sepitsema meie hädaohtlik vaenlane, tšingisiid khaan Hulagu. Ta vihkab meie käskijat Sain-khaani, kadestab teda ja kogub sõjaväge, et meid rünnata ja Ketši-Saraid vallutada. Varem või hiljem tuleb meil temaga siiski võitlusse astuda ja ta puruks lüüa.»
«Hulaguga tuleme toime!» kõlasid hääled.
288
«Kes on siis teine vastane? Seleta meile, kuulus ning ülitark Subudai-bagatur.»
«Te ise peate ära arvama. Panter pole hädaohtlik, kuni ta on väike ja emarinda imeb. Kuid piimaga imeb ta enesesse uut jõudu, talle kasvavad hambad, ja ta muutub hädaohtlikuks, kui ta võimsana ning vabana Hangani mäetippudele tuleb. Nõnda ka praegu . ..»
Subudai jäi vait. Kõik pidasid hinge kinni, katsudes iga sõna tabada. Suur atalõk tõmbas põuest väikese nahkkoti-kese, mille soppidest rippusid kitsad rihmakesed.
«Anna üle Hadži Rahimile!» käskis Batu-khaan. «Las ta loeb meile ette! See on sõnum Arapšalt, mille tõi siia kotkas-kirjakandja. Selle kotka jätsin ma ühele sõjalisele valvepostile, siin aga hoiti tema emakotkast. Arapša ise ruttab kotka kannul siia.»
Ma avasin ettevaatlikult kotikese ja tõmbasin välja õhukese pärgamenditüki, mis oli mitmekordselt kokku murtud. Kui olin täiskirjutatud lehe põlvel siledaks triikinud, lugesin ma esiteks ise läbi kõik, mis seal oli kirja pandud, siis tõstsin silmad Sain-khaanile.
«Loe!» käskis ta.
Ma hakkasin aeglaselt lugema peene kirjaga ridu, ja mul värisesid käed.
«Kirjutab Kohkumatu Arapša .. . «Püha Valitseja ähvardava mõõga suurele hoidjale, taevase Sinise Hordi maade vägevale valitsejale ning «õhtupoolsete maade» vallutajale läkitab kiirsõnumi tema ustav turgaud ja soovib õnnelikku ning võidurikast elu veel tuhat üheks aastaks .. .»»
«Edasi! Edasi!»
««Kannan sulle ette, et saksa ratsanikud, kes ajasid kokku suure hulga metsades elavaid põlluharijaid neile alistatud elanikkonnast, kohtusid Novgorodi vürsti Iskendri malevaga suure järve jääl. Vürst Iskender võitles sakslastega talle omase hulljulgusega .. .»»
«Edasi! Edasi! Kes keda lõi?» hüüatasid mongoli khaanid.
«Otsekohe loen. Siin on kiri ebaselge. Saingi aru: «Iskender purustas sakslased ja ajas neid taga nagu lambaid ...»»
«Küll on julge bagatur!» rõkatasid istuvad mongolid naerdes, ent kõik jäid" vait, kui märkasid, et Batu-khaan langetas pilgu ja kortsutas kulmu otsekui raevus...
«Mida Arapša veel kirjutas?» küsis ta.
289
«Ta kirjutab: «Nüüd on Novgorodi vürstil Iskendril kogenud malev, täis usku oma jõusse, valmis mis tahes sõjaretkeks, ja russid hakkasid kõnelema, et Iskender kavatseb kõik Vene maad vabastada. Selle tiivulise sõnumitooja kannul sõidan ma ise ja jutustan isiklikult kõik, mida nägin.»»
Batu-khaan hakkas rääkima kiiresti, ägeda raevuga, noolides kuivanud huuli:
«Ma tahan seda Iskendrit näha. Ta tuleb viivitamatult siia, minu telgi juurde kutsuda, ja siin ma otsustan, mida temaga teha.»
«Ent kui Iskender keeldub siia sõitmast?» küsis khaan Mengu.
«Siis viin ma oma sõjasalgad Novgorodi peale ja mitte mingisugused pakased või sood või jõgede suurveed ei hoia mu malevat enam kinni. Ma muudan kogu põhjapoolse Venemaa surnud tasandikuks, samasuguseks, nagu on praegu Kõjuvi ja paljude teiste linnade ümbrus.»

Kõik vahetasid pilke. Kõigile tuli üks ning sama erutav mõte. Nohai, kõige taltsutamatum, pillas mõne sõna:
«Aga kuidas jääb siis Trigestumiga? Kas tõesti... »
Batu-khaan mõistis, mis kõiki rahutuks tegi, ja lausus:
«Ettevaatus on väejuhile niisama vajalik nagu julgus ja jultumuski. Jah, ma arvan nüüd, et kõige ettevaatlikum on pöörata oma malev tagasi kõptšaki steppidesse-ratsudele puhkuse andmiseks, ja kõige tähtsama — minu peakorteri Ketši-Sarai kaitseks ... ja hiljem uue sõjakäigu ettevalmistamiseks . .. »
«Ära tee seda!» hüüatas Jessun-Nohai ja viskus põlvili Batu-khaani ette. «Ära tee! See on saatuslik parandamatu viga!»
«Anun sind, ära pööra ratsusid tagasi!» toetas Nohaid araabia saadik Abd er-Rahman. «Käsi maleval viivitamatult edasi liikuda. Päeva pärast oled sa Trigestumi isand. Seitsme päeva pärast tungib su eelvägi Veneetsiasse, kuu aja pärast on sul käes suur pealinn Rum ja koos sellega võim kogu maailma üle!»
«Pole vaja kõhelda! Edasi, mine edasi «viimase mereni» nagu käskis meid Püha Valitseja!» pistis möirgama Subu-dai-bagatur ainukest silma välgutades.
Batu-khaan silitas Jessun-Nohai' põske ja näitas käega, et too oma kohale istuks. Siis pöördus ta Subudai-baga-turi poole:
290
«Minu tark õpetaja, kuidas sa arvad: kas ei kavatse alati rahutu Iskender nüüd, kui tal kogu ta malev tervena alles jäi, mina aga asun nõnda kaugel — liikuda minu peakorteri Ketši-Sarai peale, et seda vallutada ja mul ära lõigata tagasitee meie kaugele kodumaale? Kuid ära sa siin puhu mulle mahedaid trööstijutte, vaid lausu kõige kibedamat tõtt, kõike, mida ütleb sulle ette su ustav süda.»
«Ma räägin sinuga kui Püha Valitseja pojapojaga, ja ütlen seda, mida mõtlen. Novgorodi Iskendri malev on praegu võitmatu seetõttu, et ta usub oma juhisse ja viimase uutesse võitudesse. Ja kui Iskender juhib seda malevat, lähevad russid tema kannul kuhu tahes, isegi tule-mangusside maa-alusesse kuningriiki. Vürst Iskender võib ilmuda sinu peakorterisse Ketši-Saraisse varem, kui sina sinna tagasi jõuad, isegi siis, kui sa tahaksid tagasi pöörduda. Osa tema malevast ujub kohale parvedel ja lotja-del, ratsanikud aga kihutavad sinna mööda suure Itili jõe kallast. Ketši-Sarais võtab Iskender ära kõik, mida ta tahab: praegu on ratsaväe edasiliikumine kerge, kõikjal on ohtralt toitu ratsudele .. .»
Batu-khaan kägardas käte vahel kokku siidrätiku ja rebis selle kärinal lõhki. Ta langetas pea ja kellelegi pilku heitmata lausus vaikselt:
«Ütle veel, mu tark õpetaja, mis sa arvad: kas läheb Iskender Ketši-Sarai peale või ei lähe?»
Subudai-bagatur vastas kõhklemata:
«Siiski olen ma kindlasti veendunud, et Iskender seda ei tee, vaid jääb põhja.»
«Mispärast?»
«Seepärast et, esiteks, sa oled sündinud õnneliku tähe all ja edu saadab sind alati. Teiseks aga mäletan ma Püha Valitseja testamenti, ja!tema ei eksinud iialgi. Seda testamenti kuulsin ma oma kõrvadega tema suust: «Mongol; malev peab minema «viimase mereni», ja ta läbib kergesti selle teekonna sõjajumal Suldee kaitse all, kehtestades kõikjal Püha Valitseja jas-sa .. .» Ja täna näen ma selgesti ette, et sa võtad mängides ära nii Trigestumi, nii Veneetsia kui ka itaallaste pealinna Rumi, «õhtupoolsete maade» kuningad ja parunid aga kappavad siia üksteisest mööda kihutades, et sulle truudust vanduda ja sinult kamalutäis su armuande välja nuiata. Ja ma annan sulle kindlalt veel kord nõu: ära loobu oma õnnelikult kavatsetud edasisest
291
sõjakäigust «õhtupoolsete maade» peale. Jätka seda. Alista ning purusta need germaanlaste ja frankide neetud maad. Nii palju on juba tehtud. Ära peatu! Käsi juba homme edasi liikuda!»

«Kuid mina käsin juba homme ratsud Ketši-Saraisse tagasi pöörata!» lausus Batu-khaan võimukalt.
«Mina sinuga kaasa ei tule! Nüüd lähevad meie teed lahku!» kähistas Subudai.
Kõik silmitsesid hämmastunult mongolite käskijat. Seniajani olid Sain-khaan ja Subudai-bagatur alati üks mõte ning üks tahe. Mis nad lahku viis?
Batu-khaan hüppas püsti. Ta käed värisesid. Ta karjus:
«Kas seda ütled sina, minu kasvataja? Kas sina, suur atalõk, söandad keelduda minu tahte täitmisest? Sa pead toetama mu otsust ja kiitma mu ettevaatlikkust. Meil on vaja hoida seda suurt, mis minu poolt juba loodud: taevase Sinise Hordi kuningriiki. Sest kui ka sina hakkad mind hukka mõistma, siis ei peatu ma enam millegi ees:' ma käsin isegi sinu hukata .. .»
«Hukka ühtlasi mindki!» hüüatas Jessun-Nohai. «Mina ei jää sinu juurde, kui sa ratsud tagasi pöörad. Sinu ees on tunduvalt suurem tulevik kui Itili pilliroogudesse peitunud Sinine Hord ja Ketši-Sarai. Lase muLminna koos mu «mürgeldajate» tuhatkonnaga: Bulgaaria tsaar kutsus mind juba oma teenistusse, et vallutada Rum-Bütsantsi, kreeka kuningate iidset pealinna. Kuid mitte tema, vaid sina, suur Sain-khaan pead Bütsantsi isandaks saama. Lase mul. minna!»
«Ja mina tulen sinuga kaasa, vapper Jessun-Nohai,» kähistas Subudai-bagatur. Ta raputas kurjalt pead ja tagus endale vastu rinda. «Siin põues on mul käsk palju kõrgemalt valitsejalt kui sina, kelle sõna ma pean kuulama. Jah! Jah! Sinu vanaisa, maailma suurima väejuhi käsk on põletatud mu südamesse. Temalt pärineb sae käsk! Ja seal on öeldud: «Meie peame minema edasi, üha edasi, kuni "jõuame «viimase mereni». Ja seal peame me uhtma lainevoos mongoli ratsu kapja. Ja kõikides alistatud maades muutub seaduseks jassa.» Nõnda õpetas meid targim, vapraim ning ainus. Ja sina, tema pojapoeg, võitmatu Sain-khaan, ära söanda tema tahet täitmata jätta!»
«Võta kuulda Subudai-bagaturi!» hakkas tuliselt anuma Jessun-Nohai. ««Õhtupoolsed maad» lebavad juba sinu ees, nad on valmis su jalatalda lakkuma ja liputavad sõnakuulelikult
292
karvaajanud sabasid. Sa said juba kõige raskemast üle: purustasid russid ja nende pealinna Kõjuvi. Sest niisugust pöörast vastupanu, mida osutasid Kõjuvi elanikud, pole sulle keegi enam kusagil osutanud ega osutagi. Kas sa mäletad, kui palju me Kõjuvi vallutamisel oma võitmatuid bagature kaotasime? Ja nüüd tahad sa tagasi pöörduda? Ära tee seda! Sa kahetsed hiljem. Sind ootavad uued võidud; kuidas võid sa nendest kõrvale pöörduda? Oma elu lõpuni kahetsed sa oma otsust, ja tuhande aasta jooksul hakkavad su järeltulijad sulle etteheiteid tegema, et sa ei täitnud Püha Valitseja testamenti. Ja kõik «õhtupoolsete maade» parunitest ning hertsogitest kiidukuked hakkavad nüüd veel hooplema, et me lõime kartma nende kukesulgi kiivritel, et meid purustati kõikjal mitmesugustes paikades, mis nende poolt välja mõeldud, ja et meie, Püha Valitseja võrratud võitmatud bagaturid vantsisime tagasi oma kaugetesse steppidesse jalgsi, ilma ratsudeta, nagu peksasaanud penid.. .»
«Nad ei julge seda ütelda!»
«Kuid nad räägivadki juba!»
«Aitab! Suu kinni!» pistis karjuma Batu-khaan. «Hei, turgaudid! Siia, minu juurde!»
Kaks mongoli sõdalast jooksid sisse ja peatusid, kämblad mõõgapidemetele asetatud.
«Tähelepanu ja sõnakuulmine!» karjusid nad.
Vihast värisedes kähistas Batu-khaan Jessun-Nohaile osutades:
«Võtta ta kinni! Murda pooleks ta selgroog ja heita ta koertele õgimiseks!»
Turgaudid lõid kõhklema ja taandusid.
«Mis käsu ma teile andsin? Võtke kinni see jultunud kurjategija Jessun-Nohai ja hukake ta iidse kombe kohaselt, meie seaduste käsu kohaselt — murda pooleks ta selgroog.»

Mõlemad turgaudid läksid kõhklevalt Jessun-Nohai juurde ja hakkasid siduma ta käsi, kui olid need selja taha väänanud. Kõik istujad roomasid põlvedel Batu-khaani poole ja hakkasid teda meelitama, et ta süüdlasele andestaks.
Jalgujäänuid eemale tõugates läks Batu-khaan kiiresti välja ja hüppas ettetoodud ratsu turjale. Tema taga talutasid turgaudid välja kinniseotud Nohai. Nooruk läks julgelt, uhkelt, püstipäi.
293
«Mul on määratud surra!» hüüdis ta. «Kuid rna ei karda surma. Igas lahingus ootasin ma kohtumist temaga. Ent palun sinult, Sain-khaan, ühte asja, kuni mu selgroog pole veel murtud: luba mul hüvastijätuks laulda võitluskaaslaste ees mongoli sõdalase viimast surmaeelset laulu
«Luban! Laula!» lausus Batu-khaan, hoides tagasi valget tantsisklevat täkku. Batu-khaani nägu moonutasid raevu-grimassid.
«Hei, vana uligertši Džihur!» karjus Nohai. «Tule süa, vota istet ja saada mind huril vastavalt meie stepiseadus-tele-kommetele!»
Vana uligertši komberdas ligi, laskus maapinnale, tõmbas kotist huri ja hoides seda enese ees rihma otsas, mis kaela tagant läbi jooksis, hakkas ta konksuliste sõrmedega nobedasti pilli tinistamä. Kõik Batu-khaani juures olnud tšingisiidid ja tumeniülemad ümbritsesid laulikut ja laskusid maapinnale.
Jessun-Nohai hakkas laulma:
Oo, sinitaevas, kuula mu halamist-palvet, kuula raudse südamega mongoli sõdalast!
Ma köitsin terava mõõga ning nõtke oda külge kogu oma elu ja tormasin karmidele sõjakäikudele näljase pantrina.
Palun, ära raugana surra mul lase,
ümber halavad naised ja ulguvad samaanid!
Ära tee, et on põõsa all mul suriase,
stepis, kus liiguvad tontlikud karavanid! Lase mul uuesti kuulda rõõmsat sõttakutset!
Lase mul osaks saada õnn: söösta teiste julgete seas kaitsma oma kodumaad, vaenlase vastu, uuesti sooritama karme sõjakäike!
Virgu, suikunud bagatur, kiiresti sadulda ratsu!
Nõtke kenuskaela hõbekütke kauniks teeb!
Ega mõõk ole roostes? Kas oda on terav? Need järele J<atsu,
tõtta sinna, kus ärevil sipelgapesana
sõjalaager kihab ja keeb. Kõikidel teedel tõstavad tolmu ratsasalgad, nende kohal lehvivad võimsate khaanide buntšukid tuules. Virgutab kõiki sõjapasuna kähisev huile, kõikjal kõmin ja lõbusate trummide põrin — vaid kuule!
1 Mongolitel ja hiinlastel on olemas iidne komme, mille järgi surmamõistetu läheb hukkamiskohale lauluga; viimases ülistab ta oma kangelastegusid.
294
Oo, sinitaevas, lase surra mind mõõkade möllu seas, kehas teravad nooled ja surmahaav peas, langeda mustale mullale täielt traavilt -
ja enda kohal välkumas näha tuhandeid kapju reas!
Kui siis kihutavad mööda, minust üle hüpates, uhked ratsud
ja taovad kapjadega pihuks mu haavatud keha,
truud sõbrad aga kappavad kaugusesse, taga ajades arga vaenlast, ja surres kuulen ma rõõmuga nende vaibuyaid hõikeid.
Tulevad siis tagasi mu sõbrad ja sõidavad sammu,
otsides lahinguväljal langenud bagaturide laipu.
Nad leiavad mu juba tükkideks rebituna

ega tunne ära mu alatist trotslikku nägu. Kuid nad tunnevad ära mu käe, mis surmaski pigistab mõõgapära, ja hoolikalt tõstavad nad üles verised kehatükid, kannavad need ristatud odadel minema ja asetavad viimasele peietuleriidale.
Sinna tuuakse ka mu sõjakäikude ustav sõber,
pantrina täpiline kohkumatu ratsu
ja torgatakse ta südamesse mu terasmõõk,
et seoks meid veri hauataguses elus. Ja džihangir tuleb maha ratsult, piimvalgelt Seterilt, süütab ise meie tuleriida
ja hüüab langenutele: «Baatir dzoriggei! Bai-uralla! Hüvasti, sangarid, nägemiseni varjude maailmas!»
Siis suitsu ja leekide metsikus keerises,
tulisest möirgavast orkaanist haaratuna,
tõusevad tuleriidalt jahikullidena õhku kõik bagaturide varjud ja lendavad pilvetagusesse kuningriiki.
Batu-khaan kattis mitmel korral varrukaga silmad. Aeglaselt tuli ta ratsu turjalt maha ja lähenes Jessun-Nohaile. Ta tõmbas vöö vahelt luupidemega noa, lõikas ise kiiresti läbi nöörid, millega turgaudid olid Jessun-Nohai kinni sidunud. Džihangir silitas peoga noormehe nägu:
«Sa sulataksid mu südame pehmeks nagu või! Sa oled tõeline imetlusväärne sõdalane! Sinu osaks on määratud suured võidud, ja surm põgeneb sinu eest! Ma unustasin kõik su jultunud sõnad. Räägi, missugune palve, missugune mure sul on?»
Nohai, kahvatu, silmad suletud, sosistas:
«Kui sa siiski edasi ei lähe «õhtupoolsete maade» peale, vaid pöörad ratsud steppi tagasi — luba mul «mürgeldajate» tumeniga Bulgaaria tsaari juurde minna. Ma tõotan
295
sulle, et tapan ta või teen ta sinu ustavaks teenriks-liitlaseks. Ja me alistame sulle Rum-Bütsantsi, et see muutuks su suure taevase Sinise Hordi mereväravaks.» «Luban!» lausus Batu-khaan.
«Siis luba ka minul sõita koos Jessun-Nohaiga!» kähistas süngelt Subudai-bagatur. «Võib-olla jõuame meie temaga «viimase mereni». Mina olen harjunud sõjakäikudega ega taha Ketši-Sarais vaibal lebada ja õhata, meenutades möödunud sõdalase-elu.» .
Batu-khaan peatus, silmitses umbusklikult oma vana kasvatajat ja lausus pahaselt:
«Minu tiivad on küllaldaselt kasvanud ning tugevnenud, ja ma suudan sinu abita lennata. Luban ka sinul mind hüljata.»
Batu-khaan suundus ratsu poote, kuid pööras end järsku Subudai-bagaturi suunas, kes seisis noruspäi, vanana ja kuidagi hoobilt raugastununa. Nende pilgud kohtusid. Nad ootasid mõne hetke, siis tormasid mõlemad teineteise poole ja sülelesid, pead teineteise õlale asetatud.»
Sellest päevast peale liikus mongoli malev sadade mägi-teekeste kaudu tagasi itta, et jõuda Dešt-i-Kõptšakki Itili jõe alamjooksul.
Subudai-bagatur, sünge ning seltsimatu, sõitis oma raudvankris ja väljus sellest väga harva. Varsti tuli tal lahkuda Batu-khaani ja oma vanade ustavate võitluskaaslaste juurest.
Seljataha jäid häiritud, ehmunud «õhtupoolsed maad», kus kaua aega pärast mongolite äraminekut ei suudetud rahulikku olukorda jalule seada, ent kus siiski õuelaulikud ülistasid oma kuningate, hertsogite ja parunite (need olid oma lossidesse tagasi pöördunud) väljamõeldud kangelastegusid.
Kuid ükski neist ei laulnud tuhandetest nimetutelt kangelastest, kes mehiselt oma kodumaad kaitstes langesid Euroopa tasandikel.

Kaheteistkümnes OSA TAEVASSINISE MERE ÄÄRES

Esimene peatükk KEISRI VILLAS

Saksa-Rooma keiser Friedrich II Hohenstaufeni marmorvilla, mida ümbritses puuviljaaed, kus tuul õotsutas mone sihvaka palmi lopsakaid latvu, asetses Palermo linna lähedal, Sitsiilia saare põhjarannikul. Tormi ajal paiskusid rahutud lained vahutades ning pritsides laiadele kivi-astmetele.
Villa lähedal väikeses lahes seisid ankrus kaks suurepäraselt taglastatud felukki '. Nendega võis keiser hädaohu puhul alati purjetada Aleksandriasse või Beirutisse, oma araabia sõprade juurde.
1 Felukk — purjelaev, mis liikus ka aerude abil.
297
Siia tõid kullerid, kes olid pika teekonna seljataha jätnud, üksikasjalisi ettekandeid küll saksi, tšehhi ja saksa ühendatud vägede, nende hulgas teutooni rüütlite purustamisest, kes langesid Liegnitzi linna all meeleheitlikus tapluses tatari ratsasõdalastega, küll Buda piiramisest, küll Batu-khaani sõjasalkade lähenemisest Aadria merele.
Kiiresti kustus purpurpunane eha, ja viimastekiirte valgusel luges keiser viimast ettekannet oma villa ühel terrassil. Ta hüppas tugitoolist jalule, kõndis närviliselt edesi-tagasi, vajudes mõttesse. Tõmmanud tupest jahinoa, vestis ta oma keppi ja heitis laastud tumesinistesse lainetesse, mis lakkamatult kiviastmeid lakkusid.
Suurkantsler tuli ettekandega. Keiser vastas, et tal ei ole tahtmist täna riigiasjadega tegelda. Tähtsate küsimuste otsustamine lükati edasi järgmisele hommikule, mille järel keiser — tema oma sõnade põhjal — kavatses sõita põhja poole, Napolisse või Qenuasse.
«Kuid võib-olla kaugemalegi?» päris kantsler ettevaatlikult, kuid ei saanud vastust.
Kantsler kõõritas lahtitõmmatud papüüroserulli musta vahapitseriga, mis kollase nöörikese külge kinnitatud, kuid ei julgenud enam küsida, missugused uudised kaugest põhjast tekitasid tema isandas nii ilmse rahutuse.
«Teie majesteet, siia sõitis veel üks kuller! Ta tõi kirja Trigestumi asehaldurilt. Ma ei julgenud seda avada. Vahest leiate te võimaliku olevat tema läkituse ära kuulata?»
Kantsler silmitses Friedrichi närvilist nägu. Keiser seisis kivist balustraadi juures ja jätkas masinlikult kallihinnalise kepi lõikumist. Friedrich pöördus liikumatult ootava kantsleri poole, kurjad hallid silmad kissis, ja surus läbi hammaste:
«Kuller Aadria rannikult? Mida võib ta tuua? Jällegi soigumist ehmunud asevalitseja käest, kes palub luba «isiklikult kohale ilmuda, et ette kanda edasilükkamatutest asjadest. . .» Edasilükkamatutest!... Ja kokkuvõttes seisnevad kõik need asjad selles, et asehaldur lõdiseb hirmust, kuuldes läheneva tatari ratsaväe kauget kabjaplaginat, ja tahab maha jätta tema hoolde usaldatud linna ning kogu piirkonna tähtsa isikliku ettekande maski all... Õigemini ütelda: tahab põgeneda!»
«Täiesti usutav. Kiri ainult kinnitab teie majesteedi läbinägelikkust.»
«Lugege!»
298
Kantsler läks kolme koolutatud jalakesega väikese laua juurde ja asetas sellele nahkpauna. Hõbevõtmekesega tegi ta luku lahti ja võttis sealt punase nööriga1 kinniseotud kirjärulli. Ta hakkas lugema tasa, katsudes sõnu võimalikult selgelt ning ilmekalt hääldada. Kui ta lõpetas pika läkituse, virutas keiser kepijupi merre ja lausus põlglikult huuli kõverdades:
«Mida siis kirjutas mulle asehäldur niisugusel äreval tunnil, kui iga teade on kallis? Et ta midagi ei tea, et talle räägitakse, nagu olevat tatarlasi palju, liiga palju, et nende valitseja khaan Batu jõudis juba Spalatosse ja võib varsti Trigestumi tulla, et kogutud vabatahtlike salgad põgenevad metsa ja mägedesse, et kõige suursuguseimatel hertsogitel ja parunitel koos oma ihukaitseväelastega on väga vapper väljanägemine, kui nad mõõku täristavad, ent siis põgenevad nad samuti oma kivilossidesse, kuhu end sulge-vadki. Ja kus on siis armee, kes

tõuseb ähvardava müürina tatarlaste vastu? Nad tungivad vabalt nii Rooma kui ka Lyoni. Nõnda ei sepistata võite!. . .»
«Tuleb sõita Egiptusesse,» mõtles Friedrich. «Hakkan seal uuesti araabia filosoofiaga tegelema.»
Keiser pöördus järsult ümber ja läks kiiresti lossi siseruumidesse.

Teine peatükk OOTAMATU SÕNUMITOOJA

Õhtul asus keiser oma raamatukogus laua ääres, mida kattis tikitud hõbemustriga must araabia rätik. Tema ees oli lahti löödud suur raamat nahkköites vasksete raa-matulukkudega. «Suur» ja «kordumatu», nagu teda nime1 . tasid aupaklikud lähikondlased, istus suures tumelillas samettugitoolis. Kõrgele seljatoele oli kinnitatud taidurli-kult nikerdatud tammepuust kilp Hohenstaufenite põlise valitsejasoo kullatud vapiga. Kaks hõbetatud lõvi, lõuad laiali, toetasid seda kilpi tõstetud käppadel.
Saksa keisririigi valitseja Friedrich II mitmekülgset mõistust huvitasid paljud asjad: küll sõjakunst, küll Hellase ja Rooma antiikkirjandus, küll meditsiin, kuid kõige rohkem veetles teda Idamaade minevik, selle sajanditevanune tarkus, idamaiste õpetlaste ja poeetide looming. Juba nooruses õppis ta selgeks araabia keele. Selles keeles kõneles ta vabalt oma araablastest teenijatega, Sitsiilia

vallutajate järeltulijatega samuti ka araabia õpetlastega, kes olid kutsutud Bagdadist ja Kairost keisri asutatud Palermo ülikooli. Kõik üheksa kreeka muusat ja veel kümneski — idamaine — oleksid võinud teda oma truuks austajaks pidada.
Sellel õhtul, jätnud kõrvale riigiasjad, süvenes keiser lemmiktöhe: ta tegeles traktaadi «Küttimine taltsutatud jahikullide ja jahipistrikkudega» koostamisega. Selle kõrval lebas laual Friedrichi teine, filosoofiline teos «Kolm valeprohvetit: Mooses, Kristus ja Muhamed»2, mille eest Rooma paavst pani keisri veel kord, sedapuhku juba kolmandat korda, katoliikliku kirikuvande alla.
Käratult tuli ligi noor pronksnäoline araablane, seljas tumesinine lai mantel, peas kirev turban. Käed rinnal ristamisi asetatud, jäi ta lauast kahe sammu kaugusel seisma.
Friedrich tõstis pea ja lükkas kuklasse sametmütsikese, mis asus lopsakatel blondidel, vaevalt märgatavate hõbe-niitidega kiharatel.
«Mis on juhtunud?» küsis ta araabia keeles.
Silmavalgeid pööritades kummardas teener ja sosistas salapäraselt:'
«Tunnimees kutsus välja sadakonnaülema, sadakonna-ülem kutsus välja kammerhärra, kammerhärra käskis minul, sinu ustaval Osmanil ette kanda sulle, majesteet, et tormist hoolimata jõudis siia kalur ja tõi kohale käskjala, vaese dervišina närusid kandva munga, kellel on sulle midagi tähtsat edasi anda.»
«Las kammerhärra Joachim toob selle kulleri siia minu juurde.»
Araablane, libisedes paljajalu mööda kirsspunast bagdadi vaipa, kadus käratult.
Keiser tõmbas istmiku alla vasaku jala, milles sireli- · karva siidsukk oli põlve kohalt helesinise paelaga kinni seotud, pani kokku teemantsõrmustes siravad käed ja vahtis rahutult rasket tumedat nikerdatud ust.
«Missugune tähtis sõnum?» mõtles ta. «Praegu on kõik sõnumid tähtsad... Rahutu araabia sultani röövretk? ... Kuratlik vaenuline väljaastumine raevutsevate piiskoppide poolt, kes ässitavad Prantsuse kuningat minu vastu sõtta?... Saksa hertsogite uued mässud?... Ei! Seda

1 Araablased valitsesid Sitsiiliat kaks ja pool sajandit (827—1071).
2 Mõned õpetlased arvavad, et selle poleemilise teose omistamine Friedrich Il-le on ebaõige.

mitte! Sõitis siia venega tormi ajal? Munk hilpharakas? Mulle on praegu kõige tähtsam tatari maleva pealetung Trigestumi kaudu Veneetsiale. Just seal on hädaoht! Jvst sean: ligineb õudus! Just seal asub must pilv, mis võib mähkida pimedusse, tuhka ja leegitsevate asulate suitsu muretu päikesepaistelise Itaalia... Hulkur? Räbalates munk? Kas tõesti sealt?»
Keiser sättis tangikestega õlilambi tahti. Uks paotus. Sisse tuli ja peatus kammerhärra Joachim, seljas sametist vaarikavärvi käisteta kuub, peenike kuldkett kaela ümber . . . Silitades korralikult pöetud labidaku-julist halli habet, ootas ta, kuni tema kannul lipsas tuppa mees, seljas pikk must mungarüü ja hakkas, silmad lae poole tõstetud, rutakalt palvet lugema, ristimärke tegema.
«Tule siia!» lausus keiser. Ta nõjatus ettepoole, toetades lõua käele, ja silmitses uurivalt lähenevat munka, soovides ära arvata, kuivõrd too usaldust väärib.
«Teie majesteet!» ütles aupaklikul sametisel häälel kammerhärra, hõbepannaldega punastes kingades jalad korralikult koos. «Ma lubasin enesel teid tülitada, sest käskjalg vannub kõikväelise nimel, et ta tuli siia ähvardavast tatari sõjaleerist ja tõi tähtsaid teateid.»
Rabatuna viskus Friedrich tagasi vastu tugitooli korju ja puuris munka terava pilguga: «Tere, vend Kristuses!»
«Hoidku issand jumal palju aastaid meie tarka keisrit Friedrichi!» vastas munk ja kummardus sügavalt, kusjuures tuli pealael nähtavale tonsuur ', mida polnud ammu raseeritud.
«Kes sa oled? Kuidas on su nimi? Kust sa tulid? Räägi nagu pihil, ilma midagi salgamata.»
Munk seisis rahulikult. Tema nägu oli päikesest mustaks põlenud. Juuksed olid sassis, hallisegune habe kasimata. Rinnal rippus vaskketikese otsas suur palmipuust rist. Ta pikk rüü oli päikesest ning vihmast luitunud. Paljad jalad viltutallatud ning nööriga kinni seotud sandaalides, räbaldunud varrukad ja kurnatud nägu rääkisid pikast ringihulkumisest, kuid silmad olid jäänud elavaiks ning leegitsesid palavikulise tulega.
«Minu nimi on vend Jakob, olen pärit Bolognast. Jumalasulane templiordust. Kõndisin piki maailma lõputuid teid, kui Spalato lähedal...»
1 Tonsuur — raseeritud koht katoliiklike vaimulike pealael.

«Spalato?!» hüüatas hämmastunud keiser. «Jätka!»
«Jah, meie suur valitseja! Spalato lähedal võttis tatari ratsanike eelsalk mu kinni. Üks neist tahtis mu surmata, kuid, kui ma osutasin sellele ristile rinnal, oma pikkadele juustele ja raseerjtud pealaele, siis teine tatarlane kaitses mind ja päästis hukkumisest. Pärast seda, kui olin arkaani otsa seotud, lohistasid nad mu oma laagrisse. . .»
«Tatari laagrisse?»
«Jah, suur valitseja! . ..» Munk haikkas tuikuma ja kahmas kinni lauaservast. «Andesta mulle nõrkuse pärast! Ma olen nälja tõttu kaotanud viimase jõunatukese.»
Keiser lõi kepikesega vastu araabia pronkskilpi, mis rippus kõrval aluse küljes. Kõlas meloodiline heli. Uksele ilmus araablasest teener.
«Too siia kann kanget veini, leiba, apelsine ja tükk juustu!»
«Luba, ma istun põrandale?» ütles munk ja laskus vaibale jalakandadele.
«Vein kinnitab sind sedamaid. Kuid seni, vend Jakob, jutusta edasi, mida sa nägid ning tunda said.»
«See issanda rist kaitses sind!» lausus kammerhärra tähendusrikkalt.
«Oma suurkhaani käsul peavad tatarlased kõvasti lugu kristlikest jumalateenritest ja munkadest, säästavad neid ega tapa.»
Munk, nähes, et tema jutt hakkas keisrit juba huvitama, asus mõnuga, matsutades, väikeste lonksude haaval jooma hõbekruusist teenri poolt toodud veini ja jätkas venitades oma jutustust:
«Mind toimetati tähtsaima tatari keisri laagrisse... »
«On olemas ainult üks keiser: suursuguseim Rooma keiser!» õiendas kammerhärra.

«Palun andesta mulle, hulkurile-võhikule! Kuid ma mõtlesin selle all tatari peavalitsejat Batu-khaani, kellele on antud ebatavaline piiritu võim kõikide üle.»
«Ja sa nägid teda?» küsis Friedrich.
«Mitte üksnes nägin, vaid pääsesin hädavaevalt tema käppade vahelt.»
«Kuidas see siis toimus?» — Keiser andis kammerhärrale märku, et too mungale veel veini kallaks.
«Tatarlased lohistasid mu mere kaldale, kus künkal, vaipadel, istusid tähtsaimad tatari väejuhid. Nende keskel oli Batu-khaan ise, kelle ees kõik saabujad kõhuli langesid.»
302
«Kuidas ta välja näeb?»
«Ta on veel noor, kõhetuvõitu, pruuniks päevitunud, keskmist kasvu, kõõrsilmaline, kiivril pikad mustad suled. Kfai ta naerab, siis tulevad nähtavale hambad, teravad ning valged nagu hundil. Ja pilguga otsekui puurib igaühe läbi... Tema telgi kõrval — ma jäin nii nõrgaks, isegi käed muutusid külmaks — olid mõned puud inimese kõrguselt maha raiutud ja tipud teravaks tehtud kui odad. Kui keegi khaani vihastab, pannakse too niisuguse vaia otsa istuma.»
«Ja sinu juuresolekul pandi ka?»
«Ei, valitseja, issand päästis mu niisugusest õudsest vaatepildist. Koos minuga tõid tatari ratsanikud kohale mitu slaavi mägilast.»
«Vange?»
«Jah, valitseja. Need on julged slaavlased. Nad elavad kõige kõrgemates mägedes. Oma vastupanuga valmistasid nad tatarlastele palju peavalu, seepärast tassitigi mõned vangid Batu-khaani enese juurde. Temagi tahtis vaadata, missugused julged mehed need slaavlased on? Ta ise küsitles neid ja tegi ettepaneku tema malevasse astuda. Kuid nood, haavatud, vaeseomaks pekstud, veristes sidemetes, ei kohkunud põrmugi ja ütlesid: «Lase meid koju, meie naiste ja laste juurde. Teiega, tatarlased, pole meil ühist teed.» Batu-khaan kiitis neid ja käskis igaühele kaela riputada medalikese — seda nimetatakse «paitsaaks» — tema nimega. Igaüks, kellel on niisugune medalike, on suur mees ja võib minna vabalt läbi kogu tatari maleva ja keegi ei julge teda puudutada. . . Kuid viivitamatult pärast seda käskis ta nad hukata.»
«Ja sina said samuti medalikese?» küsis keiser, kulmud ähvardavalt kokku tõmmatud.
«Ei, teie majesteet! Minuga oli teisiti . . .»
Kammerhärra kallas veel veini, munk aga jätkas apelsini koorides:
«Tatarlaste juures oli tõlgiks elatanud mees, riides nagu muhameedlikud vaimulikud-mullad, seljas vöödiline vai-muükukuub, valge käterätt ümber pea keerutatud. Tal oli pikk ruske hallisegune habe. Ta kõneles slaavlastega nende keeles nii hästi, et nood kutsusid teda koguni enese juurde tulema ja neile vaimulikuks hakkama. Kuid ruske tõlk puhkes naerma ja ütles, et ta on rahul oma teenistusega tatarlaste juures ja midagi paremat pole talle vaja.»
303
«Pika ruske habemega?» lausus Friedrich mõtlikult. «Kui vana ta umbkaudselt oli?»
«Ma arvan, et ta oli kuuekümneaastane, kui mitte rohkem ... Ta viis mu oma telki. . .»
«Ja hakkas sind üle kuulama? Kuipalju mul vägesid on? Ja sa jutustasid talle?» — Vihaselt hüppas keiser jalule.
«Teie majesteet! Ma ei ütelnud talle mitte midagi, vannun püha neitsi nimel! Ja midagi niisugust ta minult ei küsinudki, me rääkisime hoopis teistest asjadest... »
«Kui sa jahvatasid talle midagi liigset, siis ma pean sinu samuti hukkama. See ju lisab tatarlastele julgust Itaaliasse sissetungimiseks!»
«Hoidku issand! Kuid lubage, teie majesteet, rääkida seda, mille tõttu ja kuidas ma siia teie juurde sõitsin.»
Friedrich rahunes, laskus tugitooli ja hakkas jällegi uurivalt munga nägu silmitsema. Ilmselt meeldis mungale väga keisri enese luksuslikus villas vaibal istuda, suurepärast veini juua ja apelsine ning viinamarju süüa.

«Ma tulen nüüd kõige tähtsama asja juurde. See tõlk — tema nimi oli Duda — viis mind oma telki. . .»
«Duda?!» hüüatas keiser. «Pikk, kõhetu, ruske habemega?»
«Õigus, õigus, teie majesteet!»
«Räägi rutemini edasi. On ju möödunud nii palju aastaid, kuid tema on siiski veel elus, talunud ebatavalisi vapustusi ja kannatusi!»
Munk jätkas:
«Tõlk Duda pani mu istuma lambanahkadele ja lausus: «Ma viin su vigastamatult välja tatari laagrist, kuid kas suudad sa selle eest täita mu palve?» — «Meeleldi!» vastasin ma . .. «Kui sa tahad ära teenida suure autasu, siis mine viivitamatult Trigestumi, sealt Veneetsiasse, siis aga hiili Sitsiilia saarele, kus ilmu suursuguseima «keisri Friedrichi ette. Katsu talle isiklikult, käest kätte, see kiri üle anda. Tee peale aga annan ma sulle peotäe hõbemünte .. .»»
«Ja kus see kiri siis on?» hüüatas keiser. «Miks sa seda kohe üle ei andnud? Lobisev saatan!»
Munk hüppas jalule, asus otsima oma avara rõivastuse voltides ja hakkas tuhnima esiteks paremas, siis vasakus taskus, seepeale, silmad kohkunult pungis, jätkas ta jällegi sorimist värisevate kätega:
304
«See oli olemas, vannun hingeõnnistuse nimel! Kuhu ta siis kadus? Tänu kõikväelisele, meelde tuli. Ma peitsin selle nartsu sisse, mis vöötab mu püksivärvlit!... » Ja munk tiris lagedale ning ulatas laial räpasel peopesal kamalu-täie suuri kreeka pähkleid.
«Mis, mõtlesid mu üle irvitada või? Mis kiri see on?»
«Tehke pähklid ettevaatlikult lahti, teie majesteet, ja te leiate nendes mõned lehekesed. Tõlk Duda ise keeras need nutsakusse, toppis tühja kesta ja liimis iga pähkli kuuse-vaiguga kokku.»
Keiser puudutas ettevaatlikult pähkleid hoolitsetud sõrmedega, millel särasid helesinised sädemeid pilduvad teemandid. Ta silmitses neid igast küljest, võttis siis laualt väikese kinžalli ja lõhestas sellega pähklid. Igaühe sisemuses olid tõepoolest paberinutsakukesed. Keiser trükis need põlvedel ettevaatlikult siledaks, asetas lauale ja süvenes lugemisse.
«Mis see on?» mõtles ta. «Araabia kiri?» — Ta hakkas edasi lugema ja veendus, et need olid — santa Maria! — ladinakeelsed sõnad, mis araabia tähtedega kirja pandud. Keiser hakkas mõistatuslikku kirja ladina tähtedega ümber kirjutama, ja siis sai ta sellest aru . ..

Kolmas peatükk DUDA ÕIGLASE KIRI

«Suursuguseim vägev keiser!
Sulle läkitab tervituse ja soovib sulle pikka iga, heaolu, õnne ning kuulsust sinu endine arst, alatiselt ustav domini-kaanlane, araabia maagia ning alkeemia uurija, keda kutsuti «Duda Õiglane».
Ma täitsin täpselt su tahte ja saatsin lahutamatult su kasvandikku Maria Clarmontet Petlemmast mere suunas, lootes paigutada noore neitsi sinu poolt kättenäidatud laevale. Öösel ründasid mägedes meie karavani araabia röövlid ja tirisid kõik teekäijad oma laagrisse. Orjusesse langenute hulgas olime ka meie Mariaga. Araabia keele oskus aitas meid hädast välja. Ma kinnitasin röövlitele, et olen muhamedi manatark, filosoof ning ennustaja, Maria aga on mu lapselaps, ja et ma häda sunnil, asudes ristisõitjate seas, teesklesin, nagu tunnustaksin ma ristiusku. Edukalt araabia sõdalasi ravides, nende haavu kinni sidudes ning
305
kokku õmmeldes, ei võtnud ma mingit tasu, ja nad hakkasid minusse suhtuma lugupidamisega, mind samuti «Duda Õiglaseks» kutsuma. Hiljem müüdi meid Bagdadisse, kus me elasime mitu aastat.
Nüüd pean ma sulle kurba sõnumit kuulutama. Valmistu rasket hoopi taluma. Sinu kasvandik, helge, patuta Maria, igatses sinu järele ja kustus aeglaselt, korrates lakkamatult sinu

suursuguseimat nime, kuni ta nõrgad huuled sosistasid seda viimast korda. Ta oli nii kõhnaks jäänud, et lagunemine, mis järgneb tavaliselt pärast surma, jättis ta peaaegu puudutamata; mitu päeva lebas ta kanderaamil, mille ma palmitsesin pilliroogudest oma kätega, üleni kaetuna lillede ning aromaatsete rohtudega, otsekui oleks Maria üksnes uinunud, ja ma ei julgenud teda mulda sän-gitada.
Selles majakeses, kus ma elasin, oli kambrike väikese aknaga. Päeval sulgesin ma selle luugiga rahutute kärbeste eest, 'öösel aga paistis sellest aknakesest sisse kuu ja heitis nukraid hõbedasi kiiri Maria ülikaunile näole . .. Iga öö saatsin ma mööda pisarates, taga nuttes sinu kasvandiku varajast surma, kes uskus viimasepäevani, et saabub õnnelik hetk, millal ta purjetab laevaga kallisse Sitsiiliasse ja näeb jällegi sind, suursuguseim keiser. .
Päeval, kui Bagdadi kaliif käskis mul teele asuda, saata tema tatari khaani juurde minevat saatkonda, palkasin ma vanamehe, ja me kandsime patuta Maria põrmu kalmistule, mis asub suure Eufrati jõe kõrgel kaldal. Seal me kaevasime haua üksiku palmi alla. Ma püstitasin sellele kitsa kiviplaadi, millele nikerdasin araabia kirjas «Mariam» koos palmioksa kujutisega.
Pärast seda võisin ma rahulikult teele asuda araabia printsi Abd er-Rahmani arstina ning kirjutajana. Bagdadi kaliif läkitas printsi saadikuks võimsa tatari kuninga Batu-khaani juurde. Koos selle ähvardava väejuhi malevaga, olles araabia printsi teenistuses, jõudsin ma Aadria mereni ja Spalato linna lähedal õnnestus mul päästa teibasse pistmisest ning julmast surmast head munka, vend Jakobit, ja ta tõotas vandega, et toimetab selle kirja, minu suursuguseim käskija ning kaitsja, sinu kõikväelistesse kätesse. Palun autasusta teda teenete ja oma alati muutumatu helduse kohaselt.
Minu tulevik on tume. Ütlen ainult, et, läbides Batu-khaani malevaga nii palju põrmupaisatud ning laastatud

maid, ma nägin põrgut, millest kohutavamat ükski surelik välja ei mõtle. Kui mongolid läheksid rooma ja frankide maade peale, siis ujutaksid häda ning veri' kogu maailma üfe.
Kirja lõpetades võin sulle kuulutada sõnumit, mis teeb rõõmu minu armsale itaalia rahvale: ähvardav Batu-khaan teatas täna araabia printsile, et ta paneb seisma oma sõjakäigu läände ja pöörab maleva tagasi oma sõjaleeri Itili suudmel.
Ma olen õnnelik, kui see kiri jõuab sinu läbitungiva pilgu ette ja ma osutun esimeseks, kes kuulutab rõõmusõnumit, et rahulikule Itaaliale lähenenud sõja tulekahju peatus selle maa piiridel. Ma tahaksin uuesti külastada oma kallist kodumaad ja üles märkida vastupidavatele lehtedele kõik, mida ma nägin ja läbi elasin Idamaades, kuid mu tulevik on kõrgeima kätes.»
Keiser laskus vastu tugitooli korju. Tema silmad ekslesid, näol olid pisarad. Kammerhärra seisis liikumatult, oodates korraldusi.
«Erakordse tähtsusega teated! Mulle ustav inimene teatab, et tatarlased peatusid ja pöörduvad tagasi, selles pole enam kahtlust. . .»
«Oo santa Maria!» hüüatas kammerhärra ja lõi hardalt risti ette.
«Kui seda teadet kinnitab Trigestumi asehalduri ettekanne, siis tähendab see, et mässava tatari mere ähvardav kõrglaine veeres meie piirideni ja tulvas siis tagasi oma metsikutesse, barbaarsetesse steppidesse... Mis peatas tatarlased? Praegu on see lahendamata mõistatus! Nad võisid ju tule ja mõõgaga kogu Itaalia, Prantsusmaa, Hispaania läbi käia ja kõikjal oma võimu terveteks aastatuhandeteks jalule seada, maksma panna paganliku religiooni ja metsiku Tšingis-khaani kohutavad seadused . .. Sellele mungast käskjalale tasun ma hästi.»
Munk aga lebas külili vaibal, käsi karvase pea alla pandud, norskas ning nohises ... Keiser pani saadud lehekesed hoolikalt kokku ja peitis need pärlmutterlaekasse, mille võttis lauasahtlist.
Seepeale lõi ta kepikesega vastu pronkskilpi ja lausus sisseastunud araablasest teenrile:
«Ütle feluki tüürimehele, et ma lükkan edasi oma sõidu Egiptusesse.»

Kolmeteistkümnes OSA *SÕJAKÄIGU LÕPP*

Esimene peatükk VESTLUS DOONAU KALDAL

(Hadži Rahuni «Reisiraamatust»)

«Varsti lõpeb mu reisiraamat, millest ma kunagi ei lahkunud: ei päeval, kui ma ratsu turjal istudes hoidsin «eda reisipaunas, ega öösel, kui ma panin sellele väsinud pea, embasin seda padja asemel. Praegu on jäänud raamatusse väga vähe puhtaid lehti. Nendele panen ma kirja tänase vestluse oma kunagise endise õpilasega, nüüdse paljude tema poolt alistatud maade valitsejaga.

Batu-khaani käsule alludes pöördus kogu mongoli malev tagasi, jätnud Trigestumi puutumata. Malev ületas Doonau purustatud linnade-kaksikute Buda ja Pesti juures ja, läbides madjari stepi pusta, jäi puhkama Bulgaaria piiri ääres.

Sellel ratsudele mõnusal rohelisel tasandikul pani džihangir toime oma kõvasti hõrenenud vägede ülevaatuse, korraldas kõikjalt siiasaabunuile sõjalisi mänge lahingutes langenute auks, ja siinsamas teeb ta homme teatavaks oma tahte: kuhupoole võtab edasise suuna tatari hord.

Väljudes telgist täna õhtu eel pani Sain-khaan mu enese kõrvale istuma hoogsalt voolava Doonau jõe kaldale selles kohas, kus jõgi kaljude pihtide vahelt välja paiskub, käänaku teeb ja siis rahulikult ipäikese tõusu suunas mere poole suundub.

Meiega oli üksnes khaan Arapša, kes jõudis hiljuti siia ja jutustas palju tähtsat Novgorodi Iskendrist, tema maast ja malevast.

Vastasasuval kaldal laius Bulgaaria, viljarikas tasandik, millel paistsid niidud ja väikesed metsasalud. See oli tühi: tatari vägesid kartes oli elanikkond läinud sisemaale. Ainult kaks-kolm korda tulid kauguses nähtavale lühikeste odadega bulgaaria ratsanikud.

Arapša poole pöördudes küsis Batu-khaan:

«Võib-olla oled juba sinagi kuulnud nurinat: mispärast ei sõtku me nüüd puruks teel asuvat väikest Bulgaaria kuningriiki? Me oleme tugevad, meile ei maksa midagi selle rahva purakstallamine meie ratsude kapjade abil! Las kõik mõtlevad nõnda, kuid teile kahele võin ma usaldada saladuse: ma ei või enam läkitada oma bagature «pilvetagusesse sõjaväkke»! Varsti läheme me jällegi läbi urussuutide maa. Kuid äkki varitseb meid seal Novgorodi

Iskender ja annab oma võidu poolest kuulsate družiinadega hoobi mu kõvasti nõrgenenud malevale ja võtab meilt ära kõik meie poolt vallutatud sõjasaagi ja vangid? Ei! Me ei. hakka bulgaar-lasi rüüstama, ei hakka aega viitma! Kiiremini koju, Ketši-Saraisse! Kuid sina, mu truu Arapša, sõidad tagasi Novgorodi Iskendri juurde. Loodan, et see pole veel hilja. Jälgi teda, teata mulle kõigest. Ma käsin tal Ketši-Saraisse tulla! Ma ise tahan näha teda, rääkida temaga. Sa jutustasid temast palju väärtuslikku: see vaenlane on hädaohtlik, tugev, arukas . . .»

Me rääkisime veel kaua sellel õhtul Batu-khaaniga. Tema käskis mul järgmisel päeval ühe tema sõjasalgaga ette sõita, et rõõmustada Julduz-hatunit sõnumiga tema käskija peatsest tagasijõudmisest sõjakäigult.

Niisiis läheneb päev, millal ma lakkan pilliroosule otsaga ritta lükkimast jutustuse sõnu nendest vapustavatest

sündmustest, lahingutest, linnade purustamisest ja vere- ning silmaveeojadest, mille tahtmatuks tunnistajaks saatus mu tegi.

Kuid ma püüan lühidalt rääkida nende ebatavaliste inimeste saatusest, kellest mul tuli lahkuda.

Batu-khaani loal ületas Jessun-Nohai oma «mürgeldajatega» Doonau, et ühineda Bulgaaria tsaari vägedega. Ta viis enesega kaasa Rumi kuningatütre Daphne, kes järgnes talle kannatlikult ning mehiselt sõjakäigu ajal, ja arstikunsti tundes päästis Kõjuvi vallutamisel haavata saanud Noh äi elu. Daphne tõotas Nohaid aidata Bütsantsi pealinna tungimisel. Üheskoos nendega lahkus ka kaliifi saadik Abd er-Rah-man, kelle mehine üllameelsus päästis mitugi elu Batu-khaani tarbetu julmuse käest. Tema suundus Bagdadisse, tagasi oma kaliifi juurde, et hoiatada viimast selle eest, mis otsekui orkaan võib ootamatult paiskuda ka tema õitsvatele maadele. Olen rõõmus, et ennustus, mida kuulutas sellele vaprale noormehele loitsija Itili jõe kaldal ja mida ta sõjakäigu ajal sageli meenutas, jäigi niimoodi täitumata. Samuti hülgas meid kangekaelne suur atalõk Subudai-bagatur, kes ei leppinud sellega, et tema kasvandik ning õpilane loobus minekust «viimase mereni».-

Veel varem lahkus meie juurest ka Duda Õiglane, inimene-mõistatus: hoolimata sõprusest ning pidevast suhtlemisest temaga, ei tea ma ikkagi, keda ta toeliselt teenis ja kuhupoole ta nüüd oma sammud seadis.

Õnnelik on rändaja, kes pärast pikki ringihulkumisi näeb viimaks kauguses tõotatud Meka piirjooni!»

Teine peatükk KUIDAS LÕI SÄRAMA JULDUZ-HATUNI TÄHT

(Hadži Rahimi «Reisiraamatust»)

«... Ma pean kirjutama' sellest ootamatust ning vapustavast, mis mind tabas, kui ma jõudsin tagasi Ketši-Saraisse. Tolm kattis mu rõivaid, mu habet ja mu kannatlikku väsinud teldrit. Kui jõudsin teisele kaldale suure venega, mida sõudsid kaksteist raudahelatega pinkide külge needitud aerumeest, pesin ma suure Itili veega oma käsi ja nägu ja tänasin

kõikväelist ning kõiketeadjat, kes hoidis mind tervena sellel ebatavalisel sõjakäigul «õhtupoolsete maade» peale ja laskis mul jällegi näha võitluses taltsutamatu ning täitmatu Batu-khaani noort ehitatavat pealinna.

Kaugel künkal tulid nähtavale «kuldse majakese» kentsakad äärjooned. Seal ootas tatari valitseja tagasitulekut tema truu elukaaslane, andunud ning leebe Julduz-hatun. Piki veerjat jõekallast oli kerkinud meie äraoleku ajal palju osmikuid ning majakesi, mis savist valmistatud ja pillirookatustega kaetud. Nendes elasid kaupmehed ja käsitöölised, kes mitmesugustest maadest siia saabunud. Kõikjal lonkisid väsinud kõnnakuga mitmesugused

vangid, sageli kandsid nad üksnes armetuid räbalaid, paljudel olid raudahelad paljaste jalgade ümber.
Aeglaselt läksin ma mööda liivaluite nõlva ülespoole, vedades ratsuteidpidi oma hobust. Kuigi vaprale mehele on kõige väärikamaks kohaks õilsa ratsu sadul, ent mina, derviš, eelistan siiski rasvalambi kõrval vaibal istumist ja targa raamatuga vestlemist. Ma rõõmustasin, tundes jalgade all kindlat, mulle juba kalliks muutunud noore linna maapinda, ega aimanud ette toda kohutavat häda, mis mind ootas.
Kaks tunnimeest, kes istusid «kuldse majakese» värava juures, mängisid täringuid. Kui nad mind nägid, hüppasid nad jalule, jooksid mulle vastu ja suudlesid mu mantliääri Pead vangutades tõstsid nad käed kord üles, kord tagusid endale vastu nägu:
«Häda! Häda! Põletav häda Sain-khaanile! Suur häda meile kõigile!»
«Rääkige kiiremini, mis on juhtunud?»
«Ära sa ainult karista meid selle eest, et me esimestena teatasime sulle «musta sõnumi».»
«Ärge kartke, rääkige julgelt!»
«Meie head emandat Julduz-hatunit pole enam!»
Kui tunnimehed olid! seda ütelnud, sööstsid nad värava juurde, võtsid kätte oma odad ja jäid seisma kahel pool sissepääsu, liikumatult tikksirgetena, nagu see on kohane valvepostil seisvatele sõdalastele.
«Abdulla! Sadõk! Nobedamalt siia!» karjus üks.
Värav avanes. Sealt jooksid välja teenrid, võtsid vastu mu ratsu, ent mina, hämmeldununa, mõistmata, mis on juhtunud ja mispärast, läksin majja, hakkasin mööda kurbuse treppi üles minema .. .
311
Valge kirst siledakshööveldatud laudadest. Selles lebab värvilistel siidpatjadel tema. Kerge mustriline siidrõivastus. Väikesed kitsad käed rinnal kokku pandud. Ühes käes mõned värsked lilled. Ma kardan silmi tõsta, et heita pilku tuttavale, mulle nii kallile näole. Kui palju aastaid armastasin ma teda lootusetult; nägin teda esmakordselt tütarlapsena, kui ta tõi' mulle piima ja kakukesi. Iialgi ei rääkinud ma talle oma (piiritust armastusest, ei näidanud isegi mitte millegagi välja, et ta on mulle elu, kogu elurõõm, kogu mu elu mõte.
Teisel pool kirstu istub vaibal valgesse mustrilisse «kurbuse sõbasse» mähkunud hiinlanna I La-he. Kunagi kaotas ta mehe ja kõik omä lapsed . . . Nüüd jäi ta ilma oma viimasest kiindumusest. Ta istub nagu elutu, meenutades hiina puuslikku, pilk langetatud oma kätele, mis sõrmitsevad tumepunaseid granaatpalvehelmeid. Lausumata mulle ühtegi tervitussõna sosistab ta vaikselt:
«Kirstu valmistas oma kätega meie tark sõber, losside ehitaja Li Tung-po. Ta sõitis siia hiljuti, kaks päeva enne meie kalli lõokese hukkumist. Tähelepanelikult ning ahnelt kuulas Julduz-hatun tema jutustust sõjaretkest. Teda rõõmustasid vähe Li Tung-po poolt toodud kingitused, mida Batu-khaan ise saatnud. Nende seast andis ta mulle jalamaid need granaatpalvehelmed, otsekui ette aimates, et need kivid, mis sarnanevad veretilkadega, tuletavad mulle alati meelde mu muret. Ta oli eriti vapustatud, kui ettevaatamatu Li Tung-po jutustas, et koos khaan Paidariga hukkus ka mu emanda kasuvend Mussuk. «Kuhu ta maeti?» küsis mu lumivalgeks kahvatunud käskijanna. «Tema keha põletati tuleriidal koos khaan Paidari ja teiste langenud sõdalaste surnukehadega,» vastas Li Tung-po. «Kogu meie kuulsusrikas malev sõitis kolm korda ümber tuleriida ja laulis langenud bagaturidele sõjakaid austus- ja leinalaule.»
Pärast seda jutustust Julduz-hatun otsekui kivistus. Kogu aja, nii päeval kui ka õhtul, istus ta sõnatult toanurgas ja sageli nuttis vaikselt. Nii kurvana nägin ma teda üksnes pärast seda, kui suri mürgitatuna ta väike poeg, keda Batu-khaan nii soovis ning ootas. Ta ei tahtnud kedagi vastu võtta. Kuid just siis tulid tema juurde Sain-khaani kaks naist — muidugi selleks, et näha murest murtud Julduz-hatunit ja sellest rõõmu tunda. Nad tõid viinamarju, õunu ja magusaid meekakukesi. Ma sosistasin oma

312
emandale, et ta neid kingitusi ei sööks. Tema vastas mulle: «Nüüd on see mulle ükskõik.» Khaanitarid lahkusid peagi, Julduz-hatunil aga algasid valud, otsekui pärast mürgitamist. Ta oigas, viskles ja jäi pikkamisi nõrgemaks. Siia-jooksnud arstid ja tähetargad ei suutnud mingit abi anda, sind aga, Hadži-Rahim, polnud siis siin. Ja varsti...» pisaraid neelates osutas hiinlanna Julduz-hatuni kehale.

Ma heitsin pilgu kadunukese, oma unistuse, oma hulkurielu rõõmu näole. Tavaliselt õrnad ning lahked näojooned ja heasüdamlik naeratus olid nüüd kadunud: nägu oli majesteetlik, karm ning rahulik. Tumedad peened kulmud olid kergelt kaares. Ta näis olevat nii kaugel sellest kõigest, mis ta maa peale jättis. Ma tahtsin ja palusin oma hinges kirglikult, et tema ripsmed võpatuksid ja paotuk-sid hetkeks ta alati nõiduslikud silmad . . .

Mulle näis, et ta ütles mulle sõnatult: «Vaata mind viimast korda. Ma lendan kaugele Plejaadide tähekogusse. Millal me kohtume — ei tea, kuid see sõltub sinust, seal ootan ma sind .. .»

Nõnda viirastus mulle, nõnda meeletu olin ma. Mu pea käis ringi. Kas tõesti hakkaks ta mind ootama?

Sisse tuli Li Tung-po. Me embasime teineteist nagu vanad sõbrad ja meie mõlemate silmades läikisid pisarad. Ühine mure sidus meid veel rohkem.

Me hakkasime kolmekesi vaikselt arutama mida teha. Kuhu ja kuidas matta Julduz-hatunit? Sest oli ta ju kõigest tšingisiidist suurkhaani liignaine, ehkki ta tähendas Batu-khaanile rohkem kui viimase kõik naised ühtekokku.

Tark hiinlanna I La-he tegi järgmise ettepaneku:

«Minu kaugel kodumaal, Hiinas, on niisugune komme: Hiina keiser, kes soovib austada oma armastatu mälestust, matab ta lossi aeda, kus armastatu elas. Hauale püstitatakse mälestusmärk marmorist või põllukivist. Kutsuge ainult kõige lähemad sõbrad ja matame meie väikese emanda keha siiasamasse, sellesse .väikesesse, kuid veetlevasse lossiaeda. Kindlasti leidub ka osav kujur, kes raiub valgele hauakivile murtud lille kujutise ja selle kohale tähe — Julduzi.»

Li Tung-po kiitis väga hiinlanna ettepanekut ja ütles, et ta ei loovuta seda tööd kellelegi, vaid teeb ise valmis niisuguse mälestusmärgi Batu-khaani kohalejõudmise ajaks.

Täna päikeseloojakul matsime me oma väikese emanda Julduz-hatuni keha oivalisse aeda, kus ta nii palju aega
313
veetis. Pärast kurva talituse lõppu jäin ma üksi. Saabuva õhtu hardas vaikuses lendas minu vaimusilma eest mööda kogu mu pikk rändurielu, elu ilma armastuseta, ilma õnneta. Kus leida lohutust? Ma tõstsin pilgu juba tuhmiks lööva taeva poole ja nägin üksikut eredat tähte. Ja ma mõtlesin, et see on teise maailma siirdunud Julduz-hatuni hing, kes saatis mulle oma kauge tervituse .. . Kuid kes suudab lahendada universumi saladusi?

Niisuguse kurva ülestähenduse pidin ma kandma oma «Reisiraamatusse» koos Batu-khaani võiduka maleva sõjakäikude kirjeldusega.»

Kolmas peatükk BATU-KHAANI ÄREVAD MÕTTED

(Hadži Rahimi «Reisiraamatust»)

«Kui me teada saime, et Batu-khaan läheneb Ketši-Saraile, ei tahtnud keegi «mustaks sõnumitoojaks» olla ja talle Julduz-hatuni surmast teatada, kuid mina pakkusin end seda tegema. Vastu tavalist kommet ei tapnud ta mind, kuid ei küsinud ka mitte midagi, ja ehkki ta muutus veelgi mõtlikumaks ning sõnakehvemaks, oli näha, et talle valmistas muret miski muu.

Mõne päeva pärast kutsus ta mu enese juurde ja ütles:

«Mind tabas uus meelehärm. Ma otsustasin järele katsuda, kuidas läheb mu pojal Sartakil sõjaasjanduse õppimine. Teda ette hoiatamata lähenesin ma tollele telkide rõngale, mille keskel asub tema jurta.
Ma nõudsin, et isegi sõjakäigul, peatumiste ajal, vestleks Sartak hommikuti tema juurde määratud hiina õpetlasega ja jätkaks nüüd seda tegevust, õppides selgeks õpetlase kasuliku raamatu «Reeglid väejuhile ehk kunst võita». Selle õpetlase-sõdalase saatis mulle hiinlaste keisririigist, veel enne sõjakäigu algust «õhtupoolsete maade» peale, mongoli maleva vasaku tiiva ülem Muhuli.
Ma läksin käratult Sartaki telgi juurde, hoidsin käe kinni turgaudil, kes tahtis ukse-eesriiet tagasi paisata, ja hakkasin pealt kuulama. Telgist ulatusid kõrvu vaiksed hääled. Räägiti sosinal, kuid ma taipasin, et seal loitsiti! Mulle tundmatu kähisev hääl kõneles: «See on kallihinna-
314
line pulber, mis pühast Mekast siia toodud. Seda tuleb segada pulbriga, mis on valmistatud peeneks tambitud na|ikhiirtest, valge tuvi südamest ja seitsmest mustast skorpionist. Kogu see segu tuleb raputada raudpannile ja aeglaselt tulel küpsetada. Pärast seda omandab see nõia-väe kõikide su vaenlaste vastu ... ja nad hukkuvad . . .»
Ma astusin telki. Sartak istus lõkke ees, millel kolmjalgsel alusel kuumenes pann. Minu poja kõrval istus muhameedlane, Muhamedi järeltulija, otsustades tema pea ümber mässitud rohelise turbani järgi. Mind nähes muutusid mõlemad õudusest soolasambaiks.
Vana sõjakunsti õpetaja lebas seal läheduses vaibal, tema kõrval seisis savikann ja ilus portselantassike veiniga.
Kinnisilmi jorutas ta: «Kõik on ülikaunis, nii tütarlapse siluett künkal päikese loojumise tunnil kui ka pajuokste vari, mis langes teerööpale . . .»
Vaikides vahtisid Sartak ja muhameedlane mind pärani silmi. Pannilt tõusis uimastavat suitsu.
Ma küsisin muhameedlaselt:
«Mida su loitsimine täna ennustas?»
Jalamaid hakkas ta kiiresti ning kindlalt kõnelema:
«Ennustas, et khaan Sartakit ootab kahtlematult pikk ning kuulsusrikas valitsusaeg.»
«Ja mida sulle ennustati, kõiketeadev muhameedlane?»
Loitsija vastas kogeldes:
«Mulle? Jah, mulle ennustati, et ma saan sinu armastatuimaks õukonnaarstiks ning tähetargaks paljudeks aastateks, ja sinu heldusest hellitatuna on mul pikk õnnelik elu, nii et ma näen lapselapsi ja lapselapselapsi.»
«Sina asud ennustama seda, mis juhtub paljude aastate pärast, ise aga ei näe ette sedagi, mis juhtub sinuga täna, jalamaid. Tähendab, sinu ennustused on valed ja neid pole kellelgi vaja. Täna raiutakse su pea maha. Turgaudid! Viige see valetaja ning petis minu venna Berke-khaani juurde ja ütelge, et ma annan talle üle mulle tarbetu loitsija piitsutamise ning arveteõiendamise jaoks. Khaan Berke armastab muhameedlasi ja on neist alati ümbritsetud.»
Batu-khaan silmitses mind teraselt. Siis jätkas:
«Nõnda ma käskisin. Ütle mulle nüüd, teadmiste poolest rikas Hadži Rahim, kas ma toimisin õigesti?»
«Mida võin ütelda mina, vagel, kes roomab mööda võimsa puu oksa, kartes, et iga möödalendav lind mu alla
315
kugistab. Kuid siiski tuletan ma sulle meelde, mida oleks öelnud ja kuidas toiminud su tark vanaisa, Püha Valitseja! Kas ütelda?» «Räägi!»

«Sind ümbritsevad muhameedlased. Kuid sinu ustavaks peatoeks pole ju nemad, vaid sinu hõimlased, mongolid Gobist, Kerulenilt, Ononilt ja Hinganist. Ühe mongoli kohta tuleb kümme, isegi kakskümmend kõptšakki.»
«Sa räägid mulle seda, mida ma tean ammu, kuid mjna tahan teada muud: kui ma täna suren, ületades ratsu turjal Itili, kes asub minu kohale? Mu poeg Sartak? Ma ei usalda ja samal ajal kadestan russide vürsti Suzdali Jaroslavl. Ta püüab kõigest jõust minu poolt puruks litsutud vürstkondi ellu äratada ning tugevdada. Kõige rohkem aga kadestan ma teda seepärast, et tal on niisugune poeg nagu noor Iskender, kes on saavutanud juba rea võite ja jätkab isa hoolitsust oma maa õitseleviimiseks ning tugevdamiseks. Mina muidugi ei luba seda ja katsun urussuute puruks muserdada, et hoida neid nagu märakarja, keda ma lüpsta võin. Kuid . . .»
Batu-khaan vajus mõttesse ja osutas käega itta, mongoli steppide poole:
«Kas lööb seal õitsele Sinise Hordi tulevane majesteet-likkus või selja taga, nendes maades, mis ma just äsja purustasin?»
Ma tähendasin ettevaatlikult:
«Kui sa otsid tõelist majesteetlikkuse siis peab see olema kõikjal, mitte aga ainult ühel pool.»
«Kuid kellele jääb see majesteetlikkus? Kes saab mu järglaseks? Kes suudab kindlalt hoida mu vanaisa ähvardavat buntšukki? Sartak? Ta pole seniajani ühestki lahingust osa võtnud. Turgaudid varjasid teda, et ükski vaenulikust käest lastud nool temani ei lendaks. Kuid Nov-gorodi Iskender, nagu mulle jutustas Arapša, tormab ise pidevalt lahingumöllu ja saavutab isegi väikese väega ootamatuid võite... Ma lootsin veel, et kui jõuan tagasi Ketši-Saraisse, võtab mind siin vastu Julduz-hatun. Oma õrnadel kätel ulatab ta mulle troonipärija, samasuguse bagaturi, nagu oli mu isa Džutši või sinu lemmik Iskender Kahesarveline. Kuid jällegi jooksid mu lootused liiva. Salavaenlased, Gujuk-khaani poolehoidjad, hukutasid mu troonipärija ja ta ema. Ärgu arvaku, et neil õnnestub minema lipsata mu halastamatu kättemaksu eest! Ma ei unusta
316
midagi! Ma otsin nad veel üles ja käsin elusalt ära keeta!»
Minu hinges põimuvad praegu suured kavatsused ning põletav nukrus. Me läheme täna uuesti Sartaki telki ja katsume seal järele: võib-olla vaidleb Sartak oma sõjalise õpetajaga, kaaludes uusi julgeid sõjakäike? Ah, kui õnnelik ma oleksin, kui veenduksin, et eksin, et Sartakis tugevneb tõeline sõdalane ja väejuht!.. .»
Me istusime veel tükk aega, meenutades sõjakaaslasi, kes langesid sellel retkel «õhtupoolsete maade» peale ja kes ei saanud enam näha armsaid steppe ega nende keskele ehitatavat Ketši-Saraid. Me rääkisime palju ka leebest Julduz-hatunist, kelle õrnad laulud ja targad nõuanded kaunistasid varem meie õhtuid «kuldses majakeses».
Pimenes juba, kui Batu-khaan suundus koos minuga välja uurima, kuidas edeneb ta pojal tegelemine sõjaasjandusega. Sartaki jurta ees seisid kolm meest, ja kui nad meid nägid, langesid kõik põlvili: meie valitseja vend Berke-khaan, surma mõistetud loitsija-muhameedlane ja timukas «viha mõõk».
Batu-khaan tõstis venna jalule, ja lakkus ta põske: «Tean, mida sa nüüd paluma hakkad. Võta see petis endale ja kuula tema valelikke ennustusi! Kuid pea meeles: täna tahtis ta oma võlupulbriga mind mürgitada, homme aga valmistab ta mürgi võib-olla sinu jaoks. Muidugi teeb ta seda ju kellegi ässitusel. Katsu teada saada, kes on ta isand, kes tõukab teda sellele. Ja ärgu ta ise unustagu, et meie telkide läheduses on maasse torgatud teritatud vaiad ja ühe otsas neist võib ta oma lõpu leida.»
Me läksime telki. Hiinlane istus lõkke juures. Tema kõrval põles alusel rasvalamp. Sartak, põdur ja kõhn, tuli aupaklikult isa juurde, ootas, kuni too tal nägu silitas. Seepeale võtsime me mahapandud patjadel istet. Hiinlane tõmbas enese ees lahti käsikirjarullid. Seal oli jooniseid, mis kujutasid võõramaistes rõivastes sõdalasi ja meile võõraid relvi. Oli ka kindluste ja mullakantside jooniseid. Hiinlasega olin ma varem kohtunud ja temaga mitu korda vestelnud.

Ta oli juba vana, hõreda halli kitsehabemega, väga kurnatud šafrankollase näoga — ülemäärase hašiši tarvitamise tagajärg. Ta meelitas ka mind oma vahendit proovima, mis tema sõnade järgi lohutab kõikides eluviletsustes, võimaldab teises maailmas viibida, vana-aja kõige kuulsamate inimestega vestelda ja ebatavalisi rõõme tunnetada.
317
Kuid ta käed värisesid lakkamatult, ja ma ei tahtnud tema sarnaselt oma tahet ning vaimuselgust kaotada. Batu-khaan lausus Sartakile:
«Kuula mind, mu poeg. Nagu mulle palju kordi jutustas mu isa, pidi kunagi su vanavanaema Mongoolia steppides ringi uitama. Teda ajasid taga neetud keraiidid, ja üksnes tänu tema hundikavalusele ning visadusele pääses ta vangipõlvest ning hukkumisest. Niisugusel raskel ajal sündis tal teel poisslaps, minu auväärt isa Džutši. Vanavanaemal polnud last millegi sisse mähkida, et teda hammustava pakase käest päästa, seepärast määris ta lapse üleni taignaga kokku ja üksnes seetõttu tõi ta poisi vigastamatult oma rändlaagrisse. Niisugustes kohutavates nälja ning puuduse katsumustes võrsus su vanaisa. Sina aga sündisid siidpatjadel ja sind mähiti sooblinahksetesse mähkmetesse. Kas suudad sa saada tugevaks karastatud sõdalaseks, kartmatuks bagaturiks? Ma määrasin sinu juurde kõige õpetatuma hiinlase, kes tunneb endisaegsete suurte vallutajate kõiki kavalusi, kogu sõjakunsti. Kas sa õpid seda tema juures? Kas ta teeb sulle selgeks kõik, mida sa pead ja tahad teada?»
«Ma püüan kõigest aru saada,» sosistas Sartak aupaklikult. «Kuid sinu lahingud, sinu võidud õpetasid mind palju rohkem kui kõik tema poolt räägitu.»
«Las sinu õpetaja jutustab mulle nüüd sõjakunstist, mina aga kuulan: võib-olla osutub see mullegi kasulikuks.»
Hiinlane pani peopesad kokku ja vibutas neid mitu korda Sain-khaani suunas, siis hakkas jutustama vigases mongoli keeles, mille oli ära õppinud, viibides hulk aastaid mongolite juures vangipõlves:
«Kõige kuulsamad ning targemad hiina õpetlased, kes on kirjutanud tähtsaid teoseid, rääkisid, et sõjas on peamised reeglid väejuhi jaoks: kavalus, leidlikkus ja pettus ...»
«Targad reeglid!» tähendas Batu-khaan. «Kuid sellest on veel vähe!»
«Kõik kuulsad hiina väejuhid paistsid silma, just nende omaduste poolest. Sõjasalga peareegliks on — petta, kiiresti teise kohta liikuda, vastast eksitusse viia. Seepärast, kui oled tugev — näi nõrgana, kui oled võitlusvõimeline — näi võitlusvõimetuna, kui sa oled vaenlasele lähedal — tee nagu oleksid sa temast kaugel, ja kui oled kaugel — näita välja, nagu oleksid lähedal . . .»
318
Batu-khaan kuulas tähelepanelikult hiinlasest õpetaja edasisi seletusi ja lausus viimaks:
#Ja seda kõike on vaja, et suureks väejuhiks saada? Sa pole sõjakunsti õpetaja, vaid pime nahkhiir!»
Ta kõõritas Sartakit: too istus, suu poollahti, silmad unised.
Batu-khaan tõusis püsti. Hiina õpetaja katkestas oma kõne ja tegi mitu kummardust. Me väljusime telgist. Meie kohal laotus tähevaip. Ümberringi, nii lähedal kui ka kaugel, vilkusid lõkete tulukesed. Batu-khaan lausus:
«Sa näed nüüd, kas võib mu pojast kasvada tõeline džihangir, kes valitseb rahvaid... Keda uskuda? Kellele, kelle raudsetele õlgadele asetan ma osa oma muredest? Hiljuti läksime me läbi urussuutide maa. Ma ei usalda seda suurt hõimu, kes paindub nõtke puuna, kuid ei murdu. Ma hävitasin neid armutult, kuid mulle teatatakse, et nad tõstavad jälle pead, et nad ehitavad, koguvad sõjasalku. Ma kaotasin nende maal liiga palju oma paremaid sõda-lasi, lootes urussuute igaveseks puruks tallata. Mis sellest, et ma hävitasin ja põletasin Kõjuvi! Ma kandsin seal tohutu suuri, asendamatuid kaotusi. Kõjuvit pole enam. Rikkaima pealinna asemel on mägi, mida katavad nii paljud laibad, et meie, võitmatud vallutajad, ei suutnud täita

oma püha kohust — püstitada tuleriit lahingus langenutele. Kõjuvi künkaid katavad kümned tuhanded laibad, kus on segamini sõdalased, nii meie omad kui urus-suudid, koos nende naiste ja lastega, kes võitlesid viimse hingetõmbeni . . .
Nüüd tahan ma laiendada ning tugevdada minu poolt loodud Taevase Hordi kuningriigi pealinna Ketši-Saraid. Vangide seast, keda ma võtsin Kõjuvis ja teistes urussuutide linnades, käskisin ma eraldada need, keda nad nimetavad «meistermeesteks». Need inimesed tunnevad igasuguseid käsitöid ja võivad meile kasulikud olla.
Mind kutsutakse mu kaugele kodumaale, Kara-Korumisse, kõikide mongolite uue suurkagaani valimistele, kuid sinna ma ei sõida. Mu! on uus kodumaa, ja seda kuningriiki hoian ma kõvasti oma rusikas. Ja isegi siis, kui mind kurultail valitaks suurkagaaniks, loobun ma sellest aust ja soovitan enese asemele valida oma julge ning õiglase venna, khaan Mengu. Kuid ma näen ette, et kurultail alistuvad kõik võimsa lese — valitsejanna Turakina — soovile ja valivad tema poja, õela khaani Gujuki, kes kuhugi
319
ei kõlba. Kuid see on nende asi! Kogu mu vägevus on nüüd siin, Dešt-i-Kõptšaki steppides. Ja ma mõtisklen selle üle, mis saab minu poolt loodud kuningriigist pärast minu äraminekut Püha Valitseja pilvetagustesse vägedesse? Kas on mu poeg Sartak suuteline ratsuteid pingutama ja vägevat mongoli ratsut tagajalgadele püsti tõmbama? Kelle raudne käsi hoiab kinni ning säilitab meile need minu poolt vallutatud tohutu suured maad? Kellele ma need üle annan? Sõjakäigul jättis mu maha salakaval Gujuk-khaan — See on hea! Kuid minu juurest lahkus nii too, kes mind kasvatas, vana Subudai-bagatur, kui ka too, keda kasvatasin mina, lootes, et temast saab mu ustav tugi ning abiline — noor Jessun-Nohai. Eile ütlesid sa mulle, et ka sina lahkud mu juurest... Ja lisaks sellele seisab veel püsiva häiriva varjuna põhjas noor Novgorodi vürst Iskender. Järsku tuleb ta siia oma malevaga? Need mõtted piinavad mind päeval ja ööl. Kuid nendest ei tohi mitte ükski inimene teada. Tumedana ning rahutuna paistab mulle mu kuningriigi tulevik .. .»
See oli mu viimane vestlus Batu-khaaniga. Praegu, lõpetades seda raamatut ja meenutades kõike, mida ma kuulsin ja nägin nende kohutavate aastate jooksul, võin' ma ainult soovida oma tulevastele lugejatele, et neil ei tuleks tunda kõige õudsemat, mis meie elus võib olla — julma ning mõttetu sõja kõikepurustavat orkaani.»
1941 — 1951
Moskva

SISUKORD

Ян-Янчевецкий Василий Григорьевич К «ПОСЛЕДНЕМУ МОРЮ» На эстонском языке Иллюстрации X. Роонеэма Эстонское Государственное Издательство Таллин, Пярнуское шоссе, 10·

Toimetaja B. Kuusberg Kunstiline toimetaja R. Pangsepp

Tehniline toimetaja O. Post Korrektorid E. Künarpu ja P. Hiie
Ladumisele antud 23. XI 1960. Trükkimisele antud 6. I 1961. Paber 54X84, '/"· Trükipoognaid 20,25. Formaadile 60X90 kohaldatud trükipoognaid 17.01. Arvutuspoognaid 18,9.
Trükiarv 40 000. Tellimise nr. 4051. Trükikoda «ühiselu», Tallinn, Pikk tän. 40/42.
Hind 74 kop.
7 — 11